

Jan Maksimjuk

Čom ne po-svojomu?

Čom ne po-svojomu?

Mami
Oli Maksimjuk
I pameti Tata
Volodi Maksimjuka

Jan Maksimjuk

Čom ne po-svojomu?

Elementarz podlaski z objaśnieniami

STRUHA EDITIONS
Biłostôk 2014

*Why not in our own language?
Podlachian primer with explanations for adults*

*Чаму не на сваёй мове?
Падляскі буквар з тлумачэньнямі для дарослых*

Grafičny redaktor
Aleksander Maksymiuk

Struha Editions

ISBN 978-83-902162-1-8

Copyright © 2014 by Jan Maksymiuk

Drukarnia www.partnerpoligrafia.pl

ČASŤ PERŠA:

Kuneć odnoho sviêtu

Svoja.org — horód na vyžary

Dumka, kob vydati v knižnuj formi štoś napodobu antologiji svojich tekstuv zo storónki Svoja.org (<http://svoja.org/>), pryjšla mniê v hoľovu posli toho, jak do mene dojšło, što v 2013 roci Pudlaše odznačyt svojiê 500-liêtije. Kažučy konkretno, siêtoho považneho viêku dožďalosie *Pudlaškie vojevôdstvo*. Tut, kob prodovžuvati, musovo napisati para słôv pro historyčne tło siêtoji okaziji.

U 1513 roci korol Pôlščy i veliki kniaź Velikoho Kniastva Litovskoho Žygimont I svojim pryvilejom naznačyv Ivana Sapiêhu na vojevôdstvo *pudlaškie, berestiêjskie i inš.* Inačej kažučy, u 1513 roci v dokumentach korolevskoji kancelaryji peršy raz zjavivsie termin *Pudlaškie vojevôdstvo*. Zemli Pudlaškoho vojevôdstva korol vydiliv z tohdyšnioho Tročkoho vojevôdstva. Čy v 1513 roci Pudlaškie vojevôdstvo było vže sformovane jak osôbna administracijna terytoryja v Velikim Kniastvi Litovskum? Siête pytanie ja, ne budučy historykom, ne berusie dokładno vyjasniti. Mniê dumajetsie, što hranici Pudlaškoho vojevôdstva na toj čas šče ne byli jasno oboznačany. Faktyčno naveť hranicia mižy Pôlščoju i Velikim Kniastvom Litovskim (to značyt, mižy Mazovšom i Pudlašom) tohdy ne była vyrazno provediana — u 1509 roci Žygimont I naznačyv svojich komisaruv, kob vony provedli hraniciu pomiž Koronoju i Kniastvom na Pudlašy. De kunčajetsie Pôlšča i začynajetsie Litva — na počatku XVI stoliêtija było viêdomo tólko zbôlšoho. Ale v 1509 roci Žygimont I pozvoliv Ivanovi Sapiêhovi zbudovati zamok koło Boťkuv. Treba dumati, što v 1513 roci, koli Ivan Sapiêha otrymav tytuł pudlaškoho vojevody, joho zamok u Dubni koło Boćkuv byv odnoznačno na Pudlašy. U 1516 roci Žygimont I postanoviv, što Pudlaškie vojevôdstvo, choč

i v Velikom Kniastvi Litovském, bude pudlahati pud *pôlskie pravo*. Stolicieju vojevôdstva stav Dorohičyn nad Buhom.

Ivan Sapiêha vmer u 1517 roci, u svojôm zamkovi v Dubni. Druhoho pudlaškoho vojevodu, Ivana Kosteviča, Žygimont I postaviv ne odrazu posli smerti Sapiêhi, a tôlko v 1520 roci. 10 lipenia 1520 roku v Toruni korol u svojôm pryvilejovi, jaki naznačav Kosteviča pudlaškim vojevodom, nazvav pojmenno i zemli (poviêty) Pudlaškoho vojevôdstva: *biêlsku, dorohičynsku, melničku, berestiêjsku, kamenečku i kobrynsku*.

U 1566 roci, posli nastupnoji administracijnoji zmiêny, zemli *berestiêjska, kamenečka i kobrynška* odyjšli do novostvoranoho *Berestiêjskoho vojevôdstva*. A v 1569 roci, posli Lublinškoji uniji, Pudlaškie vojevôdstvo byľo doľučane do Korony.

Pudlaškie vojevôdstvo propaľo z mapy razom z Peršoju Rečpospolituju v 1795 roci, obnovilosie jak Biľostôčkie vojevôdstvo v Druhuj Rečpospolituj u 1918 roci, potum jak Biľostôčkie vojevôdstvo v Narodnuj Pôľščy v 1944 roci i znov jak Pudlaškie vojevôdstvo v Tretij Rečpospolituj u 1999 roci. Joho hranici minialisie na protiahu historyji, i bôľšosť terytoryji spuvčasnoho Pudlaškoho vojevôdstva z historyčnym Pudlašom ne maje mnôho spôlnoho. Ale istotnym dla nas je toje, što do disiêjšoho Pudlaškoho vojevôdstva naležať kolišni zemli *biêlska, dorohičynska i melnička*, kotory byli historyčnym jadrom vojevôdstva. I same na siêtych zemľach zachovaľosie štoś, čoho nema v žadnum inšum miêsti na sviêti — žyvaja mova potomkuv kolišnich rusinuv Velikoho Kniastva Litovského, ktoru my nazyvajemo *pudlaškoju movoju*. Usio inše, što my možemo znajti na Pudlašy, uľučno z zubrami i zubrôvkoju, možna znajti i v inšych mistiach. A jakraz žyvaja *pudlaška mova* je tôlko ode, koľo Biêľska, Hajnuvki i Simjatyčuv — i nihde bôľš na sviêti.

Odčuvanie v mene takoje, što nezaležno od toho, chto i na jakôm urovni bude odznačati 500-liêťije Pudlaša, vôn navrad čy zhada-je siêty unikalny element pudlaškoho duchovoho nasľiêdstva. Tomu ja i nadumavsie vydati siêtu knižku — kob šče raz prypomniti toje, što vsiê tak môcno starajutsie zabyti.

Nu, slovo „vsiê” tut, musit, trochi perebôľšane. Ale tôlko trochi. Bo pudlaški hovôrki, jak 100, 200 čy 300 liêť tomu, tak i diš ne vyjšli za poroh vjoskovoji chaty i ne stali dla bôľšosti nasľiêdnikuv kolišnich rusinuv ni osnovuju dla pišmovoji kultury, ni zasobom hromadškoji komunikaciji. Ja kažu ode jak pro biľoruški nacijonalny ruch na našum Pudlašy, kotory stav rozvivatisie na fali chruščovškoji odlihi po-

sli 1956 roku, tak i pro ukrajínski, kotory objavivsie liêt 30 puzniêj. Jak odin, tak i druhi nacijonalny ruchy *ex definitione* pryniali, što pudlaški hovôrki — to nerozvity, druhosortny movny materyjał, kotory može posłużyći tólko jak hleba i hnôj dla hodovania „importovanoho” varyjantu literaturnoji movy i kulturnych faktuv, obopertych na jôj. Koli v vypadku biłorušskoho ruchu na Pudlašy taki pudychôd bôłš-menš opravdav sebe — literatura po-biłoruški stała v 1970-ch, 1980-ch i 1990-ch litach važnym kulturnym faktom ne tólko v našum regijoni, ale i v Pôłšчы i Biłorusi — to našym ukrajinciam ničocho takoho ne vdałosie zrobiti ni na mizinec. Pudlivanje ukrajínskoji movy v medyjach na Pudlašy deržavnymi dotacijami i grantami ne vykołosilosie choč jak-leń zavvažnym kulturnym vynikom. Ukrajínska literaturna mova na Pudlašy okazałasie bezpłodnoju dla kultury. To, tak skazati, najvažniefšy promach Sojuzu Ukrajinciuv Pudlaša. Usio inše, zvjazane z ukrajínskim ruchom na Pudlašy, ne maje velikoho značenia v porumnani z siêtym strategičnym prohryšom.

Ja rozumiêju, što siêta moja knižka je dosyć ekstravagančka — ne tólko svojim zmiêstom (kotory zaklikaje rozvivati kulturnu tradyciju Pudlaša na novuj pišmovuj movi), ale i svojeju formoju (u jôj zmiêščany teksty na troch movach i v dvoch azbukach; perša połovina knižki napisana v formi esejuv, feljetonuv i interviju, a druha je po suti pudručnikom pudlaškoji hramatyki i pravopisu). Na žal, u mene nema ni času, ni hrošy, kob vydavati eseji pro Pudlaše v odnôj knižci, a bukvar pudlaškoji movy v druhuj. Tomu dovoditsie robitie siête pud odnoju okładkoju. Možlivo, koli b ja vydavav knižku dla diti, to ne mišav by raznych gatunkuv. Ale siête vydanie je „bukvarom dla dorosłych”, tomu, jak dumaju, nihto ne stane dohaniati mniê za taki gatunkovy i tematyčny eklektizm.

Za vyniatkom siêtoho vvôdnoho słowa i nastupnoho eseju, „Koli ja byv złodijom liêsu”, usiê inšy teksty byli opublikovany mnoju raniêj — abo v biłostôčcum miêsečnikovi „Czasopis”, abo na vebstorônci Svoja.org, abo na vebstorônci Radiva Svoboda v Prazi. U porumnani z orygylnymi versijami teksty v siêtuj knižci byli odredagovany stylistyčno; u kilkoch tekstach byli popravlany zavvažany nedokładnosti i pomyłki (pryncypovoho značenia dla orygylnych versijuv vony ne miêli).

Artykułovi „Pisati po-svojomu”, kotory odkryvaje Časť druhu, uže devesť liêt. Vôn byv napisany nezadovho posli toho, jak na „Biłorušcum tryjalogovi”, organizovanum Sokratom Janovičom u lipeni 2004 roku, ja peršy raz publično vystupiv iz svojim projektom pravopisnoji

standartyzácii pudlaškich hovôrok pomiž Narvoju i Buhom, kob zrobiti z jich povnopravny zasub komunikaciji v biłoruškich medyjach na Biłostôčyni. Siêty tekst maje odnoznačno optymistyčne zvučanie. Posli toho, jak na počatku 2004 roku byli opublikovany vyniki perepisu 2002 stosôvno biłorusuv i biłoruškoji movy v gminach Pudlaškoho vojevôdstva, mniê zdavałosie, što vsiê bačat toje same, što i ja. A imenno: dla 7 biłorusuv z 10 na Pudlašy rôdnoju movoju je pudlaška hovôrka, a ne biłoruška, i z siêtoho treba zrobiti neodlôžny vysnovy, koli dumati pro jakujuś realnu, a ne butaforšku perspektyvu dla biłoruškoho ruchu v Pôlšczy. Okazałosie, što vsiê inšy, kotory z biłoruškoho ruchu žyli, abo ne bačyli toho, što bačyv ja, abo i bačyli, ale nijakich vysnovuv robiti ne chotiêli. I movčali jak vody v rot nabravšy. Tomu inšy teksty v siêtuj peršuj časti vže menš optymistyčny. Jich ohulny charakter vyznačaje nazva časti — „Horochom ob stinu”.

Časť tretia, „Zamazuvanie pameti”, dotyčyt najbôlš haniebnoho skandalu v biłoruškom ruchovi na Pudlašy v postkomunistyčnuj Pôlšczy — zatverďženia „tradycyjnych” nazvuv vjosok i siołuv u gmini Vôrla, kob postaviti dvochmovny dorôžny tablici i pokazalniki. Mniê v zvjazku z siêtoju spravou pryhadujetsie, jakuju mnuzêñ času biłoruški aktyvisty zmarnovali na diskusiji i pisanie raznych zajavuv i zaklikuv stosôvno zafašovania autentyčnych biłoruškich nazvuv na Biłostôčyni v komunistyčnu epochu. I to pry tòm, što tohdy vsiê rozumiełi, što v totalitarnuj systemi nema nijakoji šansy dobitisie spravdливosti v siêtum diêli. Ale lude pisali, dyskutovali i oburalisie. A tut nate vam, pryjšla demokracija, i na počatku 2005 roku Sejm uchvaliv ustavu ob nacyjonalnych i etničnych menšostiach, kotora pozvolaje vernuti spravdливosť dla autentyčnych nazvuv našych vjosok i siołuv. Nezadovho posli pryňiatia ustavy ja napisav: *W gminach zamieszkiwanych przez pudlašôv nazwy tradycyjne są oczywiście w języku podlaskim. Prawda historyczna, jak i zwyczajna ludzka przyzwoitość wymagają, żeby te nazwy zachować w języku, w jakim one naturalnie egzystują* (tekst pud zahołôvkom „Ustawa o mniejszościach a naša pudlaška mova”). Jakaja naivnosť z moho boku! Okazujetsie, što tak napravdu biłoruškim aktyvistam nema nijakoho diêla ni do historyčnoji pravdy, ni do zvyčajnoji ludškoji prystôjnosti. I teper u spravi nazvuv nihto vže ne piše, ne dyskutuje i ne oburajetsie. Autentyčny nazvy? A na jaki chrêñ vony potrêbny, koli možna vydumati novy i liêpšy? I nikoho ne cikavit, jakije „nakovy argumenty” lahli v osnovu stvorênia takich nazvuv jak

Москоўцы або Кошэлі. Stydno było pokazati, što v orlenskuj gmini lude hovorat ináčej, čym u „Nivi“? Usiê movčat jak myła zjiévšy. Kromi mene. Zrozumiêło, ja ode ne vinovaču orlenskich radnych. Vony ž ne spicijalisty v onomastyi i lingvisty. Ale čom ne stydno ludiam z naukovymi tytułami, kotory radnym doradžuvali? I kólko varty tyje tytuły, koli jimi prykryvajetsie takaja historyčno-onomastyčna chałtura? Ne budu skryvati, što siêta chałtura mŏcno začepila mene za żyvoje, i ja šče do diš dnja ne mohu opometatisie. Tomu i artykuły v siêtuj časti — rŏzki i emocijonalny.

Časť četverta, „Zamknuty kruh“, dotyčyt – ne pobojusie tut velich skŏv – odnoji z najvažniêjšych kulturnych zjavuv u biłorušskum ruchovi na Pudlašy v siêtum mołodŏm stoliêtijovi: narodženia našoho profesijnoho teatru. Tołkova diêvčyna vyjšla z Joanny Stelmašuk-Troc – vona choče robiťi dla biłorusuv štoš żyvoje na profesionalnum urovni, a ne rozpuskati granty tŏlko na nestravnu pseudofolkloru žujku. Daj jŏj Bože zdorovje, bo talent to vona vže maje. Mniê, zrozumiêło, velmi pryjemno, što ja, jak perekladčyk, mohu dołožyti svojîê try hrošy do siêtoho sviatoho diêla – zasnovania profesijnoho i profesionalnoho biłoruškoho teatru na Pudlašy.

Pjata časť, pud nazvoju „Hramotno“, zajmaje druhu połovinu knižki. Tut zmiêščany najvažniêjšy z tekstuv, kotory v ostatnich litach ja pisav pro problemy standartyzaciji pudlaškoji movy, jeji słovnikovy zapas, fonetyčny i morfologičny osoblivosti, pravopisny praviła. Bez svojeji movy my — nihto. Rêč u tŏm, što dla nacijonalnoji menšosti — ne tŏlko našoji na Pudlašy, ale kažnoji inšoji v kažnum inšum miêsti na sviêti — pudtrymanie vłasnoji movy zjavlajetsie najvažniêjšym opravdaniom jeji istniênia. Osŏbna od mažorytarnoji, deržavnoji movy mova etničnoji menšosti — to *raison d'être* takoji menšosti. Kažučy ináčej, nema nijakoho sensu vydavati v Biłostoku „Czasopis“ vyłučno na pôłskuj movi, bo vŏn ne bude odrŏznivatisie od luboho inšoho pôłského peryjodyka. „Czasopis“ može zostatisie biłoruškim vydaniom, naveť koli bŏłšosť tekstuv u jŏm bude po-pôłski, tŏlko tohdy, koli v jŏm budut zjavlatisie teksty na žyvŏj movi menšosti, to značyt, po-biłoruški abo po-pudlaški. Koli takich tekstuv zabrakne, to možna bude *zwijać cały interes* — proces polonizaciji doveršytsie. Biłoruška literaturna mova vže bezmała stratila žyvjuju dyjalektnu bazu na Pudlašy. Ja ne hovoru siêtoho naročno, kob kohoś rozzłovati abo zasmutiti, a tŏlko stverdžuju očyvidny demografičny fakt. Siak-tak żyvoju zostajetsie dyjalektna baza potencijalnoji pudlaškoji movy, kotora šče može nadati sens i opravdanie dla istniênia bi-

ľorušského ruchu, koli ne prospati ostatnioji šansy. Tomu ja vvažaju, što vsio toje, što ja opublikovav za ostatni šesť liět na storõnci Svoja.org, ne było ono pryvatnym hobby i *widzimisie*, ale može byti praktyčno vykorystane, kob odsunuti od nas nadychõd etničnoji smerti i totalnoji polonizaciji. I „Czasopis“, i tym bõłš „Niva“ vže davno peretvorylisie v čysto formalny atrybuty istniënïa nacijonalnoji menšosti, kotory ne generujut ani hromadško značnych idejov, ani hromadško značnoji dyskusiji. Siëty vydani davno vže stali necikavy dla mołodoho pokoliënïa, kotore takije ideji i dyskusiji diš šče pudymaje, najčastiěj u socialnych siëtках u Interneti. I pryčyna tut ne tõlko v tøm, što „Czasopis“ i „Niva“ praktyčno ne istniējut u socialnych siëtках i ne praciujut z tamtejšoju publikoju. Pryčyna tutpered usiëm u tøm, što ani „Czasopis“ svojeju põłškoju movoju, ani „Niva“ svojeju biľoruškoju vže ne vorušat nacijonalnoji struny v biľoruškuj duše na Pudlašy. Siëty movy vže ne praciujut dla nacijonalnoji mobilizaciji biľorusuv. Šče siaki-taki mobilizacijny potencijał zostajet-sie v pudlaškuj movi (pudlaških hovõrkach), jak vyrazno pokazav pud kuneć 2012 roku vybuchovy start *community* pud nazvoju „Howorymo po swojomu“ v Facebook’u. Odnak i „Czasopis“, i „Niva“ uperto pudlašku movu ignorujut. Jaki majut ciël? Kob jak najchutčěj *zwinąć cały interes*? To Ź tohdy skõnčatsie derŹavny granty i posady...

Jak možna vratovati toje, što teoretyčno povinno prodovŹyti naše etnične Źycie — pudlaški hovõrki miŹy Narvoju i Buhom? Šerstka pravda takaja: ne možna vratovati hovõrki odnoho konkretnoho sioła, ne kaŹučy vže pro sto osõbnych hovõrok zo sta našych sioľuv. Siëte nerealne, i nema sensu stvorati sobië žadnoji iluziji stosõvno takoho rozmachu. *Community* „Howorymo po swojomu“ pokine po sobië jakiš tryvały sliëd tõlko tohdy, koli zrozumiëje, što, kromi prezentaciji bukieta našych hovõrok v komentarach, jeji hoľõvnym ciëlom povinno staty pošyrënïe odnoho ortografično poslidõvnoho i leksyčno čystoho varyjantu pudlaškoji movy. Nu bo koli kaŹny bude pisati tak jak jomu zamanetsie i ne bude nijakoho standartu čy ideaľu, na kotory treba rumnïatisie, to vsia ochota učasnykuv „Howorymo po swojomu“ chutko rozpustitsie v štoraz mucniëjšum odcuvani chaosu i bezperspektyvnosti siëtoji z usiëch bokõv dobroji i korystnoji inicijatyvy.

Kõlko može byti pudlaških movuv, to značyt, standartuv pudlaškoho pravopisu? Na siëte pytanie my vže davno otrymali odkaz. To ne Svoja.org vydumała pudlaški pravopisny standart, bo Ź ничто individualno ne „vydumuje“ Źyvoji movy. Siëty standart, kotorym kory-

stajetsie Svoja.org, zložyvšie spontanično v tekstach, jakije byli napisany biłoruškimi autorami uperuč, šče pered 2008 rokom, koli povstała naša internetna storônka. Uperuč pisali po-pudlaški praktyčno tym samym pravopisnym standartom Mikołaj Vrublevski i Jan Petručuk, Zosia Sačko i Ira Borovik, Dorofiêj Fijonik i Viktor Stachvuk. Vony pisali raznymi grafičnymi systemami, ale standart byv taki samy! Svoja.org tólko prodovžyla siêtu tradyciju, popravljajučy popeředni pravopisny pomyłki i neposlidôvnosti daj proponujučy estetyčno zładžany alfabet, kotory vže na vyhlad vyłučaje pudlašku movu jak osôbnu od polśkoji, ne kažučy pro biłorušku čy ukrajinsku.

Inačej kažučy, pudlaška mova ne može byti tólko movoju sioła Kleniki abo movoju sioła Dašê, a musit byti movoju našoji spólnoji pudlaśkoji kultury, u jakôj uže nazbirałasie siakaja-takaja piśmova tradycija. I siêtu tradyciju stvorali lude, kotory pisali po-svojomu praktyčno tak samo, choč može i ne viêdali, što vsiê vony pišut na pudlaśkuj movi, poka ne zjaviłasie storônka Svoja.org. Nijaki inšy pravopisny standart pudlaśkoji movy vže ne povstane, bo vôn nikomu ne bude potrêbny. Lude, kotory schotiêli staty hramotnymi v svojôj rôdnuj pudlaśkuj hovôrci, proterli nam dorohu, na jakôj my možemo stvorati ne tólko komunikaty, ale i kulturny podiêji. Literatura na pudlaška mova može byti tólko odna, i vona vže je. Treba byti slipym, kob siête ignorovati i kazati, što možna *ad hoc* stvoryti jakiś inšy varyjant literaturnoji pudlaśkoji movy, prykładom, košelôvski abo starokorninśki.

Rolu storônki Svoja.org dla rozvitku pudlaśkoji movy mniê chočetsie porumniati do virtualnogo horóda, założanoho na vyžary — našuj małôj batkuvščyni, po jakôj projšovsie požar polonizaciji. U siêtum požarovi de zhorêli dotła, a de mócno obhorêli našy vjoski i sioła razom z horódami i polami, u jakich pudlaśkie słovo rosło, tak skazati, diko, odčuvajučy sebe naturalno i svobôdno. Žyteli našych vjosok i siołuv perejiêchali do miêsta, zabirajučy z soboju pameť pro matčynu movu, kotora do žycia v miêsti ne była jim potrêbna. Ale siêta pameť, na ščastie, ne vysochła do kuncia, i znajšlisie šče diêti i vnuki, jakim zachotiêłosie zachovati choč kusočok z toho obhorêtoho sviêtu svojich batkôv i didôv. Vernutisie v minule, kob šče raz stupiti v tuju samu rêčku i pojiêsti tych samych dikich malinuv, jak my vsie ponimajemo, nikomu ne dano. Ale možna nahodovati svojich malinuv u horódi, koli pozbirati vsiê korčê, uratovany nekotorymi ludmi z toho požaru. Zbôlśoho siêtym my i zajmalisie na storônki Svoja.org od marcia 2008 roku, koli vona zjaviłasie v Interneti.

Storôuka Svoja.org ne miêla b i desiatoji doli značenia, jakoje maje nini, koli b ne komputerny talent moho brata, Aleksandra, kotory jijiê zaprojektovav, utrymovuvav i bezperestanno modernizovav, a do toho šče čaš od času pisav dla jijiê teksty. A ja ne dav by rady zrobiti tôlko, kôlko zrobiv, koli b ne pomošč i terplivosť mojej žônki, Haliny, kotora byla peršym čytačom i redaktorom čuť ne vsiêch tekstuv, napisanych mnoju po-svojomu. Bez siêtych dvoch osobuv ne pobačyła b sviêtu i knižka, jakuju trymajete v rukach. Aliku, Halinko — velikie vam spasibo!

Koli ja byv złodijom liêsu

Igorovi, Pavłovi i Maryli

1.

Posłuchajte, jak koliś bywało. A bywało siête tohdy, koli ja byv złodijom liêsu...

Žyli my koło liêsu, ale vłasnoho v nas ne było. Tak mniê tohdy dumałosie. U nas było pole i pasovoje, u nas byli i dva kuski łonki, na kotorych dva razy na rôk my kosili travu na siêno, ale svojoho liêsu ne było. Jakoś tak stałosie, što v toj čas, koli my razom chodili po hryby, ni tato, ni mama (to značyt, vaša baba Ola i vaš diêd Vołodja) ne zaveli mene v tuju časť liêsu za *Pudbôrnicieju* i *Vyžarom*, de byv naš učastok, i ne skazali: „To, Vania, naš liês”. Baŭko, musit, z nadto ne chvalivsie tym lisnym učastkom, bo i ne było čym chvalitisie. Tam ne rosli takije chvoji, kotory baŭkovi byli pryhôdny dla majsterki. Baŭkovi byli potrêbny grubovaty i vysokovaty chvoji, kotory možna było rozpustiti na doski i kantaki, z jakich potom vôn môh robiť šafki, taburetki, okonny ramy, ušaki i dvery. Baŭko byv majstior-stolar i zimoju majstrovav ludiam usiaki derevjanny rečy, kotorych vony ne vmiêli zrobiti sami. A liêtom baŭko byv prosto majstior i chodiv staviti derevjanny chaty, chlivy i kłuniê. Dla ludi baŭko majstrovav z jichnioho materyjału. Udoma, koli trêba było zmajstrovati štoś dla sebe, baŭko tože robiv z čužoho materyjału. Bo svojoho v nas ne było. Same tomu my čas od času jiêzdili v čužy liês, kob potajemno zrêzati chvoju abo dviê i miêti materyjał na svojîe okonny ramy i ušaki. Zrêzati potajemno — ne vse značyło vkrasti. Kuplanu v koho-leń chvoju tože treba było spuskati pokryjomu, bo

ne možna było rëzati derevuv u liësi bez pozvolenia lisniëchoho z *Horodčyna*, a vôn byv čołoviëkom strohim i ne pozvalav rëzati staroji dereviny ot tak sobië, jak komu zavine. A tomu i kupla-prodaž pudchodiaščoji chvoji była podôbna do złodiëjskoho šacher-macheru.

Ne skažu, kob kažny raz, koli nam treba było miëti doski abo kantovy baločki, my jiëzdili v čužy liës i spuskali tam čyjiëš chvoji. Nië. Pomnitsie, jak raz zimoju my pojiëchali na legalnu zahotôvku drov u liës až za *Borysuvku*. Vyjichali my z bařkom zatemna, choë i ne zbiralisie ničoho robiti pokryjomu. Prosto doroha była velmi dovha — my i šëe kilkoch hospodarôv z *Lachôv*, kotory tože chotiëli nazapasiti drov na zimu, pojiëchali, musit, čerez *Kleniki*, *Tinevičy*, *Kutłôvku* i *Łosinku* v pušču deš koło *Skupova*. Možlivo, što Borysuvka zostałasie zboku našoji dorohi, ale mnië dobre pomnitsie i diś, bôlš čym sorok liët posli toji zahotôvki, što my projizdžali koło dorôžnoji tablici, na kotoruj pisało „Borysôwka”. Čy projizdžali my čerez Kutłôvku i Łosinku, ja vže nini ne pryhanu, ale nazva Borysuvki mnië zapometałasie. Što i ne divno, bo v Borysuvci vmerli dvië mojië sestrë. Ja ne bačyv tych blizniačych sestruv na ocy i ne môh jich pobačyti, bo vony vmerli, koli ja šëe ne vrodivsie. Ale pro siëtü spravu ja skažu pry jakôjs inšuj okaziji, a teper bude pro toje, jak my z bařkom pojiëchali v liës zusiëm legalno. Kob zahotoviti drova v państvovum liësi, treba było zapłatiti hrošy dla nadlisnictva i dostati asygnaciju od lisniëchoho. A potum, pered tym jak voročatisie do domu z fôroju zařadovanoju drucom i sušniakom, treba było, kob lisničy postaviv na našum dručy svoju ciëchu. Inačej kažučy, kob lisničy potverdiv, što toj liës, kotory my vezemo dochaty, my zahotovili zhôdno z asygnacijeju. Nu bo koli b nas zatrymała milicija abo *straž leśna* i v nas ne okazałasie b ciëchi, to nam skazali b zavezti zahotovlany liës nazad u nadlisnictvo i mohli b šëe *zrobići spravu*. Usiëm poniatno, što samovôlno vyvoziti liësu ne možna, ni państvovoho, ni pryvatnoho. A koli vže chočete krasti, to treba šyto-kryto, kob ничto ničoho ne dokazav, naveř koli i zdohadajetsie, chto krav.

Ja zostavsie pry vozi, koli bařko i inšy hospodarë pujšli do lisniëchoho po svojië asygnaciji. Jak mnië zdajetsie, vony trochi toho lisniëchoho pudpłatili, kob vôn jich nakirovav u tuju časť puščy, de kromi druča i sušniaku na drova možna było šëe spustiti i bôlš pudchodiašču chvôjku abo jôłočku, z kotoroji dałasie b vyrzati jakije-leń doski abo baločki. U kažnum razi, koli my vyjizdžali z našoho chutora, bařko skazav mnië, sto my jiëdemo ne tólko po drova, ale i po kojejaki materyjał dla majsterki.

Baľko zabrav mene z soboju, bo tohdy byli zimovy feryji pered abo posli pŏľského Ruzdva, i ja ne chodiv do ťkoľy. Mama naodiaha- ĺa na mene svedrux pud teple palto i skazaľa obuti ĥorny ĥosanki, kotory baľko zvalav z vovny z naťy choveĥ. U moho brata, Alika, takich ĥosanok ne byľo, ale naveľ koli b i byli, to joho v liē ne vziali b, bo jomu byľo vsioho try abo ťtyry roki. Vŏn siēte rozumiēv, tomu tŏľko stojav u dverach onkiera i potichu buniav, koli my z ba- ľkom pry zapalanum gaznikovi na kuchni snedali pered dorohoju v puťĥu.

U liēsi ja ne tŏľko mŏh obciopuvati sokiēroju hŏle z chvujok, jŏľoĥok i moľodych hrabŏv, kotory baľko spuskav z inťymi lachuvť- kimi hospodarami, ale mniē toťe pozvolali ĥas od ĥasu schvatitisie za druhi kuneĥ piľki i zrēzati derevo. Baľko pilnov, kob ja ciēľy ĥas vo- ruťyvsie i miēv zaniatije v liēsi, bo inaĥej ja mŏh promerznuti, pro- studitisie i zachvorēti. My byli v liēsi ciēľy deň, i choĥ to byv odin z najkorotťy ch dion u roci, to vsio ť mniē raniēj ne pozvolali zimo- ju provoditi ciēľy deň na dvorē. Koni vyprehli z vozŏv, poviēsili na jichni myrsy torby z siēĥkoju, prypravlanoju ovsom, i prykryli zver- chu plachtami i burkami, kob vony ne zmerzli. Po poľudni na po- lanci, de stojali naťy vozy, hospodarē zapalili ohoň, koľo jakoho po- obiēdali i rozpili butel samohŏnki, pryveziany spicijalno na siētu okaziju. Mniē toťe popav odin kiliťok. Obiēdali i zakusuvali my so- ľoninoju i vyrobami z zakoľotych pud Ruzdvo svini, choĥ to byv ťĥe vaťny pŏťt, Pilipuvka. Ale byľo samo soboju zrozumieťe, ťto koli chto tiaťko praciuje, toj postovym ne obujdetsie i musit dobre pojiēsti. Koli zaĥaľo zmerkatisie, do nas pryťťov lisniĥy, kotory raniēj vypisu- vav nam asygnaciju. To byv odin z rēdkich vypadkuv v mojŏm di- tintťvi, koli ja baĥyv i ĥuv ĥŏľovieka, jaki naturalno hovoryv z *dzie- kaniom* i *ciekaniom*. Tak hovoryli, jak ja vťe viēdav, lude „z-pud liē- su”, to znaĥyt, same z tych puťĥanťkich mistiŏv u bŏk Naruvki, kudy my pojiēĥchali zahotovľati drova. U nas z dziekaniom i ciekaniom hovoryli tŏľko uĥyteliē na lekcijach biľoruťkoji movy v ťkoli. Hospo- darē miēli z soboju i druhi butel samohŏnki, kotory choťiēli rozpiti razom z tym lisniĥym, ale koli vŏn odmovivsie, to vony ciēľy toj bu- tel oddali jomu. Siēte nazyvaoťsie *zadobryti ĥŏľoviēka*, kob vŏn po- staviv svoju ciēĥu, prypluťťyvťy oĥy na toje, ťto na naťy ch fŏrach znajťťlisie i bajkovaty sosnovy i joľovy koľodki z solidnymi odhuzka- mi, schovany sered hrabovoho i berozovoho *druĥa* i *patyĥa*.

Koli my v potemkach voroĥalisie na naťuj zaľadovanuj fŏry z pu- ťťy dodomu, baľko mniē rozťľumaĥyv, na ĥŏm polahaje osnŏvna ra-

znicia mižy ludmi z našoji storony i z tymi „z-pud liêsu”: „Koli naš čołoviêk pojiêde v liês, to vôn, Vania, kromi drubnôtia, pryveze i pudchodiašcy materyjał. A tyje z-pud liêsu škodujut hroša, tomu i voziat dodomu tôlko družce i patyče”. Hrošom, jak treba rozumiêti, była i naša samohônka.

Naohuť to my zahotovlali drova na zimu u sebe koło domu, a po stolarški materyjał jiêzdili v liês, kotory začynavsie od razu za našym polom — odna časť našoho pola nazyvałasie *na Pudbôrnicu*, druha *na Mižydorožy* — i tiahnuvsie až pud *Kožyno*, *Kôzliki* i *Horodčyno*.

Ale koło nas byli šče *Korčê*. Mižy našoju chutoranškoju sidliboju i sidliboju našych susiêduv, *Orechôvskich*, byv kusok pudmokłoho gruntu, porosły vsiakoho rozmiêru i kštaťtu berezinoju, osinoju, vulšynoju i drubnôtiom, jak mołodaja chvojinka, krušyna, rabina i jakajaš bezimenna łozina. Usio siête rosło i z roku na rôk zasivałosie samo soboju sereď veresu, travy-ščôtki, korčykuv baranciôv i čornych jahud, ožynuv, paporoti, kropivy i raznoho dikoho ziêla i cviêtu, nazvy jakoho znała tôlko naša baba, ale vona vmierła zarano, i ja ne pospiêv usiêch tych nazvuv naučytisie na pameť. Z toho, što zapometalosie, u našych *Korčach* u razny pory roku rosli, cvili i zasivalisie *suchôtnik*, *pałyń*, *barkun*, *čortopołoch*, *łopuch*, *płoskucha*, *sobaki*, *mjata*, *zajčy ščavuch*, *łandyš*, *ryzucha*, *babka*... *Korčê* čerez dorohu, kotora išła z *Lachôv* do *Kožyna*, nazyvalisie *Bahanciom*, a *Korčê* po naš bôk dorohi — *Struhoju*. U *Lachach* lude kazali, što my i *Orechôvski* žyvemo v *Struzi*. U *Struzi* byli dva môcno pudmokły mistia, de voda stojała naohuť ciêły rôk. Odne miêstiê było osoblivo hruzkie i zabołočane, i po jôm možna było choditi, tôlko pereskakujučy z *kupy* na *kupu*. Na kupach rosli vólchi i berozy, i to vony peršym diêłom išli nam na drova — bôłšosť siêtoji dereviny, rostučy sereď bołota, zamirała po pjati-deseti litach i vysychała, pokryvajučysie pomału zelonkavym mochom. To siêty mertvy i hniłovaty v korêni i kornatkach dereva my vyrubovali abo zrêzuvali, kob nakołoti i naščypati drov i ponakładati pud chlivami *kostrohi* na zimu. U inšych mistiach *Bahancia* i *Struhi* my naohuť terebili samosiêjny mołodniak, z ktoroho *rumniali pučki*.

Ale po materyjał dla baľkovoji stolarki nam treba było jiêzditi daliěj, i to naohuť ne v svôj liês. Treba było po joho jiêchati za *Pudbôrnicu* i za *Vyžar*. *Vyžar* — tak nazyvałosie miêstie za *Pudbôrnicieju*, de velika pliêcha liêsu zhorêła v požarovi, kotory, musit, zdaryvsie šče pered tym, jak ja vrodivsie. Koli ja vže byv natôlko veliki, kob odnomu choditi na *Vyžar* po hryby, toje miêstie šče vsioj čas by-

lo pustovate i lyse, i na jôm rosli tôlko jadľôvci, nevelicki chvôjki, moľodaja osina i berezina sered veresu, travy-ščôtki, mochu i jahudniku. I šče ciêľy čas tam traplalisie obhorêľy v požarovi storpaki kolišních jadľôvciuv, jakije zamerli i zostalisie stojati šče liêt dvadceľ posli požaru, pobiliêľy od doščôv jak kosti zdochľých lisuv, kotory same na Vyžary mieli svojiê nory. Liêtom na šarum piskovi sered tych mertvých jadľôvciuv lubili hrêtisie na sonci jaščurki, kotorym my z Orechôvskim Koloju odsikali tonkimi vitkami chvosty, a potom divilisie, jak tyje chvosty pryrostajut jaščurkam nazad...

Odrazu za Vyžarom byv klinok liêsu, kotory naležav nam. Ale ja tohdy pro siête ne viêdav. Tudy ja tože chodiv po hryby, ale ne viêdav, što chodžu jakraz po svojôm liêsi. Klinok byv velmi uzki, šyrynoju vsioho na jakichs dvadceľ abo trydceľ metruv, ale zatoje dosyć dovhí — von rozťahavsie poobapuľ dorohi z Lachôv do Kožyna na trysta metruv abo štoš koľo siêtoho. U tôm miêsti majut lisnyje učastki i inšy lachuvciê, i vsiê vony takije ž uzki, jak naš. Ja siête pobačyv tôlko čerez sorok liêt posli toho, jak byv zľodijom liêsu, na planovi, kotory pryniôs z soboju v liês Serhijôv Lonia, kolišni lachuvski soľtys, koli ja z svojim testiom (to značyt, z vašym diêdom Petrom) postanovili zaznačyti hranici našoho liêsu. Testiovi, čoloviêkovi z Biêľska, treba byľo zahotoviti drov na zimu, i vôn chotiêv siête zrobiti v našum liêsi, ale nichťo z nas ne znav, de vôn tak napravdu je. I my spočatku znajšli naš liês na zroblanuj mirničym mapi, a potom znajšli johu načaľo i kunec u realnum sviêti chvojuv i jadľôvciuv, i poznačyli sokiêroju mežy našoho liêsu na derevach. Byľo siête liêt desêľ nazad, i ja diš uže ne zusiêm pevny, što môh by bez kľopotu znajti tyje pokinuty nami pôznaki. Ne znaju naveľ, čy treba mniê šukati jich naohuľ. Koli što, to test povinion znati tyje mežy. Nu bo vôn, posli toho, jak my zaznačyli hranici našoho klinka, kilka tyžniuv jiêzdiv tudy robiti pročystku i rumniati pučki. Z Biêľska do našoho liêsu možna dojiêchati samochodom za dvadceľ minut. Test jiêzdiv roverom, i jomu siêta doroha zajmaľa hodiny puvtory.

Krasti liês možna byľo tôlko liêtom (zimoju zostavali b u liêsi sľidy). I lepi byľo robiti siête koniom, zaprežanym u vôz, a ne, skažem, traktorom z dočepľanym vozom abo z pryčepoju. Traktor unočê daleko čuti, a koniom možna potichu zajiêchati naveľ pud čyjuš chatu, ne zvoročujučy na sebe nijakoji vvahi. Ja pomniu, što kilka razy my z batkom vyjizďžali v liês i traktorom, koli vže batko prodav obiêdvi našy kobyľy, odnak samy peršy našy vypravy po kradiany abo kupľany bez udiêľu horodčynského lisničoho chvoji byli vozom, u jaki za-

prehali staršu kobyľu, *Žovtu*. My miêli i moľodšu kobyľu, *Derešku*, ale vona byľa šalonovata i mohľa v liêsi znaturytisie abo i roztresti vôz, koli b jôj ťto-leň ne spodobaľosie. A tomu v liês jiêzdili *Žovtoju*, jakaja byľa natôľko spokojna, ťto ja ne bojavsie jiêzditi na jôj verchom. Baľko ťčê naohuľ brav na pomoť synôv naťoho susiêda, *Loni* i *Kolu*, kotory byli starťy od mene na pjat-ťeť liêt i pomohali nam ochvôtno, bo posli takoji vypravy v liês mama ťykovaľa solidnu večeru z kovbasoju abo kuňpoju, a baľko prynosiv z zasiêka v komory abo z kula soľomy v kľuni plaťku samohônki. Naohuľ na odnôj plaťci sprava ne kunčalasie, bo do stoľa dosiadalisie nať diêd i nať susiêd, *Orechôvťki Ivan*, kotory ne kľadovilisie spati, a ťdali, poka my ne vernemsie z liêsu i ne rozľadujemo naťoji fôry. Jak nať diêd, kotory nazyvavsie *Ivan*, tak i toj druhi *Ivan*, *Orechôvťki*, lubili vypiti i mohli vypiti velmi mnôho, koli tôľko byľa okazija. Nať diêd vypivav faktyčno ať do ostatnioho miêsecia svoho ťycia, poka ne dostav krovozľitia v môzg i ne vmer posli toho, jak joho pryvezli zo ťpitala v *Hajnuvci* i vôn, sparaliťovany, proleťav dva tťťni na svojôm ľôťku. *Orechôvťki Ivan* dostav krovozľitia v môzg uťe posli smerti naťoho diêda, ale joho jakoť odchodili v ťpitalovi v *Biľostoku*, i von ťče ťyv liêt pjat-ťeť posli toho vypadku, ale vťe do kuncia ťycia miêv nevľadnu odnu ruku. I z hoľovoju v naťoho susiêda vťe ne vsio byľo v poradku. Vôn často bez potreby divno smijavsie i brydko ruhasvie bez daj diêľa.

U tôj čas, pro jaki ja ode hovoru, na naťum chutory ne byľo ťče dovedianoji elektryčnosti, a tomu rozpiľovuvati pryveziany z liêsu koľody na doski abo vyrêzuvati z jich balki i kantaki baľkovi treba byľo u vjosci, u *Ziêniovoho Ivana*, kotory miêv svoju krajzegu. *Ziêniu*v *Ivan* byv baľkovym druhom, z jakim nať baľko vodiv kumpaniju ťče za časôv kavaliêrki, a teper, koli vony vťe stali solidnymi hospodarami, obadva čuľ ne kaťny rôk najmalisie jak majťrê i iťli liêtom, pomiť perťym sinokosom i ťnivom, staviti chatu komu-leň u okolici. Majťstrovali vony najčastiêj bliťko od domu, naprykľad u *Ploskach* abo v *Koťyni*, ale časom zdraľosie, ťto jim dovodiľosie staviti i deť daliêj, koľo *Biêľska* abo koľo *Hajnuvki*. Liêt dvadceľ posli siêtoho, pro ťto ode ja rozkazuju, razom z jimi pryťťťosie postaviti odnu chatu i mniê. Stavili my v *Kuťľach* koľo *Biêľska*, i ja, majučy v kiťeni dyplom magistra fyzyki, naniavsie do majťrôv, jakije i pudstavôvki toľkom ne skônčyli, jak zvyčajny čeladnik od przynieť-podaj-pozamiataj. Chatu my tohdy postavili za miêseć; nedavno, jiêdučy z *Klenik* do *Biêľska*, ja zajiêchav do *Kuťľôv*, kob podivitisie, čy stojit

vona tam, de my jijiê tohdy postavili. Stojit... Nu ale to tak, à propos... Rêc tut tak napravdu v tôm, što liês, czy to vkradiany, czy to pryveziany zusiêm legalno, treba porêzati na krajzedzi, perše čym zrobiti z joho šalôvku abo ušaki. Tomu baŭko, poždavšy tyždeň abo dva posli našoji potajemnoji nôčnoji vypravy, domovlavsie z Ziêniovym Ivanom i vjôz trochu vže pudsochły kołody na tračovanie. Dodomu my pryvozili doski i baločki, kotory baŭko składav deš u kłuni, kob nikomu ne kołoli v ocy, dla peresuški, a oplisy, kotory my tože zabirali z-pud krajzegi, ja rëzav z diêdom na koziê na pruhmeni, a potum sokiêroju ščypav na drova na kovbykovi. Brat, kotory brontav po pruhmeni bez daj diêla i do siêtoji porê nijakim sposobom ne byv zamiêšany v kražu čužoho liêsu, dostavav šansu zamišatisie v jijiê na samum kunciovi — jomu pozvolali ponositi trochu poščêpanych oplisov na kostrôh i jak sliêduje ufefrati smołoju svojiê ruki i odežu.

2.

Moja lachuvskája baba (a vaša prababka) była z rodu Sołovjôv. Nazyvałasie vona Maryja, ale vsiê lude v okolicy znali jijiê jak *Sołovjušku*. Ne znaju, čom jichni rôd nazyvali Sołovjami — jichnie rodovoje nazvisko było Hromotovič. U Lachach tôlko odna simja miêla nazvisko Hromotovič — jakraz simja babinoho brata, Serhiêja, kotory pryjšov do našoji vjoski v prystupy abo, jak šče kazali, u prymaki. Jich, babinych bratôv i sestruv, było štuk deveť abo i desêť. „Sołovjôv nazbirajetsie ciêla parafija” — skazała mniê nedavno mama. Mama zbôlšoho rozkazała mniê, jak tyje Sołôvjîê nazyvalisie i de žyli. Značyt, u mojeji lachuvškoji baby Maryji (była v mene šče i klenická baba Ola, pro kotoru skažu para słôv puzniêj) byli braty Ivan, Chvedur, Serhiêj, Vasil i Mitrofan, i sestry Oksenna, Łafiêra, Ziênia i Hanna. Była šče odna babina sestra, kotora vyšla замуž bodaj czy ne do *Mjakišuv*, ale mama vže ne mohła zhanuti, jak vona nazyvałasie. U kažnoho z siêtych bratôv i v kažnoji z siêtych sestruv, rozkazuvała mama, było po četvero abo pjatioro diti, jak to naohuť koliś byvało. U našoji baby Maryji, kotora vyšla замуž za diêda Ivana do Lachôv, tože było četvero nasliêdnikuv: Mania, Kola, Nina i Vołodja. I šče było v baby kilkoro diti, kotory abo vrodilisie mertvy, abo vmerli zaraz posli narodinuv, ale diś uže nihto ne znaje, kôlko jich tam było. Môj baŭko, Vołodja, byv najmołodšy, ale to same vôn unasliêduvav hospodarku v Lachach. Joho brat, môj diadŭko Kola, pujšov na lohkie žycie do miêsta, de vyučyvsie na šoferu. Tohdy, koli diadŭko Kola zjavivsie na mojôm žyciovum horyzonti, vôn peremiênno žyv to v Vysokum Mazoviečcum, to sidiêv u tiurmiê. Diadŭko Kola lubiv vy-

piti i pojiêzditi svojim samochodom po-pjanomu. Kilka razy takije pojiêzdki kunčalisie spravoju v sudiê i odsidkoju za kratami. Naku-neć jomu zabrali *pravojazdu* naniem, bo vypivati vôn ne pokinuv. Se-stry moho batka, mojiê tioty Mania i Nina, žyli v Biłostoku. Z pun-ktu hledžania ideologii epochi, pro jakuju tut vedetsie rozhovôr, rôd lachuvských Maksimjukôv naležav do mužyčko-proletarškoji bazy to-hočasnogo polityčnogo režymu. Z Sołovjami było ne zusiêm tak, bo v jichnium rodi byli batiuški i naveť drôbnomiščanski element.

Diakujučy babinym Sołovjam značno pošěryłasie geografija moho naohuť klaustrofobno-chutoranškoho ditinstva. Baba Maryja była ko-biêtoju *pochodiuščoju* — vona ne lubiła sidiet i na miêsti v Struzi, zatoje velmi lubiła odviêduvati svojich bratôv i sestruv i jichnich di-ti. U našuj simiêjnuj pameti zostałasie, naprykład, odna vyprava baby Maryji i jeji tože môcno pochodiuščoji sestrê, baby Ziêni z Kôzlik, na hostinu do *Putiskuv*, kudy jichnia sestra Łafiêra (po-cerkovnomu: Głafira) z *Buryčkoho* wydała svoju dočku Marysiu замуž. Baba Ziê-nia (po-cerkovnomu: Zinovija) pryjšła piêšo z Kôzlik do Lachôv, kob namoviti moju babu Maryju na hostinu v Putiskach, potom vony obiêdvi pujšli pichotom do *Tinkuvščyny*, de vtarabanilisie na vóz dvojurudnogo brata Łafiêrynoji Marysi, kotory z žônkoju same vybi-ravsie na tuju hostinu, a potom šče namovili toho biêdnogo čołoviê-ka zajiêchati po Łafiêru v Buryčkum i tólko tohdy vyrušyli do Puti-skuv. Tohdy šče lude ne miêli *balonovych vozôv*, a jiêzdili *zeleznia-kami*, i toj biêdny kôň, jaki tiahnuv zelezniak z pjatioma osobami

(do toho odna Łafiêra važyła, jak dviê z połovinoju dorosły osoby), čuť ne zdoch po dorozu od trudu, poka zavjôz jich usiêch na hostinu. Neščasny furman proklinav na čôm sviêt stojit i hostinu, i svojich nečajanych pasažyruv (i takim sposobom zapisavsie v našuj simiêj-nuj historyji). Ale ni moja baba, ni tym bôľš baba Ziênia ne duryli sobiê hoľovy takimi drubniciami, jak toje, što pro jich dumajut inšy lude. Dobrom, jak okazaľosie, siêta bezkľoputnosť dla jich ne obrnu-ľasie.

Baba Maryja byľa velmi cerkovnoju osoboju. Vona ne tółko cho-diľa na vsiê bohoshľužby do našoji prychudškoji cerkvy Voznesiênia Hospodnioho v Klenikach, ale i staraľasie brati učasť u cerkovnuj polityci, prynajmi na prychudškôm urovni. Baba Maryja, zrozumieľo, ne mieľa žadnoho vplyvu na toje, chto bude batiuškoju v kleniêckum prychodi, ale jôj zdavaľosie, što vona može mieťi vplyv, chto peresta-ne jim byti. U siêtum vona mieľa mółcnu pudderžku z boku sestrê Ziêni i brata Chvedora. U nas u šafi v Lachach šče dovhi čas posli smerti baby Maryji visiv materyjalny dokaz jeji angažovanosti v cer-kovnu polityku kleniêckoji parafiji — babin kožuch, u ktorom odin rukav byv oblapany čymś čornym i nezmyvalnym. Moja mama, a vaša baba Ola, skazaľa mniê nedavno, što toj rukav babi Maryji ob-lapaľa matuška, žônka kleniêckoho batiuški, ktoroha baba Maryja, razom z bratom Chvedorom i sestroju Ziênioju, chotiêľa vyhnati z kleniêckoho prychodu, bo jim toj batiuška čy to naohuľ ne podoba-vsie, čy to čymś ne dohodiv. Nu i vony puľšli *na klebaniju*, to značyt, do domu, de žyv batiuška z matuškoju, kob jich z toho domu vyhna-ti. Pudčas toji pryhody matuška schvatila z batiuškovoho stoľa čor-nilniciu i luchnuľa čorniľom na babu Maryju, pokidajučy nestiralny sľiêd tojiê schvatki, koli ne v duchovnuj historyji kleniêckoho pry-chodu Voznesiênia Hospodnioho, to v materyjalnuj historyji našoho rodu. Ne viêdu, koli dokľadno odbyľasie taja schvatka i čy tohdy ma-tuška oboroniľa svoho muža od naporu Soľovjôv. U kaźnum razi, ko-li baba Maryja vmerľa v 1967 roci, to v Klenikach byv batiuška, ko-tory nazyvavsie Paveľ (nazvisko mniê ne zapomenuľosie), i vôn pro-byv nastojatelom prychodu do 1973 roku, koli zhorêľa naša kleniêcka cerkva.

Ale tohdy, koli mniê byľo pjaf-šêsť liêt, čy naveť i vôsim-deveť, ja ničoho ne znav pro babine zmahanie z batiuškami. Ja naveť ne pu-dozryvav, što lude, kotory prychodiat u cerkvu, mohut mieťi jakijes pretenziji do batiuški. Baba mniê nikoli ne hovoryľa, što vona duma-je pro kleniêckoho batiušku. Zatoje vdoma v Lachach vona mieľa

cerkovny knihi, to značyt takije, kotory vyhladali i pachli tak samo, jak tyje psaŭtyrê i molitvenniki, jakije mniê čas od času vdavałosie zobačyti i poniuchati v kleniickuj cerkvi, koli baba brała mene tudy na bohosłužby. Baba zimovymi večorami, pry gaznikovi, často čytała takije cerkovny knihi, načepivšy na nôs okulary v zeliêznuj opravi. Psaŭtyr po-cerkovnosłovjanski i bibliêjski historyji v perekazi dla di-ti abo štoś napodobi — to byli peršy knihi v mojôm žyći, kotory čy-tała mniê jakraz baba Maryja, koli ja šče i ne dumav choditi do ško-ły. Pobačyvšy moju cikavosť do knihuv, baba začała mene trochi pu-dučuvati cerkovnosłovjanskoji azbuki. Čytati svobôdno po-cerkovno-słovjanski ja i do diš dnja ne navčyvšie, ale azbuka mnie zasiêła v hołovie vže od toho peršoho, babinoho navčania. Tomu koli baŭko postanoviv, što mniê pora navčytisie čytati sviêcki rečy, i kupiv u Biêlsku try *ksionžki* po-ruški, to ja, z pomoščeju mamy, stav čytati kiryliciū velmi chutko. Baba Maryja, koli možna tak skazati, dobre pospružynovała zahôn, na ktorum baŭki stali pryoruvati kartopli mojej hramotnosti.

Hramotnym tôlko po cerkovnych tekstach staty dla mene było tiažko, a to j zusiêm nemożliwo. Ja ne vpevniany, čy i baba Maryja ponimała vsio, što vona čytała v knihach na cerkovnosłovjanskuj movi. *Vskúju, Hóspodi, otstojá daléče, preziráješi vo blagovriéme-niich, v skórbiech / Vniegdá gordítsia niečiestívomu, vozgarájetsia níščij, uviazájut v soviétiech, jážie pomyšliájut. / Jáko chvalím' jest' griéšnyj v póchotiech duší svojejá, i obídiaj blagoslovím jest'*¹. Jak vona mohła v siêtum rozobratisie? Dumaju, što vsio ž ne mohła. Ja, pryznajusie, ne mohu siêtoho miêstia v Psaŭtyrovi zrozumiêti do kuncia naveť disiaka, koli peredo mnoju ležat joho pôlski, biłoruški i angielški perekłady daj hramatyka starosłovjanskoji movy z staro-słovjansko-českim vokabularom na dodatok...

Kromi babinoho čtania Psaŭtyra u nas na koloniji v Struzi, dru-hoju okazijeju, koli ja staravsie poniaty cerkovnosłovjanski tekst, było

¹ Inšy perekładčyki tože ponimajut siête miêstie každy po-svojomu: *O Panie, cze-muż tak daleko stoisz, czemu się ukrywasz za dni mego ucisku? Bezbożny zaś się pyszni i dręczy biedaków, a winien wpaść w sidła, które sam zastawił. I cheł-pi się pożądlivością swej duszy, dopuszcza się grabieży oraz bluźnierstw i znie-waża Pana.* (Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu; w przekładzie z języków oryginalnych opracował Kazimierz Romaniuk, Pierwszy biskup warszawsko-pra-ski). *Why, Lord, do you stand far off? Why do you hide yourself in times of tro-uble? In his arrogance the wicked man hunts down the weak, who are caught in the schemes he devises. He boasts about the cravings of his heart; he blesses the greedy and reviles the Lord.* (Psalms, New International Version).

čytanie 12 Jevanhelijuv u Veliki Četver u cerkvi v Klenikach. Me-
ne v tych Jevanhelijach zbivali z pantaľyku ne tak neponiatny cer-
kovnosťovjanskí slova, a osoblivo zľučniki — prykładom: *ašče, don-
dieže, jelika, jegda* — jak formy starosťovjanskoho aorysta, kotory
zvučat jak teperyšni abo buduščy čas u našuj movi, a na samum di-
ěli je formami minulocho času. Batiuška čytav *riečie, priidie, vni-
die, izvlieče, udari*, što treba bylo ponimati jak *skazav, pryjšov, vujšov,
vyniav, udyryv*, ale moja hoľova ne chotiěľa siětoho ponimati takim
sposobom... A babina hoľova? Baba Soľovjuška pročytaľa tōlizno cer-
kovnosťovjanskich knihuv, što, musit, pryvykla do rozumiěnia, što
v tych knihach *priidie* — to ne *pryjde*, a *pryjšov*. Bo ja ne dumaju,
što moja baba viědaľa na samum diěli, što takoje aoryst, buď to sig-
matyčny, buď to nesigmatyčny... A vy diś viědajete?

Nu-o... Bačyte, jak nelohko bylo koliś u kleničkum prycho-
di pravosťavnym, kotory zachutko chotiěli stati hramotnymi i poniaty,
u čōm diěto v tych Jevanhelijach. Ale siěta samoškodovalna re-
fleksija prychodit mniě v hoľovu tōlko teper, čuť ne puv viěku po-
sli toho spōlnoho z baboju Maryjoju chodiěnia do cerkvy. Tohdy
v Veliki Četver najbōlš zajmav mene ne zmiěst 12 Jevanhelijuv,
a toje, što na čas čytania kaźnoho fragmentu treba bylo zapaluvati
sviěčku, ktoru kaźny v cerkvi pryniōs z soboju z domu. Značyt,
sviěčku v Veliki Četver dovodiľosie zapaluvati i hasiti ne menš
čym dvanadceť razy (u cerkvi čytali pjať razy Jevanhilije od Ioana,
štyry razy od Matviěja, dva razy Marka i raz od Ľuki). Ale najpry-
jemniějše zostavaľosie nakuneć, koli lude v potemkach voročalisie
z cerkvy dodomu. Tohdy kaźny pered vychodom z cerkvy zapalu-
vav svoju sviěčku i staravsie donesti jijiě, zapalanu, do svoho do-
mu. Zapalanu sviěčku pered vychodom z cerkvy zachilali od viětru
paperom abo celofanom, a najbōlš sprytny prynosili z soboju z do-
mu butli z odbitym dnom i vstavľali sviěčku v seredinu, mociujučy
nezapalany kuneć sviěčki v šyjci butla. U takōj ośtoni možna bylo
nesti sviěčku i do Lachōv, i do Horodčyna, i naveť do Kožyna...
Siětu štučku z butlom bez dna kilka razy vykorystav i ja, doznavšy-
sie od koleguv u vjosci, što dno butla lohko odkoľujetsie samo, ko-
li naliěti v butel trochi kipjatku, a potom chutko sunuti dno
v zimnu vodu. Amorfična struktura škla pud vplyvom raznici
v temperaturach po obadvuch bokach butla łuskaľa... Čerez dvadceť
liět posli siětych eksperymentuv z amorfizmom i kipjatkom u La-
chach, ja v Varšavi oboroniv magistersku pracu z fizyki pud na-
zvoju „Opracowanie metodyki badania metali amorficznych przy

użyciu rozpraszania neutronów"... Nu ale siêtu praciû ja zhaduju tólko tak, à propos... U çasi, pro jaki ja tut vam hovoru, plastikovych butlûv abo zusiêm šçe ne było, abo byli vony velikoju rêdkostiejû, bo ja ne pomniu, kob jich vykorystovuvali do nesiênia zapalanych svičok z cerkvy do domu...

Baba Maryja, kromi svojej naçytanosti v cerkovnych knihach, była šçe viêdomoju na ciêty klenički pryhòd baboju-poroduchoju, to znaçyt osoboju, kotora pomohala mołodiciam pry rodiêni. U 1960-ch kobiêty z vjoski vže naohuť rodili v špitali, u Hajnuvci, Biêłsku abo Biłostoku, ale raniêj rodiênie odbyvałosie doma, pud okom takich narodnych akušêrok, jak baba Sołovjuška. Ja, naprykład, urodivsie v Lachach, a pry mojôm pojavleni na sviêt asystovala baba Maryja i druha baba, imje ktoroji ne mohu vže teper pryhanuti, ale vona, zdajetsie, prychodilasie çy to žônkoju, çy to sestroju Vikientijovi z Lachòv, kotory byv sołtysom v našuj vjosci pry niêmciach. A môj brat Aleksander, mołodšy od mene na vòsim liêt, urodivsie vže v špitali v Biłostoku, choç baba Maryja šçe tohdy żyła i, teoretyčno, mohła zavezati pupovinu i jomu. Mama skazała mniê, što vrodila mene pud večur toho samoha dnia, koli zrania v nas sadili kartopli i vona chodiła z košykom po poli i kidała v rozpluhu sadzonki, kotory pryoruvav baŭko. A pud večur jijiê schvatili boli i vona vrodila mene. Usio tohdy obujšłosie šçasliivo i bez komplikaciji. Ne pošychovalo peršuj žònci moho tata, kotory oženivsie (abo joho oženili) velmi rano, jak tólko vòn skònčyv 18 liêt. Joho perša žònka była z Borysuvki, i vona, biêdna, spłyvla krovleju pry porodi i vmierła, vrodivšy blizniata, diêvčynki. Tut i moja baba ne mohła ničoho poraditi i pomohčy jòj. Naohuť, pro peršu ženiacčku moho tata, a vašoho diêda Vołodi (kotoroho, musit, i Igor dobre ne zapometav) ja mało što çuv. Môj baŭko nikoli pro jijiê ne zhaduvav. Joho oženili v velmi mołodôm viêku, tomu što potum, koli vmierła joho perša žònka, vòn šçe dovhi čas (pjaf-šêsf liêt podług babci Oli) „chodiv kavaliêrom”, to znaçyt, vodiv kumpaniju z nežonatymi kavaliêrami, a ne z žonatymi *otrokami*. Što stałosie z tymi divčeniaatkami-blizniatami, mojimi, tak skazati, puvsestrami? To velmi nejasna i temna historyja, ktoru na disiêjšy ład zrozumiêti dosyć tiažko. Posli smerti peršoji žònki moho tata jeji baŭki pryjiêchali z Borysuvki, kob zabratì toje pryddane, kotore vony jòj dali, jak vona vychodiła замуž do Lachòv. Ne viêdaju, što tam konkretno miêłosie na vvazi, pevno, jakajaš odeža, kožuch, płachty, navołočki, prostyniê i tomu podobne... Baba Maryja, ktoruj škoda było toje dobro oddavati, nikoli po słovo v kišeniu ne łaziła,

a tomu tohdy i skazala svojim svatam z Borysuvki: koli vže zabirajte vsio, što vaša dočka pryvezla z soboju do Lachôv, to zabirajte šče j toje, što vona nažyla ode. Tak skazati, može vam i siête spotrebitsie na vašuj hospodarci. I baba Maryja pokazala na dviê sestry-blizniacki v kołysci. Słowo skazane, diêło zroblane. Svaty zabrali obiêdvi vnučki razom z doččynym posahom do Borysuvki, de tyje nemovlatka nezadovho posli perejiêzdu povmirali... Baba Maryja byla tvrdoju osoboju i žartovati ne pryvykla...

U našuj simiêjnuj historyji zotalasie pameť pro odin vojenny epizod z žycia baby Maryji, koli vona tože pokazala sebe krutoju i bezstrašnoju... Pudčas vujny, u liêsi za Pudbôrnicieju, zrobili sobiê dviê zemlanki soviêcki partyzany. Časť z jich byla tak zvanymi *okruženciami*, to značyt, soviêckimi sołdatami, kotory ne pospiêli na čas odstupiti razom z soviêčkoju armijeju i zotalisie na okupovanuj niêmciami terytoryji, i potom ne miêli de podiêtisie, jak tólko schovatisie v liêsi. A druhu časť siêtoho nevelikoho partyzanškoho oddiêlu — 6-8 čołoviêk — składali mistiovy komunisty, kotory tože musili chovatisie od niêmcuiv, bo niêmci vsiêch komunistuv, jakije popadali jim u ruki, rozstrêľovali bez sudu. I vony schovalisie v liêsi mižy Kožynom i Lachami; velika časť siêtoho liêsu posli vujny zhorêla i stała nazyvatisie Vyžarom. Šče i diś, siêmdesiat liêt posli vujny, možna puznati mistia, de tyje partyzany miêli svojiê zemlanki — od zemlanok zotalisie vyrazny jamy, choť vony i zapłyvali piskom i zarostali jadłôvciami i chvôjkami-samosiêjkami ciêly čas... Nu ot, tyje partyzany žyli tohdy v liêsi, neciêly kilometer od našoho chutora u Struzi, i ničoho divnoho, što čas od času vnoče vony prychođili do chaty diêda Ivana i baby Maryji, kob pohrêtisie, pojiêsti i popiti diêdovoji samohônki. I šče baba čas od času pekla dla tych partyzanuv chliêb z muki, ktoru diêd pryvoziv z mlina v Kožyni, od melnika Ostrôvškoho. A vdeň do diêda i baby čas od času pryjizdžav roverom nimečki žandarm z Klenik, kotory tože lubiv vypiti diêdovoji samohônki. I za každy razom, jak odviêduvav Struhu, toj žandarm prypominav, što tólko od joho dobroji voli zaležalo, što diêdova chata stojit daliêj na koloniji koło liêsu, bo na samum diêli diêdovi z baboju treba bylo b perejechati do vjoski, kob jich ne začypali nijaki *kommunistische Banditen* z liêsu. A koli jaki-leň *Bandit* posmiêje zjavitsie na koloniji, diêd musit odrazu povjadomiti niêmcuiv u Klenikach, bo koli ne povjadomit, to niêmci *werden ihn in den Kopf geschossen haben*. A razom z joho łobom prodyravlat šče i babin łob. *Verstehst du, Dummkopf?* Diêd pudlivav niêmciovi samohônki

i pudsovuvav jomu pudσμαžанu sołoninu na zakusku (z nelegalno zakołotoji sviniê), zapevniajučy žandarma, što nijaki komunistyčny bandyty v Struhu, słava Bohu, ne prychodiat. A na babi v takije momenty terpła skôra, bo vona peredčuwała, što dobrom dla jijiê i diêda siêta soviêcka partyzanka ne obernetsie. Koliš baba ne vytrymała i prohovoryłasie komuš u Kôzlikach, jak jôj tyje partyzany vyjili pečunki, a toj chtoś peredav babiny słowa partyzanam. I odin z tych soviêtuv zalipav babu na poli, nastaviv na jijiê svoju vintovku i skazav, što partyzany postanovili zastrêliti jijiê za jeji dovhi jazyk. Možli vo, chotiêv tôlko postrašyti. A baba Maryja jomu odkazała: strylaj, mať tvoju v job, mniê vsiorumno, ne tvoja pula, to žandarmova mene ne mine... I toj soviêt sumiêvsie i ne strêlnuv u babu Sołovjušku. O-jakaja była v mene baba, to značyt, vaša prababka, kotora vmerła v 1967 roci, koli mniê było devêť liêt...

Niêmci spalili Lachi liêtom 1944 roku, koli soviêcko-nimečki front zatrymavsie kilka kilometruv na schôd od našoji vjoski. Tyje partyzany, napivšysie samohônki našoho diêda, ne vernulisie do svojej zemlanki v liêsi, a zostalisie nanuĉ u kłuni našych susiêduv, Orechôvskich. Na druhi deň pud naš chutor pudjiêchała nimecka tankietka, i partyzany, dobre ne podumavšy, što robiti, začali obstrêluvat jijiê zo svojich vintovok. Niêmci poklikali na pomošč šĉe odnu tankietku, jakaja pudjiêchała v Struhu z druhoho boku, i niêmci vziali kłuniu našoho susiêda, koli možna tak skazati, u dva ohniê. Tankietki pudpalili kłuniu zapalnymi patronami, i tyje z partyzanuv, kotory ne zhorêli v seredini, zhinuli, koli probuvali z jijiê vtikati. A potom niêmci zohnali vsiêch ludi z Lachôv u lisok koło našoji chaty i stali šukati hospodara, u ktoroho chovalisie partyzany, to značyt, Orechôvskoho. Ale vsiê Orechôvski, jak tôlko začałasie perestrêłka, povtikali v pole (čas byv pered žnivom i možna było schovatisie v neskošanum zbôžy), i niêmci jich ne znajšli. Koli b znajšli, napevno vsiêch našych susiêduv perestrylali b. A tak, niêmci postanovili z pomsty za obstrêł svojich tankietok partyzanami spaliti ciêłu vjosku i dali lachuvciam dviê hodiny času, kob vony zabrali svojiê reĉy, jakije jim potrêbny, i vyjichali kudy oĉy hlediat, to značyt, kudyś na zachud, bo na schodi była linija frontu i nimečki okopy. Lachuvciê ne pospiêli dojiêchati do Kožyna, jak ciêła jichnia vjoska zaniałasie ohniom i za liĉany minuty zhorêła dotła. A v Kožyni lude zapytali lachuvciôv: Čoho vy siudy pryjiêchali? Jak vas ne było, to v nas i vujny ne było... Ot že, ne lublu ja naohuť ludi z Kožyna i po diš deň...

3.

U našuj vjoscí siêmji koliś nazyvali (i šče nazyvajut, choč ludi vže v Lachach zostałosie přeč mało) ne po nazviskach, a naohuť po imeni jakohoś simiêjného prodka. I tak, u Lachach žyli Dementikovy, Tiškovy, Serhijovy, Pavlikovy, Vikientijovy, Lijašovy, Sakovy, Jôsipovy, Ziêniovy, Siemjonovy... Ale byli i vyniatki. Naprykład, našych susiêdov u Struzi vsiê nazyvali Orechôvskimi, po nazvisku... Potum šče nekotorych u Lachach nazyvali po prôzviskach — naprykład, Pisarovymi abo Koluchovymi... A našu simju nazyvali Machnovymi. Machno — to było prôzvisko moho diêda Ivana. Poniatija ne maju, jakim sposobom diêd nabyv sobiê siête prôzvisko, kotore nesumniêvno pujšlo od ukrajinskoho anarchista i avanturysta Nestora Machna, viêdomoho v časi hromadianskoji vujny v Ukraini jak *baťko Machno*, jaki vojovav i proti biêlych, i proti čyrvonych, jak jomu zamanułosie. Pro Machna v peršuj polovini 1920-ch liêt było mnôho čuti i v Pôlščy, de vôn kilko liêt prožyv posli toho, jak utiôk z łahieru dla internovanych u Rumyniji i pered tym, jak vyjichav u Franciju. Možливо, što jakraz tohdy siête prôzvisko pryčepiłosie do diêda Ivana.

Diêd Ivan urodivsie v 1898 roci jak pôddany rosijskoho cara Mikołaja II. Joho baťko, a môj pradid, nazyvavsie Łukjanom. Na Łukjani faktyčno obryvajetsie naša simiêjna pameť — nichto vže ne znaje i navrad čy koli-leń doznajetsie, jak nazyvalisie našy raniêjšy prodki. U 1973 roci v Klenikach zhorêła derevjanna parafijalna cerkva Voznesiênia Hospodnioho z 1883 roku, a z jeju i vsiê metrykalny zapisy. Propała bodaj čy ne odina možlivost' doznatisie, jak nazyvalisie lude v parafiji, kotory rodilisie, žyli i vmirali pered tym, jak urodivsie môj diêd Ivan. Pro johu baťka, Łukjana, zostałosie v simiêjnuj pameti kilka rečy. Po-perše, Łukjan byv dva razy žonaty. Z peršuju žônkoju v johu byli dočki Nadzieja (Dzieja) i Viêra. A johu druha žônka — imje kotoroji, jak i peršoji, nikomu ne zapometalołosie — urodiła troch synôv: Ivana, Borysa i Vasila. Po-druhie, Łukjan byv veliznym i môcnym čoloviêkom, kotory môh mnôho zjiêsti — pro johu kazali, što vôn môh zjiêsti na obiêd ciêłoho barana. Po-tretie, Łukjan u 1915 roci, jak i bôłšost' pravoslavnych z Biłostôčyny, vyrušuv z simjoju v biêženstvo v hłub Rosiji, ale vybravsie tudy dosyc' pôzno, bo jich na dorozí na schôd pospiêli perepuniti niêmci i zavernuti nazad, do Lachôv. Po dorozí v Rosiju deś zhubiłasie diêdova sestra Viêra, kotora vže nikoli ne vernułasie dodomu. A vsiê inšy vernulisie do Lachôv i kilka liêt žyli v zusiêm pustôj vjoscí. Kruhom

stojali inšy pustyje vjoski, bo vsiê lude vyjichali z jich u Rosiju. Puv viêku puzniêj diêd mniê rozkazuvav, što vôn z baŭkom čas od času nadvečôrkom vyjizdžali v jakuju-leň susiêdnju vjosku i rozkopuvali hliniany abo zemlany tók u čužych kłuniach, šukajučy tam schovanoho hospodarami zbôža. Lude vyjizdžali v Rosiju, jak dumali, na korotki čas, a tomu chovali zbôže, kob było čym siêjati i z čoho spečy peršy chliêb, jak vernutsie. Na samum diêli našym ludiam voročatisie z Rosiji na Pudlaše dovełosie čerez štyry-pjať liêt, u chaty, kotory bez hospodarského dohladu napoťovinu pobutviêli i porozsypuvalisie. A zakopane pered vyjizdom zbôže poprêto i pohniło, koli joho raniêj ne poznachodili i ne pozabirali takije šukalniki, jak môj diêd i pradid, kotory vernulisie dodomu značno raniêj za inšych... Ostatnia viêstka pro pradida Łukjana, jakaja zachovałasie v našuj simiêjnuj pameti, dotyčyla joho chvoroby — vôn velmi môcno zaneđužav, i diêd Ivan povjoz joho do doktora v Biêłsku. Łukjan uže ne môh choditi, a môj diêd ne dav rady sam odin vyniati baŭka z voza i zanesti joho do doktora, bo, jak ja vže kazav, Łukjan byv čołoviêkom veliznym i tiažkim. Siête zobačyv odin nimečki vujskôveć i zapuniv prochožych na hulici, rozporadivšysie, kob vony pomohli diêdovi Ivanovi zanesti baŭka do doktora. Pradid Łukjan umer u 1917 roci, i joho pochovali na mohiłkach u Klenikach. Ne znaju, čy chovali pradida Łukjana z batiuškoju, čy niê, ale tohdy nastojatela cerkvy v Klenikach uže dva roki jak ne było — vôn, jak i vsiê lude z Klenik, pojiêchav u biêženstvo...

Diêd Ivan, na odmiênu od baby Maryji, kotora była kobiêtoju velmi pochodiuščoju, byv čołoviêkom, koli možna tak skazati, môcno *posidiuščym*. Vôn ne lubiv ni jiêzditi v hosti, ni choditi do cerkvy. Nakôlko mniê zapometałosie, odinoju prymalnoju dla diêda formoju pudderžuвання kontaktu z inšymi ludmi byli večurki, na kotory vôn časom chodiv do vjoski, de naohuť spotykvavsie z inšymi didami v chati slipoho i puvhłuchoho Ivanka. Toj Ivanko miêv radivo, pry ktorum u dovhi osiênni i zimovy večorê zbirałosie v joho chati čołoviêk desêť didôv po 60-70 liêt, kotory smalili paperosy iz smerdiuščoju machorki, gandoryli pro svoju mołodosť za cara i słuchali radiva na korotkich falach, nastavlanoho puvhłuchim hospodarom na povny regulator. Posidiêvšy tak hodiny dviê-try, nasłuchavšysie radivnoji tryskotniê z šumom i nakuryvšysie do odurenija, môj diêd voročavsie na chutor. Časom razom z jim voročavsie i ja, koli mniê vypadało puŭti na večurki do svojich škôlnych koleguv. Najčastiêj odnak my z diêdom chodili razom na večurki do našych susiêdov

u Struzi, Orechôvských, de my hrali v karty i sľuchali historyjv zpered peršoji i druhoji vujny — jak to za cara i za „peršoji Pôlščy“ byvalo — kotory rozkazuvav abo naš diêd, abo diêd Orechôvských. Diêd Orechôvských miêv prôzvisko Svistun. Joho šče nazyvali Jasvilovičom, ale ja ne znaju, čom. Čy to bylo joho nazvisko? Vôn byv bafkom diadiny Viêry, žônki Ivana Orechôvského, ktoroho ja vže zhaduvav. Pravdu kažučy, diš ja naveť ne pomniu, jakoje u toho diêda Svistuna bylo imje. Možливо, vôn tože nazyvavsie Ivan, jak joho ziať i naš diêd Machno...

Môj diêd na takich večurkach najbôľš rozkazuvav pro toje, jak vôn pobôľšuvav svoju hospodarku i sudivsie za zemlu z svojeju sestruju Dziejeju i bratami Borysom i Vasilom, poka z jimi ne rozsudivsie i ne pospľačuvav jim kompensaciji za toje, što vony jomu na samum diêli pokinuli vsio Ľukjanove pole. Dzieja, kotora nikoli ne vyjšla zamuž, perejiêchaťa žyti do Biêľska. Koľo našoji hospodarki v Struzi zostavavsie uzki pasok, kotory naležav do Dzieji — siêty pasok zemliê my i nazyvali *Dziejiny*. Ale Dzieja na jôm ničoho ne robiťa, i vôn ležav obľohom ciêľty toj čas, koli ja žyv u Lachach. Diêdov brat Borys pujšov u prystupy do Vôjšok. A najmoľodšy z bratôv, Vasil, zostavavsie v Lachach dovhi čas i šče pospiêv popilnovati diêdovych diêti, koli vony začali roditisie v druhuj poľovini 1920-ch liêt. A potum i Vasil oženivsie i pujšov žyti do Biêľska. Jak vyhladali vsiê tyje diêdovy sudy za zemlu i jak diêd pobôľšuvav svoju hospodarku v Struzi — ja ne mohu skazati, bo tohdy, koli ja pro vsio toje čuv od diêda, ja byv zamaľy i mnôho z toho, pro što vôn rozkazuvav, mniê bylo neponiatne. Pomnitsie tôľko, što diêd raz-po-raz zhaduvav mirničych i notarusuv, z kotorymi jomu prychoďilosie miêti diêťo, i často povtorav slovo „komasacija“, jakoje miêťo mnôho spôľneho z tymi vsima sudami. Diš ja vže ponimaju, što raniêj Ľukjanova zemla byla porozkiduvana v raznych mistiach — to byli naohuť zahony šyrynoju dva-try metry, jakije mohli tiahnutisie i po kilometrovi. Usiê inšy lachuvskije hospodarê miêľi zemlu v takich samych dovlich zahônčykach-šnurkach, porozkiduvanych po ciêľtj okolicy, i komasacija polahaťa naohuť na tôm, što hospodarovi zaminiali pjať čy šesť kuskôv zemliê v raznych mistiach na odin bôľšy kusok v odnôm miêsti. Usiê tyje mirničo-notarusny procedury, pro jakije doľkľadno i mnôho razy rozkazuvav naš diêd na večurkach liêt sorok posli komasaciji, byli dla mene zanaďto skomplikovany i neponiatny, kob ja môh jich zapometati i rozkazati vam teper. Tohdy mene v diêdovych historyjach najbôľš interesovav tôľko odin fakt — zpered ko-

masacijeju diêd z baboju žyli v samôj vjosci, a posli toho, jak jim skomasovali hospodarku v Struzi, vony perenesli svoju chatu (a z joju i kłuniu) na koloniju, kotora była oddalana od vjoski pryblizno na kilometer. Aha, dumałosie mniê, to i my koliś žyli v seliê! I pro siête ja potum z honorom rozkazuvav svojim kolegam — tak skazati, našy žyli i v seliê, i na chutory, a vašy — ciêfy čas tólko v seliê...

Neponiatnym dla mene do diś dnia zostajetsie šče odin fakt diêdovoho žyčia. Jak vôn dohovoruvavsie z tymi horodśskimi mirničymi i notarusami? Diêd môh hovoryti tólko po-svojomu i šče trochi porosijski. Do škoły diêd chodiv za carśkoji Rosiji, i v tôj školi joho včyli tólko rosijśkoji i cerkovnosťovjanśkoji movy. Diêd z honorom mniê rozkazuvav, što vôn čytav po-rosijśki i po-cerkovnosťovjanśki lepi za svojich porovesnikuv i što za siête vôn dostav naveť spicijalny carśki dyplom na zakunčenie navčania. Chutčêj za vsio, diêd chodiv do škoły do Klenik, i to same v toj čas, koli batiuškoju v Klenikach byv Ivan Chlebcevič. I batiuška Chlebcevič, i joho syny Jevhienij i Vołodimir, zostalisie v našuj pudlaśkuj historyji jak kulturtregery, kotory staralisie dati mistiovym mužykam jak najbôľš osviêty i odzvyčajiti jich choť trochi od vypivania. U maľych Lachach — usioho 30 chat — pered peršoju vujnoju nijakoji škoły ne było, ale korčma abo łavka, u ktoruj svôj žyd prodavav mužykam horêłku, była. Nu a v Klenikach, de było pud 300 chat, korčmuv było kilka. Pro toje, jak krêpko vypivali mužyki v kleniěkum prychodi, ne raz pisała gazeta „Naša Niva“, kotora stała vychoditi v Vilni v 1906 roci na biłoruśkuj movi. Pro žyćie v kleniěkum prychodi i naohuť u bilśkovum poviêti Biłoruś doznavałasie z dopisuv batiuśkovoho syna, Jevhienija Chlebceviča, kotory v tôj gazeti pudpisuvavsie jak „Chalimon spad puščy“. Chlebcevičy byli rodóm z-pud Słonima, a tam lude hovoryli z dziekanióm i ciekanióm, tomu jim było netiaźko pisati na tôj biłoruśkuj movi, ktoru začala formovati vilenśka gazeta. Z „Naśoji Nivy“ možna doznatisie, što v Klenikach pered peršoju vujnoju povstała narodna biblijoteka, u ktoruj było bôľš čym dviê sotni knižok, i što kleniêcki lude, pud kirovniectvom batiuśkovych synôv, zorganizovali v 1909 roci narodny teatr i postavili spektakl na pudstavi šteki ukrajinśkoho piśmennika Ivana Karpenki-Karoho „Rozumny i dureń“. To było na toj čas štoś napravdu unikalne ne tólko v skali našoho Pudlaša, ale i ciêťoji Biłorusi — odin z peršych narodnych teatruv u najnovšuj biłoruśkuj historyji! U Klenikach! Z postanôvkoju svoiho spektaklu narodny kleniêcki aktory chodili až do Biêłśka... Môj di-

êd Ivan pro nijaki klenički teatr nikoli mniê ne zhaduvav, ale pro batiušku Chlebceviča u joho zostavsie odin uspomin — jomu zapometalosie, jak batiuška roztrôs svoje Jevanhielije čy, može, molitvennik na hoľovîê odnoho z tupiêjšych diêdovych koleguv, pazderačy neščaslivcia za toje, što vôn ne dav rady zasvojiti osnovy Božoho zakonu... Sam diêd, jak ja vže kazav, byv odnym z najliêpšych učenikôv, i jomu dali carški dypлом za hramotnosť. Ale hovoryti po-pôlski diêd nikoli ne navčyvšie, ni za peršoji Pôlsčy, ni za druhoji. U kažnum razi, ja nikoli ne čuv, kob diêd do koho-leń koli-leń odozdvavsie po-pôlski. Diêd nikudy zo Struhi ne vyjizdžav, a z tymi luďmi, kotory pryjizdžali do nas, vôn bez problemuv dohovoruvavsie po-svojomu, časom vykorystovujučy v rozhovory rosijški slova, takije naprykład, jak *požaľusta*, *isklučenie*, *niebłagodarny*, *łagopołučny*... Jak vôn dohovoruvavsie z pôlskimi mirničymi i notarusami, koli vony jomu komasovali hospodarku? Możliwo, po-rosijški, bo i vony Ź chodili do školy šče za cara...

Pro sviêť poza Lachami diêd Ivan ne môh rozkazati mniê mnôho cikavoho, bo vôn nikudy z našoho sioła ne vyjizdžav. Jomu i v biêženstvo v Rosiju ne vďalosie potrapiti. Ale sviêť ne zabyvav pro diêda. Diêd, prožyvšy 80 liêt praktyčno v odnôm miêsti, pospiêv pominiati šesť polityčnych režymuv: urodivšie vôn u carskuj Rosiji; u 1915 do joho na try roki pryjšli kajzeruvški niêmci; u 1918 roci na nastupny 20 liêt zjaviľasie „panška” Pôlsča; u 1939 pryjšli soviêty i diêd okazavsie v Soviêckum Sojuzi; u 1941 roci znov zjaviľisie niêmci i Lachi byli doľučany do hitlerôvskoho Reichu; a v 1944 razom z soviêťami vernuľasie Pôlsča, tym razom „narodna”. Komunistyčna Pôlsča v diêdovum žyci okazaľasie najbôľš stabilnym režymom, pud jakim diêd prožyv 35 liêt. Ale pro odno svoje podorôže v bôľšy sviêť diêd čas od času zhaduvav, jak i pro nevďaľy vyjizd u Rosiju v 1915. Diêd lubiv rozkazuvati, jak odnoho razu jomu vďalosie projîêchatisie peršuju klasoju v pojizdi, na kotory v joho byv bilet druhoji abo, može, i tretioji klasy. Ne viêdaju, kudy tohdy diêd jiêchav i čoho. Możliwo, z Biêľska do Biłostoku, do jakoho-leń mirničoho abo notarusa. Diêdovi prodali najtańšy bilet z možlivych, ale vôn ne zrozumiev, što z takim biletom možna jiêchati tólko v najhôršum vahoni v pojizdi, i siêv u peršuj klasi. Tam joho i zalipali konduktory, i koli diêd odmovivsiê robiti dopłatu i płatiti štraf, vony zaveli joho do načalnika stanciji, koli vže dojiêchali. Načalnik okazavsie čoľoviêkom kmiêťkim i odrazu ponjav, što maje diêľo z čoľoviêkom, tak skazati, naohuľ posidiuščym, kotory pojizdom jiêchav peršy raz u žy-

ci i v nijakich pasažyrských klasach ne rozbirajetsie. Tomu vôn i pustiv diêda bez nijakoho štrafu, i naveť ne operdoliv joho jak sliêduje. Diêd vyjšov od načalnika zadovolany jak nikoli raniêj i, zobačyvšy, što po peroni chodiat tyje samy konduktory, kotory joho zľapali, pudyjšov do jich i nasovav jim dului pud nôs — nate vam, blačha, vašu dopľatu i štraf!

Diêd byv čoľoviêkom velmi strohim i na žartach ne znavsie. A tomu, hrajučy z diêdom u durnia na posidiênkach u Orechôvských, ja staravsie ne machlovati, choť chľopci Orechôvských, Kola i Lonia, často mene pudmovľali vykinuti v odbôj lišni karty tak, kob diêd siêtoho ne zobačyv i kob diêda jak najbôľš razy zahnati v durnia. Diêd môcno zľovavsie, koli zavvažyv, što ja joho pudmanuju v karty, i môh žarnuti tiažkoju rukoju mniê po hoľovie tak, što potum dzielenčalo v ušach šče j tohdy, jak my voročalisie z večurkôv dochaty. Ja bojavsie diêdovoho hniêvu. Koliš, budučy pjati- abo šesti-liêtnim zasnanciom, ja pobiv diêdove lusterko i tak zľakavsie diêdovoji kary, što schovavsie pud perevernutoju dohorê dnom midnicieju v siêniach. Diêd šukav mene v ciêľuj chati i v komory, musit, z puvhodiny, zľakavšysie, što vnuk jomu propav naniet, i znajšov mene tôľko tohdy, jak ja povorušyv midnicieju i vona zaskryhotala na betonovum pomosti. Ale tak naohuľ diêd mene lubiv, peršym diêdom za toje, što ja ochôtno sľuchav joho historyjyv i dopytuvavsie, jak jomu žyľosie za cara.

Poka žyľa baba, diêd šče staravsie komanduvati na hospodarci i kazati mojomu baťkovi, što treba siêjati i saditi na našum poli, koli i v jakôm miêsti. Zemla u nas byľa velmi sľabaja, naohuľ pjatoji i šostoji klasy podľug klasyfikaciji, jakuju tohdy vykorystovovali dla ociênki jeji urodžajnosti. Zdajetsie, byv i neveliki kusok zemľi čertvertoji klasy, ale chutčej za vsio to byľa klasa IVb, a ne IVa. Na siêtum kuskovi čas od času siêjali pšeniciu abo jačmiêň. A tak naohuľ to my v Struzi siêjali žyto i oves i sadili kartopľi. Bôľš ničoho ne vďavaľosie. Ale koli šče na hospodarci komanduvali diêd z baboju, to v nas na poli možna byľo pobačyti proso, lon, koľopni, viêjku, serdelu, ľubin, koniušynu, kormovyje buraki i brukvu. Uprava vsioho siêtoho potrebuvala mnôho času i kľopotu, a korysti z jijiê byľo velmi maľo. Čuť ne vsio, što my produkovali na hospodarci, išo na pudtrymanie samoji hospodarki i ľudi na jôj. Žyvy i regularny hrôš byv tôľki z korovinoho moľoka, kotore kažny deň my zdavali v mľečarni v Lachach. A zarôbok na žyti abo na sviniach čy tiôľkach, kotory my zdavali raz na rôk *na kontraktaciju*, byv velmi sumniêvny —

nichto na samum diêli ne znav, čy hrošy za prodanu svinu pokrývali košť kormu i ľudskoji praci, jakije spotrebilisie dla její hodôvli. Koli b môm baťko ne zaroblav stolarkoju i majsterkoju, to doma naohuľ ne byľo b hotovoho hroša. Deš u seredini 1960-ch liêt hotovy hrošy staľa zaroblati mama — značyt, vaša babcia Ola — koli vona začaľa tkati ľudiam *pasiaki* i *kilimy*. Ale pro siêty zaniatok ja skažu osôbno. Ode choču tólko skazati vam, što koli diêd perestav rozporadžatisie na hospodarci, to môm baťko vyrazno pominiav hospodarču strategiju i môcno ohraničyv naš produkciyny asortyment na poli. Jak ja vže kazav, my tohdy naohuľ stali siêjati tólko žyto i oves, saditi kartopli i dva razy na rôk kositi i sušyti travu na našuj *łonci*, kotora v nas zaveľasie posli toho, jak byľa provediana melioracija (drenažovanie), i my zaorali časť pasovoho i posiêjali travu. Usia naša hospodarka byľa v odnôm kuskovi — ohuľom 12,6 hektara ornoji zemľi i pasovoho. Nu i šče byv u nas kusoček liêsu, pro jaki ja vže kazav — vôn znachoditsie ne bôľš čym puv kilometra od našoji hospodarki. Diš połovina siêtoho areaľu naležyt do mene, a druha połovina — do moho brata (a vašoho diadka) Aľika.

Môm diêd ne môh sobiê ujaviti i darovati do kuncia svoho žycia, što naša hospodarka odnoho dnia može ostatisie bez hospodara i dohladu. Mniê prypominajetsie, što na rôk pered svojeju smertieju, koli ja vže byv studentom fizyki v Varšavi, diêd pudčas mojih liêtnich vakacij namovlav mene kinuti universytet, vernutisie do Lachôv i zaniatisie hospodarkoju. Diêd, jak mniê zdajetsie, dumav, što ja ne choču hospodarovati, bo dla mene v Lachach byľo zamaľo zemľiê. Tomu vôn spokušav mene šče perspektyvoju unasľiêdovania doma i horoda posli joho moľodšoho brata Vasila, kotory žyv u Biêľsku i nasľiêdnikov ne miêv (u Vasila byv syn, ale vôn čy to vmer v tiurmiê, čy to propav jakimś inšym sposobom). I ja tohdy nijak ne môh rozthumačyti mojomu môcno posidiuščomu diêdovi, kotory prožyv 80 liêt na odnôm miêsti, što mniê, chutčêj za vsio, žyti na odnôm miêsti ne sudžane.

4.

Možete viêryti, možete ne viêryti, ale pravda takaja — moho druhoho diêda, maminoho baťka, zvali tože Ivanom. A druhu babu, maminu mamu, zvali Oľoju, jak vašu lachuvškuju babciu. Ot tak. Ale nazvisko v siêtych didôv byľo inše — Vasiluk. Vony žyli v Klenikach, u seliê, de byľa naša parafijalna cerkva. Kleniki — velikie seľo, u mnôho raz bôľše, čym Lachi. U Lachach u môm čas žyľo koľo trydceti hospodarôv, a v Klenikach, koli poličyti vsiê chutorê i ko-

loniji, mohlo jich byti i trysta. Časť seľa Kleniki od storony Biêlska nazyvajetsie *Zahať*. Pomiž Zahatieju i *Klebanščynoju*, serednioju častieju seľa, je neveliki pustý promižutok, de nema chatôv i pruhmeniu. Možlivo, što same v siêtum promižutkovi koliš byla položana *hať*, to značyt, doroha sered bołota, od ktoroji *Zahať* uziála svoju nazvu. *Klebanščyna* — časť seľa, de stojit cerkva — maje svoju nazvu, chutčej za vsio, od zemliê, kotora tam koliš naležala do unijačkoho sviaščennika. Do likvidaciji uniji v 1839 roci sviaščennikun-unijatuv mistiovy lude nazyvali, musit, na pôlski ład *klebanami* (od pôlskoho „plebana“), a nazvy *batiuška* i *nastojatel* utverdilisie vže posli toho, jak naše Pudlaše stało pravoslavnym. Nu a tretia časť Klenikuv, od storony Narvy, maje nazvu *Kuneć*.

Nu ot, vaša babcia Ola vrodilasie jakraz u *Zahati*, u 1932 roci. U jijiê byli staršy braty Petro i Paveľ i sestra Mania, i mołodšy sestra Viêrka i brat Vołodia. Moja mama vyjšla zamuž do Lachov na počatku 1957 roku, za moho baťka, jaki pobyv rok času žonatym zaraz posli toho, jak jomu skônčyłosie 18 liêt (vaš diêd Vołodia vrodivsie v 1931 roci), a potom šesť liêt byv udovciom i kavaliêrom. Vony, mojiê baťki, poznakomilisie na potanciôvci v Klenikach, nu i *baťko pryčepivsie do mene jak smoła*, rozkazovala mniê puv viêku posli svoho vinciu mama. Ale poka mama vyjšla zamuž do Lachov, to vona miêla kilka okazijuv vyjti zamuž u inšy mistia...

Mamin baťko, a môj diêd Ivan Vasiluk, byv vyniatkovym čołoviêkom u Klenikach — vôn ne tólko skônčyv pudstavovu škołu v svojom seliê, u ktoru chodiv i môj lachuvski diêd Ivan, ale i štyry abo pjat liêt provčyvsie v gimnaziji v Biêlsku. Koli i byli lude v Klenikach edukovany bôlš za joho pered vujnoju, to bylo jich zusiêm nemnôho — možlivo, učytel v školi abo batiuška. A diêd byv zvyčajnym mužykom, to značyt, posli gimnaziji vernuvsie do Klenik i stav hospodarovati, jak i vsiê inšy mužyki. Nu, ne zusiêm tak, jak vsiê mužyki, a značno lepi, bo v joho bylo bôlš zemliê, čym u inšych, i stało jijiê šče bôlš, jak vôn oženivsie z prababcioju Oloju. Taja klenička baba Ola byla osoboju preč bezhramotnoju i ne naučyłasie pisati i čytati do kuncia svoho žycia. Diêd oženivsie z jeju, jak mjarguje moja mama, vyľučno dla posahu, to značyt, dla zemliê, ktoru jôj odpisali, koli vona vychodiła zamuž. Siêta zemla i edukovanost i zhubili diêda Ivana, koli v 1939 roci na naše Pudlaše pryjšli soviêty. Vony niby pryjšli vyzvoliti biłoruških mužykôv z nevoli *pôlskich panôv*, ale na samum diêli prynesli z soboj novu nevolu, namnôho strašniêjšu, čym byla biłoruška mužyčka dola v panskuj

Pôľščy — *koľchozy*, to značyt, kolektyvny hospodarki, u jakije komunisty zabirali od ludi zemlu i dobytok, a často i budynki, a samych gospodarôv robili najômnyymi robôtnikami-nevôlnikami. Štoś takaje stałosie z mojim kleničkim diêdom. Soviêčka vláda pryznała joho *kuľakom*, to značyt, vorohom soviêckoho ľadu, od jakoho peršym dovhom treba było zabrali zemlu v koľchoz, a razom z zemleju i kľuniu, jakaja stała koľchoznym *ambarom*. Kleničkim koľchozom stali zapravlati komunistyčny aktyvisty peredvojennoho času, naohuľ bezzemelny lude, kotory hospodarovati ne vmiêli i pered vujnoju ratovalisie od hoľodu, pudpraciovujučy liêtom pudčas žniva abo osenieju v kopanie kartopel na hospodarci moho diêda. Posli prychodu soviêtuv roli odvernulisie, i to môj diêd stav batrakom u novych gospodarôv. Ale vôn byv edukovany batrakom, i to było joho dodatkovye neščastie. U koľchozi ne treba było edukovanych nevôlnikov, a tomu čerez rôk posli doľučenia Klenikov do Soviêckoho Sojuzu diêda Ivana obvinovatili v zmovi protiv soviêckoji vlády i, razom z kilkom inšymi hospodarami z seľa, kotory tože pudpali pud kategoriju kuľakôv, vysłali joho za Uraľ, na prymusovu robotu. Ja dokľadno ne znaju, u jaki soviêcki ľahier trapiv môj diêd, ale vôn byv deś koľo Orenburga. Pro siête klenička baba Ola doznałasie 15 liêt puzniêj, koli stôl, z-pud Orenburga, posli smerti soviêckoho provodyra Stalina vernulisie do Klenik nekotory z vysłanych tudy gospodarôv. Môj diêd ne vernuvsie z jimi. Podľug toho, što perechovałosie v pameti mojejji mamy, diêdovi Ivanovi pomôh napisati prošbu ob rehabilitaciji i vyjti z ľahieru jakis juryst, kotory byv smertelno chvory i jomu zostavałosie vže nemnôho žyti. Toj juryst, jak rozkazovali hospodarê, kotory vernulisie do Klenik u seredini 1950-ch liêt, uziav od diêda obiščanie, što posli joho smerti diêd oženitsie z udovoju i vyhoduje dvoje maľych diti jurysta. Ot že diêd Ivan poobiščav i zostavsie v Soviêckum Sojuzovi, kob hodovati dvoje ne svojich diti v Orenburgu. Vôn ni razu ne napisav svojôj peršuj žônci v Klenikach i ne pocikavivsie, jak živut šestioro joho diti, kotory vôn pokinuv u 1940 roci...

Koli soviêty zabrali vašoho kleničckoho pradida Ivana za Uraľ, babci Oli było vôsim liêt. Vona pochodiła dva roki do soviêckoji školy, potom šče dva roki do nimeckoji, i na siêtum zakônčyla svoju škôlnu edukaciju. Bo koli skônčyla vujna i moja mama mohła i povinna była puťti do pôľskoji školy, jeji mama postanoviła, što do školy povinny pochoditi moľodšy diêti, Viêrka i Voľodia, a staršy, Petro, Paveľ, Mania i Ola vže navčylisie i musiat pomahati jôj na hospodarci. Hospodara v chati ne było, ale na joho rolu pretendovav

tohdy brat pradida Ivana, Jewhienij, kotory naveť svatavsie do prababci Oli, ono ťto vona ne schotiěla druhi raz vychoditi zamuť. Moťljivo, use ťťe spodivaľasie, ťto jeji perťy čoloviěk vernetsie z-za Uraľu do Klenik. Razom z jimi pudčas vujny řyv i druhi brat pradida Ivana, ktoroho nazyvati Mikiťkoju (po-cerkovnomu, musit, Nikifor), kotory toťe svatavsie do soľomjanoji vdovy Oli. Pud nimečkoju okupacijeju Mikiťka vjov ciěľy čas jakijeť neponiatny dla ostatnioji simjiě geťefty z niěmciami, za kotory, jak vōn peredčuvav, soviěťy joho ne pohľadiat po hoľoviě, koli vernutsie, a tomu v 1944 roci vōn pokinuv Kleniki i pujťov razom z niěmciami... Koročej, ťto ja choču ode skazati? A toje, ťto moja mama ciěľe řycie ťkodovala, ťto ne mohľa včytisie v ťkoli i radykalno pominiati svoju vjoskovu dolu na horodťskuju. Bo bez ťkoľy ťto robiti v miěťti? A včytisie mama lubiľa, i nauka lohko vchodiľa jōj do hoľovy, jak matematyka, tak i movy. Vaťa babcia Ola diť bez problemuv čytaje po-pōľski, po-ruťki, po-biľoruťki i po-pudlaťki, choč nihto nikoli toľkom ne včyv jijiě siěťych movuv. A koli v druhuj poľovini 1970-ch liěť babcia Ola z diědom Voľodieju zapisalisie na kursy v Klenikach, kob otrymati *ťwiadectwo ukończenia ťkoľy podstawowej*, to vona *ľuťčyla uľamki* tak samo lohko, jak pečki. Tohdy vyjťlo takoje *pravo*, ťto vsiě gospodarě povinny miěti skōńčanu pudstavovu edukaciju (jak tohdy kazali — *skōńčane vōsim klas*), koli chočut byti *rolnikami* (to značťy, byti vľasnikami *gospodarťstwa rolnego* i miěti potom *rolniču emeryturu*). Babcia z diědom chodili na večorovy zaniatki zimoju do Klenik, a potom *ryťali zadačy* z uľamkami vdoma, i babci siěťe vychodiľo namnōho lepi, čym diědovi. Časom pomohav jim z arytmetrykoju vať diadľko Alik, kotory toťe včyvsie v kleniěkuj ťkoli, ale dniom; pomahav jim i ja, koli pryjiřďžav na zimovy feryji z Varťavy do Lachōv. Diěd Voľodia ne lubiv zaniatkuv z pōľťkoji movy i odnoho dnia, jak zo ťtydom rozkazovala nam z Alikom vaťa babcia, skazav učťelnici pry vsiěch: mniě vaťy *orzeczenia i przydawki* ne potreľbny, mniě potreľbny *papiěr*. Značťy, byľo potreľbne posviěďčanie zakunčenia pudstavovoji ťkoľy. Ot ře jaki nať baľko nedelikatny muťzyk, jakoť tak komentovala nam z Alikom siěťu baľkovu zajavu vaťa babcia, kotora toťe byľa na tym zaniatkach...

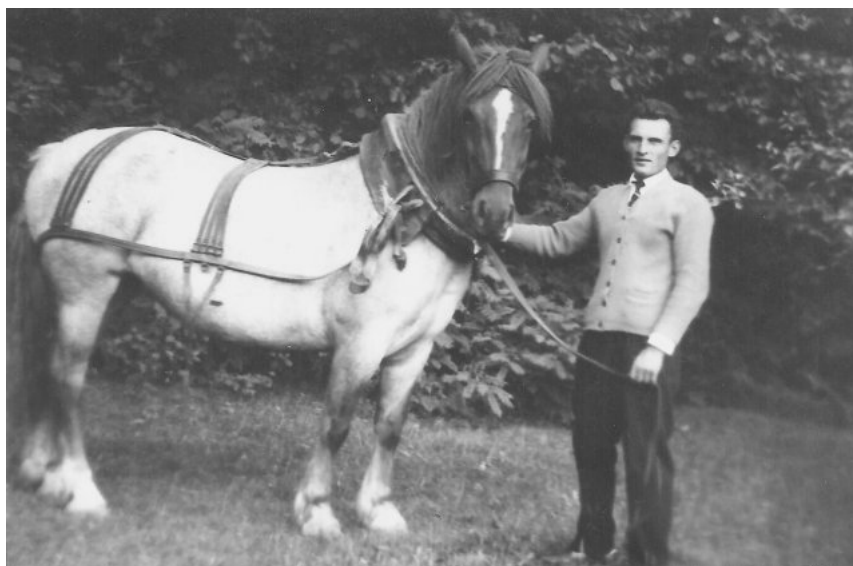
Ale ode ja vybih napered. Naťa siěťa historyja — naohuľ ne pro 1970-ťy ľita, a pro 1960-ťy i raniějťy. Tak ot: moja mama chotiěľa včytisie i posli vujny — jak vujna skōńčyľosie, vaťuj babci Oli byľo vsioho 12 liěť — ale jeji mama skazala, ťto jōj vře chvatit nauki, teper treba praciovati, kob byľo ťto jiěťti. Posli vujny v Pōľťcy nastupi-

ła *władza ludowa*, to značyt, pôlski varyjant stalinśkoho komunizmu — jak raniěj soviěty, tak teper pôlski komunisty začali hnati ludi v kołchozy (kotory v Pôlšcy stali nazyvati PGR-ami — *państwowe gospodarstwa rolne*). Klenická prababcia Ola v kołchoz iti ne scho-tiěła, a tomu *władza ludowa*, obložyla jijiě, jak žônku koliśnioho ku-łaka, veliznymi podatkami. Babcia tych podatkov ne zapłatiła, i ko-munisty na puv roku posidili jijiě v tiurmu v Biłostoku. Značyt, jeji muž sidiěv v soviěckum łahieru za Urałom, a vona v pôlskuj tiur-miě — prosto za toje, što miěli bôłš zemliě, čym inšy lude z sioła. A potym šče za siěte popłativsie jichni syn Paveł (Paška), ktoroho vziali po vujniě do vôjska, ale ne do takoho vôjska, do jakoho berut vsiěch inšych, a do spicijalnych batalijonuv dla „kułackich synôv” i inšych „vorohuv narodu” — vony dva roki prymusovo i zadarmo praciovali pry odbudovi zniščanoji niěmciami Varšavy. To była ne-sumniěvno nevôlnická robota, i koli v Pôlšcy skônčyvsie komunizm, takim ludiam, jak diěd Paška, przyznali kompensaciju v formi nadba-vki do emerytury za toje „vôjsko”. Diěd Paška, jak pomnite, ostatni deset liět svoho žycia prožyv z babcioju Oloju, svojeju sestroju, u Bi-łostoku. Nu a moja mama odrazu posli vujny praciovala na klenić-kich zahonach, a koli skônčyla 18 liět, stała regularno vyjizdžati na zarôbki na *ziemie odzyskane*, to značyt, do PGR-u v *Baniach Ma-zurśkich*, kotory pered vujnoju naležali do Schôdnioji Prusiji i miěli nazvu Benkheim. Tudy razom z jeju jizdzili i nekotory z jeji klenić-kich i tinevićkich podružok. U tych poslinimećkich Baniach selilisie lude, kotory ne miěli čoho robiti tam, de vrodilisie. Ale byli tam u značnuj kôłkosti i ukrajinci, kotorych komunisty prymusovo pere-selili v 1947 roci z puvdenno-schôdnioji Pôlšcy na *ziemie odzyskane*, kob złomati i rozbiti Ukrajínsku Povstanśku Armiju, jakaja posli vujny vojovala protiv komunistuv jak u Pôlšcy, tak i v Soviěckum Sojuzi. Nekotory z maminych koležanok povychodili zamuž za tamtejšych ukrajinciuv, kotora za pravoslavnoho, a kotora i za unijata; do mamy v Baniach Mazurśkich tože svatalisie chłopci, jak ukrajinci (unijaty), tak i polaki (katoliki), ale mama ne osmiělišiasie zvezati svoje žycie z čoloviěkom, u ktoroho była inša viěra, čym u jijiě. U PGR-ovi v Baniach mama praciovala v stołôvci, jak kucharka i kelnerka.

Vyjti zamuž moja mama nadumałasie v 1956 roci, za klenićkoho chłopcia, ktoroho zvali Vasilom. Vasil byv z Kuncia, kudy mama chodiła na potanciôvki. Posli odnoji z takich zabavuv Vasil provjôv mamu dodomu na Zahať i tohdy vony, prysiěvšy na łavočci pered maminym domom, domovilisie, što mama šče raz pojiěde do Baniuv

Mazurských, kob zarobiti trochi hrošy na posah, a koli vernetsie, to pud oseň vony spravlat vesiële. Ono što vony ne znali, što jichni zmoviny pudsluchav Cihančuk, bližki družok maminoha brata Pašy, natôlko bližki, što, jak mama mniê skazała, „vôn čuť ne nočovav u našuj chati i jiêv razom z nami tovkanciu z čyhuna”. Toj Cihančuk pudsluchav rozhovôr mamy z Vasilom, schovavšysie v orginiach, kotory rosli pomiž pľotom, pud jakim stojała ľavočka, i maminoju chatoju. A potum vôn rozniôs po seliê novinu, što v mamy šykujetsie vesiële z Vasilom z Kuncia. Mama pro siête ničoho ne znała, bo vona pojiêchała do PGR-u v Baniach zarobliti hrošy na posah. Za toj čas, koli vona była v tôm PGR-ovi, Vasila chtoś odmovid ženitisie z jeju. Bo koli vona vernułasie z Baniuv do Klenik, to Vasil do jijiê ne pudyšov ni na zabavi, ni ne pryjšov do jijiê do chaty, kob pohovoryti pro vesiële. Jak budťo vony i ne domovlalisie zvinčatisie. Mama dumaje, što Vasila od ženiački z jeju odmoviła Vasilova sestra, kotora była замуžom na Zahati, čerez chatu od maminoju chaty. Vasilova sestra vyjšła замуž za chľopcia, kotory raniêj zalicavsie i do mamy, ale mama skazała jomu, što ne pôjde za joho замуž, bo vôn dla jijiê zahonorovy. Nu i posli toho, jak u mamy rozľadilisie plany na vesiêlie z Vasilom, podľug jeji słôv, „do mene pryčepivsie jak smoľa naš baľko”, to značyt, môj baľko, a vaš diêd Voľodia. Vesiêle spravili na počatku 1957 roku, i mama pujšla z Klenik na hospodarku do Lachôv. Vasil potum oženivsie z diêvčynoju z Kožyna. Vôn okazavsie bezpľodny, i baľkom troch divčeniati, kotory vrodila joho žônka, byv joho kolega po-susiêdski. Žônka chotiêla pokinuti Vasila i perejiêchati žyti do pravdivoho baľka svojich dočok, kotory poselivsie v Biêľsku i dostav tam kvartiru, ale joho môcno prybili v jakôjs bôjci, i vôn umer. Vasilova žônka vže tože vmerľa, a joho dočki povychodili замуž i žyvut deš v Biľostoku. A Vasil zostavsie sam u Klenikach. Para liêt tomu my z mamuju, jiêdučy na klenički mohilki, projizďžali Kunciom, i mama pokazala mniê chatu, u jakôj žyve Vasil. To dobre, što ja ne vyjšła замуž za Vasila, skazała mniê mama. Ja vrodila dvoje diti, a koli b muž okazavsie bezpľodny, to ja ne mohľa b puĵti nabôk, jak taja kožynska baba...

U Lachach žycie dla mojeji mamy ne stało soľodšym, čym u Klenikach, de v odnôj chati tisnilisie vušmero dorosľych: mati, diadľko Jevhienij i šestioro bratôv i sestruv. U lachuvskôj chati było vsioho četvero ludi, ale ode była testiova, a ne rôdna mati, i moľodôj neviêstci treba było dostosovatisie do novoho poradku i do novoho charakteru. U mojeji baby Maryji charakter byv, jak ja vže pospiêv vam

rozkazati, dosyć kruty. Vona ne lubiła, koli štoś išło ne tak, jak jôj chotiêłosie. Tak trapiłosie, što i v mojej mamie charakter toże okazvsie bud-bud. Niê, vona odkryto ne vojovała z testiovoju i ne išła jôj naprotiv, ale svoju dumku miêła, i koli jôj dobre dopekło, mama mohła i mîcno ohryznutisie. Jak? Koli ja byv natółko veliki, što môh uže z baboju pohovoryti, vona časom, kob pudkołoti svoju neviêstku, kazała do mene tak, kob čuła i moja mama: Oj, Vaniečka, što z toboju bude, koli baby z diêdom ne stane? Tohdy ty vdoma i skvaročki ne zobačyš! Takije babiny narykani zdaralisie naohuť tohdy, koli naš baťko pujšov vypiti do sioła i dovho ne voročavsie dochaty. Baba, zrozumieło, vinovatiła v tîm, što naš baťko lubiv vypivati, tółko joho žônku — jak toj kazav, ne daje rady vtrymati svoho čołovieka v chati. Koli baťko dovho ne voročavsie z posidiênok, de vôn vypivav z inšymi otrokami, a baba z diêdom ne perestavali jiêsti moju mamu svojimi pretenzijami i komentarami typu „Vaniečka, ty skvaročki ne zobačyš”, vona oddziavkuvałasie: Chvatit, što vy svojich diti nakormili skvaročkami, a pro mojih ja sama pozabočusie! Mama tut robiła *dohad* na odin epizod z baťkovoho ditinstva, kotory zasiêv u joho pameti natółko mîcno, što vôn pro joho rozkazav i žônci, i svojim diêtiam. Nu, u kažnum razî, vôn rozkazav toj epizod mniê, a čy rozkazav mojomu bratovi Alikovi — ja ne viêdu. Koliś simja na vjosci jiêła z odnoji miski, a pokółko v chati najvažniêjšy byv hospodar, to jomu popadali najliêpšy kuski — to značyt mjaso

i skvarki, ktorými zapravľali kartopli abo kapustu. I koliš naš baľko, budúčy chľopčykom, schvativ skvarku z miski, ne popytavšysie pozvolenia v diêda Ivana. A diêd, nedovho dumajučy, lasnuv najmoľodšoho syna svojeju ľožkoju po hoľoviê tak, ťto tomu odrazu bryznuli ťlozy z očy i kryvda z pametieju zostalisie na ciête žycie. I na siêty jakraz epizod zo skvaročkoju robiľa dohad moja mama, koli testiova z testiom jijiê *pacierovali*, to značyt, *probirali* za toje, ťto vona nibyto ne vmiêje vtrymati čoľoviêka pry sobiê i ne može bez jich nakormiti jak sľiêduje svoje ditia. Koli baľko voročavsie pudvipivšy dochaty, to diêd i baba zmovkali i absolutno ničoho ne hovoryli. Baľko odrazu išov spati, odčuvajučy svoju vinu, a mama tohdy odčyniaľa dvery onkiera, de byľa naťa spalnia, i hovoryľa do baby z diêdom: Nu ot, vať syn vernuvsie, i teper skažête jomu vsio, ťto vy hovoryli mniê. Naprykľad, ťto vať vnuk ne pobačyt mjasa, koli diêda z baboju ne stane. I takim sposobom mama konfuziľa svojich testiôv dotľa, bo vony, *petelačy* neviêťtku, bojalisie začynati odkrytu schvatku z synom. Odčuvali, musit, ťto koli po tôm samum bokovi frontu z mamoju stane i baľko, to vyjhrati vujny jim ne vdastsie. A tomu posli voročania pjanoho syna z sioľa vony tôľko potichu perehovoruvalisie odno z odnym i burčali svojiê pretenziji pud nosom. Ja mnôho razy v svojôm naohuľ bezkľopotnum ditinstvi budivsie i zasynav u onkiery pud ťum diêdobabynych narykaniu v posli toho, jak baľko puľšov do sioľa na posidiênki i dovho ne voročavsie. Koli ja pudrôs natôľko, ťto mene stali puskati do sioľa odnoho, naveľ na zmerkani, to mama časom prosiľa mene schoditi do sioľa, popytati v ludi, de vypivaje nať baľko, puťti tudy dochaty i perekonati baľka, kob vôn išov zo mnoju dodomu, na chutor u Struzi... Koli treba, synok — učyľa mene mama — to siadľ baľkovi na kolina, pľač i prosi joho iti z toboju. Sama mama nikoli po baľka ne chodiľa; ne chodiv i môj brat, koli vže natôľko pudrôs, ťto i vôn môh siadati baľkovi na kolina i pľakati. Baľko sam zajšov do sioľa, sam stôľ i pryjde, hovoryv u takich sytuacijach vať diadľko Alik... A ja chodiv i tiahnuv baľka za ruku, a koli joho chibaľo po dorozu do domu, to chibaľo i mnoju, i my časom obadva padali v rôv, kotory oddilav dorohu od pola Dementikovych, i ležali tam, poka baľko ne pryjšov u sebe natôľko, ťto ja joho môh znov rozkurťtati i pudniati na nohi. Koli nôč byľa miêsečna, to my išli do domu ne tak i dovho; hôrť byľo, koli na dvorê byľo temno, choč oko vykoli. Naťoho chutora ne byľo vidno od Lachôv, bo v nas tohdy ťče ne byľo elektryčnosti, i naveľ koli v chati palivsie gaznik, sviatľo od joho byľo zasľaboje, kob možna byľo zoba-

čtyi odblask u okniê i ne zbitisie z dorohi. A tomu, byvało, my z baŭkom zbivalisie z dorohi i išli polom abo naporuvalisie na chvôjki i berôzki, kotory začynalisie poobapuť dorohi, koli my vže minuli Dziejzin obľôh, za kotorym začynałosie naše pole.

Baŭko svojich hrošy ne propivav. To lude johu pojili, kob byti z baŭkom u dobrych stosunkach, bo vôn byv velmi dobrym stolarem i majstrom i *miêv dryg* do roboty. Tomu čas od času baŭkovi zdaralisie killkudniovy zapoji — tohdy vôn byv nezdolny do majsterki i tohdy jakraz diêd z baboju večorami vyказuvali neviêstci svoje sumniêvy, čy jich vnuk zobačyt skvaročku v chati. Ale posli svojejii druhoji ženiački baŭko považno vziavsie popravlati diła na hospodarci, najperuč z budynkami. Spočatku baŭko postaviv novy chlivy, derevjanny na vysokum betonovum fundamenti (siêtoho ja ne pomniu, bo byv zamały), potom, uže pry mojôj pameti, rozvaliv staruju kłuniu i postaviv novu, tože derevjannu. U seredini 1970-ch liêt baŭko zmurovav z pustakuv šče odin hospodarčy budynok, kryty blachoju, trefinu jakoho zajmała johu stolarnia, a dviê tretiny — obora, de trymali svini, telata i ovečki. Na vyškach siêtoho budynku my kłali siêno z druhoho pokosu, to značyt, *otavu*. Baŭko tože pudładiv chatu, kotoru postavili zaraz posli vujny — vôn pomenšav siêni i komoru, zrobivšy dodatkovu odin pokuj, rozvaliv staryje piêč i piêčku i sam postaviv novy, pudhlanuvšy, jak siête roblat spraktykovany pečniki v inšych ludi. U 1970 roci monterzy provedi sviêtło do nas, Orechôvských i Dementikovych. Elektryčnosť u Lachach vveli na počatku 1960-ch, ale tohdy našy try koloniji ne byli obniatey elektryfikacijnym planom, tomu trom chutoranškim hospodaram pryjšłosie samym organizovati elektryfikaciju dla sebe. Posli toho, jak vveli sviêtło, baŭko obobiv stiêny domu z serediny temnokoryčnievoju plisniju i naniav malara pomalovati tuju plisniu v stylovi, kotory tohdy byv velmi popularny v pudlaškich vjoskach — kažny pokuj u inšum kolorovi, z raznym šlačkami, kviêtockami i inšymi chrenovinkami, na kotory u malara byli zahotovlany šablony. Posli toho malovania v chati stało namnôho jasniêj. Odrazu posli vvediênia elektryčnosti baŭko kupiv u Biêlsku nove radio z gramofonom (naše staroje radio, kotore hrało na bateriji, my tohdy razom z bratom rozobrali i porozbivali na drôbny časti i kusočki). Čorno-biêły televizor u nas zjavivsie pud kuneć 1972 roku, koli ja chodiv do vošmoji klasy škoły v Horodčyni.

Slovom, diła na našuj hospodarci v 1960-ch popravlalisie, i to vyrazno. Mama mniê rozkazovala, što koli vona tólko pryjšła žyti do

Lachôv, to v peršy dva abo try svojiê roki замуžom vona zimoju musiła tkati z lnu i kołopniuv miški na zbôže i kartopli, bo ne lichich miškov na gospodarci ne było. Hrošy na kupny miški tože ne u vsiêch byli, a tomu vjoskovy narod tkav jich sam, jak vełosie od vikôv. Tkanie połotna — to była ciêła industryja, na ktoru ne vsiêm chvatało zdôlnosti i sprytu. Siêta narodna industryja na Pudlašy zni- kła z kunciom 1960-ch liêt, koli lude trochi rozžylisie hrošom i vže mohli bez problemuv kuplati połotno i vsiaki inšy materyjały v miê- sti. Ja, musit, pochodžu z ostatnioho pokoliênia pudlašukôv, kotore šče bačyło naturalny proces zahotovlania domašnioho połotna od po- čatku do kuncia. Ne vsio dobre zapometałosie, ale toje, što zapometa- losie, ja vam ode korotko vyložu.

Lon koliś našy lude siêjali v majovi, a vyryvali pôznim liêtom. Vyrvany lon lude vezali v neveliki *pučki* abo *kuliê* i sušyli, a potom obmołočovali (obšmoryhuvali) nasiênie, kob było što siêjati na druhi rôk. Obmołočany lon potom vymočuvali u jakôm nebudź luži abo v rêčci, koli takaja była pud bokom. Koli bližko ne było nijakoji vo- dy, to lude rozstiłali lon na kilka tyžniuv na sterniê i čekali, až po- močyt joho došč. Deś u pazdziernikovi (korosteniovi) začynałasie najbôls važna častka obrôbki lnu. Nazva siêtoho osiênnioho miêsecia v polškuj movi pochodit od słowa *paździerz*, a v našuj movi — od słowa *korosta*. Siêty słowa označajut zniêšniu častku tverdoho, zdere- veniêtoho *stebła* lnu abo kołopniuv, u seredini ktororji znachoditsie *vołokno*, to značyt, toje, z čoho *pradut nitki* i *tkut połotno*. Peremo- čany i znov vysušany lon lude *łomali*, *terli* i *šmoryhali* v spicijal- nych prystrojach, kotory nazyvalisie *łomačami* i *terniciami*. Ostatki korosty z lnu vybivali *trepáčkami*. Otrepany žmeniê lnu treba było zložyti v *poviêsma* i *vyčesati* prystrojom, kotory nazyvavsie *ščôtkoju*. Posli vyčesuvania lnu zostavałosie *pakule* — lniane vołokno z rešt- kami korosty — kotore tože jšlo v diêto v gospodarci: z pakula ho- spodarê *vili verovki*. Z vyčesanoho lnu hospodynji robili *kudelu*, ko- toru zimovymi večorami *prali na kovrodkach*, to značyt, robili z lnu nitku. Kovrodok u Lachach nekotory šče nazyvali *kôłkom*. Pradiênie lnu było naohuť spôlnym vjoskovym rytuałom — baby z svojimi kôłkami zbiralisie u odnoji hospodynji *na pokudiêle* i prali, pravjačy vsiaki babški historyji, pokôl jim chvatało *špulok*. Špulka była takim prystrojom, kotory vstavlali v *siêry* pomiž dvoma *vałočkami* kovrod- ka. Na špulku, kotora krutiłasie od toho, što *popraducha* regularno natiskała nohoju na *doščečku* (abo *łapku*) kovrodka, navivałasie pra- diana nitka. Koli špulka była povna, popraducha zakładała novu, pu-

stuju. Upradianu nitku treba było *peremotati na motki* — do siêtoho slúžyv prýstrôj, zваны *motoviłom*. Praža v motkach była vže faktyčno hotova, kob z jijie tkati tkaninu. Dla nekotorych tkaninuv pražu *bilili* abo *zolili*, to značyt, vyparuvali jijie v roztvorovi *zoły* (popełu), kob praža pobiliêła.

Tkali na spicialnum tkačkum verstaty, kotory nazyvavsie *krosna-mi*. Oho, krosna to namnôho bôlš skomplikovane ustrôjstvo, čym kovrodok. Ja ne znaju, čy možlivo komuš, chto maje tólko maturu i nikoli ne bačyv siêtoho verstatu zblížka, vytłumačyti, jak vôn vyhladaže i jakim sposobom na jôm tkut. Ja koliš tkav na krosnach, tomu siêty fakt daje mniê moralne pravo poprobuvati što-ne-što vam roztłumačyti. Najvažniêjša sprava na počatku tkania — zrobiti *osnovu*. Koli ja bačyv, jak siête robili v Lachach baba Maryja z mamaju, to tohdy vže na robiênie osnovy vžyvalisie kupny nitki čornoho koloru. Raniêj robili osnovu z nitok, upradianych na pokudiêli. Osnovu robili na prýstrojovi, kotory nazyvavsie *snôjnicioju*. Nitki v osnovi treba było tak posnovati, kob vony mohli kryžovatisie i tvoryti *ziêvy* abo *čyny* — to značyt, pustože miêstie, kotorym peresovuvavsie *čovnyk* z *ciêvkoju*, na jakôj była navinuta upradiana nitka. Z odnoho boku krosnův osnova navivałasia na vałok, kotory nazyvavsie *vorotiłom*. Potum usiê nitki osnovy treba było poprosovuvati (*nakidati*) u *ničanici* (siêta systema nitianych očok była potrêbna, kob tkačycha mohła kryžovati nitki osnovy i robiti čyny) i v *berdo*, kotorym tkačycha prybivała pražu za každy razom, jak čovnyk z ciêvkoju prosovuvavsie čynami. Berdo znachodilosie v ruchomuj rami, jakuju zvali *nabiłkami* abo *ladoju*. Od storony tkačychi vytkany materyjał navivavsie na vał, zваны *motoviłom* abo *vorotiłom*.

Ja ne pomniu toho času, koli moja mama tkała *portiane* połotno, to značyt, połotno z lnianoji abo kołopnianoji praży na miški. Ale mniê dobre zapometavsia toj čas, koli vona poprosiła bařka pošeryti našy krosna, kob na jich možna było tkati šêršy *kilimy* i *pasiaki* z vovnianoji praży. Mama zobačyla u kohoš v Lachôv taki vytkany kolorovy kilim i zadumała sama zaniatisie tkactvom dla zarôbku. Bařko bez problemuv pošêryv krosna do potrêbnoho rozmiêru, a mama pokrasiła motki praży na razny kolory i vziałasie tkati svôj peršy kilim. Diêło v jijie naładiłosie. Koli vona schvatiła praktyku, to davała rady vytkati kilim z prynesianoji klientom praży za tyždeň času. Mama prynesianu pražu sama krasila, a ja jôj potum pomohav navivati kolorovy nitki z motkôv na civki. Siête navivanie možna było robiti dvojakim sposobom: abo na kovrodkovi, abo zvyčajno ruko-

ju. Mniê podobalošie navivati civki na kovrodkovi. Ja ja vže zhaduvav, za vytkany kilimy i pasiaki mama dostavała niekiepški hrôš, bo klienty v jijiê ne perevodilisie — słava pro mamine tkaćkie majsterstvo pujšla na kilka poviêtuv. Za hrošy zaroblany mamaju baŭko obstalovav sobiê svoju stolaršku majsterniu — kupiv motor i heblarku z ciêłym ryštunkom, spraviv sobiê krajzegu i prykupiv stolarški statok, ktoroho v joho raniêj ne było. Słowom, choć zemla v nas była šostoji i pjatoji klasy, diakujučy baŭkovuj stolarci i majsterci i maminomu tkactvi my stali ŷyti zamôžno, koli rumniatisie z inšymi tohočasnymi hospodarami v Lachach. Tomu mami štoraz menš chotiêlošie terpiêti zavvahi testiovoji, što vona robit na hospodarci štoš ne tak, jak treba...

Učyła mamu, jak treba ŷyti, ne tólko baba Maryja, ale i jeji sestra, baba Ziênia, kotora často odviêduwała babu Maryju v Lachach i pry okaziji vykladała svoju ŷyciovu mudrość, od jakoji, jak kazała mniê mama, ušy jôj puchli. Baŭko z baby Ziêni pudsmichavsie i pudgavnjav jijiê cas od času komentarami typu „Vy, tioto, uže navčyli ŷyti svojich synôv, a teper učyte inšych”. Usiêm ludiam było viêdomo, što baba Ziênia tak peresvaryła svojich synôv, kotory ŷyli čerez płôt u Kôžlikach, što odin odnogo haniav z sokiêroju po pruhmeni i pozakłuniach. Babu Ziêniu, odnak, ironija moho baŭka nijak ne začepła, i vona ne perestavała nervovati moju mamu svojimi naukami. Narešti mama ne vytrymała i pomoliłasio do Boha, kob vôn jakimś sposobom zakryv babi Ziêni rot. I ty, Vania ne poviêryš, ale posli to-

ho, jak ja pomoliťasie, Ziênia vziaľa i mach! — zlámaľa na rômnuj dorozu nohu v midnici, ale to tak, što vže potum ne mohľa choditi. Nu i vona vže nikoli ne pryjšľa do Lachôv — rozkazovala mnie puv viêku posli toho zdarenia mama. A jak ty daľa sobiê rady z baboju Maryjoju? — zapytavsie ja, jak kaŕut polaki, z *glupia frant*. Terpiêľa jeji nauki do kuncia? Ne zusiêm — odkazaľa mniê mama. Koliś, koli ja vže nijak ne mohľa sterpiêti i dumaľa, što abo pujdu do Koŕžyna i vtoplusie, abo vteku z Lachôv, ja pomoliťasie do Boha v cerkvi v Klenikach — Hospodi, rozsudi sam, chto z nas oboch maje raciju — ja czy testiova? I ty, Vania, ne poviêryś, ale nezadovho posli toho, jak ja poprosiľa Boha rozsuditi nas, baba Maryja pojiêchaľa do dočki v Biłostoku i mach! — ni z toho, ni z sioho vmerľa...

5.

Škołu v Horodčyni, de ja provčyvsie vôsim liêt, odčynili, jak mniê zdajetsie, u 1964 roci, to značyt, rôk pered tym, jak ja pujšov tudy do peršoju klasy. To byľa nevelika murovana škoľa z štyroma ohulnymi klasovymi pomiščeniami i odnym fizyčno-chimičnym gabinetom. U školi byv šče pokuj dla učytelôv z telefonom — tak zvana *kancylaryja* — a pomiŕ jim i fizyčno-chimičnym gabinetom — pokuj z plitoju, na ktoruj možna było zvaryti jiêsti, koli b byľa takaja potreba. Pomnitsie, što rôk času v siêtum pokojovi z plitoju ŕyľa odna z učytelnić. Koło škoły stojav parterovy budynok z dvoma kvartirami dla učytelôv. U odnôj kvartiry ciêły čas, koli ja chodiv do škoły, ŕyľa jeji dyrektorka, pani Renia (Regina) z svojim mužom, kotory byv lisničym. A v druhuj kvartiry ŕyľa simja učytelôv, pani Ania i pan Jan, kotory pokinuli Horodčyno, koli ja perejšov do pjatoji abo šostoji klasy. Potum u tôj kvartiry staľa ŕyti pani Marysia, i vona ŕyľa do toho času, poka ne zagrubieľa od nevjadomo koho i ne pereveľasie v jakojeś inše miêstie, kob tam vroditu ditia. Inśy učyteliê, kotory nas učyli, najmali pokoji v hospodarôv u Horodčyni.

Do horodčynśkoju vuśmikasôvki chodili diêti z troch vjosok: Horodčyna, Kôzlik i Lachôv. Ne viêdaju, kudy diêti z Horodčyna i Kôzlik chodili do škoły raniêj, pered tym, jak odčynili siêtu vuśmikasôvku. Ale pomniu, što lachuvśkije diêti na počatku 1960-ch učylisie v svojôj vjosci. Usiê diêti, i małyje, i bôľśy zbiralisie na nauku v chati Siemjonovoho Ivana, i tam jich učyv učytel, jaki nazyvavsie Charkievič: koho podľug prohramy moľodśych klasuv, a koho podľug starśych. U Horodčyni toŕe ne chvatało učytelôv i miêstia, ale tam było vsio-taki značno lepi, čym u Lachach. Klasy byli poparovany, to značyt, klasa I sidiêľa razom z klasoju II, III z IV, i tak dalej.

Na odnôj lekciji učytel odpytuvav učenikôv z odnoji klasy, potum zadavav jim štoś pročytati abo napisati, i začynav provirati i odpytuvati učenikôv sparovanoji klasy. U 1960-ch litach do škoły v Horodčyni štorôk chodiło 60-70 diti.

Ja i diś pomniu imena i nazviska tych 13 svojich koliśnich koleguv i koležanok z horodčynśkoji klasy: u našuj klasi na samum počatku byli Nina, dva Koli i Ženik z Horodčyna; Nina, dva Koli, dva Vani i Pietia z Kôzlik; Nadia, Vitia i Vania z Lachôv. Potum po dorozu odnoho z Vaniuv, Pietiu i Ženika pokinuli povtoryti klasu, i do vośmoji klasy my dojšli v desetioro. Od druhoji klasy nas učyli biłoruśkoji movy, od pjatoji — ruśkoji. Učyli tyje samy učyteliê, kotory včyli i inšych predmiêtuv, jak matematyka abo geografija. Tólko dyrektorka škoły, pani Renia, učyla vyłučno pôlśkoji movy v staršych klasach. Vona była odinoju polačkoju sered našych učytelôv; inšy učyteliê byli pudlaškami, kotory z baťkami vdoma hovoryli po-svojomu, ale pomiž soboju v učytelśskum pokoji i na lekcijach z nami — tólko po-pôlśki. Nu, zrozumieło, što na lekcijach biłoruśkoji movy vony staralisie hovoryti do nas na literaturnuj biłoruśkuj movi, a na lekcijach ruśkoji movy — po-ruśki. Na peremiênach vsiê učeniki hovoryli po-pudlaški, i tólko odna Danusia, dočka pani Reni i horodčynśkoho lisničoho, hovoryła z kolegami i koležankami ciêły čas po-pôlśki. Teper uže dniom z ohniom na ciêłum Pudlašy ne znajdete ni odnoji škoły, de čuť ne vsiê učeniki hovoryli b mižy soboju po-pudlaški...

Ja chodiv do škoły naohuľ „navproščki” — čerez pole i liês, kotory znachodilisie pomiž našym chutorom i Horodčynom. Lachi pry takôm maršruti ostavalisie z pravoho boku — na dorohu, ktoruju chodili do škoły mojiê kolegi z vjoski, ja vychodiv uže koło samoji škoły. Škoła stojała trochi naoddal od chatôv Horodčyna, bližko skryžovania piščanych dorôh z Lachôv do Kôzlik i z Kožyna do Horodčyna. Pomiž škołuju i vjoskoju byv melioracijny rôv i vjoskovy horody. Koło škoły, po druhu bôk dorohi, stojała chata odnoho hospodara, kotory ciêły čas, jak mniê zapometałosie, byv u školi *vožnym*, to značyt, paliv u piêčkach zimoju i osenieju, prativ škołu i robiv vsiaki drôbny napravy, koli štoś popsovałosie abo połamałosie. Od Horodčyna do škoły doroha była brukovanoju, a dalej, jak ja vže skazav, vona była piščanoju. Liêtom ja jiêzdiv do škoły roverom, kotory baťki kupili mniê vže pud kuneć peršoju klasy. Zimoju, koli było mnôho sniehu, lachuvśkije baťki zmovlalisie i po koliêjci vozili menšych diti do škoły i pryvozili jich nazad kôńmi, zaprežanymi

v sanki. Do Lachôv mniê tohdy treba było dojtj piškom. Pered siomuju hodinoju zimuju šče było temnovato, i ja chodiv do Lachôv naohuľ z baľkom, kotory nosiv banku z moľokom do lachuvškoji mlečarni. Koli ja byv u četvertuj abo pjatuj klasi, baľko zrobiv mniê narty, i zimuju ja stav choditi do škoľy na nartach toju samuju dorohuju „navproščki“, što i liêtom. Do škoľy na nartach ja išov bôľš-menš puv hodiny. Ja byv peršym učeníkom u horodčynškusj školi, kotory pokazav, što do škoľy možna dobratisie na nartach, i to nezaležno od toho, jakaja była pohoda na dvorê i kôľko napadaľo sniêhu. Po jakôms časi i nekotory mojiê kolegi poprosili svojich baľkôv zrobiti jim narty i stali tože choditi na nartach do škoľy. Zimy tohdy, pud kuneć 1960-ch i na počatku 1970-ch, byli napravdu sniêžny, morozny i dovhi. Tohdy šče nichto i ne čuv takoho terminu, jak globalne po-tepliénie. Mniê pryhadujetsie odna zima, u 1968 abo 1969 roci, koli metelicia nakrutiľa zmyty až pud sam dach našoji chaty na chutory. Baľko bôľš čym dviê hodiny prokopuvavsie čerez sniêh, kob možna było vyjti na pudvôrok, podojiti korovy i podavati dobytkovi. Tohdy jak minimum tyždeň času ja ne chodiv do škoľy i sidiêv u chati, pomohajučy mami sukati civki, koli vona tkaľa kilimy i pasiaki.

U našych chutoranškich susiêdov, Ivana i Viêry Orechôvskich, było pjatioro diti. Ale kromi najmoľodšoji Ziny, kotora była moľodša od mene na štyry roki i v škôľny koležanki mniê ne hodiľasie, usiê inšy diêti Orechôvskich byli namnôho starejšy od mene. Koli ja pujšov do peršoji klasy v Horodčyni, Mania i Ira byli v takôm vikovi, koli do pudstavôvki vže ne chodiat. Lonia byv u siomuj klasi, ale do škoľy v Horodčyni jomu ne velmi chotielosie choditi, i ja ne pomniu, kob ja joho často bačyv u školi posli toho dnia osenieju 1965 roku, koli vôn i joho moľôdšy brat Kola zaveli mene do škoľy v Horodčyni na peršy zaniatki. Ostavaľosie mniê kolegovanie z Kolom, kotory byv starejšy od mene na jakiješ štyry-pjať liêt, ale učyvšie velmi neochvôtno, i joho, začynajučy od druhoji klasy, štorôk pokidali povtorati klasu. Koli ja pujšov do škoľy, Orechôvški Kola skônčyv usioho tretiu klasu, i ja miêv nadiêju, što koli Kolu budut pokidati na druhi rôk šče dva-try roki pudrad, to ja joho dohoniu i my bude-mo razom u odnôj klasi. Ale koli Kolu pokinuli povtorati pjatu klasu, vôn perestav choditi do škoľy naohuľ. Takim sposobom ja strativ chutoranškoho kolegu, z kotorym do toho času my razom chodili v liês po hryby, łapali rybu v melioracijnum rovi koľyskoju i jiêz-dili zimuju na koňkach posli toho, jak toj rôv vyľiv i zamerz. Čas od času ja robiv Kolovy cvičeni i zadani z pôľškoji movy i arytmetyki.

Kola naohuľ ne perejmavsie tym, ťto včyteli  zadavali dodomu. V n pozvalav mni  robiťi za joho domaťni ťk lny zadani ne tomu, ťto choti v byti pudhotovlanym do lekcijuv, a tomu, ťto v n takim sposobom davav mni  odčuti, ťto my druŹymo odin z odnym.

Koli ja včyvsie v horodčynskuj ťkoli dva ostatni roki, u siomuj i voťmuj klasi, naohuľ regularny do toho času rytm praci naťoji ťkoľy m cno popsovavsie. U ťkoli začali ťtor k miniatisie včytelie. Nichto, musit, ne choti v dovťy čas praciovati u takim hľuch m mi sti, jak Horodčyno, kudy ne chodiv naveľ autobus i sk ľ do najbliŹťoho autobusneho prystanku, u Klenikach, byľo ťtyry kilometry. Dyrektor-ka, pani Renia, byľa zmuťana hoditisie na toje, kob nas učyli divčeniata, kotory t ľko ťto zak nčyli licej i, ne zdavťy egzaminuv na stydyji, probuvali začepitisie na roboti v ťkoli, naohuľ ne dovť čym na r k. Takije včytelki vi dali pro toje, ťto jim prychoďilosie včyti, naohuľ ne b ľť za svojich učenik v. A nekotory rečy z matematyki abo fizyki v siomuj i voťmuj klasi byli dla jich prosto nepudj mnymi, i to mni  dovodil sie tľumačyti svojim kolegam u Horodčyni, jak treba rozumi ti perťy i druhi pryncypy dynamiki Newtona. Zdaral sie — diť uŹe ne prypomniu, z jakich pryčyn — ťto v ťkoli ne byľo odnoji čy druhoji včytelki kilka tyŹniuv (moŹljivo, vony chvor li), i v nekotorych klasach prosto ne byľo komu vesti lekcijuv. Pani Renia, ktoruj dovodil sie ľatati takije dyrki i choditi ne t ľko na lekciji p ľťkoji movy, ale i geografiji i pryrody, proťila tohdy mene iti na lekciji matematyki do moľodťych klasuv i poučyti diti dili nia, mnoŹenia i uľamkuv. Dyscyplina v ťkoli sered učenik v, ne t ľko najstarťych, ale i sered moľodťych, padaľa. Učeniki v Horodčyni ťče ci ľy čas bojalisie i ťľuchalisie pani Reni, ale na lekcijach, kotory veli naťy včytelki-licejistki, uŹe ne byľo ni poradku, ni toľku. Ja ne znaju, kudy dokotil sie b horodčynťka ťkoľa, koli b ne reforma edukacijnoji systemy v P ľťčy v perťuj poľovini 1970-ch ľi t. Tohdy byli stvorany tak zvany *szkoły zbiorcze*, i v takich maľych ťkoľach, jak horodčynťka, zostalisie t ľko di ti od perťoji do tretioji klasy, a vsi ch starťych perenesli do velikich gminnych ťk ľ. R k posli toho, jak ja sk nčyv v sim klas u ťkoli v Horodčyni, u j j pokinuli t ľko try najmoľodťy klasy, a vsi ch starťych diti z Horodčyna, K zľik i Lach v začali voziti do ťkoľy v Klenikach. Jak mni  zdajet-sie, si te byľo z korystieju dla edukacijnoho urovniu i ohulnoji dyscypliny horodčynťkich učenik v. Zakunčenie mojeji nauki v Horodčyni zapometal sie mni  tym, ťto v ostatni deň v ťkoli my z kolegami napilisie ovocovoho vina v ľi si koľo ťkoľy, a potom, opjani ľy,

vernulisie do školy na tradycijnú zábavu na kuneč roku i stali tanciovati z našymi divčatami, tiskajučy jich za ciciočki i pudščypujučy za pupci, čym vyklikali ne tólko zadovolenie i visk našych staršych koležanok, ale i šok sered mołodšych. Pani Renia zobačyła, što diêjetsie, i złapała dvoch čy troch najbôlš opjaniêtych i nachalnych vypusknikôv (mniê, na šťastie, udałosie vtečy zo školy), zaveła jich do kancylaryji i nalaskała jim dobre po mordi, perše čym navse vypraviti zo školy v šyroki sviêt.

Najbôlš ja škodovav, što ne pochodžu do horodčynskoji školy razom zo svojim bratom, Alikom. Pomiž nami było čuť ne vôsim liêt raznici v viêkovi, i Alik pujšov do peršoji klasy tólko tohdy, jak ja skônčyv vošmu. Do siêtoji porê naše žyvie, moje i bratove, išło, koli možna tak skazati, u odnôj prostory. Ja za jim pryhladav vdoma, koli baŭki byli zaniaty čymś inšym, my z jim razom chodili v liês po hryby, ja voziv joho na rovery na parafijalny prazniki pud kleničku cerkvu, de na straganach prodavali cukierki, pistolety na korki i kapišony, i inšy vitrački i svistioliki. I same škoła — joho perša klasa v Horodčyni i moja perša klasa liceja v Hajnuvci — stała mežeju, kotora rozdiliła naše žyvie na dva osôbny učastki... Ja siête peršy raz vyrazno odčuv, koli pryjiêchav z Hajnuvki do Lachôv na zimovy feryji i vybravsie do Horodčyna na „jôłku”, to značyt, pujšov podivitisie, jak môj brat i joho kolegi budú vystupati na tradycijnuj u školi „akademiji” posli Ruzdva i Novoho Roku. Ne pomniu teper, čy to była perša Alikova „jôłka”, čy, može, vôn uže byv u druhuj klasi. U kažnum razi akurat tohdy ja odčuv, što toj škôlny sviêt, u kotory tólko što vujšov môj brat, ne je vže mojim sviêtom. Štoś pominiałosie, čy to v samôj horodčynskuj školi, čy to vo mniê — ja vže ne pasovav do toho miêstia. Chutčêj za vsio, same tohdy ja otrymav najbôlš vyrazny i kunčatkovy sygnał, što moje ditinstvo bezpovorôtno minuło...

Z toho času, koli moje ditinstvo tólko što začynałosie i koli ja šče ne pudozryvvav, što čerez kilka liêt stanu złodijom liêsu, mnie pryhadujetsie odin deň, kotory ja provjôv z baŭkami na sinokosi deś koło *Hradočyna*. Diš ja vže ne znaju, na čyjôj łonci my sušyli toje siêno — možliivo, kupili neskošanu travu od kohoś, u koho siêna chvatało v inšum miêsti — ale mniê zapometalosie, što my tam proveli ciêły deň. Deś u obiêd na nedalekum učastkovi łonki zapalivsie torf, i baŭko z socharami pujšov tudy, a razom z jim i ja, kob pomohčy inšym ludiam, kotory zbiêhlisie z usiêch storôn toho sinokosu, vykopati rôv i odizolovati požar od rešty łonki. My potom poobiêdali v tiniovi pud verboju abo berôzkoju na tôj łonci, a pud večur

naľadovali veliku fôru suchutkoho jak čêr i pachuščoho siêna, kotre prypjali *rublom*. Voročalisie dodomu, koli vže stemniêlo i na ciêle nebo vysypalisie zory. Fôru tiahnuľa Žovta, Dereški tohdy šče v nas ne było. Puvsonny, ja ležav na siêni koľo zmoranych mamy i tata i divivsie na hľubokie zôrne nebo nado mnoju. Jiêchati dodomu z toho sinokosu nam doveľosie čuť ne hodinu. To było, musit, moje perše takôje dovhie i dalekie podorôže v sviêt z našoho chutora. Kudy šče dovedetsie mniê jiêzditi v sviêt? — dumav ja tohdy. Napavno koli-leň pojiêdu šče dalej, čym do Hradočyno, može naveť do samoho Biľostoku, de žyvut mojiê dviê tiotki... Minuľo puv viêku od toho moho velikoho podorôža, pud Hradočyno, i ja teper odčuvaju, što pobyvav, musit, vo vsiêch mistiach, kudy mniê było treba zjiêzditi, i šče v mnuhoch takich, kudy mniê było nekonečno treba. I nikudy vže mniê ne chočetsie jiêchati druhi raz. Nikudy, kromi toji ľonki pud Hradočynom, de koliś u odnôm miêsti zapalivsie torf i de môj baľko, a vaš diêd, socharami vyryvav kuski torfianoji zemliê, kob po-žar ne perekinuvsie daliêj i ne popsovav sinokosu inšym ľudiam. Możliwo, istniêje mapa, na ktoruj toje miêstie je zaznačane, i ja dam rady joho znajti, jak tólko taja mapa popade mniê v ruki.

ČASŤ DRUHA:

Horochoom ob stinu

Pisati po-svojomu

To znaczy, po jakimu? I gdzie?

Mój postulat pisania „po swojemu” dotyczy języka, którym na co dzień posługuje się wciąż jeszcze znacząca liczba Białorusinów — tak zwanych *pudłašôv* — mieszkających na Białostocczyźnie pomiędzy Narwią i Bugiem. Język ten — a właściwie zbiór wiejskich gwar — nie ma ogólnie przyjętej nazwy, więc proponuję roboczo nazwać go swoim, przynajmniej do czasu, aż zostanie osiągnięty jakiś rozsądny konsensus w tym względzie. Możliwe, że ten język powinien się nazywać podlaskim/pudłańskim? Albo po prostu ruskim/ruśkim, jak nazywano w Wielkim Księstwie Litewskim (WKL) język ówczesnych Rusinów — przodków dzisiejszych Białorusinów i Ukraińców? Piśmienna wersja języka ruskiego, znana ze Statutów WKL z XVI wieku, jest bowiem bardzo podobna do dzisiejszego języka *pudłašôv* — to znaczy, podlaskich Białorusinów postrzeganych jako dopełnienie *lićvínôv* w białoruskiej mniejszości narodowej na Białostocczyźnie. Problem nazewnictwa w tej konkretnej kwestii jest trudny i kontrolerski. Jednakże jeśli zapytacie kogoś we wsi pomiędzy Narwią i Bugiem *po-jakomu vy hovoryte vdoma?* — usłyszycie najczęściej w odpowiedzi: *po-našomu* lub *po-svojomu*. Z pewnością czas już wymyślić bardziej oryginalną nazwę.

Jeśli chodzi o drugie pytanie — gdzie pisać *po-svojomu*? — to sądzę, że najlepiej byłoby zacząć w „Niwie” i „Czasopisie”. Jakoś nie potrafię sobie wyobrazić, że można byłoby robić to bezproblemowo w „Kurierze Porannym” albo „Gazecie Współczesnej”.

Po co w ogóle pisać po-swojomu?

Odpowiedź 1 (najbardziej mnie satysfakcjonująca): Bo to wielka frajda. I coś naprawdę cool. Bo właściwie nikt nie pisze tak na co dzień (ze znanych mi osób — jedynie moja żona i młodszy syn, którzy piszą do siebie SMS-y wyłącznie *po-swojomu*; a także ja sam, kończący akurat przekład norweskiej powieści *na svoju movu*; i jeszcze jedna osoba, która wyjechała z Białostocczyzny do Kanady).

Odpowiedź 2 (patriotyczno-fatalistyczna): Bo jako Białorusini nie powinniśmy dopuścić, żeby jeden z naszych dwóch języków ojczystych (i „matczystych”) — mam na myśli nas jako białostockich *li-čvínôv* i *pudlašôv* — zniknął ot tak sobie, przez lenistwo tak zwanej elity białoruskiej w Polsce, która nauczyła się pisać po białorusku i/albo po polsku, ale nie dała rady nauczyć się pisać *po-swojomu*. (Czy wiedzą państwo, że co miesiąc znikają bezpowrotnie dwa języki (!!!) — te oczywiście, które nie zostały nigdy i nigdzie zapisane na papierze?).

Odpowiedź 3 (statystyczno-pragmatyczna): Bo tego potrzebuje żywotny interes białoruskiej mniejszości narodowej na Białostocczyźnie. Analiza wyników spisu powszechnego z 2002 roku w województwie podlaskim w poszczególnych gminach pokazuje, że mniej więcej 70% osób, które zadeklarowały narodowość białorską, mówi na co dzień *po-swojomu*. I chociaż Białorusini z Gródka czy Narewki mogą doskonale porozumieć się z tymi z Czyż albo Kleszczel bez pośrednictwa języka polskiego czy angielskiego, to nie sposób tutaj nie zauważyć pewnej rzucającej się w oczy niesprawiedliwości — *li-čvínŷy* mogą pisać w swoim domowym języku (choćaby do „Niwŷ” i „Czasopisu”), a *pudlašê* w swoim — nie. Po drugie, jeśli dotychczasowe tempo asymilacji mniejszości białoruskiej w Polsce się utrzyma, wkrótce ponad 90 procent Białorusinów na Białostocczyźnie i w Polsce stanowić będą mianowicie *pudlašê*. Teoretycznie rzecz biorąc, można się spodziewać, że wypromowania ich języka do rangi drugiego języka pisanego polskich Białorusinów może w sposób istotny przyczynić się do osłabienia procesów asymilacyjnych wśród całej mniejszości, a w każdym razie — stworzyć nowe pole do samorealizacji pisarskiej (literackiej i publicystycznej) dla tych Białorusinów, którzy w białoruskim języku literackim czują się niepewnie albo w ogóle nie mieli okazji do nauczania się tego języka, ale wciąż jeszcze mogą wyrazić swoją białorską duszę *po-swojomu*. Dlaczego mielibyśmy im tego zabraniać?

Odpowiedź 4 (misyjna): To pokolenie 30- i 40-latków, które dziś skupia się wokół „Niwy” i „Czasopisu”, jeszcze nie ukończyło swojej białoruskiej misji w Polsce. Ogólnie rzecz biorąc są to ludzie wywodzący się z fali odrodzenia studenckiego lat 1980-tych. To właśnie tamto pokolenie polskich Białorusinów wymyśliło „Basowiszczę”, założyło „Czasopis”, uruchomiło nauczanie języka białoruskiego w przedszkolu i szkole w Białymstoku, prowadziło „Radio Rację” i przyczyniło się do kardynalnej zmiany oblicza mniejszości białoruskiej w Polsce w latach 1990-tych. Właściwie to już powinno spocząć na laurach, gdyby nie jedno ale. Białoruscy studenci lat 1980-ch to praktycznie ostatnie pokolenie „miastowych”, którzy są jeszcze w stanie mówić swobodnie *po-svojomu*. Dla pokolenia ich dzieci *svoja mova* — jeśli nie zostanie zapisana w gazetach i książkach i w ten sposób „wprowadzona do miasta” — może stać się takim samym reliktem zapomnianej przeszłości jak sierp i żarna. Inaczej mówiąc, narodotwórcza misja „odrodzeniowego” pokolenia białoruskich studentów lat 80-tych zostanie tak naprawdę zakończona tylko wtedy, gdy spróbują oni zachować (przynajmniej na papierze) jeden z najważniejszych elementów swojej tożsamości duchowej — *svoju movu* — dla pokolenia swoich dzieci i wnuków. Jeśli nie my, to kto?

Nie odkrywasz nam Ameryki

Wiem. Ale nie chodzi mi wcale o bycie odkrywcą lub pionierem czegośkolwiek. Chodzi mi wyłącznie o sprowokowanie szerszego odzewu społecznego.

Nie potrafię powiedzieć, kto pierwszy zaproponował pisać lub pisał *po-svojomu* w ogóle, ale pewnie nie pomyłę się za bardzo, jeśli powiem, że na Białostocczyźnie — w jednoznacznie białoruskim kontekście, o którym tutaj mowa — pisanie *po-svojomu* rozpoczęło się w „Niwie” w latach 70-tych, gdy wiersze w języku swojej wsi (Wólka w gminie Orla) zaczęła publikować Zosia Saczko. Potem Stowarzyszenie Literackie „Białowieża” opublikowało trzy zbiorki poezji Zosi Saczko w jej języku rodzimym. W 2002 roku pod szyldem tego samego stowarzyszenia ukazał się zbiorek poezji Wiktora Stachwiuka *po-svojomu*. (Nawiasem mówiąc, opublikowane wiersze Saczko i Stachwiuka są pierwszorzędnym dowodem na to, że zarówno *svoja mova* jak i jej użytkownicy ukrywają przed nami niezwykle interesujące możliwości twórcze.) A w Bielsku Podlaskim entuzjasta i propagator historii i kultury swojej małej ojczyzny, Doroteusz Fionik, już chyba

ósmym roku z rzędu wydaje pismo „Bielski Hostinec”, w którym czas od czasu pojawiają się teksty *po-svojomu*. Cześć i chwała im za to. To oni przede wszystkim mogą pretendować do roli pionierów w nobilitowaniu *swojej mowy*.

Jednakże zarówno poetyckie tomiki Saczko i Stachwiuka, jak i pismo Fionika pozostają na marginesie głównego nurtu wydawniczo-literackiej aktywności białostockich Białorusinów, którzy preferują język literacki białoruski (bądź polski) do przekazu informacji i wartości estetycznych. To, co postuluję w niniejszym tekście, jest apelem do decydentów polityki informacyjno-wydawniczej w środowisku białoruskim o udostępnienie możliwości wypowiedzi w swoich publikatorach (włączając w to białoruskojęzyczne programy w lokalnej telewizji i radiu w Białymstoku) tym, którzy zechcą wypowiadać się *po-svojomu*. Inaczej mówiąc, potraktujmy *swoją mowę* jako trzeci równoprawny język białoruskiej mniejszości w Polsce i zróbmy z niego normalne narzędzie komunikacji środowiskowej, zarówno w wersji mówionej jak i pisanej.

Apeluję właściwie nie o samo udostępnienie możliwości publikacji, a wręcz o wspólne stworzenie i realizację celowego programu promocji i rozwoju *swojej mowy* w publikatorach mniejszości białoruskiej. Z powodów wyliczonych powyżej w czterech odpowiedziach na jedno i to samo pytanie. Czas, gdy można było powiedzieć, że czas najwyższy to zrobić, już dawno minął. Ale jeszcze nie jest za późno, żeby to zrobić. Nie bacząc na to, co sobie o nas pomyślą Polacy albo nasi podlascy Ukraińcy.

No właśnie, czy to nie o ukrainizację chodzi?

Nie. O białorusizację akurat.

W spisie powszechnym 2002 do używania języka białoruskiego w życiu codziennym przyznało się 39 900 osób (86% ogółu zadeklarowanych Białorusinów na Białostocczyźnie). Szacunkowo, około 32000 ludzi z tej grupy to *pudlaśe*, którzy identyfikowali swój język domowy jako białoruski. Ta identyfikacja, nawet jeśli nie jest całkiem poprawna z naukowo-lingwistycznego punktu widzenia, jest całkiem zrozumiała na poziomie emocjonalnym i ma dla nas bardzo ważne znaczenie. Sygnalizuje bowiem, że co najmniej 32 000 *pudlašov* w 2002 roku nie miało zamiaru identyfikować się w jakikolwiek sposób z ukraińskością, mimo że ich język jest zdecydowanie bliższy standardowi ukraińskiego języka literackiego niż białoruskiego,

o czym z uporem maniaka przypomina im Związek Ukraińców Podlasia. Wynik 20-letniej ukrainizacji Białostocczyzny — 1 400 zdeklarowanych Ukraińców (2.8% ogółu białostockich Białorusinów) — pozwala nam wyciągnąć dwa istotne wnioski.

Po pierwsze, problem ukrainizacji nie będzie miał żadnego istotnego wpływu na dalszy rozwój białoruskiej tożsamości etnicznej na Białostocczyźnie. Mówiąc brutalnie, w perspektywie wykończy nas polonizacja, a nie ukrainizacja. Naszym naczelnym zadaniem jest odsunąć tę perspektywę jak najdalej, a nie zмагаć się z ukrainizacją. *Хай вам щастям, брати-українці, на Підляшші!*

Po drugie, ewentualne nadanie *svojōj movi* statusu oficjalnego języka mniejszości w ruchu białoruskim — a mówiąc bez ogródek: stworzenie w naszej mniejszościowej skali jeszcze jednego języka wschodniosłowiańskiego — może wydatnie ułatwić narodową identyfikację dla białostockich Białorusinów w następnym spisie powszechnym. Dotyczy to w równym stopniu tych Białorusinów, którzy już się zdeklarowali, jak i tych, którzy — właśnie z powodu tej ich mowy „nie wiadomo jakiej” — zapisali się jako Polacy albo Ukraińcy.

Czy mam tłumaczyć dalej, co mam na myśli, czy to już dostatecznie jasne?

Dostatecznie jasne.

No to potłumaczę jeszcze. Kategoryczna identyfikacja etniczna wyłącznie na podstawie językowej — „mówię podobnie jak Ukraińcy ze Lwowa, no to pewnie jestem Ukraińcem” — jest aberracją umysłową, która w Polsce jest pielęgnowana bardziej niż w jakimkolwiek innym kraju. Bo tylko Polska jest takim wyjątkowym krajem w Europie, gdzie prawie wszyscy (95% obywateli) mówią dokładnie w tym samym języku (który już nie ma żywych gwar i dialektów), wyznają tę samą religię i, ogólnie rzecz biorąc, są kulturowo i cywilizacyjnie jednorodni aż do bólu. Europa, ta na zachód i na wschód od Polski, jest zupełnie inna, jeśli chodzi o relacje pomiędzy państwem, narodem, narodowością, kulturą i językiem. Jest bogatsza i bardziej skomplikowana.

Żeby daleko nie szukać, weźmy Białoruś i Ukrainę. Czy ci Białorusini i Ukraińcy, którzy już od pokoleń mówią w rodzinach po rosyjsku i są po szyję zanurzeni w rosyjskojęzycznej kulturze, ale wciąż identyfikują się jako Białorusini bądź Ukraińcy, powinni być obligatoryjnie zaliczeni do Rosjan przez jakiś obiektywny arbitraż? Przekładając to na *svoju movu*: Czy człowiek w Dubiczach Cerkiewnych identyfikujący się jako Białorusin powinien być zaliczony hur-

towo do Ukraińców, bo mówi „raczej po ukraińsku niż po białorusku”? Tłumaczenie, że *pudłašov* — z językowego punktu widzenia, „nieświadomych Ukraińców” — zrobiła Białorusinami mniej lub bardziej przymusowo komunistyczna władza w Polsce po II wojnie światowej jest właśnie jednym z przejawów takiej aberracji umysłowej. I jest to aberracja niezwykle obraźliwa dla owych „nieświadomych Ukraińców”.

Europa po zachodniej stronie naszych opłotków daje bogatą paletę przykładów, gdzie identyfikacja narodowa/narodowościowa opiera się nie na jednym-jedynym języku, a na kilku językach naraz oraz na innych istotnych rzeczach: wspólnej historii, kulturze, religii, bądź więzach politycznych i ekonomicznych. Irlandczycy nie przestają być Irlandczykami mimo tego, że już prawie wszyscy z nich zapomnieli języka swoich celtyckich przodków i mówią w języku swoich dawnych ciemieżycieli. Norwegowie są jednym narodem (i narodowością), mimo że mają dwa różne języki: „narzucony” przez Duńczyków bokmål i *svoju movu* — nynorsk. Podobnie Szwajcarzy, którzy są jednym narodem, mimo że mają aż cztery języki narodowe: niemiecki, francuski, włoski i retoromański. I Szwajcarzy jakoś sobie z tym radzą, nie wpadając w narodową schizofrenię. Czy my na Białostocczyźnie nie poradzimy sobie z dwoma językami narodowościowymi? Co za pytanie?!

Analogia retoromańska

Pozostajmy na chwilkę przy Szwajcarach retoromańskojęzycznych. Analogia z ich sytuacją pozwoli mi szybciej wytłumaczyć, co należy zrobić nam, niedopolonizowanym *pudłašam*. Jest ich około 60 tysięcy w kantonie Graubünden, graniczącym z Austrią i Włochami. Ich język to właściwie pięć jego wariantów dialektycznych (Sursilvan, Sutsilvan, Surmiran, Puter, Vallader) i wersja ponadregionalna języka — Rumantsch Grischun (RG), sztucznie syntezowana w roku 1982 na podstawie pięciu wymienionych dialektów. Każdy z tych pięciu dialektów, jak i RG, ma swoją unormowaną wersję pisaną i jest nauczany w szkołach w tych gminach kantonu, na terenie których występuje. Sumując: znany nam jedynie z nazwy retoromański to tak naprawdę pięć różnych języków naturalnych i jeden sztuczny, rozpowszechnionych na obszarze powierzchniowo mniej więcej odpowiadającym naszej małej ojczyźnie pomiędzy Narwią i Bugiem. I Szwajcarów-retoromanów jest mniej więcej tyle, ilu Białorusinów na Bia-

łostoczczyźnie. I przetrwanie ich języka — amalgamatu łaciny i mowy Germanów — jest zagrożone. Oni jednak nie poddają się.

A my? My mamy *svoju movu*, która na pierwszy rzut oka jest mozaiką wiejskich gwar bez ładu i składu. Ale i w tym „chaosie” jest swój porządek. Wszystkie nasze podlaskie gwary da się podzielić na trzy (lub najwyżej cztery) wyraźne grupy. Kryteriów podziału jest wiele, ja dla ułatwienia podam jedno z najprostszych. Biorąc pod uwagę, jak etymologiczne spółgłoski *d* i *t* zachowują się przed samogłoskami *e* i *i*, można gwary *svojeji movy* podzielić na następujące grupy: 1) *deń, teper, chodzici*; 2) *deń, teper, choditi*; 3) *deń, teper, choditi*; 4) *deń, teper, chodyty*. Te cztery grupy można zredukować do trzech, włączając gwary z wymową *choditi* (twarde *d* i *t*, ale także wyraźnie słyszalne po nich *i*) do grupy 2. *Voilà*. My także mamy swoje trzy lub cztery „retoromańskie dialekty”. Szwajcarzy udowodnili nam, że można sobie poradzić nawet w takiej mozaikowej sytuacji językowej.

Co przez to wszystko chcę powiedzieć? Przede wszystkim to, że gdy już zaczniemy pisać *po-svojomu* — w co głęboko wierzę — to nie należy od razu narzucać jakiegoś jednego standardu gramatyczno-ortograficznego. Pozostańmy przy tych trzech (czterech) wersjach swojej mowy, z których każda ma swoją wewnętrzną, fonetyczno-morfologiczną logikę i niepowtarzalne piękno. Niech każdy pisze w takiej wersji, jakiej nauczył się od taty i mamy. A potem zobaczymy, jak się sytuacja rozwinie. Niewykluczone, że wcale nie będzie trzeba zwoływać wszechświatowego kongresu lingwistycznego *pudlašôv* z udziałem delegatów ONZ, UE i ZBiRa, żeby wypracować jeden standard *svojeji movy*. Ten standard może wyłonić się po prostu sam. Tym bardziej, że wszystkie te cztery grupy gwar bazują na wspólnym słownictwie i frazeologii.

Jeszcze tylko krótka dywagacja na temat Rusynów...

Na przykład Rusyni (w Polsce bardziej znani jako Łemkowie; nie mylić z Rusinami z WKL) mają w tym względzie gorzej, ponieważ słownictwo Rusynów polskich, ukraińskich, słowackich i serbskich różni się czasem dosyć znacznie od siebie. Ale oni nie poddają się — rozwijają równolegle cztery wersje języka rusyńskiego, bazujące na żywych gwarach w krajach swego zamieszkania. Zaczęli to robić pod koniec lat 1980-ch, kiedy i my właściwie powinniśmy byli zacząć coś robić ze swoim językiem podlaskim. Tylko że u nas na Białostoc-

czyżnie ewentualne ruchy w tym kierunku wciąż blokował „syndrom ukraiński”: wszystkim się wydawało w latach 1980-ch i 1990-ch, że promocja *swojej mowy* będzie sprzyjała jedynie ukrainizacji Podlasia, a nic nie da sprawie białoruskiej. Sam też tak myślałem, za co wszystkim zainteresowanych, a przede wszystkim swoją rodzinę, publicznie i serdecznie przepraszam. *Zhryšyv. Kajusia*. Już więcej tak nie pomyślę. I już więcej nie będę tracić czasu na dyskusje o tym, „kim my tak naprawdę jesteśmy” — biało- czy mało- czy po prostu ruskimi?

... i już pierwszy kij w mrowisko

Z powodów przede wszystkim pragmatycznych uważam, że do zapisu *swojej mowy* powinniśmy adaptować alfabet łaciński. Powód główny jest niepodważalny: liczba realnych i potencjalnych użytkowników i beneficjentów *swojej mowy* jest znacznie wyższa, niż liczba tych wśród nich, którzy znają cyrylicę. Dotyczy to przede wszystkim młodych pokoleń *pudłašôv*, którzy nie tylko nie chcą się uczyć „pieprzonych bukwów”, ale często też nie mają po temu żadnej okazji, od czasu jak ze szkół masowo „wysiedlono” język rosyjski i wprowadzono angielski. Stąd też cyrylica w Polsce nie ma ani dziesiątej części takich szans na przetrwanie jak alfabet łaciński. A ja nie chciałbym proponować robienia czegoś, co już dzisiaj jest postrzegane jako sprawa z góry przegrana.

Kiedy przedstawiałem projekt rozwinięcia *swojej mowy* jako pełnowartościowego języka polskich Białorusinów trzem VIB-om (VIB — Very Important Belarussian) w Białymstoku jakieś półtora roku temu, osiągnąłem niemał pełne zrozumienie dla idei oprócz... no właśnie, wprowadzenia alfabetu łacińskiego. Znam wszystkie argumenty przeciw. Nie będę ich tutaj omawiać, żeby nie wywoływać negatywnych emocji raz jeszcze. Jak również nie będę wymieniać innych argumentów za — oprócz wyżej wspomnianego pragmatycznego. Po prostu przedstawię pozytywną prozycję do rozważenia.

Jeszcze tylko troszeczkę i już kończę. Ten tekst jest oczywiście za długi, żeby strawić w go jednym czytaniu.

Jak pisać po-swojemu?

O tak właśnie:

Mokry Prohał, tak nazywali siête miêstie.

Hallstein zatrymavsie poseredini.

Prohał byv na spadi horê, čerez kotory protikała vodianaja žyła. Zemla ode była syraja i čorna, i tut dikim poradkom rosli razny gatunki roslinuv. Čerez siêtu bujnu roslinnosť ode pachło ináčej, niź na inšych schiłach. Trava i listianyje dereva, a v traviê mnu-žên kamiêňčykuv z nevelikich zabytych obsypuv. Zverchu navisav hrebeň hniłoji skały. U promižutkach mižy derevinoju rosli korčê vysokoho zajčoho kropu. To pered usiêm dla joho Hallstein prycho-div siudy tak často vo vsiê svojiê chłopciôvski lita. Vôn ne môh by odkazati na pytanie, što joho zvezuvalo z siêtym kropom, vôn tôlko odčuvav, što to byli čudny rosliny, kotory tut tak dikovato porozpu-skali velizny korony svojich kviêtok.

Tekuščoji vody ne było vidno, ale kamiênie tut čuť ne ciêły čas było vilhôtne. Vilhoť prosočuvalasie i vytikała prosto z zemliê i tiêniu.

To fragment powieści norweskiego pisarza Tarjei Vesaasa „Vårnatt” (Vesniana ja nôč), o której poprzednio wspomniałem.

Z pewnością niemal wszystko jest jasne i zrozumiałe, więc ograniczę się jedynie do kilku niezbędnych komentarzy.

Alfabet użyty powyżej to kombinacja znaków graficznych używanych do zapisywania języków polskiego i czeskiego. Oczywiście odpowiedniki graficzne pomiędzy cyrylicą i alfabetem łacińskim pomijam, a podaję te, które wymagają parę słów komentarza: š — ш, č — ч, ž — ж, ś — сь, ć — ць, ź — зь, đ — ђ, ƒ — мь, ł — л, l — ль, v — в.

Wprowadzenie ś, ć i ź pozwala nam zaoszczędzić miejsca w linii-ce w porównaniu z cyrylicą — odpowiadające im сь, ць i зь są cyrylicznymi dwuznakami. To samo dotyczy dwóch innych par: ƒ — мь, đ — ђ. Wprowadzając š, č i ž, nie zaoszczędzimy miejsca w stosunku do cyrylicy, ale w stosunku do polskiej wersji alfabetu łacińskiego: tam bowiem sz i cz są dwuznakami. Wprowadzenie odpowiedniości v — в jest podyktowane ważnym względem taktycznym. W niektórych gwarach podlaskich etymologiczne v(е) w wygłosie i przy domykaniu sylaby w środku wyrazu zmienia się w bardziej lub mniej słyszalną półsamogłoskę, tak zwane „u krótkie”, które w języku białoruskim jest oznaczane jako ъ. Jeśli zdecydujemy się zachować to zjawisko fonetyczne na piśmie, wówczas w — pozostające w „odwodzie taktycznym” — jest naturalnym kandydatem do spełnienia tej roli: vyjšov/vyjšov; pôvdeń/pôvdeń.

Odpowiedniość pomiędzy samogłoskami również wydaje się być oczywista, może za wyjątkiem dwóch naszych dyftongów: ô — yo

(*kôń/кунь*); ê — ыэ (*orêch/орыэх*). Zaletą użycia alfabetu łacińskiego jest elegancki sposób zapisu dyftongów, szczególnie widoczny w pozycji po spółgłosce palatalizowanej. Porównajmy, na przykład, łaciniczny i cyryliczny zapis słów „niósł” i „świat” po-svojomu: *niôs* — *niyoc*; *sviêt* — *sviыэм*.

Użycie „krokiewek” do oznaczenia dyftongów ô i ê jest oczywiście „estetyczną konsekwencją” wprowadzenia š, č i ž (alfabet *svojeji movy* powinien być nie tylko „ergonomiczny”, ale także ładnie wyglądać!). Po drugie, dyftong ô już istnieje na piśmie gdzie indziej — w języku słowackim. Słowacy mówią *môj* (mój) dokładnie tak jak *pudlašê*. Stąd też dla człowieka, który w życiu kieruje się ergonomiczną zasadą filozoficzną, że nie należy mnożyć bytów nad potrzeby, oznaczenie naszych dyftongów przez ô i ê to nie żadne widzimisię, a nieunikniona konieczność estetyczno-filozoficzno-lingwistyczna.

Powyższy kawałeczek powieści Vesaasa przełożyłem na język, którego nauczyłem się w rodzimej wsi Lachy (gmina Narew). To ta grupa gwar (nazywanych czasem przez językoznawców gwarami zachodniopodlaskimi), gdzie mówi się „międko”: [*χodīfi*]. W zapisie wypada to jako „choditi”, co jest oczywiście całkiem akceptowalne także dla tych *pudlasôv* z południowej części Hajnowszczyzny i Bielszczyzny, gdzie się mówi trochę twardziej: [*χoditi*].

Jeśli chodzi o inne przyjęte przeze mnie konwencje ortograficzne, są one do pewnego stopnia subiektywne, ale nie arbitralne. W końcu *svoja mova* jest językiem wschodniosłowiańskim, więc przy podejmowaniu konkretnych decyzji wzorowałem się na rozwiązaniach ortograficznych zastosowanych w językach ukraińskim i białoruskim.

No cóż, jesteśmy u końca. Albo u początku, jak kto woli. Życząc wszystkim przyjemnej lektury, chciałbym wyrazić nadzieję, że ten artykuł *ne bulkne jak kameń u bołoto i ne propade nazusiêm*, a skłoni do wielu pożytecznych refleksji. Gdyby ktoś z państwa miał ochotę podzielić się nimi ze mną, będę bardzo rad. Mój e-mail: <maksymiukj@rferl.org>.

„Czasopis”, luty 2005

Pisanie po podlasku

10 pytań do samego siebie (na temat, który interesuje wszystkich, ale nikt nie ma odwagi głośno o nim mówić)

Niedawno wspólnie z bratem Aleksandrem zainaugurowaliście stronę internetową poświęconą, jak piszecie, „normalizacji nowego wschodniosłowiańskiego języka pisanego — podlaskiego”. Twierdzicie, że dialektami tego języka mówi około 50 tysięcy ludzi na Podlasiu. Dlaczego wcześniej nikt o tym języku nie słyszał i nie wiedział?

Otóż wszyscy o tym języku słyszeli i wiedzieli, tylko że wstydzili się tego przyznać. Dlatego też na określenie tego języka publicznie używali eufemizmów w rodzaju „gwary białoruskie” lub „gwary ukraińskie” lub, z rzadka i jeszcze bardziej eufemistycznie, „gwary przejściowe białorusko-ukraińskie”. Jest to kliniczny przypadek, w którym punkt widzenia zależy od punktu siedzenia. Ten przypadek zaowocował między innymi patologią w spisie powszechnym 2002 roku, gdzie te same gwary zostały zaliczone przez jednych do języka białoruskiego, a przez innych do ukraińskiego, zgodnie z identyfikacją narodowościową respondentów. Uważam, że język nie definiuje jednoznacznie przynależności narodowej/narodowościowej i *vice versa*. Inaczej mówiąc, jeśli mogą być Szwajcarzy mówiący po niemiecku, po francusku i po retoromańsku albo Hiszpanie mówiący po kastylsku, po katalońsku i po galisyjsku, to dlaczego u nas nie mogą być Białorusini mówiący po białorusku, po podlasku i po polsku? Jesteśmy w Europie czy nie?

Chwileczkę, z twoim rozumowaniem możemy dojść do nonsensu! Czy nie twierdzisz właśnie, że każdy Wania z zapyziałej wsi (nie mam na myśli nic osobistego), w której ludzie mówią trochę inaczej niż w sąsiedniej wsi, może powiedzieć, że mówi w odrębnym języku i chce jego normalizacji i uznania? A przecież są jeszcze językoznawcy i jakieś obiektywne kryteria odróżniania języków?

Nie odpowiadam za każdego Wanię, a tylko za siebie. Do normalizacji proponuję wersję języka opartą na żywych gwarach rozciągających się od Rybołów i Trześcianki na północy do Ogrodników i Moszczonaj na południu. Nie bronię więc partykularnych interesów żadnej konkretnej wsi. Chcę, aby ludzie urodzeni pomiędzy Narwią a Bugiem mieli poczucie, że ich język rodzimy, którego nauczyli się od mamy i taty, jest równie dobry jak każdy inny, także w wersji piśmiennej.

Językoznawcy nie wymyślają ludziom języków ani też nie sankcjonują ich istnienia. Oni je tylko opisują i klasyfikują. To, czy dany język istnieje jako samodzielny, czy też jako dialekt jakiegoś innego języka, zależy w pierwszej kolejności od ludzi posługujących się nim. Inaczej mówiąc, istnienie odrębnego języka bardziej zależy od uwarunkowań polityczno-społecznych, kulturowych i historycznych niż od kryteriów naukowych. Obiektywnych i ustalonych raz na zawsze kryteriów odróżniających poszczególne języki nie ma. Różnice między językami czeskim i słowackim albo bułgarskim i macedońskim są niewielkie, ale dzisiaj wszyscy językoznawcy zgadzają się, że są to odrębne języki. Jeszcze 100 lat temu tak nie było. A z kolei Chińczycy z północy Chin zupełnie nie rozumieją Chińczyków z południa, ale uważają, że posługują się jednym językiem. I językoznawcy nie mają tu nic do gadania.

To w końcu kim jesteś? Białorusinem czy Ukraińcem? Czy może Podlasianinem? I co wpisujesz w rubryce „język ojczysty”, jeśli ktoś ci podsuwa taką rubrykę do wypełnienia?

Jestem Białorusinem, którego językiem rodzimym jest podlaski. Mam dwa języki narodowe — podlaski i białoruski. I jeszcze jeden język państwowy — polski. Brzmi to może trochę skomplikowanie, ale w zasadzie jest to sytuacja typowa i powszechna dla ludzi pochodzących z pogranicza etniczno-kulturowego i należących do mniejszości narodowej w jakimkolwiek innym kraju.

Kiedyś wpisywałem we wspomnianej rubryce język białoruski, bo nie miałem odpowiedniej nazwy na swój język rodzimy. Teraz już mam. W tym roku, przy zapisywaniu córki do szkoły w Pradze, gdzie mieszkamy, w rubryce „język ojczysty” wpisałem „podlaski”.

Uważasz się za odkrywcę — czy może twórcę — nowego wschodniosłowiańskiego języka pisanego?

Nie, ponieważ nazwa „język podlaski” pojawiała się już sporadycznie w odniesieniu do tekstów pisanych *po-svojomu* między Narwią a Bugiem. Z tym, że wcześniej nikt nie wkładał do tej nazwy żadnego sensu systemowego. Ja tej regionalnej i „folklorystycznej” nazwie tylko nadałem nowy, znacznie szerszy i zarazem gramatycznie precyzyjniejszy sens. Otóż termin język podlaski oznacza dziś nie jakiś pokątny i wstydlivy dialekt języka białoruskiego lub ukraińskiego — w którym „piszemy tak jak słyszymy” — ale jest znakiem identyfikacyjnym odrębnego języka pisanego, precyzyjnie zdefiniowanego w kategoriach fonetycznych, ortograficznych i morfologicznych. Mam na myśli częściowo opublikowany na naszej stronie internetowej „Zarys pisowni i gramatyki języka podlaskiego”, nad ukończeniem którego obecnie pracuję. Innymi słowy, wyciągnąłem na światło dzienne język będący obiektem manipulacji terminologicznych zarówno ze strony białoruskiej jak i ukraińskiej i zasugerowałem, że zamiast idiotycznego dzielenia skóry na coraz mniejszym i wciąż nie upolowanym niedźwiedziu można byłoby przełożyć na podlaski „Hamleta”.

Po co? Przecież „Hamlet” został już przełożony, zarówno na białoruski jak i ukraiński...

Równie dobrze można zapytać, po co było przekładać „Hamleta” na białoruski i ukraiński, skoro istniały przekłady i rosyjskie, i polskie, i ci Białorusini i Ukraińcy, którzy nie znają w wystarczającym stopniu angielskiego, mogli go przeczytać w zrozumiałym sobie tłumaczeniu. Ale takie pytania mogą stawiać jedynie ludzie, którzy nie mają żadnego stosunku emocjonalnego do języka ojczystego (rodzimego) i patrzą na komunikację językową z czysto utilitarnego punktu widzenia. Język to nie tylko zbiór znaków służących nam do przekazywania komunikatów niezbędnych do życia codziennego, ale także nie zgłębiany do końca system, przy pomocy którego poznajemy

i usiłujemy zrozumieć nasz świat. W tym także świat wartości duchowych, kulturalnych, ojczystych, swojskich, należących wyłącznie do ludzi naszej kultury i regionu. W tym sensie pisemna pielęgnacja i rozwój języka podlaskiego, który przez wieki przechowali w formie ustnej nasi dziadowie i pradziadowie, to najpewniejsza droga do poznania siebie samych i naszej przemijającej roli w tym świecie. Ewentualny przekład „Hamleta” na podlaski przez podlaskojęzycznych Białorusinów to nie tylko prestiżowy problem dla wstydliwie ukrywanej „wiejskiej” mowy, ale pozostawienie po sobie czegoś znacznie istotniejszego niż tylko stosu publicystyki w języku narodowym albo państwowym, ale przecież nie rodzimym.

Mówisz o podlaskojęzycznych Białorusinach, a nie Ukraińcach. Nie wierzysz, że ktoś z grupy zdeklarowanych Ukraińców mógłby przetłumaczyć „Hamleta” na podlaski?

Nie. Taką niepowtarzalną szansę mieli, ale z niej nie skorzystali. Mam na myśli „ukraińską irredentę” w białoruskim ruchu studenckim na początku lat 80-tych ubiegłego wieku. Publicznie deklarowany przez podlaskich Ukraińców powód odejścia z ruchu białoruskiego — to, że „Niwa” i białoruski system oświatowy na Białostocczyźnie nie obsługiwały ich języka rodzimego, a tylko język rodzimy ludzi z Narewki czy Gródka — był rozsądny i nie do zbicia. Ale zamiast budować swoją tożsamość kulturową na najistotniejszym argumencie — miejscowym języku podlaskim — ruch ukraiński zaczął promować wersję literacką języka ukraińskiego i ukraińskich bohaterów narodowych, którzy dla ludzi na Białostocczyźnie są „z innej planety”. A fonetyczno-leksykalne podobieństwo języka podlaskiego do języka ukraińskiego działacze ukraińscy wykorzystywali czysto instrumentalnie, w celach propagandowych, by przekonać ludzi na Podlasiu, że ci są Ukraińcami. Spis powszechny z roku 2002 boleśnie zweryfikował ich wysiłki narodotwórcze i, jak sądzę, pogrzebał wszelkie szanse na odegranie przez nich społecznie lub kulturalnie istotnej roli w naszym regionie.

Taką rolę wciąż jeszcze może odgrywać ruch białoruski, jeśli uniknie pułapki, w którą wpadli podlascy Ukraińcy. A pułapką tym razem jest przekonywanie ludzi z Czyż albo Orli, że białoruski język literacki jest ich językiem rodzimym (*rodnaja mova*) i że ten właśnie język tamtejsi ludzie powinni uchwalić jako język pomocniczy w gminach, zgodnie z ustawą o języku mniejszościowym z roku 2005.

Więc co proponujesz?

Proponuję, żeby działacze ruchu białoruskiego na Białostocczyźnie pomogli ludziom, którzy wciąż jeszcze identyfikują się jako Białorusini, nawiązać swojską i rzeczywiście rodzimą więź z tym, co ci działacze robią. Chodzi mi o to, by na przykład dziennikarze, moi koledzy, spróbowali zrozumieć moje racje i odczuć, że to naprawdę dobry pomysł — pisanie i mówienie do ludzi, którzy stanowią co najmniej 70 procent ich czytelników, słuchaczy i widzów, w języku podlaskim, który ci ludzie znają od kołyski i jeszcze używają go na co dzień. Mówiąc inaczej, chcę, by środki masowego przekazu, w których podlascy Białorusini zostali dopuszczeni do głosu, służyły jak najpełniej mianowicie swojemu narodowi, który żyje tu i teraz, a nie tej części narodu, która żyje w Grodnie i Mińsku.

Wzruszające, naprawdę! Kto mówi, że nie masz racji?

Nikt nie mówi, że nie mam racji. Ale nikt też nie mówi, że mam rację. Obawiam się jednak, że milczenie w tym przypadku nie jest ani złotem, ani znakiem zgody, a czymś znacznie mniej pociągającym i pachnącym.

Dlaczego zapisujesz język podlaski alfabetem łacińskim? Czy w ten sposób nie zrywasz tysiącletniej tradycji pisma cyrylicznego dla Białorusinów?

Mając do wyboru umierającą tradycję i umierający język na Białostocczyźnie, wybieram lekarstwo, które ma szansę podleczyć język. Powiem jeszcze inaczej: gdyby ludzie z jakiejś naszej wsi powiedzieli mi, że będą czytać po podlasku, ale tylko w alfabecie arabskim, to nauczyłbym się tego alfabetu i dopasowałbym go do naszej fonetyki. Alfabet jest oczywiście ważny, ale skoro coraz więcej młodych ludzi na Białostocczyźnie traci nawyk czytania cyrylicy, to należy przyjąć rozwiązanie praktyczne, które ma przyszłość. To samo robią prawosławni katecheci, zapisując dzieciom w szkole prawosławne modlitwy alfabetem łacińskim. Oni także zrywają z tradycją cyryliczną, nawet bardziej rygorystyczną niż w naszym przypadku, gdzie właściwie nie mamy znaczącej historii pisania po podlasku cyrylicą, bo i samych tekstów jest tyle, co kot napłakał. Ale czy z tego, że człowiek nauczył się prawosławnej modlitwy z tekstu zapisanego alfabetem łacińskim,

wynika, że jest on mniej prawosławny od kogoś, kto nauczył się jej z tekstu cyrylicznego?

Skoro jestem gotów zgodzić się na alfabet arabski dla ratowania naszego języka ojczystego od śmierci, to tym bardziej nie mam nic przeciwko cyrylicy stosowanej w tym samym celu. Przeciwnie, pierwszy zacznę zbiórkę pieniędzy na fetę dla osoby, która nie będzie się wstydzić pisać cyryliczne teksty po podlasku w „Niwie”.

Nie mam pojęcia, jak dociągnąć do 10 pytań... Nie pomógłbyś?.. Aha, z tym „Hamletem” po podlasku — to taka figura stylistyczna?

Nie. Zobaczę, co się da zrobić, gdy skończę Gramatykę i Słownik.
„Czasopis”, maj 2008

Кому „рідне“, а кому „рôдне“

Трохи про поезію

Ostatnim časom ja odkryv dla sebe viêrşy Viktora Stachvijuka. Pravdu kažučy, čohoś tak sviêžoho i zaduševnoho od biłostôčkoho autora ja ne čytav uže liêt z 15 abo i bôlš. Jak chtoś choče poznamakomitisie z poezijeju Stachvijuka, to ja horačo namovlaju zahlanuti na internetnu storôнку <http://svoja.org/>, kotora propaguje pudlašku movu. Ale pro Stachvijuka trochi puzniêj.

Na počatok pro Ołenu Stepanenko, pro kotoru ja znaju tôlko toje, što vona vrodilasie v Černihuvśkuj obłasti na Ukrajinі v 1974 roci. Ale ja natrapiv na jeji viêrşy na odnôm ukrajinśkum poetyčnum sajti, i vony mniê velmi spodobalisie. Odin z jich ja choču teper zacytovati (kob ne zajmati zamnôho miêstia, perepisuju viêrş „ciurkom“):
...філософія соняха — саморефлексія змія / золотий нарцисизм надсухої шершавої шкіри / ХТОСЬ / ширший за тебе / щоранку ступає / в простягнену навстріч зіницю — / щоб набрати твоєї форми / увести до солярної віри / і летить з пелехатих вій / обтрушена позолота / дрібні гороб'ячі кроки / бажання змахнути крильми — / сорок віків посічених на полове / позирають на тебе з вершини кукурудзиння / ...філософія сонця — диво святого Юра: / ув осоння бажань зеленкаві заземлено списи. / А накрити б лице китаїською та й заснути — / заповзти з головою в тривку мов земля зіницю.

Ot že, nekotory chłopcі z Pudlaśa — ułučno z mojimi koliśnimi kolegami z Biłoruśkoho Objednania Studentuv (BAS), kotory teper identyfikujut sebe jak ukrajinciuv — kažuť mniê, što to je moja *pidna* mova. I što siêta mova povinna byti dla mene bôlš bliźka, čym biłoruśka.

De na Biłostôčyni hovorati tak, jak piše Ołena Stepanenko z Černihuvščyny? U Vidovi? U Knorydach? Kôlko ludi v našych pudlaškich vjoskach i horodkach zrozumiêje siêty viêrš bez słovnika abo bez pomošcy kohoś, chto spicialno včyvšie ukrajínškoji movy?

Koli vam treba perekładčyka (perehovôrščyka), kob zrozumiêti jakis tekst, to pro jakuju rôdnú movu može byti rozhovôr?

Jakaja rôdna mova v ludi z Vidova? Jurij Havryluk, redaktor časopisa „Nad Buhom i Narvoju”, perekonuje nas, što zbôlšoho takaja: *Шепотіння зриває / Завісу мовчазного студу / Темрява стелеться / М'якою хвилею / На гарячі тіла / Очі не шукають / Кшталтів / Лише всевидючі / Мандрівники руку / І віднаходиш спогад / З уяви у сні.* (Ja vziav siêty joho viêrš z toho samoho sajtu, što i viêrš O. Stepanenko.) Koli jdetsie pro porumnianie leksyki siêtych tekstuv, to ja skazav by, što v Stepanenko my majemo vesiêlny korovaj, a v Havryluka — peredvelikôdny postovyje kartopli z olijom i cibuleju. Nu, ale siête — sprava smaku. Ale naveť z siêtoho korotkoho viêršyka vyrazno vidno — ne tôlko viduvciam, ale i mniê z Lachôv — što to ne je rôdna mova ludi ni v Vidovi, ni v žadnuj inšuj vjosci na Biłostočyni, i što „perehovôrščyk” ode tože prydavsie b.

Jakaja ž napravdu rôdna mova ludi v Lachach i Vidovi? Voźmiêmo, dla prykładu, movu Viktora Stachvijuka z Trystianki: *koli deń taki jak diś / što sypletsie vsio z ruk / što viêtior v ocy / a mamona v plečy / i zimny pôt povze rosoju / za rozchrystany kovniêr / v zasochłum horli nic nema / kob plunuti na čornoho kota / a sercie dybitsie na sam vspomin / byłoho zła / zatrymajsie / prysiad' / vzhłani na sviêt / što byv uže do tebe / i ne znikne koli znikneš ty / pluń na strach / na vsio machni / v ditinstvo choć na mih vernis' / raduhoju tam nakryj / svôj čornobiêły son / na reštu dion* (zbôrnik „Bahrovy tiên”, 2002). Čy komuleń z pudlašôv treba perekładčyka, kob zrozumiêti Stachvijuka? Čur tomu na jazyk, chto skaže, što treba. Stachvijuka z Trystianki zrozumiêjut i v Čyžach, i v Kleščelach, i v Čeremusi (choć v siêtych dvoch ostatnich mistiach hovorati tverdiêj). Stachvijuka zrozumiêjut, bo piše vôn na tôj movi, jakaja je pravdivym płodom pudlaškoji zemliê, a ne importovanyj tovarom z černihuvškoji čy połtavškoji storony.

Pro fasadu i fundament

Brytánski dosliêdčyk nacijonalizmu Benedict Anderson napisav u svojôj słavnuj knižci „Imagined Communities” u 1983 roci, što na-

cija — to „ujavľana spulnota“ (*imagined community*). Mnôho ekspertuv u pryncypi zhodžajetsie z takuju definicijeju. Sam dla sebe ja taksamo znachodžu v siëtum stišum terminovi mnôho raciji.

Pryvodiacų ode dumku Andersona, ja choču, kob čytačê lepi zrozumieľi sens moho artykuľa — ja i ne dumaju odmovľati ukrajinciuv od jichnioji ukrajinskoji identyčnosti i namovľati do jakojiš inšoji. Koli Emmanuel Olisadebe z Nigeryji moųe ujaviti sebe polakom, to čom chtoś z Dubičuv ne moųe ujaviti sebe ukrajinciom? Ale ja pišu siëtý tekst proti argumentaciji chľopciuv z „Nad Buhom i Narvoju“, kotory nibyto viêdajut lepi od mene, jakaja v mene rôdna mova, i nibyto viêdajut, što ja i šče 50 000 pudľašov stalisie ųertvami manipulaciji komunistuv, jakije v 1950-tych litach minuľoho viêku nasilno зробili nas biľorusami. Ot že, podľug „Nad Buhom i Narvoju“, usio byľo b inaceľ, koli b komunisty zachotiêľi zrobiti štoś inše. Tak skazati, tut argumentacija typu — a što byľo b, koli b u korovy vyrosli kryľa? Čý ne staľa b korova drakonom? Podľug mene — staľa b ;-)

U Interneti mniê trapiv artykuľ zhanutoho J. Havryľuka, de vôn tľumačýt naddniprôvskim ukrajinciam problemu pudľašov šče prostiêj: rozumiêjete, pudľašov prosto pudmanuli, što jichnia mova biľoruška. Koli vony vsiê doznajutsie pravdy (značýt, što vona ukrajinska), to stanutsie ukrajinciami. Vôn i prykľad pryvodit — odna kobiêta z Dubjaųyna, počuvųy ukrajinsku movu ukrajinciuv z-nad Dnipra v 1989 roci, zdivovalasie: jak vy choroše hovoryte po-biľoruški? Ja spodivajusie, što taja kobiêta, koli vona takaja byľa napravdu, staľasie odrazu ukrajinkoju i zavziatoju aktyvistkoju *Związku Ukraïnców Podlasia*. Argumentacija tut takaja, jakuju ja čuv od sviêųzych pudľaskich ukrajinciuv na počatku 1980-tych — „Atlas gwar wschodniosťo- wiańskich Biaľostocczyzny“ zbuduje nam Ukrajinu na Pudľaųy. Bo atlas zaličuje naųy pudľaski hovôrki do ukrajinskich, a ne do biľoruškich.

Biľoruskosť na Biľostočnyi sered pudľašov budovalasie ne na dyjalektnych mapach i ne proti hipotetyčnoji ukrajinskosti, a na spólnuj historyčnuj doli biľorúskomovnych licvinôv i pudľaskomovnych pudľašov, kotory, jak pravoslavny, odčuvľali tak samo čuųosť bytu i kultury katoličkoji bôľšosti (do jakoji, ne treba zabyvati, naleųali i biľorúskomovny katoliki). Naša „ujavľana nacija“ na Biľostočnyi začalasie faktyčno po II svitovôj vujniê, a kaųučý šče dokľadniêj, u 1956 roci, sered pravoslavnych. I vona naveľ ne staraľasie „ujaviti“ sebe v jakôms pozapravoslavnum konteksti. Biľostočki biľoruški historyki napisali kupu artykuľuv na temu peredvojennoho biľorúsko- ho ruchu na katoličkuj Sokôľščnyi, stvorujučý vraųenie, što nibyto

istniêje jakajaś historyčna vjaź mižy siêtymi dvoma nacijonalnymi ruchami. To kazka dla naivnych. Biłoruškomovny katoliki i biłoruškomovny pravoslavny na Biłostôčyni to dviê razny „ujavlany spulnoty” — „svojiê” i „čužyje”.

Nu a Ukrajina? Z uvahi na toje, što bôlša časť Ukrajiny — pravoslavna, vona ne traktujetsia pravoslavnymi ličvinami i pravoslavnyymi pudlašami jak štoś čužoje. Ale tože ne traktujetsie jak štoś svoje. Vona nam ni svoja, ni čužaja. Jak i Rosija. U nas, okrum podôbnoji fonetyki, nema ničoho historyčno spôlnoho z reštoju ukrajinciuv, žadnoho kozactva, žadnoho unijactva, žadnoji UPA. Odna spôlna rěč — *Zwizzek Ukraińców Podlasia*, choč ja ne vpevniany, što dla ukrajinciuv u Haličyni pudlaški ukrajinci napravdu svojiê. Chutčej za vsio — vony dla haličkich ukrajinciuv takije ž „susmatyki” jak i my, pudlaški biłorusy.

To môj odkaz na štandarovu tezu pudlaškich ukrajinciuv, što biłoruški ruch sered pudlašov — to fasada, a ne fundament. Ja zusiêm ne dumaju jich perekonuvati. Teksty v „Nad Buhom i Narvoju” natôlko doktrynerski, što nema i nadiêji, kob chtoś z toho ruchu vyšov z raz nałożanych šoruv i postaravsie rozsudno podumati, a čom že ž našy lude v perepisi 2002 roku masovo oddali perevahu „fasadi”, a ne „fundamentovi”. Nevže vsiê dumali tak, jak taja potencijalna ukrajinska aktyvistka z Dubjažyna? Po-mojomu, pudlašê vsio ž bôlš samostôjny v svojôm rozumi i pererostajut toj sproščany obrazok, kotory maluje J. Havryluk — vony usviêdomili-odčuli razniciu pomiž biłoruškoju i ukrajinskoju dolami.

Čy my vratujemo Minśk?

Ja dumaju, što našy lude ne tólko usvidomlali razniciu v siêtých dolach, ale tože razniciu v pudlaškuj i ukrajins্কuj movach. Ono što vony ne miêli adekvatnoho terminu, kob siêtu razniciu zaznačyti. Tomu lude kazali, što jichnia pudlaška mova je biłoruškoju. Ja sam tak odčuvav u 2002 roci, BO TOHDY ŠČE NE MIÊV ODPOVIÊDNIOJI NAZVY DLA RÔDNOHO. U sensi duchovoho nasliêdstva biłoruško-ho narodu na Biłostôčyni — vona i je biłoruškoju. U sensi leksykalno-hramatyčnum — niê. To inša mova, čym biłoruška. Zapytajte v buď-jakoho movoznavcia, polaka, niêmcia čy biłorusa. Koli ne viêryte mniê, to zapytajte profesora Michała Kondratiuka, kotory siêtu movu znaje tože ne z knižok, a od tata i mamy.

Ja proponuju, kob ne tólko nazvati jijiê pudlaškoju, ale i dati jôj

kusok miêstia v „Nivi” i „Časopisi”. Kob postaratisie vstanoviti svôjsku lučnosť pomiž intelektualnoju verchuškoju biłoruského ruchu v Pôlščy i tymi biłorusami, jakije na biłoruskuj literaturnuj movi ne čytajut ne tólko tomu, što ne navčylisie jijiê v školi, ale i tomu, što ne vvažajut jijiê svojeju.

„Nacijonalne doktrynerstvo” — to ne tólko choroba ukrajinskich žurnalistuv na Biłostôčyni, ale i bôlšosti biłoruskich. Jak vytłumačyti jichniu oburanosť na fakt, što v Čyžach ne zachotiêli vvesti literaturnoji biłoruskoji movy jak druhoji v gmini? Jak možna ne bačyti raznici pomiž movoju, na jakôj vychodit „Niva”, i movoju, na jakôj hovorat lude v Čyžach? Naturalno, usiê bačat, čujut i rozumiêjut. Ono doktryna vže ne pozvalaje dumati i vykazuvatisie inačej.

U poperednium „Časopisi” v intervju Jaroslava Ivaniuka, programneho dyrektora Radiva Racija, ja natrapiv na joho vykazuvanie stosôvno (ne)možlivosti vžyvania pudlaškoji movy v medyjach: „... беларуская мова і так кволенька ўжо на Беласточчыне трымаецца. І няма сэнсу яе разрэджваць на „сваю” ці „падляскую”, прыдумваючы новыя спосабы запісу і асобныя артаграфічныя правільны... Такія дзеянні па-мойму неперспектыўныя”. Na romošč Ivaniuka mniê nema čoho spodivatisie. Choču, odnak, jomu skazati, što ja jakraz starajusie „zahustiti” biłoruskosť na Biłostôčyni, dodajučy do jijiê 30 000 pudlašôv, kotory mohut stati hramotnymi v svojôj rôdnuj movi.

Pro-druhie, ja perekonany, što Biłostôčyna ničoho tołkovoho ne zmože zrobiti, kob zatrymati smerť biłoruskoji literaturnoji movy, koli vona napravdu nadychodit. Siête može odvernuti tólko Respublika Biłoruś. My dla ludi v RB — tólko historyčny vybryk, etnografična cikavinka v Pôlščy, neistôtna ni v polityčnum, ni v intelektualnum sensi. Ot, idealisty, provincijały, ale v žadnum razi ne považny polityčny čy intelektualny figury. Ne my vstanovlali praviła dla biłoruskoji movy i kultury, i ne my jich budemo miniaty.

Toje, što zaležyt od nas — to same daliêjšy los pudlaškoji movy, kotora je tólko na Pudlašy, u našych chatach i serciach. Tut my mohli b štoś tołkove zrobiti, koli b zachotiêli, bo siête nam pud siłu. My Minska ne vratujemo (sam Minsk jasno nam kaže, što my v siêtum diêli nekompetentny i dyletančki). Ale my šče možemo pudtrymati Pasyнки z Vôjškami, Vôrlu z Košelami. To ne taki prostôr, na jaki nekotory z nas koliś zamachuvalisie, ale i naša siła vže ne taja.

„Czasopis”, červeń 2008

Нялюбая сястра Беларусі

Згадка трыццацігадовай даўнасьці

Гэта было, мабыць, у траўні або чэрвені 1982 году. У Польшчы трывала ваеннае становішча. Запомнілася, што дзень быў вельмі пагодлівы і цёплы. Я, студэнт пятага курсу фізыкі Варшаўскага ўнівэрсытэту, выбраўся ў адведзіны да землякоў з Падляшша, Уладзіміра Паўлючука і Ірэны Баравік. Яны здымалі кватэру ў квартале Урсынаў у Варшаве — разьлеглым і даволі далёкім ад цэнтру скупішчы шэрых і панылых панэльных блёкаў. У адным з такіх урсынаўскіх блёкаў, непадалёк ад таго, дзе жылі Паўлючук і Баравік, амаль год давялося пажыць і мне з жонкай, калі пасля шлюбу на Беласточчыне мы вярнуліся ў Варшаву на ўнівэрсытэцкія заняткі ў кастрычніку 1983 ды зьнялі там пакой з кухняй.

Уладзімір Паўлючук у 1972 апублікаваў кніжку „Światopogląd jednostki w warunkach rozpadu społeczności tradycyjnej”, у якой аналізаваў этнічную і нацыянальную сьвядомасьць праваслаўнага насельніцтва Беласточчыны. Да свайго сораму, я не прачытаў гэтай кніжкі ні ў 1970-х, калі яна ўсё яшчэ выклікала жывую зацікаўленасьць у некаторых акадэмічных асяродзьдзях Польшчы, ні пазьней. І, як здаецца, няма істотных шанцаў, што я прачытаю яе калі-небудзь у будучыні. Бо з таго вобразу сацыялягічнай канцэпцыі Уладзіміра Паўлючука, які я здолеў сабраць з пазьнейшых ягоных артыкулаў і інтэрвію, вынікала, што ягоная кніжка пра сьветапогляд нашых землякоў стала неактуальнай ужо ў 1982, калі мы зь ім сустрэліся ўпершыню.

Агульна кажучы, Паўлючук апісаў „беларусізацыю” праваслаўнага насельніцтва Падляшша ў камуністычнай Польшчы як працэс павярхоўны і малаістотны, які не закрануў глыбіннай асновы мыслення большасці падляшучоў. Кажучы наўпрост, беларуская сьвядомасьць, якая нарадзілася на Падляшшы пасля 1956, калі камуністычныя ўлады стварылі Беларускае грамадзка-культурнае таварыства і ўвялі абавязковае навучаньне беларускай мовы ў школах на праваслаўнай Беласточчыне — гэта, паводле Паўлючука, перш за ўсё „сьвядомасьць назвы”, а не сьвядомасьць прыналежнасьці да беларускай нацыі як нечага большага, чым толькі наша „праваслаўнасьць” і „рускасьць”. Ніхто з падляшучоў ня стаў пратэставаць, калі камуністычная ўлада пасля Другой сусьветнай вайны гуртам залічыла іх да беларусаў, але ў глыбіні душы яны засталіся такімі ж „праваслаўнымі” і „рускімі”, якімі былі і раней. І менавіта такія нацыянальна нявысьпелены — „этнаграфічны” — матэрыял, паводле прагнозу Паўлючука, меўся спакваля распаўсюціцца ў польскай культуры і мове.

Тэзіс Паўлючука аб беспэрспэктыўнасьці будаваньня беларускай нацыянальнай тоеснасьці на Падляшшы падладзіўся як ня трэба лепш пад палітычную музыку пачатку 1970-х у Польшчы, калі пад кіраўніцтвам сьвежапрызначанага правадыра, Эдварда Герэка, Польская аб’яднаная рабочая партыя з запалам узялася за чарговую індустрыяльную мадэрнізацыю краіны і будаваньне „ідэалэгічнай еднасьці нацыі”. Адказным таварышам у Варшаве стала зразумела, што беларуская меншасьць на Беласточчыне будзе адно запрудай у паходзе гэтага заўсёды адсталлага рэгіёну да сацыялізму і нацыянальнай еднасьці. А таму, абмяняўшы вярхушку ў ваяводзкім камітэце партыі ў Беластоку і павыкідаўшы адтуль „беларусаў” (то бок, „праваслаўных” і „рускіх”, паводле тэрміналёгіі Паўлючука), яны пачалі зачышчаць і самую інстытуцыянальную беларускасьць.

Адным з самых моцных удараў па нефальклёрнай беларускасьці, якая пасьпела пусьціць сьакія-такія карані цягам папярэдняга паўтара дзясятка гадоў, быў перавод беларускай мовы ў школах на Беласточчыне са статусу абавязковага прадмету на неабавязковы. Беларуская мова стала неабавязковай у 1972 — тым самым, калі выйшла згаданая кніжка Паўлючука. Я тады канчаў сёмую клясу. Помніцца, што пад канец сёмай клясы нам упершыню трэба было дэкляраваць, ці ў наступным годзе мы хочам вывучаць беларускую мову, ці не. Нас у сёмай клясе

школы ў Гародчыне (у якую хадзілі дзеці зь яшчэ дзвюх іншых вёсак, Ляхоў і Козьлікаў) было адзінаццаць душ, але толькі адна наша аднаклясьніца не схацела беларускай мовы, тым часам як усе астатнія давучылі яе да канца васьмігодкі і потым разбрыліся хто куды, гэта значыць, пераважна ў прафвучэльні ў Гайнаўцы, Бельску і Беластоку.

У 1960-х колькасьць школьнікаў на Беласточчыне, якія хадзілі на абавязковыя заняткі беларускай мовы, набліжалася да 12 тысяч. Пад канец 1970-х гэты лік скараціўся напалову. А пад канец 1980-х гэты лік затрымаўся на наступныя два дзесяцігодзьдзі недзе пад адзнакай 3,5 тысячы. Па сутнасьці, школьная статыстыка стабілізавалася ўсяго дзякуючы тром школам — ліцэю №10 у Гайнаўцы, ліцэю №2 у ды школе №3 у Бельску. Гэта традыцыйна „беларускія” школы, дзе беларуская мова, нягледзячы на свой фармальна неабавязковы статус, на практыцы зьяўляецца абавязковым прадметам.

Ускладаць усю віну за заняпад навучаньня беларускай мовы на Беласточчыне выключна на дзяржаву не выпадае. Усё ж перавод урокаў беларускай мовы на неабавязковы статус — гэта ня іх забарона. Схацелі б беларусы вывучаць беларускую мову — дык вывучалі б. Але, па-першае, большасьць зь іх не схацела. І тут Уладзімір Паўлючук меў несумненную рацыю — беларуская сьвядомасьць на Беласточчыне, калі глядзець на адносіны беларусаў да беларускай мовы, была і застаецца даволі павярхоўнай. Па-другое, цягам 1970-х і 1980-х праваслаўныя падляскія вёскі пацярпелі дэмаграфічную катастрофу, у выніку якой у іх амаль не засталася маладых і пэрспэктыўных гаспадароў. Моладзь перабралася ў гарады, а там ня ўсюды можна было навучацца беларускай мове. Вось у Беластоку навучаньне беларускай мовы адкрылася толькі ў сярэдзіне 1990-х. Па-трэцяе, веданьне беларускай мовы на Беласточчыне па-за школьнымі ўрокамі наогул нікому не было патрэбнае ў жыцьці. Большасьць школаў зь беларускай мовай знаходзілася і далей знаходзіцца на падляскай моўнай тэрыторыі, то бок, на заходняй пэрыфэрыі арэалу палескіх гаворак, якія па сваіх фанэтычна-марфалагічных параметрах бліжэйшыя да ўкраінскай літаратурнай мовы, чым да беларускай. Дома пераважная большасьць навучэнцаў літаратурнай беларускай мовы гаварыла і гаворыць з бацькамі і дзядзямі „па-свойму”, то бок, па-падляску, а не па-беларуску. Па-чацьвёртае, як 30 і 40 гадоў таму, так і цяпер, Беласточчыну ад Беларусі аддзяляе цы-

вілізацыйная і палітычная сыцяна, якая эфэктыўна запяняе ўсялякія істотныя спробы культурнай ці моўнай дыфузіі. З усходняга боку, ад „масіву нацыі”, ідуць на Беласточчыну хутчэй за ўсё адмоўныя пасылы, што тычыцца ўтрымлівання беларускай ідэнтычнасці. Беларускасьць на Падляшшы — гэта „Беларусь сама для сябе”, канструкцыя цывілізацыйна, сьветапоглядна і моўна моцна адрозная ад Рэспублікі Беларусь.

Дык чаму я кажу, што кніжка Ўладзіміра Паўлючука, якая дала яму тытул кандыдата сацыялёгіі, было неактуальнай ужо ў 1982? У чым ён памыліўся?

Памыліўся ён менавіта ў сваім прароцтве, што гэтая „этнаграфічная беларускасьць”, задэкрэтаваная камуністычнай уладай на хвалі паслясталінскай адлігі ў 1956, была загадзя асуджаная на паразу, гэта значыць, што зь яе не магла нарадзіцца ніякая нацыянальная беларуская ідэнтычнасць *sensu stricto*, бо яе, гэтую „этнаграфічную беларускасьць”, мела непазьбежна расмактаць і засмактаць палянізацыя.

У 1981 „этнаграфічна беларускія” студэнты з вышэйшых навучальных устаноў у Варшаве і Беластоку (крыху пазьней далучыліся акадэмічныя асяродкі ў Любліне і Ольштыне) заснавалі Беларускае аб’яднаньне студэнтаў (БАС) — першую ў камуністычнай Польшчы беларускую арганізацыю, якая не была інспіраваная ўладай і не кантралявалася ёю (хоць, як ніхто не сумняваўся, БАС усё ж быў інфільтраваны Службай бясьпекі празь студэнтаў-стукачоў). БАС узьнік у апазыцыі да афіцыйнай арганізацыі беларусаў у Польшчы, Беларускага грамадзка-культурнага таварыства (БГКТ), якая маладым пакаленьням падляскіх беларусаў бачылася як структура фасадная, адсталая ад сучаснасьці і моцна скампрамэтаваная падхалімскім слугаваньнем камуністычнай уладзе. Кажучы патасна, у 1981 пачаліся роды „неэтнаграфічнай” беларускай нацыянальнай тоеснасьці ў Польшчы, хоць асновы гэтай новай тоеснасьці былі тады яшчэ даволі распаўсюстыя і ня ўсім зацікаўленым уцямныя. Прагноз Уладзіміра Паўлючука адносна немагчымасьці пабудовы „мадэрнай” беларускай нацыянальнай тоеснасьці на Беласточчыне ужо тады пачаў рассыпацца.

Я ня ўпэўнены, ці гаварылі мы з доктарам Паўлючуком пра гэты ягоны няспраўджаны прагноз вясною 1982, калі спаткаліся ў Варшаве. Хутчэй за ўсё — не, бо я ж не прачытаў ягонай кніжкі. Але, зразумела, мы гаварылі пра пэрспэктывы беларус-

кага студэнцкага руху, які пасля ўвядзення ваеннага становішча апынуўся ў „замарожаным” стане. І пра перспектывы БГКТ — арганізацыі, якую ён добра ведаў, і то зблізку, бо перад тым, як заняцца сацыялёгіяй і антрапалёгіяй, Уладзімір Паўлючук пару гадоў адпрацаваў журналістам у „Ніве”.

Спадар Паўлючук вельмі пэсымістычна аднёваў інтэлектуальны патэнцыял беларускага руху на Беласточчыне, як, дарэчы, і інтэлектуальны стан Беласточчыны наогул. У 1980 ён пакінуў правінцыйны Беласток і перабраўся ў Варшаву, а ў 1983 годзе перанёсся яшчэ далей ад Беласточчыны — на Ягелёнскі ўніверсітэт у Кракаве. У Беласток прафэсар Уладзімір Паўлючук вярнуўся ў другой палове 1990-х, ужо як адзін з найбольш вядомых у краіне сацыёлягаў, этнолягаў і рэлігіязнаўцаў.

Размаўлялі мы са спадаром Паўлючуком „па-свойму”, калі ўжыць тут сацыялагічную ці „этнаграфічную” тэрміналогію мінулага стагоддзя, або па-падляску, калі ўжыць тут больш дакладную (*sensu stricto*) тэрміналогію цяперашняга стагоддзя. Уладзімір Паўлючук нарадзіўся ў 1934 у вёсцы Рыбалы ў Заблудаўскай гміне, блізка паўночнай мяжы тых падляскіх гаворак, якія я ўзяў як базавы арэал для кадыфікацыі правапісу падляскай мовы. Інакш кажучы, ягоная родная мова — гэта чысьцюсенькая *Standard Podlachian*.

А вось у мове Ірэны Баравік, якая нарадзілася ў 1956 у вёсцы Мора ў Чыжоўскай гміне, сям-там чуваць „ыканьне”, якое засталося па-за падляскай правапіснай нормай.

Ірэна Баравік — сёння прафэсар Ягелёнскага ўніверсітэту і вядомы ў Польшчы рэлігіязнаўца — у 1979, калі была студэнткай філіялу Варшаўскага ўніверсітэту ў Беластоку, выдала пад шыльдай БГКТ зборнік вершаў па-беларуску, які называўся „Супраць ветру”. Як мне цяпер думаецца, мы зь ёю пазнаёміліся на нечым накіштальт аўтарскай сустрэчы ў 1982 у клубе БГКТ у Варшаве на вуліцы Сэнатарскай 8, які тады служыў месцам сходак як для дзеячоў БГКТ, так і студэнтаў БАС-у. Акрамя беларускіх вершаў, на той сустрэчы яна прачытала і кавалак паэмы „*Ćas, kotory vmiraje*”, якую яна напісала на сваёй роднай мове, то бок, на гаворцы вёскі Мора. Паэма публікавалася ў „Ніве” ў 1981, на старонцы Беларускага літаратурнага аб’яднаньня „Белавежа” (першая частка паэмы ў ліпені, другая ў лістападзе). Паэма зрабіла на мяне ашаламляльнае ўражаньне. Гэта быў ці ня першы выпадак, калі я ўбачыў тэкст, надрукаваны на маёй роднай мове. І гэ-

та быў тэкст неблагога літаратурнага ўзроўню. Я ўбачыў сваю хатнюю мову з зусім нечаканай пэрспектывы — на ёй, як выявілася, было магчыма пісаць і літаратуру. Крыху пагаварыўшы пра паэзію ў клубе БГКТ пры нагодзе той аўтарскай сустрэчы, мы, відаць, дамовіліся са спадарыняй Баравік працягнуць гутарку ў яе на кватэры. Я прыйшоў на тую сустрэчу з уласным перакладам кавалка паэмы „*Čas, kotory vmiraje*” на ангельскую мову, чым вельмі пацешыў і паэтку, і доктара Паўлючука...

... Тая размова вясною 1982 на варшаўскім Урсынаве сёння бачыцца мне як пункт, у якім упершыню зьбегліся ў адно тры або й чатыры тэмы, якія ў пазьнейшым маім жыцці пачалі ствараць яго эсэнцыю: ангельская мова, пераклад, падляская мова, беларуская нацыянальная ідэнтычнасць.

Летуценьнік з Корніцы

Мікола Янчук (1859-1921) пражыў насычанае жыццё.

Ён нарадзіўся ў сялянскай сям’і ў вёсцы Корніца (па-мясцоваму: *Kórnica*), якая тады належала да Канстанцінаўскага павету Седлецкай губэрні. Сёння вёска мае назву *Stara Kornica* і зьяўляецца цэнтрам гміны ў Лосіцкім павеце Мазавецкага ваяводства, якое ў гэтым месцы ўкліняецца паміж Падляскім і Люблінскім ваяводствамі, даходзячы амаль да мяжы зь Беларуссю. Вёска знаходзіцца за дваццаць кілямэтраў на поўдзень ад Бугу, які ўтварае натуральную мяжу паміж Паўночным і Паўднёвым Падляшшам, а таксама паміж Падляшшам ды Валыньню і часткова Палесьсем.

У 1884 або 1885 Янчук закончыў гістарычна-філялягічны факультэт Маскоўскага ўнівэрсытэту. Спачатку працаваў настаўнікам, потым быў памочнікам бібліятэкара Румянцаўскага музэю і захавальнікам Дашкоўскага этнаграфічнага музэю ў Маскве. Удзельнічаў у шматлікіх этнаграфічных экспэдыцыях, як у сваё роднае Падляшша, так і ў Беларусь, падчас якіх рупліва займаўся зборам фальклёрнага матэрыялу, асабліва народных песняў. У сувязі са сваімі этнаграфічна-фальклёрнымі і літаратурнымі зацікаўленьнямі належаў да шэрагу арганізацый: Таварыства драматычных пісьменьнікаў і кампазытараў, Этнаграфічнага таварыства, Маскоўскага архэалягічнага таварыства, Маскоўскага таварыства гісторыі і расейскіх старажытнасьцяў, Таварыства аматараў рускай славеснасьці. З 1898 быў сакратаром аддзелу этнагра-

фії Таварыства аматараў прыродазнаўства, антрапалёгіі і этнаграфіі пры Маскоўскім унівэрсытэце, пры якім у 1901 заснаваў музычна-этнаграфічную камісію і кіраваў ёю да 1920. У 1889 стаў адным з заснавальнікаў часопісу „Этнографическое обозрение” і быў яго рэдактарам да 1906. Пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі стаў выкладчыкам у Маскоўскім унівэрсытэце, дзе чытаў курс лекцый па беларускай і ўкраінскай літаратурах. Удзельнічаў у працах камісіі па заснаваньні Беларускага дзяржаўнага ўнівэрсытэту, а пасля яго адкрыцця ў 1921 атрымаў пасаду прафэсара катэдры беларускай літаратуры і этнаграфіі.

Акрамя вялікай колькасці навуковых працаў па этнаграфіі, сярод якіх асабліва выдзяляюцца „Маларускае вясельле ў Корніцкім прыходзе Канстанцінаўскага павету Седлецкай губэрні” (1886) і „Па Менскай губэрні” (1889), Янчук апублікаваў яшчэ з паўтузіна п’есаў з народнага жыцця. „Энцыклапедыя этнаграфіі Беларусі” (Мінск, 1989) падае, што Янчук „літаратурныя творы пісаў на рускай мове і палескай гаворцы”. Украінскамоўная Вікіпедыя піша, што ў сваіх п’есах Янчук „прытрымліваўся агульнаўкраінскай моўна-літаратурнай нормы таго часу, захоўваючы асаблівасці падляскіх гаворак”.

Мне ня трапіў у рукі тэкст ніводнай зь Янчуковых п’есаў, а таму я не магу сказаць, да якой ступені ён здолеў захаваць „асаблівасці падляскіх гаворак”. Ці захаваў нашы тры дыфтонгі, напрыклад? Або зацвярдзелыя зычныя *ж, ш, ч, дж, р*?

Але вось у тых вершах Янчука, якія дайшлі да нашага часу, ён ня тое што захаваў згаданыя асаблівасці, але папросту напісаў іх жыўцом на сваёй корніцкай гаворцы, гэтакім чынам стаючыся пачынальнікам літаратуры на падляскай мове. Давайце працытуем ягоны загадкавы літаратурны тэкст, які датуецца 1918 годам і называецца „Jankovi Kupali (na pametku)”:

*Ja ne bačyv tebe, bracie,
Nikdy v žyciu j v oko,
Ale dušu tvoju baču
I ciniu vysoko.
Z tvojim viêršom pred očyma
Ja ne raz oplakav
Svoho kraju biédnu dolu
J ziomkuv — neborakuv.
Bo j moja ojčyzna, bracie,*

*Jak ne rôdna v Boha,
Tež terpiêla zavše muki
I byla uboha.
A teper, jak voroh její,
Nivečyt, kaliêčyt,
Vže j sam Boh jôj tyje rany
Bodaj čy zaliêčyt.
A Pudlasie i Ruś Biêła,
Jak dviê sestry rôdny.
Mov odnoho člonki tiêła,
Byli b zavše zhôdny.
Ale dola jich lichaja
Zdavna rozlučyla
I obom tiažki na šyju
Kameń nałožyla.
I stohnali vony, j stohnut,
I budut stohnati,
Bo to mačocha jich dola,
A ne rôdna mati.
To Ź z nas kožny, chto včuvaje
Cienžar toho losu,
Jak brat brata nech ratuje
Od tiažkoho ciosu.
A choč mniê b iti nehože
V rômniaščki z toboju,
Ja vitaju tebe, ziomku,
Braćkoju rukoju.
Tvojiê dumy, tvojiê slozy
Narud tvôj ociêniť
I potômok tvoje jmenie
Vnukovi namiêniť.
A od mene mojim vnukam
Nic sia ne zostane
I moja nikčemna slava
Tak jak sniêh rozstane.
Nech rozstane, aby soncie
Było teple j jasne.
Ščo b jim liêpša byla dola,
Žycie sviêtte j krasne!*

Калі прыплюшчыць вочы на два ўкраінізмы (*mov, namiênit*) і жменьку палянiзмаў (*ziomkuv, zavše, člonki, cienžar, ciosu*) — гэтыя палянiзмы, дарэчы, трапляюцца і ў падляскіх гаворках на Беласточчыне — дык можна сказаць, што верш напісаны беззаганна на *стандартнай падляскай мове*, якую амаль стагодзьдзе пазьней пачаў папулярызаваць вэбсайт Svoja.org. Неверагодна!

А яшчэ больш неверагодна, што Янчук ставіць Падляшша ўпоравень зь Бела́й Русьсю, а не з Мало́й Русьсю ці Ўкраінай — *jak dviê sestry rôdny!* Хто ж на той час мог лепш ведаць, як ня ён, што корніцкая гаворка значна бліжэйшая да маларускага стандарту, чым да беларускага? Ды ўсё ж не Ўкраіна родная сястра Падляшшу, а Беларусь!

Або падумайце пра гэтае двухрадкоўе: *Ale dola jich lichaja / Zdavna rozlučyla*. Калі, да халеры, гэтая доля разлучыла Падляшша зь Беларусьсю? І што значыць *zdavna*? Падумайце яшчэ раз, і адказ, хоць і нечаканы, зьявіцца непазьбежна: у 1569 годзе, калі Падляшша адышло ад Вялікага княства да Кароны! Вось тады нас доля разлучыла і, кажучы па праўдзе, ўжо ніколі потым не злучыла. У 1939-1941, калі Падляшша апынулася ў межах БССР, да нас вярнулася не ліхая доля, каб выправіць сваю гістарычную памылку, а прыйшоў на яе кашмар зь пекла родам...

Ну і хто з нашых падляскіх украiнцаў цяпер мне скажа, што Падляшша, так бы мовіць, спакон веку прагнула далучыцца да свае матухны Ўкраіны? Вось з вуснаў самага выдатнага сына падляскага народу мы пачулі, што Падляшша якраз прагнула быць зь Беларусьсяй, *jak dviê sestry rôdny*.

Зразумела, што Янчук, як чалавек памяркоўны і ўсебакова абазнаны з духовым абліччам свайго народу, і ня думаў пра нейкі палітычны сэпаратызм падляшучоў ці падляскае нацыятаваньне. Але ён меў сьвядомасьць асобнасьці гістарычных досьведаў нашага мужыцкага Падляшша і казацкай Украіны, як і сьвядомасьць адрознасьці падляскай гаворкі ад агульнаўкраінскага стандарту, які ў 1918 ужо амаль поўнасьцю аформіўся ў пісьмовай традыцыі. Паводле тыпу народнай культуры і сьветапогляду падляшукі для Янчука былі несумненна бліжэйшымі да беларусаў, чым да ўкраiнцаў. Вось якраз таму Купала быў для Янчука і земляком, і *братам*. А што тычыцца падляскай мовы, дык Янчук летуцеў зрабіць для яе хоць часткова тое, што Купала зрабіў для беларускай. Прачытайце яшчэ адзін ягоны верш:

*Ja by chtiêv, — o daj to Bože,
 Ščo b pora nastala,
 Ščo b jakaja duša dobra
 Koliś zaspivala.
 Tuju piêsnju, ščo składajem
 V svojuj rôdnuj movi,
 Ščo najbôlš za vse byla mniê
 Zavše do lubovi.
 Jeji narud môj začuvšy
 Može strepenetsia
 Didôv, pradiđuv zhanuvšy
 Može j sam pročknetsia.
 Može verne svoju movu,
 Strôj i zvyčaj vłasny,
 I moja błahaja piêsnia
 Mižy jim ne zhasne.*

Як тут не згадаць Купалавы радкі: *Шчасьце так рэдка над сьветам усходзе; / Усё ж досыць бывае меці хоць мала, / Долю каб бачыў у родным народзе, / А быў бы шчасьлівы Янка Купала.*

На жаль, падляшукі з ваколіцаў Міколы Янчука ўжо пры ягоным жыцці масава адмовіліся ад уласнай культуры і мовы ды спаліянізаваліся. У іх гісторыя склалася па-іншаму, чым у нас, на Паўночным Падляшшы. Таму і чуваць у вершы Янчука выразная нота пэсымізму і сумневу адносна таго, ці ягоны народ *strepenetsia*.

На Паўночным Падляшшы царкоўную унію ліквідавалі ў 1839, і ніхто яе асабліва не шкадаваў. Яна, тая унія, ня здолела нейкім істотным чынам укараніцца ў народнай сьвядомасьці і душы, каб выклікаць хоць неяк заўважны супраціў падляшучоў супраць пераходу ў праваслаўе. Наш мужыцкі народ пайшоў *безропотно* ў расейскае праваслаўе і як спаў непрабудным сном да 1839, так і праспаў яшчэ стагодзьдзе пасля таго. Ніхто яго не чапаў, і ў сваёй „праваслаўнасьці“ і „рускасьці“, закансэрваванай Расейскай праваслаўнай царквою, а потым Польскай аўтакефальнай праваслаўнай царквою, ён датрываў ажно да часоў камуністычнай Польшчы, калі яго прабудзілі да эпахальнай пабудовы сацыялізму пад шыльдай беларусаў. Уладзімір Паўлючук мае рацыю, кажучы, што спачатку гэта была ўсяго шыльда, а не нацыянальная сьвядомасьць. Але гэтая беларуская шыльда ня муляла. І з часам,

калі народ стаў больш граматы, яна стала ўспрымацца як нешта большае, чым толькі фармальны назоў, начэплены чужынцамі. Гісторыя ў гэтым выпадку зрабіла камуністам непрыемны жарт — калі яны надумаліся згарнуць беларускі рух і зноў ўпіхнуць яго ў агульны кацёл разам з палякамі, маё пакаленне ў пачатку 1980-х ня тое што не далосся туды ўпіхнуць, але і камунізму будаваць ужо не схацела.

З падляшчукамі з Паўднёвага Падляшша гісторыя абышлася надзвычай жорстка. Уніяцтва на Паўднёвым Падляшшы трывала да 1875. Яно сярод падляшчукоў Холмскай уніяцкай япархіі запусьціла настолькі глыбокія карані, што яны ня тое што не хацелі пераходзіць у праваслаўе добраахвотна, калі пасья паўстаньня 1863-1864 царскія ўлады пастанавілі ачысьціць Паўднёвае Падляшша ад лацінска-польскага ўплыву, але шмат хто зь іх яўна супраціўляўся гэтаму пераходу. На некаторых мусілі страляць царскія казакі. Царскім уладам удалося фармальна вярнуць праваслаўю чвэрць мільёна уніяцкіх душ, але вялікая частка зь іх перайшла ў каталіцтва ў пачатку ХХ стагодзьдзя, калі цар дазволіў былым падляскім уніятам такі выбар. Парадаксальна, падляшчукі, якіх цар маніў у праваслаўе тым, што пакідаў у храмах іхнюю мову ды па сутнасьці амаль ня зьменены ўніяцкі літургічны рытуал, выбралі каталіцтва і польскую мову, то бок, поўны разрыў са сваёй культурна-рэлігійнай традыцыяй. Тыя з падляшчукоў, якія ўсё ж засталіся пры праваслаўі, адчулі на сабе поўны цяжар помсты палякаў у пэрыяд міжваеннай Польшчы, калі польскі ўрад пастанавіў выкурыць „рускі дух” з тэрыторыі на захад ад Бугу і сілай пераводзіў праваслаўных у каталіцтва (не ва ўніяцтва) ды разбіраў і руйнаваў праваслаўныя (раней уніяцкія) храмы як непатрэбныя або перадаваў іх у карыстаньне католікам. Да выбуху Другой сусьветнай вайны карэнная культура і мова падляшчукоў на Паўднёвым Падляшшы была ўжо ў стадыі агоніі. Камуністы падчас акцыі „Вісла” ў 1947 практычна ня мусілі нікога з Паўднёвага Падляшша вывозіць, бо там ня толькі што не было ніякага „ўкраінскага духу”, але і не было ўжо выразнай ахвоты да захоўваньня ўласнай мовы, на якую ў міжчасье палякі наचाпілі зьняважлівую мянушку „хахлацкая”. Суродзічы Міколы Янчука апынуліся ў такіх скразняках гісторыі, што каб выжыць, яны мусілі пазбыцца апошніх прыметаў няпольскага „этнічнага матэрыялу”. Песьня Міколы Янчука згасла сярод ягоных землякоў ўсяго на працягу аднаго пакаленьня пасья ягонай сьмерці.

А падляшукі на Беласточчыне выжылі якраз таму, што без праблемаў пакінулі ўніяцтва і перайшлі у праваслаўе. Дзякуючы таму, што нікому не супраціўляліся і нікога ў сапраўднасці не цікавілі (у тым ліку, дзеячоў украінскага нацыянальнага руху ў міжваеннай Польшчы), яны захавалі і свой этнічны патэнцыял, і мову, а потым яшчэ, у нейкім сапраўды капрызным зыгзагу гісторыі, набылі нацыянальную сьвядомасць *sensu stricto*. Беларускую. Бо ж Падляшша і Беларусь — *jak dwie siostry rodny*.

У малым коле яшчэ меншае кола

Украінскі рух сярод студэнтаў з нашага Падляшша ўзьнік не дзе пад канец 1982 або на пачатку 1983. Галоўнымі завадатарамі гэтага руху былі мае калегі, якія год ці паўтара раней разам са мной з запалам арганізоўвалі БАС. Што ня менш цікава, гэтыя мае калегі наогул апынуліся ва ўнівэрсытэтах пасля заканчэння ліцэю №2 у Бельску, дзе іх чатыры гады вучылі беларускай мове і, прынамсі ў тэорыі, прышчаплялі ім беларускі дух.

Можаце верыць або не, але крыху пазьней, паглядаючы на нараджэнне свайго руху з пэўнай гістарычнай рэтраспектывы, украінскія дзеячы з Падляшша ўсур'ёз сьцьвярджалі, што рух нарадзіўся з чытаньня імі аднае ці дзвюх кніжак, якія нібыта адплюшчылі вочы на тое, што яны насамрэч украінцы, а не беларусы. Бываюць жа такія магутныя кніжкі на сьвеце...

Адной з гэтых кніжак быў „Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyzny”, першы том якога выйшаў у Варшаве ў 1980. Згаданы том класыфікаваў усходнеславянскія гаворкі на Беласточчыне паміж рэчкамі Нарвай і Бугам на тры групы: пераходныя беларуска-ўкраінскія гаворкі, гаворкі з украінскімі рысамі, украінскія гаворкі. Гэтага нібыта хапіла, каб пасеяць зерне сумневу ў галовах некаторых падляшukoў, зь якога потым узрос украінскі рух. Ня ведаю, наколькі ўсяму гэтаму верыць, але сам добра помню, што „Atlas” служыў падляскім новаўкраінцам як важкі аргумэнт у іх прапагандыцкіх захадах. І далей служыць, бо мацнейшага аргумэнту за гэтыя яны так і не прыдумалі.

Ва ўплыў другой кніжкі на нараджэнне і развіццё ўкраінскага руху на Падляшшы значна цяжэй паверыць, чым ва ўплыў дыялектнага атлясу. А менавіта: мае калегі-новаўкраінцы сьцьвярджалі, што істотны імпульс для пошукаў сапраўднай нацыянальнай сьвядомасці ім дала і кніжка Ўладзіміра Паўлючука

„Światopogląd jednostki w warunkach rozpadu społeczności tradycyjnej”, якая на пачатку 1970-х прарочыла капцы беларускай ідэнтычнасці на Падляшшы ў пэрспэктыве аднаго-двух пакаленняў. Ня выключана, што малады ўкраінскі рух мог чэрпаць пэўную маральную сілу з гэтага прароцтва. Аднак кніжка Паўлючука прарочыла капцы „праваслаўным” і „рускім” на Беласточчыне наогул — ня толькі беларусам, якія нейкім чынам сярод іх завяліся да выхаду кніжкі, але таксама і ўкраінцам ды іншым этнасам, якія да выхаду кніжкі з’явіцца не паспелі і якіх аўтар ніяк не прадбачыў...

Жарты жартамі, але калі гаварыць сур’ёзна, дык прыклад нашага нацыятварэння паміж Бугам і Нарвай — гэта не мадэль XIX стагоддзя, калі мадэрныя нацыянальныя наратывы будаваліся на мітах „кроўнай сувязі” і „супольнага паходжаньня” ад нейкага першага цара Гароха або нейкага балотна-ляснога племені, якое пачало біць іншыя плямёны ў навакольных балотах і лясах ды нейкім чынам моцна іх пабіла, а то й зусім павыбівала... Нацыятварэнне на Беласточчыне ў выпадку беларусаў адбылося паводле постмадэрнай мадэлі, у якой нацыя — гэта, як выказаўся Бэнэдыкт Андэрсан, ня кроўная, а ўяўленая супольнасць (*imagined community*). Высьвятленьне факту, ці падляшукі з-пад Бельску і Гайнаўкі мелі супольных продкаў зь ліцьвінамі з-пад Саколкі, ці з валынянамі з-пад Луцку, пераважную большасць нашых беларусаў не цікавіла і наўрад ці калі зацікавіць. Найважнейшым чыннікам у беларусізацыі праваслаўнага насельніцтва Беласточчыны пасля Другой сусветнай вайны была супольнасць гістарычнага лёсу праваслаўных ліцьвіноў і праваслаўных падляшukoў, якія, як праваслаўная меншасць у каталіцкай дзяржаве, аднолькава адчувалі адчужанасць ад быту і культуры каталіцкай большасці, да якой належалі і беларускамоўныя католікі Саколышчыны. Наша падляская беларускасць пачалася ў кантэксце праваслаўнай выспы ў каталіцкім моры і ў такім кантэксце, хутчэй за ўсё, закончыцца. Падзел на „сваіх” і „чужых” для падляскіх беларусаў ляжыць у рэлігійнай плоскасці, а ня ў моўнай. Таму беларускамоўныя католікі з-пад Саколкі — чужыя для беларускамоўных праваслаўных з Гарадка, а беларускамоўныя праваслаўныя з Гарадка — свае для падляскамоўных праваслаўных з Чыжоў або Орлі, і *vice versa*.

Украінскія дзеячы на Падляшшы ў якасці асноўнага аргументу на карысць украінскага нацыянальнага выбару выставілі

дыялектную мапу, то бок, той самы міт родам з XIX стагодзьдзя пра нібыта супольнае этнічнае паходжаньне падляшukoў і валынян. Інакш кажучы, мы калісьці жылі на тым самым балоце, а толькі потым разбрыліся. Пераважная большасьць, якой гэты аргумэнт адрасуецца, звычайна яго праігнаравала.

Замест таго, каб прышчапіць іншую нацыятворную парадыгму праваслаўным падляшчукам, дзеячы Саюзу ўкраінцаў Падляшша дамагліся толькі стварэньня невялічкага нацменшаснага гета ў большым нацменшасным геце. І дзяржаўных датацый на падтрыманьне квазі-жыцьця ў гэтым новым геце. Паводле перапісу 2002, у Падляскім ваяводзтве ўкраінцамі запісаліся каля 1500 чалавек; у той самы час беларусамі назвалі сябе больш за 46000 чалавек (паводле маёй ацэнкі, для 32 тысяч зь іх роднай (хатняй) мовай зьяўляецца падляская, для 8000 — беларуская, а для 6000 — польская). Дык вось, перапіс 2002 году — гэта якраз той постмадэрнісцкі нацыятворны адказ, які дало беларускае гета ўкраінскаму гету на Падляшшы.

Сэнс нацменшаснаму руху надае ня здольнасьць гэтай нацменшасьці афармляць дзяржаўную датацыю на розныя культурна-грамадзкія захады і фэстывалі ў нацменшасных строях, а здольнасьць выказаць апрычонасьць свайго лёсу ў сваёй мове і культуры, здольнасьць выказаць сваё слова, якога ня можа выказаць большасьць — ня толькі таму, што ў большасьці іншая мова, але і таму, што ў большасьці іншы лёс. Інакш кажучы, я бачу сэнс у існаваньні нашай беларускай меншасьці, толькі калі яна застанецца здольнай да крэатыўнасьці ў сваёй мове. Калі гэтка здольнасьць прападзе, які толк выдаваць беларусам на Падляшшы газеты і кніжкі па-польску? Палякі гэта робяць значна лепей і больш граматына за беларусаў.

З дэмаграфічных паказьнікаў вынікае вельмі ясна, што жывыя беларускія гаворкі на Беласточчыне ўжо амаль зьніклі. А з выдавецкай актыўнасьці ня менш ясна вынікае, што зьнікла ўжо і крэатыўнасьць на беларускай літаратурнай мове. Паколькі беларускай літаратурнай мовы не сілкуюць жывыя сокі народных гавораў, яна ў нас вяне і становіцца ўсё больш фармальнай і закасыянялай. Сёньня самым маладым пісьменьнікам зь літаратурнага аб'яднаньня „Белавежа” ў Беластоку ня менш гадоў, чым мне — то бок, даўно мінула 50. Маладзейшых няма і ўжо ня будзе. На кожных 10 беларусаў прыпадае толькі 2, якія дома гавораць на беларускай гаворцы (7 гавораць на падляскай гаворцы, а

1 — па-польску). Гэта занадта рэдкая атмасфэра і занадта нішчымная глеба, каб вырошчваць крэатыўныя для меншасці адзінкі ў беларускай мове.

Але вось у гэтых засушлівых і неўрадлівых абставінах увесь час існуе амаль поўнасыцю незапатрабаваны і нявыкарыстаны крэатыўны патэнцыял, які тоіцца ў падляскай мове. Раней, калі падляскамоўныя беларусы яшчэ давалі рады пісаць прыстойныя вершы на беларускай літаратурнай мове, гэтую незапатрабаванасць і нявыкарыстанасць можна было кваліфікаваць як марнатраўства. Цяпер, калі граматына і цікава пісаць па-беларуску на Падляшшы перасталі і ліцвіны, і падляшукі, далейшае ігнараваньне падляскай мовы выглядае як падтрымліванае дзяржавай самагубства.

Нават частковы ці сымбалічны пераход беларускіх СМІ на Беласточчыне на падляскую мову мог бы аказаць дабратворны ўплыў на вызваленне крэатыўнага патэнцыялу, які ў гэтай мове заключаецца.

Лёс у падляскіх беларусаў і падляскіх украінцаў па сутнасці той самы. І мова па сутнасці ў іх адна (калі мець на ўвазе мову, якой яны навучыліся ад мамы з татам, а ня ў школе). Але дзеячы аднаго і другога нацыятворнага руху прыкідваюцца, што іхнай роднай мовы не існуе. Самы яскравы і ганебны прыклад гэтага адрачэнства меў месца ў нядаўняй скандальнай справе ўсталявання дзвюхмоўных дарожных знакаў у гміне Орля. Назвы вёсак у гміне Орля, як і мова яе жыхароў, падляскія, для прыкладу: *Вуорля/Võrla*, *Вуолька/Võlka*. Беларускія дзеячы не наважыліся ўвесці літаратурныя назвы, каб не нарывацца на пратэст жыхароў. Усё ж, трэба пагадзіцца, існуе выразная розніца паміж літаратурнай назвай *Москаўцы* і мясцовай *Москувці/Moskuvci*, або паміж *Градалі* і *Грэдэліз/Hredeliê*. А таму абаронцы беларускай нацыянальнай ідэнтычнасці схітравалі і пайшлі на „кампраміс“, у якім з аднаго боку здалі беларускае літаратурнае аканьне, а з другога праігнаравалі падляскія дыфтонгі *іэ* і *уо*. І цяпер маем на дарожных знаках у гміне Орля вось такія пэрліны беларускай граматынасці як *Кошэлі*, *Москоўцы*, *Грэдэлі* або *Чахі Заболотны*. Украінскія дзеячы пратэставалі, маўляў, беларусы зьнявечваюць аўтэнтычныя „ўкраінскія“ назвы вёсак, але і ім дыфтонгі сталі косткай у горле, і ўсё, на што ў іх хапіла сьмеласці, дык гэта прапанаваць, каб замест *Орлі* напісаць *Вурля* (украінская літаратурная назва: *Вірля*). Як вам? Ці ж ня цырк на дроце за дзяржаўныя грошы?

Вельмі кароткая анталёгія падляскай паэзіі

З чаго бярэцца маё перакананьне, што ў падляскай мове то-іцца нейкі крэатыўны патэнцыял?

Перш за ўсё — з наяўных фактаў жыцця, а ўжо потым — з маёй інтуіцыі і схільнасьці да прарочаньня.

Хоць беларусы на Беластоцчыне наогул саромеліся і саромеюцца сваёй патаемнай падляскай мовы, то ўсё ж час ад часу публікавалі нешта на ёй, прычапляючы мове гэтых публікацый этыкетку „беларуская гаворка”.

Ну дык вось, на пачатак згаданы фрагмэнт паэмы „Čas, kotory vmiraje” Ірэны Баравік зь вёскі Мора (Móre), якому выпала стаць першым падляскім тэкстам, перакладзеным на ангельскую мову:

*Viêtior jabłyka z jabłyń skidaje
Oj viêtior ty viêtior šalony
Diêd jabłyka na kolinach zbiraje
Stareńki zhorblany diêd*

*Diêdu de tvoja revolucija
Mołodosť jak iskry z-pud kôńskich kopyt
Tvoja mołodosť — koni biêhom čerez sviêt
Tvoja starosť — jabłyko zmorščane
I vsmiêška na hubach — jak by vsio viêdav*

*Ne plač małaja vnučka dorohaja ne plač
Plač ne pomohaje ludy odhaniaje
Ne pokazuj žalu i rozumna bud'*

*Tvoja piêsnia šumiť v sadkovi
Jabłyka jak krasny ščoki dyvčyniat
Štorôk smijutsia vesioto
Šče i javory spivajuť i trava
Jak by vse taja same rosla
Hovorliva šelestliva vysoka*

*Kruhły slozy na tvojôj ruciê
Krov tvoja bižyt v mojôj krovliê
Bižat kruhom počatok z kunciom
Bižat kruhom*

А цяпер мускулісты, хоць і даволі дэкларатыўна-рытарычны, верш Віктара Стахвюка з Трасьцянкi (*Tryściánka*), са зборніка „Bahrovy tiên” (2002):

*koli deň taki jak diš
što sypletsie vsio z ruk
što viêtior v očy
a mamona v plečy
i zimny pôť povze rosoju
za rozchrystany kovniêr
v zasochlûm horli nic nema
kob plunuti na čornoho kota
a sercie dybitsie na sam vspomin
byłoho zła
zatrymajsie
prysiaď
vzhłani na sviêt
što byv uže do tebe
i ne znikne koli znikneš ty
pluń na strach
na vsio machni
v ditinstvo choť na mih verniš
raduhoju tam nakryj
svôj čornobiêly son
na reštu dion*

Няблага, га? Ну дык яшчэ адзін, вельмі ўжо беларускі, пра тое, як мы хочам даць па пысе нашым мучыцелям, але наша памяркоўнасьць нам не дазваляе:

*mniê zbrydło viêryti v raj
jaki čužynci čverat v našum sadi
a pameť prodkuv vdoptujut v nebyt
mniê zbrydło viêryti u čas
koli nadyde dovhoždana vola
j byti soboju vže ne bude vstyd
de ty choroša strôjna siniooka
de ty krasa moja
de ty duša moja
dovhoždana vola*

*vernusie mati do tebe
pered toboju stanu na koliêni
blahoslavi mene na voli puf'
mniê silu dasť zemla moja pokutna
i ja okovy jich raju rozorvu
de ty choroša strôjna siniooka
de ty krasa moja
de ty duša moja
dovhoždana vola*

І на заканчэньне некалькі вершаў Зосі Сачко зь вёскі Волька (Vólka), найважнейшай на сёньняшні дзень паэткі падляскай мовы, якая жыве ў Бельску і спрабуе ў гэтым жыцці не ўпусьціць тоненькую нітачку сэнсу. Вершы са зборнікаў „Nad dniom pochlana” (1991) і „Šče odna vesna” (1995):

* * *

*z moho odinočestva — domu moho
ne vmiêju naveť napisati piśma
do bliźkich kotorych nema zo mnoju
i pomiž okružajušcych mene
jakoś tak nezamiêtno perejdu
narykajučy časami
na chvoroby brak hrošy
načalnikuv i susiêduv
— ne potiśajte mene
ne zhodžuś prytvoratiś
budto ja ščasliva
chutčêj zajdu do tych
što ničoho ne zmiêtiat v očach*

* * *

*hovoru ob svobodi
a ne pryznajusia do sebe
lubju i zyču smerti
i tomu mojiê vorohi
dovho žyvut i zdorovy
a ja perestaju viêryti v Boha
vertajusia do pustêji kliêtki
a pryjатели vkidajuť kôšť*

*kob hryzla
i lôkoť nanuč pud hoľov*

* * *

*(...)
nema kuncia
kuplania toho što treba
i što robiť tólko zavať*

*ne siadeš
i ne skazeš: o-to dla sebe*

*ne ty znajdeš čas
a čas znajde tebe*

*i vže kruk letiť
i vydziobaje očky*

* * *

*Na nasiênie zemla žde
vinkam by cvisti v horôdciach
kólko soku v starôj berozi
— napojiť puv mertvoho sela
ptaški pryletiat
naľadiat hniêzda
tiêni vsiadutsia na ľavočkach
v samo południe
rozkinut karty*

* * *

*Vsio skazane
i znaješ jak žyti:
v spekotu vodu čerpajut
v syroje liêto vyhledajut soncia*

*idi prosto v deň
projdi nezamiêtno
chaj lepi piêsnia zvučyt
a muzykanta ne znajut*

Чым падляская сытуацыя цікавая для РБ?

Час падвесьці вынікі. Калі „Прайдзісьвет” запрапанаваў мне напісаць тэкст, у якім я глянуў бы на Беларусь „іншымі вачыма” — ці то вачыма замежніка і небеларуса, ці то, можа, вачыма беларуса, але добра-такі скасабочанага сваім падляскім сындромам — я пагадзіўся без ваганьня. І так я напішу тое, што сам схачу, а ня тое, аб чым мяне просяць, падумалася мне тады цынічна. Але вось цяпер, убачыўшы, колькі я тут напісаў пра свае правінцыйныя комплексы, фактычна ні словам не згадаўшы комплексаў агульнанацыянальных і мэтрапольных, я вырашыў крыху паслухацца „Прайдзісьвета” і дапісаць старонкі паўтары вось такога чаканага „іншага погляду”. Хацелі — дык атрымлівайце.

Калі ў сакавіку 2008 мы з братам адкрылі старонку Svoja.org, каб распыгоніць родную мову пераважнай большасьці беларусаў у Польшчы, мы дакладна разумелі, што вобраз Беласточчыны і беларускасьці на ёй, які мы пакажам, не спадабаецца беларусам у Менску. Няма шанцаў, каб яны палюбілі такое Падляшша. Але, думалі мы, магчыма, што пры нагодзе прэзэнтацыі гэтай нялюбай і пэрыфэрыйнай сястры Беларусі мы зможам растлумачыць некаторыя пытаньні агульнабеларускага значэньня.

Напрыклад, пытаньне стварэньня (заходне)палескай мовы і няслаўны канец гэтага праекту, сэнс якога, як здаецца, так і застаўся незразумелы для ўсіх тых, хто сустрэў гэтую ініцыятыву ў штыхі. Рэч у тым, што Палесьсе можна „збеларусізаваць”, то бок, уратаваць яго ад моўнай, культурнай і сьветапогляднай русыфікацыі, толькі даўшы яму шанец разьвівацца на базе сваёй мясцовай мовы і культурнай традыцыі. Нельга ўключыць Палесьсе ў беларускі культурны кантэкст, пабольшваючы колькасьць беларускамоўных школаў у Берасьцейскай вобласці ці пасылаючы беларускамоўныя кніжкі ў тамтэйшыя бібліятэкі. Іх там ніхто ня будзе чытаць, і ніхто з палешукоў ня стане гаварыць па-беларуску па-за кабінэтам беларускай мовы. Так як ніхто ня стаў і ня стане гаварыць па-беларуску ў Бельску на вуліцы ці дома, нягледзячы на тое, што ўжо пяцьдзясят гадоў беларускай мове ў Бельску навучаюць па некалькі сотняў школьнікаў штогод. Тыя, што запісваюцца ў Бельску беларусамі, гавораць дома па-падляску, хоць ні ў якой школе іх гэтай мове не вучылі. Калі яны пачнуць забываць гэтую мову і гаварыць выключна па-польску, яны перастануць пісацца беларусамі. І ніякія ўрокі беларускай мовы гэтага не запыняць. З

палешукамі падобная праблема. Жывая поязь зь беларускасьцю магчымая для іх толькі праз сваю хатнюю мову.

Або такое пытаньне. Існуе перакананьне, што зьмена ўлады ў Беларусі на такую, якая была б больш спрыяльная беларусізацыі, радыкальным чынам палепшыць сытуацыю беларускай мовы як у дзяржаўнай камунікацыі, так і ў нацыянальнай культуры. Гэта мала праўдападобна. Калі мова перастае быць падтрымліваная самымі носьбітамі, ніякая дзяржаўная падтрымка ёй не дапаможа. Гэтак здарылася зь беларускай літаратурнай мовай на Падляшшы, дзе амаль зьвяліся жывыя носьбіты. І што з таго, што польская дзяржава ў зможе даць грошы на публікацыю нават дзесяці кніжак па-беларуску ў Беластоку, калі няма каму іх пісаць і няма каму іх чытаць? Перакладаючы гэтую сытуацыю на менскія рэаліі, скажу так: сытуацыя беларускай мовы палепшыцца радыкальным чынам толькі тады, калі Альгерд Бахарэвіч або Андрэй Хадановіч, здаўшы новую кніжку ў менскае выдавецтва, змогуць за аўтарскі ганарар і дывідэнды ад яе продажу пракарміць сям'ю прынамсі год часу. Так, як кормяць свае сем'і прыстойныя пісьменьнікі ў Польшчы або Ісьляндыі.

Або яшчэ вось гэта. Беларуская культура і беларускасьць як спосаб зарабіць на жыццё ня могуць быць закладнікамі дзяржаўнай палітыкі, бо такая сытуацыя вядзе да выраджэньня культуры і самой ідэі беларускасьці. Зноў жа Падляшша дае ці ня самыя ярскія прыклады гэткага выраджэньня. Радыё Рацыя ў Беластоку — наглядны прыклад сытуацыі, у якой беларусы сталіся закладнікамі дзяржаўнай палітыкі. Замест таго, каб падтрымаць рэшткі жывой беларускасьці, якая аганізуе ў Чыжоўскай, Арлянскай ці Бельскай гмінах, беластоцкія журналісты змагаюцца за правы чалавека, дэмакратыю і свабодны доступ да інфармацыі для грамадзян РБ. Я не кажу, што гэты занятак дрэнны для падляшчукоў у прынцыпе. Але ў такой сытуацыі, у якой апынулася беларускасьць на Падляшшы, цяперашні асноўны занятак журналістаў Рацыі — гэта зьдзек са сваіх падляскіх бацькоў і дзядоў. Або — выгадны спосаб зарабіць на жыццё... Як у Польшчы, так і ў Беларусі мы ўжо такое калісьці праходзілі. У мінулым дзяржава плаціла за тое, каб беларуская літаратура змагалася за сацыялізм, камунізм і ўсё такое. І шмат нам засталося ад таго змаганьня? Ну, але прынамсі некаторым закладнікам няблага пажылося.

Ну вось, неяк так і закончым...

„Прайдзісьвет“, 7 лістапада 2011

Сьмерць па ўласным жаданьні

Беларусы Падляшша паміраюць як этнічная супольнасьць. Страшнымі тэмпамі.

Перапіс насельніцтва ў Польшчы ў 2002 годзе, які ўпершыню пасля Другой сусьветнай вайны фіксаваў нацыянальнасьць і хатнюю мову жыхароў краіны, устанавіў, што ў Падляскім ваяводзтве жылі 46,4 тысячы беларусаў (ва ўсёй Польшчы — 47,6 тысячы).

Нядаўна абнародаваныя рэгіянальныя вынікі перапісу 2011 году ў Польшчы паказваюць, што ў Падляскім ваяводзтве беларусамі запісаліся 38,3 тысячы чалавек (ва ўсёй Польшчы — 47 тысяч). Значыць, за дзевяць гадоў колькасьць беларусаў на Падляшшы паменшала на 17,4%! Інакш як дэмаграфічнай катастрофай гэта не назавеш.

Чаму так сталася?

Пытаньне стаіць асабліва востра яшчэ і таму, што ўсе іншыя нацыянальныя меншасьці ў Польшчы, акрамя нямецкай, за гэтыя дзевяць гадоў паміж двума апошнімі перапісамі значна выраслі. Напрыклад, плянзакі (сілезцы), якіх польская дзяржава не прызнае нацыянальнай меншасьцю, павялічылі сваю колькасьць з 173 тысяч да 809 тысяч (рост амаль у пяць разоў); кашубы з 5 тысяч да 228 тысяч (рост у 45 разоў!); украінцы з 31 тысячы да 48 тысяч (рост больш чым на палову); лэмкі з 6 тысяч да 10 тысяч (больш, чым у паўтара раза).

Чаму прападаюць падляскія беларусы? На мой погляд, тэрэтычна магчымыя два варыянты адказу на гэтае пытаньне.

Першы варыянт: Падляшша — даволі бедны рэгіён у параўнаньні з астатняй Польшчай, а таму беларусы за згаданыя дзе-

вяць гадоў масава пераехалі ў цэнтральную Польшчу, дзе ўсё ж запісаліся наогул беларусамі. У маштабе ўсёй краіны беларусаў паменшала ўсяго на 1,2%.

Гэты варыянт мне асабіста падаецца малаверагодным. Такого адтоку беларусаў з Падляшша ніхто паміж перапісамі не назіраў. І мала праўдападобна, што падляскія беларусы, пераехаўшы ў суцэльна польскае асяродзьдзе, захацелі афіцыйна запісацца беларусамі.

Другі варыянт: беларусы засталіся на Падляшшы, але пачалі масава лічыць сябе палякамі. А ў маштабе ўсёй краіны знікненьне падляскіх беларусаў-аўтахтонаў прыкрылася наплывам эмігрантаў з Рэспублікі Беларусь. Падляскіх беларусаў паміж 2002 і 2011 гадамі паменшала на 8 тысяч — я лічу вельмі верагодным, што за гэты самы пэрыяд у Польшчы зьявілася больш-менш такая ж колькасьць эмігрантаў з Рэспублікі Беларусь, якіх і вылавіў перапіс 2011 году.

Значыць, застаецца адказ на пытаньне, чаму падляскія беларусы прападаюць на сваёй зямлі.

Я на гэтае пытаньне даў самому сабе адказ ужо ў пачатку 2004 году, калі пабачыў вынікі перапісу 2002 году ў расьпісцы на паасобныя гміны Падляскага ваяводства. Гэтыя вынікі сьведчылі, сярод іншага, аб тым, што на кожных 10 беларусаў Падляшша 7 гавораць дома на падляскай гаворцы (мясцовым варыянце па-лескай), 2 на беларускай гаворцы і 1 на польскай мове.

Ня трэба быць вялікім мудрацом, каб зразумець, што гэтая сытуацыя насамрэч азначае для далейшага лёсу беларускай меншасьці на Падляшшы.

Беларуская літаратурная мова, на якой працуюць журналісты ў беларускіх СМІ на Падляшшы, пераважнай большасьцю падляскіх беларусаў ужо не ўспрымаецца як нешта сваё. Нацыянальная ідэнтыфікацыя беларусаў празь беларускую літаратурную мову на Падляшшы ўжо не працуе. Нягледзячы на тое, што ўсё яшчэ больш за 3 тысячы школьнікаў вывучаюць беларускую мову на Падляшшы як прадмет.

Пачынаючы з 2005 году я стараўся на ўсіх даступных мне мэдыйных пляцоўках растлумачыць гэтую новую сытуацыю сваім колішнім калегам-журналістам і таварышам у змаганьні за захаваньне беларускай нацыянальнай ідэнтычнасьці ў Польшчы. Маўляў, каб не памерці, трэба нам выкарыстаць у гэтым змаганьні падляскую мову ў беларускіх друкаваных і электронных

СМІ на Падляшшы, каб празь яе пастарацца палегчыць нашым землякам этнічную ідэнтыфікацыю і адсунуць нашу этнічную сьмерць. Дзеля гэтага якраз мэты ў 2008 годзе разам з маім братам Аляксандрам мы заснавалі сайт Svoja.org, на якім давалі да лягічнага завяршэньня ўсё ранейшыя спробы нармалізацыі правапісу падляскай мовы на аснове лацінкі і паказалі — як мне падаецца, даволі пераканаўча — што падляская мова ў змозе пераняць абслугоўваньне беларускай меншасьці ў Польшчы ў любой дзялянцы нацменшаснага жыцця ня горш за літаратурную беларускую.

Гэтыя нашы заклікі, каб пачаць пісаць і гаварыць па-падляску, былі фактычна поўнасьцю праігнараваныя калегамі, якія працуюць у „Ніве“, „Часопісе“, на Радыё Рацыя ды ў беларускамоўных праграмах польскага дзяржаўнага радыё і тэлевізіі. Безумоўна, кожны адказвае сам за сябе і робіць тое, што ён лічыць слушным. Аднак час ад часу ўсё ж прыходзіць жорсткая праверка слушнасьці або няслушнасьці зробленага намі. Адна з такіх бязьлітасных правоўраў — вынікі правоўраў 2011 году ў адносінах да беларусаў Падляшша.

Я, зразумела, не пераацэньваю ролі падляскай мовы ў „нацыяналізацыі“ беларусаў Падляшша. Але пакуль што ніхто мне не даказаў, што я ня маю рацыі ў тым, што публічнае выкарыстаньне гэтага мовы можа выдатна дапамагчы патэнцыяльным беларусам Падляшша ў сваёй этнічнай ідэнтыфікацыі. Польскім перапісчыкам у 2011 годзе не ўдалося ідэнтыфікаваць нацыянальнасьць для амаль 46 тысяч жыхароў Падляшша. Хто гэтыя людзі — палякі ці немцы? Зразумела, не. Пераважная большасьць зь іх гэта патэнцыяльныя беларусы, у якіх родная мова — не беларуская, а падляская. Уяўляеце сабе, што было б, калі б ім паказаць і даказаць, што падляская мова — гэта нармальная мова беларусаў у Польшчы, якая заслугоўвае на месца ў СМІ, як і беларуская літаратурная? Ці не лягчэй ім было б назваць сябе беларусамі? Пытаньне, канечне, рытарычнае.

Чаму так ня робіцца? Чаму беларусы Падляшша паміраюць, так бы мовіць, па ўласным жаданьні? Гэта зусім не рытарычнае пытаньне. Адказу на яго я чакаю і не магу дачакацца ўжо больш за восем гадоў.

Радыё Свабода, 29 лістапада 2012

ČASŤ TRETIA:

Zamazuvanie pameti

Ustawa o mniejszościach a naša pudlaška mova

Artykuł ten piszę po polsku i *po-svojomu* na przemian. Po pierwsze, żeby było trochę weselej. Nie wiem jak Państwo, ale ja po przeczytaniu w „Czasopisie” comiesięcznego apokaliptycznego felietonu w wykonaniu Sokrata Janowicza mam przede wszystkim ochotę rozpędzić się i porządnie walnąć łbem o ścianę, aby stracić przytomność na co najmniej parę godzin. Po drugie, piszę tak dualistycznie, żeby naocznie przekonać niedowiarków, że można całkiem spokojnie uprawiać publicystykę w naszym języku podlaskim nie tylko w tematach siewów jarych i *macania divčeniaŭ na zabavi v remizi*. Namawiałem do tego gorąco w lutowym numerze „Czasopisu”, teraz czas na konkrety (mam na myśli pisanie, a nie sianie i macanie *po-svojomu*). W lutym proponowałem nasz drugi, jeszcze nie nazwany język nazwać roboczo *svojeju movoju*, teraz dorzucam inną nazwę — *pudlaška mova*. Musimy bowiem dbać nie tylko o gołe słownictwo naszego języka, ale także o jego ciągi synonimiczne (*synonimičny stiahi*). To chyba całkiem zrozumiałe.

Język regionalny i co nam do niego?

„Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym” (daliêj Ustawa/Ustava) pozvalaje v tych gminach, de biłorusy składajut ne menš čym 20% žyteluv, korzystatisie menšosnoju movoju jak dopomôžnoju pered gminnoju administracijeu. Kažučy konkretno, można z gminnymi načalnikami i panienkami hovoryti na svojôj rôdnuj movi i naveť pisati podani po-svojomu. Kob było šče komedniêj, można trebovati, kob

tyje panienki na takôj samuj movi nam odpisuvali. A vže *szczytem* *wszystkiego* je toje miêstie v artykuli 11 Ustavy, de hovorytsie pro certyfikaty, kotory posviêdčuvali b viêdanie našoji movy tymi panienkami! Kob jim ne było tak zusiêm hôrko, Ustava peredbačuje hrošovyy dodatok *za ciężkie warunki pracy* v takich poligločkich gminach. Pravdu kažučy, ja takoho po polakach ne spodivavsie. Ot že, hovoru po-svojomu i šče dostaju za siête hrošy. *Serdecznie dziękuję*. Na našum Pudlašy takich gminuv dvanadceť: horodočka, naruvčańska, narvovska, biêłska, czyżôvska, hajnuvska, dubička, vurlanska (orlenska), kleščelôvska, čeremuchovska i dviê horodškie — u miêstach Biêłsk i Hajnuvka.

Z Horodkom i Naruvkoju velikoju problemy nema. Chto maje maturu z biłoruškoju movy z biêłského abo hajnuvského licejv, to može šukati posadu v siêtych gminnych uradach (*urzędach gminnych*, dorohije pudlašê). A što z inšymi gminami? Dumajete, što ja (vłašnik 6 hektaruv zemliê v narvovskuj gmini) pojiêdu do Narvy i skažu tam: *Паночки, мне неадкладна трэба вырашыць пытаньне нарыхтоўкі лесу на зіму з мае ўласнае дзялянку. Ці не магли б вы даць мне дазвол?* Ot že, ja znaju, što mniê tam odkazali b: *Panie, pan zgłupł i chce pozwolenia na własne drzewo? A idź pan na chren!* Ha! Ja zamiś siêtoho vyjmu z kišeni Ustavu i skažu: Słuchajcie, pšeki, dajte mniê chutko tuju panienku, jakaja pudlahaje pud artykuł 11 Ustavy i z jakoju ja mohu pospułkovatisie (*skomunikować się*) po-svojomu. Mniê jde ne tak pro derevo, jak pro tverdy rôdny koreń. Svistav ja na vašy pozvoleni!

Kob Ustava ne była ono pustym papiêrciom dla deseti pudlašovskich gminuv, treba od našych panienok u siêtych gminach domahatisie ne tak biłoruškoju matury, jak viêdania svojeji rôdnoji bałkôvsko-materynškoju biłoruškoju pudlaškoju movy (synonimičny stiah, *of course*). Ot vam i pryčyna, čom my povinny jak najchutčêj začati pisati po-svojomu v „Nivi” i „Časopisi”. Kob pospiêti pered tym, jak urad (*rząd*) začne pisati rozporządzenia wykonawcze do Ustavy i kryknuti: Stôj, žonde! Ostepenisie! U desetioch našych gminach *językiem regionalnym* je pudlaška mova, a ne biłoruška literaturna. Tam budut potrebnyy inšy certyfikaty! Jan Maksimjuk uže piše testy na egzaminy z pudlaškoju movy! Nu a koli urad skaže, što nie vdział i nie słyszał takiej mowy, treba bude vypustiti pered jim odpo-viêdni *dźwięki* i pokazati „Nivu” z „Časopisom”, u kotorych siêta mova kołositsie i nalivajetsie. I tyje panienki budut čytati „Nivu” i „Časopis” štodnia pry kavi, kob ne vyletieti z roboty! Nu, blacha,

kob ja ne pročitav siêtoji Ustavy v „Časopisi“ dva razy, to ne poviêryv by, do jakich vspaniałyx (*barbaryzm oczywisty*, ale nechaj pokamiś zostaniesz) časôv (*zegarków?!!*) my dożyli!

Bo jak ne začnemo pisati po-svojomu, to prosto prosviščemo velmi korynsu dla nas Ustavu v odnosinach do deseti pudlašôvskich gminuv, de teper bje sercie biłoruškoho narodu v Pôlšcy. Zastaviti tych ludi hovoryti movoju Kołasa-Kupały my ne zastavimo. Zreštoju, našto? U jich je svoja mova, kotora ne tólko ne pereškodžaje jim byti biłorusami, a naodvorôt — mociuje ciêłu menšosť. Koli siêta mova propade, to propademo i my vsiê, razom z licejami, basoviščami i doktoratami. Koli siêtoho chtoś ne rozumiêje, to vôn ničohutki ne rozumiêje z biłostôčkoji biłoruškosti, i ja *nie mam zamiaru z nim dyskutować* (*niech słucha teraz uważnie, bo dwa razy nie będę powtarzać*). Ja ode ne zaklikaju začyniati biłoruški klasy i odčyniati pudlaški. A dajte vy čysty spokuj! Ja tólko proponuju štoś, što mniê bačytsie jak velika šansa vyjti z našoji teperyšnioji stagnaciji i vliêti do biłoruškoho ruchu mnôho sviêžoji krovîê. Sprava, prypominaju, ne dotyčyt vuśmi čy naveť vusimnadzeti procent našych biłorusuv, a ciêłyx 80 procent! ($8 < 18 < 80$ — to, naturalno, matematyčny stiah).

Ja ne bojusie, što problema našoji pisanoji dvuchmovnosti podiêlit nas na dviê voroży grupy i rozkole. My vže projšli siête z našymi kolegami-ukrajinciami v 1980-ch i dva razy na tyje samy hrabliê ne nastupimo. Projekt pud nazvoju „pisana pudlaška mova“ je čysto biłoruški i ničyj inšy. Koli ja poprosiv licvina Jurka Chmielevského, kob opublikovati para mojih tekstuv po-svojomu v „Časopisi“, vôn odrazu zhodivsie. A ot pudlaš Gienik Vapa z „Nivy“ marudit i vsio šče kombinuje, jakby siêtoho Maksimjuka spławić (posłati do čorta na pruhmenie?). Zdavałosie b, povinno byti naodvorôt. Paradoks? Može j tak. Ale dla mene to pered usiêm sygnał, što problema — pisati čy ne pisati po-pudlašku v biłoruških vydaniach? — maje chutčêj za vsio charakter psykhologičny (treba peremohčy v sobiê neviêru, duchovu linivost, styd, a može i štoś šče), a ne terytoryjalno-etnografičny (to značyt, ne treba bojatisie, što licviny skažut naodrêz „niê“ pudlašukj movi — pudlašê ž ne skazali „niê“ licvinšukj movi).

Nazvy našych vjosok i mjastečok

Ustawa także pozwala na używanie, obok nazw urzędowych, dodatkowych tradycyjnych nazw miejscowości w języku mniejszości w tych gminach, gdzie Białorusini stanowią nie mniej niż 20% lud-

ności. Stosuje się to nawet do nazw ulic „ustalonych w języku polskim na podstawie odrębnych przepisów” (cokolwiek by to miało znaczyć, jest to niewątpliwie element zaskakujący dla naszej mniejszości: mu tu tylko o wsiach i siołach, a oni — proszę, miejcie sobie nawet swoje ulice).

Pomijam tutaj sprawę nakłonienia naszych autochtonów do postawienia nowych tablic z podwójnymi nazwami swoich miejscowości. To zupełnie inna piosenka. Żeby nakłaniać, trzeba najpierw (*uperuć*) zrozumieć, do czego. A to ostatnie nie jest ani proste, ani jednoznaczne.

W Gródku i Narewce kłopot jest w miarę niewielki. Piszemy tradycyjne nazwy w białoruskim języku literackim, a to znaczy, że ze wszystkimi szukanami pisowni, przede wszystkim akaniem/jakaniem, choć może tamtejsi ludzie i nie akają wszędzie tam, gdzie trzeba według gramatyki. Podjęcie decyzji, czy piszemy cyrylicą (Гарадок, Нараўка), czy alfabetem łacińskim (Haradok, Narauka), radziłbym pozostawić miejscowym.

W gminach zamieszkiwanych przez *pudlaśôv* nazwy tradycyjne są oczywiście w języku podlaskim. Prawda historyczna, jak i zwyczajna ludzka przyzwoitość, wymagają, żeby te nazwy zachować w języku, w jakim one naturalnie egzystują. Czasem może się zdarzyć, że nazwa urzędowa pokrywa się z nazwą tradycyjną i nazwą w białoruskim języku literackim. Na przykład: *Pilipki/Pilipki/Піліпкі*. (Pojęcia nie mam, czy warto namawiać mieszkańców tej wsi, żeby sprawili sobie dwujęzyczną tablicę.) Najczęściej jednak mamy sytuacje, że nazwy się różnią, bądź akcentem (*Piliki/Piliki/Пілікі* — akcent w nazwie podlaskiej i białoruskiej literackiej na pierwszej sylabie), bądź w ogóle wymową i formami gramatycznymi (*Stare Berezowo/Staroje Berezovo/Старое Березова*, *Gorodczyno/Horodčyno/Гародчына*, *Czyże/Čyžê/Чыжы*, *Orla/Võrla/Орля*). Formy białoruszczyzny literackiej często fałszują tradycyjne nazwy miejscowości nie mniej niż język państwowy.

Niedawno w „Niwie” przeczytałem artykuł Bazylego Sakowskiego, emerytowanego nauczyciela języka białoruskiego, o tym, że „Niwa” źle robi, białorusizując podlaskie nazwy i nazwiska. Nie wiem, czy pan Sakowski rozważał w kontekście Ustawy, czy poza nim, ale moja odpowiedź na jego dywagacje jest jednoznaczna — „Niwa” robi dobrze. Nie można w obrębie jednego języka stosować dwóch różnych pisowni. Podlaskie nazwy i nazwiska podlegają pisowni języka podlaskiego i nie można tej pisowni mieszać z białoruską, bo otrzymamy groch z kapustą. Otóż dylemat i zatroskanie pana Sakowskiego, któ-

re i ja podzielam, znajdują zupełnie proste i naturalne rozwiązanie, jeśli poszerzymy nasze rozumienie białoruskości na Białostoczczyźnie o wprowadzenie i wypielęgnowanie języka podlaskiego (*svojeji movy*) w wersji pisanej. Będzie to miało wręcz kapitalne znaczenie dla zachowania tradycyjnych nazw na Białostoczczyźnie — Ustawa wyraźnie mówi, że „ustalenie dodatkowej nazwy w języku mniejszości następuje w zgodzie z zasadami pisowni tego języka”. Mówiąc po prostu, spieprzymy całą robotę już na starcie, jeżeli będziemy się upierać przy nazwach w białoruskim języku literackim dla wsi i miasteczek *pudlašôv* — lud nas nie poprze, a *popre*.

Dlaczego alfabet łaciński?

Ja pro siête vže oho kôlko napisav u „Časopisi” v lutomu. Pudsumuju napisane odnym zdaniom: kirylici v Pôlščy nadychodit kapiec.

A diś odkažu na repliku Dorofiêja Fijonika, jaki napisav mniê piśmo posli toho lutovského artykułu i przypomniv, što na Biłostôčyni šče 3000 diti učytsie biłoruskoji movy, a koli vziati pud uvahu, kôlko vypusknikôv vyjšło z biełłicejov i biłoruskich klasov u pudstavôvkach u minulosti, to naberetsie čy ne dobrych paru desiatkuv tysiač biłorusuv z viêdaniom kirylici. Ja vže odkazav Dorofiêjovi osobisto, tak što ode odkazuju vsiêm inšym, kotory dumajut podobno.

To vsio pravda. Ono što dla nas ne maje velikoho značenia, kôlko ludi može rozpoznať i nazvati kiryličny litery. Nam važno, kôlko ludi tak napravdu maje pryvyčku štodенno čytati kiryličny teksty. To je dviê razny raznici. Ja dumaju, što nakład „Nivy” — 2000 egzemplaruv — daje nam velmi bližki do pravdy odkaz, kôlko tak napravdu ludi mohło b regularno čytati po-svojomu kiryličnoju azbukoj. To je vsioho jakijeś 4 procenty biłorusuv. Koli b to było 40 procent, ja skazav by „tak” dla kirylici v pudlaškuj movi bez velikoju meciji. A tak jak vono je teper — to i ruka ne pudymajetsie pisati tyje bukvy, na jakije praktyčno nikomu v Pôlščy vže ne chočetsie divitisie.

Druhi argument za łacinkoj v pudlaškuj movi dotyčt pisanja našych dyftonguv ê i ô. Nichto ne viêdaje, jak jich zapisati v kirylici, kob vony hože vyhladali. Fijonik prydumav „kabłučki”, kotory treba staviti nad dvuma samozvukami, kotory reprezentujut dyftong (ja ne tólko što ne viêdaju, jak tyje „kabłučki” staviti na mojôm komputero-*vi*, ale dobavočno mój komputer jich ne rozpuznav u e-mailovi od Fijonika i vsiê pozaminiav u kvadratiki). Hołôvna sprava ode odnak u tôm, što takije „kabłučki” nehože vyhladajut u teksti.

Pravopis pudlaškoji movy povinion byti maksimalno prosty i ekonomičny, i tože dopasovany jak najlepi do disiějšoho pisanja, u ktorum osnovnym instrumentom je komputer. Pravopis povinion šče byti natôlko podobny do pravopisu pôlškoji movy (naprykład: zmjakčenie spuvzvukuv pered samozvukami povinno robitisie pry pomoščy „i”), kob čołoviêk bez nijakich kursuv viêdav, jak čytati slovo (my ne majemo ni možlivosti, ni času odčyniati kursy pudlaškoji movy — nam treba pisati tak, kob nas odrazu rozumiêli bez nijakich učytelôv). Prytôm pravopis povinion byti i natôlko razny od pôlško-ho, kob kažny, naveť toj, čto ne viêdaje ni pôlškoji, ni pudlaškoji movy, hlanuvšy na tekst, odrazu môh rozobratysie, što to dviê osôbny movy. Môj varyjant łacinki dla pudlaškoji movy bere pud uvahu vsiê siêty trebovani.

Ja rozumiêju, što pry pisani po-biłoruški my tiažko prydušany tradycijeju, a tomu i ne zajikajusie, kob „Niva” totalno perechodiła na łacinku, bo z kirylicieju v Pôlščy chrenovo. Ale z pudlaškoju movoju u nas zabohato tradyciji nema, a tomu možna spokôjno začati pisati pragmatyčnoju łacinkoju. Tak skazati, stvoryti sobiê novu tradyciju dla novoji pisanoji movy.

Ja tože dobre rozumiêju psychologičny aspekt nespodiêvanosti mojiê ideji — davajte, jak toj kazav, na gvať pisati po-svojomu „pôlško-českimi” literami, bo ne majemo inšoho londy. Ciêła ideja mnôho komu može pokazatisie ekstravaganćkoju. Ale davajte popiše-mo regularno rôk času po-pudlaški łacinkoju — publikujučy naveť ne bôlš čym odin tekstik u odnôm vypuskovi „Nivy” i „Časopisa” — i potum podivimosie, ekstravaganćkie siête čy niê. Jak biłorusy začynali pisati po-licvinški v „Našuj Nivi” 100 liêt tomu (pôlškimi i ruškim literami), to ne tólko polaki i rosijane, ale tože sami biłoruški mužyki nadryvali žyvoty nad takuju ekstravagancijeju. A potum ničoho, perestali chachatisie i pryvykli.

„Czasopis”, kviêteń 2005

Nie stawiajmy pomnika swojej ignorancji

Przeczytałem w „Niwie” (11 października 2009), że radni Gminy Orla 30 września przegłosowali wprowadzenie dodatkowych nazw miejscowości w gminie w języku białoruskiej mniejszości narodowej. Ponieważ nie znalazłem protokołu tej sesji na ogólnie dostępnej stronie internetowej <http://bip.orlda.samorzady.pl/>, muszę wierzyć tygodnikowi, że tak się stało. Wszystkiemu innemu, co napisała „Niwa” z tej okazji, wierzę już mniej. Np. temu, że na sesji Rady Gmina Orla 12 lutego 2009 radni przegłosowali wprowadzenie języka białoruskiego jako języka pomocniczego w gminie. Protokół z tej sesji znajduje się na wspomnianej stronie internetowej i każdy może przeczytać, że radni Gminy Orla podjęli uchwałę wyrażającą zgodę „na wprowadzenie języka białoruskiej mniejszości narodowej jako języka pomocniczego przed organami Gminy Orla”. *Język białoruski i język białoruskiej mniejszości narodowej* na Podlasiu to nie są pojęcia tożsame, o czym i radni, i dziennikarze dobrze wiedzą. Moi koledzy popełniają w „Niwie” nadużycie, z którego sami zdają sobie sprawę. Być może jednak nie zdają sobie sprawy, że w ten sposób wikłają się w bałamutne stwierdzenia, bowiem jedno nadużycie rodzi następne, jeszcze bardziej bałamutne i nierzadko kompromitujące. O tym chciałbym napisać parę słów.

Jaki to język?

„Niwa” pisze, że „proponowane nazwy miejscowości w języku białoruskim w gminie Orla” są takie: Антоново, Бараноўцы, Волька, Волька-Выганоўска, Грэдэлі, Дыдулі, Кошкі, Кошэлі, Круглэ, Кры-

вятычы, Маліннікі-Колёнія, Міклашы, Москоўцы, Олекшы, Орля, Пашкоўшчына, Рудуты, Рыгороўцы, Спічкі, Топчыкалы, Чахі-Заболотны, Шчыты-Дзенцёлово, Шчыты-Новодворы, Шэрні. W całym tekście nie znajdziemy ani wzmianki, kto mianowicie proponuje te nazwy — Rada Gminy Orla, Rada Programowa Tygodnika „Niwa”, społeczna komisja ekspertów, o której kiedyś półgębkiem wspomniał „Czasopis” (mieli w niej być rzekomo slawista-onomastyk Michał Kondratiuk oraz historyk Oleg Łatyszonek) czy też może jakiś organ państwowy (Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji?). To już chyba taki styl dziennikarstwa. Im bałamutniej i mętniej, tym lepiej.

Jednak ktokolwiek te wersje nazw zaproponował, musiał mieć nieźle w czubie, jeśli nazwał to językiem białoruskim. Niektóre z tych nazw, jak na przykład Бараноўцы, Кошкі, Орля, Пашкоўшчына i Рудуты, są oczywiście w języku białoruskim. Ale w jakim języku są na przykład nazwy Грэдэлі, Кошэлі, Москоўцы, Чахі-Заболотны, Шэрні? To następna zagadka, której „Niwa” nie wyjaśnia...

Za to na pierwszej stronie Tygodnika Białorusinów w Polsce możemy się dowiedzieć, zupełnie mimochodem, z ust jednego radnego z Orli, o prawdziwej sensacji naukowej, a mianowicie, że dzisiejszy „język orlański” był oficjalnym językiem Wielkiego Księstwa Litewskiego. To wspaniała wiadomość i po prostu wielka szkoda, że moi koledzy z „Niwy” nie odpowiedzieli radnym z Orli, żeby to właśnie ten historyczno-dzisiejszy język umieścili na tablicach z nazwami miejscowości, a nie literacki język białoruski, który ma tylko 100 lat i w Orli wymarł już w początku ostatniego stulecia, albo tajemniczy nowy język białoruski (Чахі-Заболотны), który ma zaledwie parę tygodni i jeszcze nie zdążył się zdomowić.

A teraz już poważnie

W świetle prawa („Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym”) umieszczanie *nie tradycyjnych* nazw miejscowości na tablicach obok nazw oficjalnych to po prostu przestępstwo. Zanim tradycyjna nazwa zostanie dopuszczona na tablicę, musi uzyskać akceptację Komisji Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych. Z tych nazw, które zacytowała „Niwa” w odniesieniu do gminy Orla, warunek „tradycyjności” spełniają jedynie Антоново, Круглэ, Крывятычы,

Рудуты, Спічкі, Топчыкалы, Шчыты-Дзенцёлово, Шчыты-Новодворы. Pozostałe — to albo białoruskie nazwy literackie, które nigdy w tej gminie nie były używane, albo nazwy wysane z palca. Mam poważne wątpliwości, że rzeczona komisja je zaakceptuje. A jeśli zaakceptuje, to będzie znacznie gorzej — Białorusini sami wystawią pomnik swojej historycznej i językowej ignorancji.

Rzecz bowiem w tym, — o czym wszyscy zainteresowani doskonale wiedzą, ale bohatercko chowają głowę w piasek — że w Orli i w tuzinie innych gmin na Podlasiu tradycyjnym językiem jest „swoj język” o odrębnym systemie fonetyczno-morfologicznym zarówno od języka białoruskiego, jak i ukraińskiego. Ale ten język nie ma niestety jednej istotnej rzeczy — powszechnie akceptowanej formy pisanej i „normalnej”, tzn. nie ludowej, nazwy. Ja i jeszcze parę innych osób nazywamy go językiem podlaskim, ale większość zainteresowanych, którzy żyją z państwowych grantów udzielanych na oficjalną działalność mniejszościową na Podlasiu, z powodów „polityczno-grantowych” nazywa go bądź białoruskim, bądź ukraińskim. I dlatego starają się wcisnąć system fonetyczno-morfologiczny „swojego języka” w okowy obcej pisowni, tworząc językowe dziwolaży czy nawet potworki.

Jakoś nikomu nie przyjdzie do głowy, że można by przerwać tę niedorzeczność, nazwać „swoj język” podlaskim, uczynić go dodatkowym językiem narodowym (bo tradycyjnym to on już jest od wieków) zarówno Białorusinów, jak i Ukraińców na Podlasiu, i napisać multum projektów grantowych do wspomnianego ministerstwa i wszędzie, gdzie się tylko da, w celu rozwoju tego języka. I można by się doskonale porozumieć co do nazw tradycyjnych w gminie Orla, Czyże albo Hajnówka, które przecież są takie same dla Białorusinów i Ukraińców tam mieszkających. Ale najwidoczniej jest to zbyt trudne do zrozumienia dla działaczy mniejszościowych na Podlasiu. Działacze białoruscy mówią, że Orla to tradycyjnie Orla, działacze ukraińscy że Wurla (to akurat nie mniejsza niedorzeczność, niż nazwanie Baranõvciuv Бараноўцамі!), a mieszkańcy tradycyjnie nazywają swoją miejscowość Võrla (ci, którzy mówią cyrylicą, nazywają ją oczywiście Вõрля ;-)).

Pisałem w „Czasopiisie” już w kwietniu 2005, że ustawa z dnia 6 stycznia 2005 daje nam unikalną szansę zachowania naszej historycznej spuścizny w nazewnictwie stron ojczystych tylko wtedy, jeśli podejmiemy do sprawy zupełnie uczciwie i zapiszemy te nazwy po podlasku, to znaczy tak, jak one brzmią w rzeczywistości. Niestety, nikt

nie zechciał wykonać minimalnego wysiłku, by wytłumaczyć radnym w Orli (Võrla/Bõрля) i Czyżach (Čyžê/Чыжê), że nazwy ich miejscowości nie da się zapisać dokładnie ani pisownią białoruską, ani ukraińską, ani polską, i że trzeba wprowadzić dla trzech samogłosek dyftongicznych, które istnieją w języku podlaskim, odrębne znaki graficzne (na przykład ê, iê, ô). Tak jak zrobili to Kaszubi, wymyślając dla swoistych głosek kaszubszczyzny własne znaki graficzne, odrębne od polskich. I jest efekt — Kaszubi już mają powszechnie akceptowane w swojej społeczności tablice ze swoimi nazwami, a my — tylko zdjęcia takich hipotetycznych (i niepiśmiennych) tablic w „Niwie”.

Parę rzeczy bardziej przykrych

Jeśli rzeczywiście panowie Kondratiuk i Łatyszonek byli w jakiejś komisji, która zajmowała się kwestią tradycyjnych nazw miejscowości na Podlasiu, to co właściwie ustalili? To, że Võrla/Bõрля powinna nazywać się Опля, a Šerniê/Шэрніê — Шэрні? A jeśli nie byli w żadnej komisji, to dlaczego nie zabrali na ten temat głosu publicznie?

Pan Łatyszonek napisał kilkusetstronicową rozprawę historyczną o tym, jak ważna dla Białorusinów jest autentyczna nazwa ich ojczyzny. OK., zgadzam się. Bardzo ważna. Dlaczego zatem historyk Łatyszonek uważa, że dla Białorusinów w Czyżach i Orli autentyczne nazwy ich miejscowości to rzeczy akurat nieważne? No bo jak można wytłumaczyć jego milczenie wobec tych bzdur, które wypisuje „Niwa”? Czy już naprawdę wszystkim naszym naukowcom na Białostocczyźnie „zwiśa i powiewa”, co się robi w tak zwanej „sprawie białoruskiej”?

Pan Kondratiuk napisał niedawno parę sążnistych artykułów o tym, jak wielkie znaczenie ma zachowanie tradycyjnych nazw miejscowości na Białostocczyźnie w świetle ustawy mniejszościowej z 2005 roku. Ale nie poszedł dalej za ogólne banały i nawet nie dotknął sedna rzeczy — a jakie mianowicie nazwy na „ruskim” Podlasiu poniżej Narwi są tradycyjne? Dlaczego? Zabrakło Panu odwagi czy kompetencji, Panie Profesorze?

Dodatek gramatyczny (dla „współczesnych użytkowników języka WKL”)

W języku podlaskim („swoim”, „naszym”) nie można zastępować fonemu ô przez o lub u, fonemu ê (iê) przez e (i), a fonemu g przez h, bowiem te fonemy, jak i pozostałe 36 fonemów podlaskich, speł-

nią swoją podstawową funkcję odróżniania wyrazów. Inaczej mówiąc, takie upraszczające zamiany mogą prowadzić do nieporozumień w komunikacji, do których podlaski system fonetyczno-morfologiczny na przestrzeni wieków nie dopuszczał. Nie dopuszczali do tego ludzie, który nie tylko że nie byli doktorami i profesorami, ale nawet nie umieli pisać i czytać. Oni wiedzieli, dlaczego to robią. A my dzisiaj, z dyplomami uniwersytetów w kieszeni, dopuszczamy się albo świadomego fałszerstwa, albo nieświadomie demonstrujemy światu swoją ignorancję wobec własnej spuścizny i ogólnych reguł gramatycznych.

1) Nie można zastępować *ô* przez *o*, bo na przykład: *vôn* znaczy *on*, a *von* znaczy *precz*. *Kôški* i *Koški* to dwa odrębne słowa.

2) Nie można zastępować *ô* przez *u*, bo na przykład: *môr* znaczy *mór* (zaraza), a *mur* znaczy *mur* (ściana). *Vôrla* i *Vurla* to dwa odrębne słowa.

3) Nie można zastępować *ê* przez *e*, bo na przykład: *siêj* znaczy *siej* (tryb rozkazujący czasownika *siêjati* — *siac*), a *siej* znaczy *ten*. *Čyžê* i *Čyže* to dwa odrębne słowa.

4) Nie można zastępować *iê* przez *i*, bo na przykład: *liês* znaczy *las*, a *lis* znaczy *lis*. *Hredeliê* i *Hredeli* to dwa odrębne słowa.

5) Nie można zastępować *g* przez *h*, bo na przykład: *gôr* znaczy *nitka do wyszywania*, a *hôr* znaczy *gór* (dopełniacz słowa *hory* — *góry*).

Występowanie fonemów dyftongicznych *ô* i *ê* (*iê*) to jedna z podstawowych i najistotniejszych cech, świadczących o odrębności systemu fonetyczno-morfologicznego języka podlaskiego od języków białoruskiego i ukraińskiego, w których tych fonemów brak.

Svoja.org, 7 listopada 2009

Безназоўнае Падляшша

Пра магілы

Беларушчына на Падляшшы дагасе. Зьнешне сытуацыя выглядае як быццам заспакаяльна — у Беластоку працягваюць выход твораў „Ніва” і мясячнік „Часопіс”, штогод выходзяць некалькі беларускіх кніжачак зь вершамі, прозай або публіцыстыкай, існуюць беларускія перадачы на дзяржаўным польскім радыё і тэлебачаньні, тысячы дзье або тры падляскіх школьнікаў навучаецца беларускай мове ў школе. Але кожны, хто мяркуе пра сытуацыю беларушчыны на Падляшшы не па артыкулах у „Ніве” ці перадачах Радыё Рацыя, а абспіраецца на асабісты досвед, — як, напрыклад, я, — ня можа не прызнаць (прынамсі перад самім сабою, у глыбіні душы), што інстытуцыянальная беларушчына не запыняе працэсу асыміляцыі падляскіх беларусаў, бо яна, гэтая беларушчына, даўно ператварылася ў вонкава прывабную, але насамрэч мёртвую абалонку меншасці, якая адной нагой ужо стаіць у магіле.

Самы выразны і аб'ектыўны сыгнал нашага няўмольнага згасання прагучаў пасля абвешчэння вынікаў перапісу 2002 году. Вынікі засьведчылі, што беларусаў на Беласточчыне ня чвэрць мільёна, як лічылася ў 1990-х і раней, а ўсяго 46 тысячаў. Паводле гэтага самага перапісу, каля 40 тысячаў беларусаў яшчэ гавораць дома па-беларуску; шэсьць тысячаў гавораць дома па-польску, тым ня менш залічваюць сябе да беларусаў.

Іншыя сыгналы гэтага згасання, можа быць, менш выразныя, чым вынікі перапісу, але ня менш красамоўныя. Нягледзя-

чы на паўстагодзье з гакам навучання беларускай літаратурнай мове на Падляшшы (у выніку чаго два-тры дзясяткі тысячаў падляскіх беларусаў, прынамсі тэарэтычна, павінны былі стаць граматымі ў гэтай мове), гэтая граматынасьць ніяк не праяўляе сябе ў публічным жыцці. Не існуе літаральна ніводнага жывога падляскага сайту ці форуму ў інтэрнэце, які вёўся б на беларускай мове. На беларускай мове на Падляшшы публічна і рэгулярна пішуць і гавораць толькі тыя, хто гэтым заняткам зарабляе сабе на хлеб (то бок, два дзясяткі журналістаў). Калі б не было дзяржаўнай падтрымкі і грантаў, уся беларуская выдавецкая справа на Падляшшы загнула б за лічаныя тыдні. Нікому зь беларусаў ня рупіць падтрымліваць беларускае слова з свае ўласнае кішэні.

Паволі, але няўмольна згасае і беларуская літаратурная творчасць на Падляшшы. Наймаладзейшым зь літаратурнай сябрыны „Белабежа“, якія яшчэ час-часам выдаюць нешта па-беларуску, сёння ўжо больш за 50 гадоў. Нягледзячы на розныя высілки, каб абудзіць зацікаўленасць беларускім культурным словам сярод пакаленняў школьнікаў і ліцэістаў, нічога талковага не атрымліваецца. Беларуская мова ўжо перастала быць мовай культуры для падляскіх беларусаў. У публічным жыцці яна засталася толькі як мова журналістыкі і як прадмет у школе.

Дый факт, што 40 тысячаў чалавек на Падляшшы гавораць па-беларуску ў сям’і, далёка не адназначны і неаспрэчны. Пра гэта крыху далей.

Пра надпісы над магіламі

У 2005 годзе ў Польшчы ўвайшоў у жыццё закон „Аб нацыянальных і этнічных меншасцях ды рэгіянальнай мове“. У фармальным сэнсе закон зьяўляецца развіццём і ўдакладненнем абавязанняў, якія ўзяла на сябе Польшча, далучаючыся да Эўразьвязу ў 2004 годзе і прымаючы корпус эўрапейскага заканадаўства, напрацаваны Эўразьвязам раней. Кажучы яшчэ дакладней, гэты меншасны закон у вялікай меры зьяўляецца польскай канкрэтызацыяй „Эўрапейскай хартыі рэгіянальных і меншасных моваў“, якую Польшча ратыфікавала ў 2009 годзе.

Паводле закону, да меншасных моваў у Польшчы належаць, сярод іншых, беларуская, украінская, літоўская, нямецкая, славацкая. Да рэгіянальных моваў: кашубская.

У практычным сэнсе закон дае права меншасцям у тых гмінах, дзе яны складаюць ня менш за 20 адсоткаў насельніцтва, карыстацца мовай меншасці як „дапаможнай” у кантактах з мясцовымі ўладамі (то бок, гаварыць па-свойму з гміннымі службоўцамі і пісаць па-свойму просьбы ў гміну) ды змяшчаць на дарожных знаках з назвамі мясцовасцяў традыцыйныя назвы, побач з польскімі.

У беларускім выпадку практычнае значэнне мае толькі артыкул закону аб дзвяюхмоўных дарожных знаках з назвамі мясцовасцяў. Беручы пад увагу сытуацыю зь беларускай граматычнасцю, пра якую я згадаў вышэй, ніхто не спадзяецца, што каму-небудзь захочацца ў нейкай гміне напісаць нейкую паперыну па-беларуску (а гаварыць па-свойму ў гмінных установах на Падляшшы і раней ніхто не забараняў).

Інакш кажучы, нельга ўжо запыніць сыходу беларушчыны ў магілы, якімі па сутнасці сталіся беларускія вёскі на Падляшшы. Але яшчэ магчыма паставіць над гэтымі магіламі крыжы з надпісамі на роднай мове нябожчыкаў.

Усе іншыя меншасці, якія мелі 20-адсоткавы дэмаграфічны патэнцыял у нейкай гміне, ужо паставілі сабе дзвяюхмоўныя знакі са сваімі традыцыйнымі назвамі і пра ўсю справу пасьпелі забыць (такім чынам, у Польшчы вы можаце натрапіць ня толькі на літоўскія і кашубскія назвы, але і на нямецкія). А вось на беларускія знакі вы не натрапіце, нягледзячы на тое, што беларусы займаюць трэці па немцах і кашубах кампактны арэал меншаснага пражывання ў краіне, і маюць права напісаць свае назвы на знаках у 12 гмінах (гарадоцкай, нараўчанскай, нараўскай, бельскай, чыжоўскай, гайнаўскай, дубіцкай, арлянскай, кляшчэлёўскай, чаромхаўскай і дзвяюх гарадзкіх — у Бельску і Гайнаўцы). Чаму няма беларускамоўных дарожных знакаў?

Гэтае пытаньне, як мне здаецца, з тае самае катэгорыі, што і пытаньне: чаму ў Горадні, у якой больш за 300 тысячаў насельніцтва, сёлета бацькі толькі адной дзяўчынкі захацелі аддаць сваё дзіця ў беларускамоўную клясу? Або пытаньне: чаму Лукашэнка, які кіруе Беларуссю амаль 17 гадоў, можа безь вялікіх праблемаў пакіраваць ёю і наступныя 17? Зразумела, на Падляшшы няма ні Лукашэнкі, ні Горадні, але застаецца той самы народны беларускі мэнталітэт, што і ў Рэспубліцы Беларусь.

Я ня ведаю, кудую пралягае шлях да загадкі беларускага мэнталітэту як такога, а таму тут дам толькі частковы адказ на

вышэй пастаўленае пытаньне, то бок, пастараюся сфармуляваць правінцыйны, падляскі варыянт адказу на пытаньне, чаму ўсё роднае нам да лямпачкі.

Хто баіцца дыфтонгаў?

Публічнай таямніцай Падляшша, пра якую ня згадвае ні „Ніва“, ні Радзё Рацыя, зьяўляецца факт, што беларуская літаратурная мова амаль ня мае апоры ў жывых народных гаворках. Са згаданных мною 40 тысячаў чалавек, якія заявілі, што гавораць на беларускай мове дома, толькі каля 8 тысячаў гавораць на гаворках літаратурнай мовы, тым часам як 32 тысячы — на падляскіх гаворках, якія зьяўляюцца заходняй пэрыфэрыяй арэалу палескіх гаворак Берасьцейшчыны (гэта мая ацэнка на аснове перапісу 2002). Так-так, маюцца на ўвазе гаворкі той самай падляскай мовы, якой мы з братам прысьвяцілі сайт Svoja.org.

Кажучы канкрэтна, калі трымацца духу і літары закону, дык назвы на беларускай літаратурнай мове можна зьмясьціць толькі ў нараўчанскай і гарадоцкай гмінах, бо толькі там у нас людзі гавораць на гаворках літаратурнай мовы. У 10 іншых гмінах, дзе людзі гавораць на той ці іншай падляскай гаворцы, трэба пісаць традыцыйныя назвы мясцовасьцяў па-падляску. Зразумела, у тым выпадку, калі мець на ўвазе захаваньне аўтэнтчнай моўна-культурнай спадчыны беларусаў Падляшша, а ня мёртвай абалонкі.

Не ўваходзячы ў спрэчку наконт таго, ці падляскія гаворкі трэба залічыць да беларускай ці ўкраінскай мовы, ці да асобнай падляскай мікрамовы, я скажу толькі тое, што ў гэтым выпадку самае істотнае: практычна ўсе падляскія гаворкі выстройваюцца ў строгую фанэтычна-марфалагічную сыстэму, якая моцна адрозьніваецца як ад беларускай і польскай, так і ўкраінскай сыстэмаў. Гэтай сыстэмы нельга ігнараваць у назвах мясцовасьцяў, дзе яе арыгінальныя рысы (дыфтонгі *уо*, *іэ* і *ыз*; оканьне і уканьне; адсутнасьць беларускага дзеканьня і цеканьня; адсутнасьць украінскага іканьня і ыканьня) выступаюць асабліва выразна і часта.

І тым ня менш, Гмінная рада Орлі ў сваёй пастанове з 30 верасьня 2009 амаль усе гэтыя прыкметы сваёй роднай мовы праігнаравала і зацьвердзіла „традыцыйныя“ назвы мясцовасьцяў, якія ні зь якой мовай (ні беларускай, ні ўкраінскай, ні падляскай) ня маюць шмат супольнага. Інакш кажучы, для дарожных знакаў

перад сваімі вёскамі арлянскія дэпутаты прыдумалі (або арлянскім дэпутатам нехта прыдумаў) нейкую асобную мову, якую ня толькі цяжка ідэнтыфікаваць, але ў якой таксама немагчыма вызначыць нейкія лягічныя фанэтычныя правілы.

З 26 „традыцыйных” назваў, якія Гмінная рада ў Орлі падала на зацвяверджаньне міністру ўнутраных справаў і адміністрацыі (бо гэта ён прымае канчатковае рашэньне адносна абсталяваньня дзвюхмоўных знакаў), толькі 9 (дзевяць) супадаюць у гучаньні з назвамі, якімі карыстаюцца мясцовыя жыхары, беларусы-падляшукі. 17 „традыцыйных” назваў з гэтага сьпісу, кажучы найпрост, зафальшоўваюць аўтэнтычныя, беларуска-падляскія назвы вёсак.

Я ня буду разглядаць усе 17 выпадкаў гэтага перайначаньня, а пакажу толькі тры-чатыры назвы, каб даць вам адчуць абсурднасьць і адначасова небясьпеку гэтай спробы сыцерці адзін з апошніх аўтэнтычных сылядоў беларушчыны на Падляшшы.

Пачнем з назвы цэнтру гміны. Дзяржаўная назва: *Orla*. Прапанаваная назва: *Орля*. Традыцыйная назва: *Byorla/Vôrla*. (Я тут падаю аўтэнтычную падляскую назву ў кірылічнай вэрсіі, дзе дыфтонгі пазначаюцца дыграфамі *yo, iz, ыз, i* ў лацінскай вэрсіі паводле стандарту *Svoja.org*, дзе адпаведныя дыфтонгі пазначаюцца як *ô, iê, ê*). Прапанаваная назва паўтарае афіцыйную назву, ігнаруючы традыцыйнае прыстаўное *в* і дыфтонг *yo*.

Koszele — *Кошэлі* — *Кошэліэ/Košeliê*. Прапанаваная назва ігнаруе дыфтонг *із*, які адначасова вызначае месцы націску ў назьве (дыфтонгі ў падляскіх гаворках заўсёды пад націскам).

Moskiewce — *Москоўцы* — *Móskuvci/Móskuvci*. Прапанаваны варыянт ігнаруе уканьне ў другім складзе, уключае нехарактэрнае „у кароткае”, якое ў жывых падляскіх гаворках зьяўляецца несистэмным гукам, і замяняе *i* ў апошнім складзе *ы*.

Gregorowce — *Рыгоруўцы* — *Rygóruvci/Ryhóruvci*. У прапанаванай назьве зьніклі *у* ў трэцім складзе і мяккае *ц* у апошнім складзе ды зьявілася несистэмнае „у кароткае”.

Ня трэба быць дыплямаваным лінгвістам, каб пабачыць, што запрапанаваныя ананімнымі спэцыялістамі варыянты ня ўпісваюцца ні ў якія нормы беларускай мовы — ні літаратурнай, ні якой іншай.

Можна было б пасьмяяцца і сказаць, што ніхто пры здаровым розуме гэтакі абсурд ніколі не зацвявердзіць, так што ўсё гэта — пустая трата часу.

Але мне ўжо сьмяяцца ня хочацца. Па-першае таму, што гэтыя „традыцыйныя” назвы прыдумалі хутчэй не мае суродзічы-падляшукі з Орлі, у якіх адмысловай мовазнаўчай адукацыі няма, а „грамадзкая камісія” змагароў за беларушчыну на Падляшшы, у якую, калі верыць чуткам, уваходзілі людзі з тытуламі дактароў і прафэсараў навук, у тым ліку гістарычных і філялягічных.

Па-другое таму, што „Часопіс” зь лютага 2011, у матэрыяле пад назвай „Гістарычны крок Орлі”, паведаміў: *Запісанае кірыліцай гучаньне назваў мясцовасьцяў выпрацаваў калектыў экспэртаў, стараючыся паяднаць іх гутарковую асаблівасьць зь беларускім альфавэтам і ўзгадніць з гістарычнымі пераказамі.* „Часопіс” дадае, што гэтыя назвы падтрымала Камісія па назвах мясцовасьцяў, якая дзейнічае пры Міністэрстве ўнутраных справаў і адміністрацыі (МУСiА). Значыць, засталася толькі падпісацца міністру пад адпаведным распараджэньнем (магчыма, ён ужо і падпісаўся), і Орля ўвойдзе ў беларускую гісторыю. Я толькі ня ўпэўнены, ці ў гэтай гісторыі мовазнаўчы пачын у Орлі застаецца як сымбаль перамогі над асыміляцыяй, ці як яшчэ адна беларуская перамога над здаровым глуздам.

Што рабіць?

На гэтым месцы я чую рэплікі чытачоў: Калі ты такі разумны, дзядзька, дык чаму ты не пастараўся прадухіліць гэтую прафанацыю, калі яшчэ было можна? Чаму ты не падзяліўся сваімі сумневамі зь беларускімі экспэртамі той безназоўнай „грамадзкай камісіі” на Падляшшы і з польскімі мовазнаўцамі камісіі пры МУСiА ў Варшаве?

Усё гэта я зрабіў.

Можаце верыць або не, але ніякі беластоцкі беларускі СМІ так і не паведаміў толкам, хто насамрэч быў у тым калектыве экспэртаў, які раіў дэпутатам Гміннай рады ў Орлі наконт назваў. На ўзроўні чутак, якія дайшлі да мяне ў Прагу, я магу сказаць, што нібыта сярод іх былі гісторык Алег Латышонак і філёляг Міхал Кандрацюк. Але калі яны скажуць, што ў ніякай такой камісіі не былі, дык у мяне няма доказаў адваротнага. Гэта, мусіць, была даволі падпольная камісія...

Па-другое, адразу пасля таго, як быў абнародаваны закон аб меншасьцях і рэгіянальнай мове, у красавіцкім нумары „Часопіса” ў 2005 годзе я апублікаваў артыкул, дзе ў прынцыпе напісаў

тое, што пішу сёння вам: закон дае нам шанец аддаць справядлівасць нашым мёртвым вёскам і запісаць іхныя назвы так, як яны гучаць у сапраўднасці, то бок, па-падляску. Запісаць іх на літатаратурнай мове ня мае сэнсу, бо гэта ня будзе адпавядаць праўдзе. А нашай беларускай ідэнтычнасці на Падляшшы ніякім чынам не зашкодзяць падляскія назвы. Наадварот, маючы на ўвазе тое, на якой мове гаворыць пераважная большасць падляскіх беларусаў, гэты крок можа толькі ўзмацніць нашу беларушчыну.

Мне тады і ў самым кашмарным сьне не магло прысьніцца, што мае таварышы ў змаганні за лепшую беларускую долю на Падляшшы могуць выбраць яшчэ нешта іншае ў гэтай яснай сытуацыі выбару альбо-альбо: альбо на літаратурнай мове, альбо на падляскай. А яны, аказваецца, выбралі нейкую трэцюю мову, якую мовазнаўцам яшчэ толькі трэба вывучыць і ідэнтыфікаваць.

Па-трэцяе, яшчэ ў лістападзе 2009 я напісаў ліст у Камісію па назвах мясцовасцяў пры МУСiА, у якім выклаў справу назваў на Падляшшы так, як выклаў яе тут вам. Адна прафэсарка з тае камісіі адпісала мне, што камісія ведае пра цяжкасці з назвамі на Падляшшы, і дадала, што яна хацела б бачыць мяне як эксперта пры выпрацоўцы канчатковага рашэння па гміне Орля. Але потым, відаць, нехта важны ў міністэрстве перадумаў наконт падляскіх назваў. Нікому ў Варшаве не парупіла пракансультаваць гэтае рашэнне са мною.

Безумоўна, можна было б падаць у суд на міністэрства за гэтую прафанацыю беларушчыны ў гміне Орля. І ня выключана, што можна было б гэты суд выйграць, калі не ў Варшаве, дык у Страсбуры. Польскі закон аб меншасных мовах *explicite* гаворыць, што „вызначэнне дадатковай назвы на мове меншасці адбываецца згодна з правапісам гэтай мовы”. Згодна з правапісам якой мовы вызначылі „традыцыйныя” назвы ў гміне Орля? Такую мову, як я ўжо адзначыў, яшчэ трэба пашукаць са сьвечкай.

Але справы „Максімюк супраць польскай дзяржавы”, хутчэй за ўсё, ня будзе. Ну бо як жа мне абвінавачваць польскую дзяржаву ў фальшаванні моўнай спадчыны беларускай меншасці, калі аб зацвярджэнні гэтай фальсыфікацыі папрасіла сама зацікаўленая меншасць, безь відавочнай прынукі з боку дзяржавы?

Тыповая беларуская сытуацыя, праўда? Чалавеку кажуць прыйсці на ягонае ўласнае павешаньне, а ён ня толькі што не

ўцякае куды вочы глядзяць, але і намыленую вярхоўку нясе з сабою пад шыбеніцу. Ці такому чалавеку магчыма неяк дапамагчы? Дый ці трэба?

Радые Свабода, 21 лютага 2011

Gmina Orla załatwiona (na amen)

Nu što Ź, Svoja.org vinšuje vsiêch zacikavlaných z historyčnym postavleniom tabliciuv z podvôjnymi nazvami vjosok u gmini Vôrla.

Perše, što liêze na jazyk: Zostanetsie zahadka buduščym pokoliêniam movoznavciuv i archeologuv, do jakoji movnoji i cyvilizacijnoji [bez]kultury naležali lude, kotorym postavili siêty stovpy i tablici z podvôjnymi napisami.

Druhie: Teperešnim pokoliêniam zmaharôv za zachovanie biłoruških slidôv na Biłostôčyni zostanetsie do kuncia Źycia haniêbna pametka jichnioji bezhramotnosti i naplovatel'skoho pudychodu do movno-kulturnoho nasliêdstva svojich rodičuv i zemlakôv. Jakim sposobom vysmuktana z palcia nazva *Москоўцы* bôlš hramotna i kulturna za nazvu *Москвыці/Moskuvci?* (Sakrat Janovič 30 liêt tomu, koli tôlko ja z jim poznamivsie, pohovoruvav, što hramotnych ludi sered dijačôv biłoruškoho ruchu na Biłostôčyni možna poličyti na palciach odnoji ruki, i šče sporo palci zostanetsie nezaniatych. Ja, možlivo, pryznavav jomu raciju, ale siêtoji observaciji krynkuv'skoho pišmennika ne rozhołošuvav ne toje, što sered polakuv, ale i sered biłorusuv. A tut nate vam — minuło 30 liêt, i my vže na siêtu odnorku sytuaciju divimoš z honorom, a ne stydom. I šče turystuv zaprošujem u gminu Vôrla, kob i vony podiviliš.)

Tretie: Nikomutki, jak vyhladaje, pokamiš ne stydno čerez siêty podvôjny napisy. „Niva” z siêtoho tyžnia opublikovała šče odin bzdurny tekst pro biłoruški nazvy v gmini Vôrla, ani słovom ne zhadavšy, što 80 procent siêtych nazvuv ni z biłoruškoju movoju, ni z jakoju inšoju ne maje ničoho spôlnoho, kromi azbuki. (Ale naveť z azbukoj sytuacija ne do kuncia odnoznačna — u nazvach „Снічки”

i „Топчыкалы” pomiêšany dviê azbuki, kirylična i łacinska). Na Biłostôčyni odin tólko Kastuś Bandaruk zaiknuvsie v svojôm blogovi, što vsio ž taki vypadało b Vôrlu nazvati na tablici *Вуорля*, tak jak jijie na samum diêli nazývajúť mistiovy lude, koli vže na toje pujšto. (Nu ale Kastuś, u rozumiêni Sakrata Janoviča, zajmaje odin palec na zhanutuj movoznavčuj ruciê.)

Četverte: Same zahadkove dla mene v siêtuj vurlanškuj profanaciji, što za siêty podvôjny nazvy ne stydno i profesoram-movoznavciam z Komisji Ustalania Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych, kotora praciuje pry Ministerstvi Nutranych Sprawuv i Administraciji v Varšavi.

Zatoje mniê stydno diš przyznatisie, što šče dva roki nazad u mene było koje-jakoje spodivanie na kompetentnoś siêtoji Komisiji.

Koli v pazdziernikovi 2009 roku „Niva” napisała, što Rada Gminy Vôrla pryniała postanovu pro podvôjny nazvy, pereličujučy nekotory z tych kompromitujuščych nazvuv, ja ne tólko što napisav ohulnodostupny artykuł pro siêty onomastyčny skandal („Nie stawiajmy pomnika swojej ignorancji”), ale i piśmo do Komisiji od nazvuv pry Ministerstvi. Piśmo, datovane 16 listopada 2009 roku, ja vysłav „za poręczeniem odbioru” na adres Komisiji i personalno Profesor Aleksandry Cieślikowej, kotora na toj čas tam staršyniovała. Do piśma ja dołučyv „Załącznik 1” (de roztlumačyv profanaciju z dodatkowymi nazvami v gmini Vôrla) i „Załącznik 2” (de roztlumačyv najistotniêjšy fonetyčny pôznaki pudlaškoji movy, bez viêdania jakich nema što i pudychoditi do autentycznych vurlanških nazvuv).

Choć i ne odrazu, ale Profesor Cieślikowa odkazała mnie e-mailem, pišučy, što Komisija viêdaje pro tiažkosti z nazvami na Biłostôčyni i što vona bačyła b mene jak konsultanta pry vypraciôvci oficijnoji postanovy Komisiji dotyčno prôšby Rady Gminy Vôrla. Ale na siêtum môj kontakt z Komisijeu i oburvavsie. Nichto bôłš z Komisiji do mene ne odozvavsie.

Zahlanuvšy na sajt Ministerstva v styčniovi 2011, ja pročytav komunikat, što Komisija na posedženi v listopadi 2010 rozvažala spravu dodatkovyh nazvuv u nekotorych gminach, a sered jich — i v vurlanškuj. Referentom vurlanškoji prôšby była Profesor Ewa Wolnicz-Pawłowska. Jôj ja posłav nastupnoho e-maila:

Pani Profesor

Ewa Wolnicz-Pawłowska

Komisja Nazw Miejscowości

i Obiektów Fizjograficznych przy MSWiA
Warszawa

Szanowna Pani Profesor,

nazywam się Jan Maksymiuk, jestem dziennikarzem Radia Wolna Europa, pracuję w białoruskiej redakcji tego radia w Pradze. Jestem Białorusinem urodzonym i wychowanym na Podlasiu, od kilku lat zajmuję się opracowywaniem i upowszechnianiem pisemnej wersji dialektu podlaskiego opartego na gwarach wschodniosłowiańskich pomiędzy Narwią i Bugiem. W tym celu prowadzę stronę internetową Svoja.org (<http://svoja.org/>).

Moje zatroskanie budzi sprawa wprowadzenia dodatkowych tradycyjnych nazw miejscowości w gminach z ludnością białoruską na Podlasiu, w szczególności sprawa ustalenia dodatkowych nazw 26 miejscowości w gminie Orla.

Na stronie internetowej MSWiA znalazłem informację, że Komisja Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych miała odbyć posiedzenie 8-9 listopada 2010 i że Pani miała na tym posiedzeniu opiniować wspomniany wniosek z gminy Orla. Czy Pani opinia w tej sprawie jest dostępna dla ogółu obywateli? Jeśli tak, to gdzie mógłbym się z nią zapoznać?

Rzecz w tym, że w uchwale Rady Gminy Orla z dnia 30 września 2009, która proponuje dodatkowe nazwy 26 miejscowości (bip.orka.samorzady.pl/?a=2516), tylko 9 nazw spełnia wymóg tradycyjności, tzn. brzmi tak, jak te nazwy wymawiają miejscowi mieszkańcy. Natomiast pozostałe nazwy zostały zniekształcone i nie odpowiadają brzmieniowo temu, co mamy w rzeczywistości. Wyjaśniałem tę sprawę dokładnie w liście do Komisji z dnia 16 listopada 2009. Profesor Aleksandra Cieślikowa odpisała mi wówczas, że jest świadoma trudności w ustaleniu grafii nazw dodatkowych w gminach na Podlasiu i że Komisja weźmie pod ewentualną uwagę moje zastrzeżenia i uwagi.

Dlatego też chcę się dowiedzieć, w jakim stadium jest sprawa ustalenia nazw dodatkowych w gminie Orla? Czy już została podjęta jakaś wiążąca decyzja w tym względzie? Jeśli tak, to jaka?

Z wyrazami szacunku,

Jan Maksymiuk

Senior Multimedia Editor

Radio Free Europe/Radio Liberty, Inc.

Prague, Czech Republic

Odkazu na svôj e-mail od Profesor Wolnicz-Pawłowskiej ja ne doždavsie. Možljivo, treba było poslati jôj piśmo „za porěčeniem odbioru”, jak popередnio do toji inšoji profesorki.

Teper užе my vsiê viêdajem, jakuju postanovu pryniała Komisija. Chutčêj za vsio, jak uvažaje môj brat, Komisija popraciovała z vurlanśkimi nazvami metodoju „kopiuj/wklej”. Komisija ne tólko što ne pocikavilasie problemuju autentyzmu zaproponovanych dodatkovyh nazvuv u gmini Vôrla, ale i plunuła na ustavu z dnia 6 styčnia 2005 roku „O mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym”, kotora nakazuje dodatkovy menšosny nazvy pisati zhôdno z pravopisom menšosnoji movy. Zhôdno z pravopisom jakoji movy zapisany nazvy *Кошэлі, Москоўцы, Шэрні, Волька Выганойска, Олекшы, Рыгоройцы*, ne kažuču pro „Снічкі” i „Топчыкалы”?

Nema pudstavuv spodivatisie, što Komisija može pudyjti považniêj do nastupnych prykladuv onomastyčnogo vandalizmu na Pudlašy. Ale koli Komisija zatverdit podôbnu chierniu, jak dla Vôrli, dla inšych pudlaškomovnych gminuv, to ja obiciaju publično, što podam na Ministerstvo v sud, spočatku v Varšavi, a potom u Strasbourgu — za systematyčne zništožuvanie nacijonalnogo kulturnoho nasliêstva bیلorusuv u Pôlščy.

A siêta vurlanśka chiernia nechaj zostanetsie na sud našoji sovesti. Možljivo, šče ne vsiê obminiali jijiê na deržavny zarôbki i medaliê...

Svoja.org, 8 korostenia (pazdziernika) 2011

Sioła i vjoski po-svojomu

Ode dajutsie oficijalny (pôlski), pudlaški (podług piśmovoho standartu Svoja.org) i mistiovy nazvy pudlaških siołuv i vjosok, u kotorych šče hovorat abo do nedavnioho času hovoryli na pudlaških hovôrkach (to značyt, na hovôrkach bez poslidôvnoho *dziekania* i *ciekania*). Siêty spis ne ochvatuje pudlaških nazvuv na Puvden-num Pudlašy, u mazovieckum i lublinšcum vojevôdstvach.

Mistiovy nazvy dajutsie tôlko v tych vypadkach, koli vony odličajutsie od pudlaškoho piśmovoho standartu. U takich vypadkach përed mistiovoju nazvoju stojit pomiêtka *m*, naprykład: Wojnówka — Vôjnuvka; *m* Vújnuvka. Koli standartova i mistiova pudlaški nazvy zbihajutsie, to stavimo tôlko odnu nazvu koło oficijalnoji, naprykład: Orzechowicze — Orêchvičy.

U vsiêch pudlaških nazvach (standartovych i mistiovyh) zaznacyany pryzvuk (akcent).

Pudlaški nazvy možna tožë zapisati kiryličnoju azbukoju, uziavšy za osnovu, naprykład, biłorušku versiju kirylici. Treba tôlko domovitisie, jak zaznačati pudlaški dyftongi — jak ô, ê, iê čy jak yo, ыэ, iэ? Konkretno, treba podivitisie i podumati, kotory zapis lepi vyhladaje: *Вôрля* čy *Вуорля*? *Чыжê* čy *Чыжыэ*? *Снiêжкi* čy *Снiэжкi*?

Inačej kažučy, zapis pudlaških nazvuv ne zjavljajetsie neodôlnoju hramatyčno-pravopisnoju problemoju. Na samum diêli, pry zapisi autentycznych nazvuv na Pudlašy problemoju je tôlko vybur pomiž schôdniosťovjanškoju tradycijeju (pryvezanosť pravosťavnych pudlašukôv do kirylici) i pragmatykoju (mołodyje pokoliêni pudlašukôv vžë zhubili siêtu pryvezanosť i často ne vmiêjut praktyčno korystatisie kirylicieju).

Gmina Bielsk Podlaski

Augustowo — Jahuštóvo
Biała — Biêła
Bielsk Podlaski — Biêłsk Pudláški
Chraboły — Chraboły
Deniski — Deníski
Dubiażyn — Dubjážyno
Grabowiec — Hrábuveć
Haćki — Haćkí
Hołody — Hołodý
Hryniewiczze Duże — Velíki Hrynevíčy
Hryniewiczze Małe — Małyje Hrynevíčy
Jacewicze — Jacévičy
Knorozy — Knorozý
Knorydy — Knorýdy
Kotły — Kutły
Kozły — Kuzły
Kožyno — Kóžyno
Krzywa — Kryvája
Lewki — Lévkí
Łoknica — Łóknicia
Miękisze — Mjákišy
Mokre — Mókre
Ogrodniki — Horódniki
Orzechowicze — Orêchvičy
Parcewo — Párciovo
Pasyнки — Pásynki; *m* Pásynki; Pásenki
Piliki — Píliki
Pilipki — Pilípki
Ploski — Plóski; *m* Plóski, Pléski
Plutycze — Plútičy
Podbiele — Pudbiêle
Proniewiczze — Pronevičy
Rajki — Rájki; *m* Rájki; Réjpičy
Rajsk — Rajšk
Rzepniewo — Rypniévo
Saki — Sakí
Sobótka — Subôtka
Stryki — Strykí

Szastały — Šastały
Treszczutki — Treščutki
Zubowo — Zúbovo

Gmina Boćki

Andryjanki — Ondryjánki
Boćki — Bótki
Bodaczki — Bodáčki
Bodaki — Bodáki
Bystre — Býstre
Dubno — Dúbno
Dziecinne — Dziécin
Hawryłki — Havrýłki
Jakubowskie — Jakubôvskie
Krasna Wieś — Krásne Sełó
Mołoczki — Mołóčki
Nurzec — Nuréc
Olszewo — Olšévo
Pasieka — Paséka
Sasiny — Sásiny
Siekluki — Sieklúki
Sielc — Sielc
Skalimowo — Skalimóvo
Starowieś — Staróje Sełó; *m* Stáre Sełó
Szeszyły — Šésyły
Szumki — Šúmki
Śnieżki — Sniêžki

Gmina Brańsk

Świrydy — Svirýdy
Zanie — Zaniê

Gmina Czeremcha

Czeremcha — Čerémucha; *m* Čerémucha; Čerémcha
Berezyszczce — Berezíšče; *m* Berezýšče
Bobrówka — Bobrôvka; *m* Bobrývka
Jancewicze — Jancévičy; *m* Jancévyčy

Kuzawa — Kúzava
Opaka Duża — Opáka
Pohulanka — Pohulánka
Połowce — Połóvci
Stawiszczce — Stavišče; *m* Stavýšče
Wólka Terechowska — Vólka Terechôvška; *m* Vílka Terechívška
Zubacze — Zubačê; *m* Zubačý

Gmina Czyże

Czyże — Čyžê
Hukowicze — Hukovíčy
Kamień — Kámeń
Klejniki — Kléniki
Kojły — Kôjły
Kuraszewo — Kúrašovo
Lady — Lády
Leniewo — Lenévo
Leszczyny — Liščýny
Łuszcze — Łuščê
Morze — Móre
Osówka — Osôvka
Podrzeczany — Pudrêčany
Rakowicze — Rákovičy
Sapowo — Sápovo
Szostakowo — Šostakóvo
Wólka — Vólka
Zbucz — Zbuč

Gmina Drohiczyn

Bujaki — Bujakí
Narójki — Narójki
Sady — Sadý
Sytki — Sýtki
Zajęczniki — Zájeczniki

Gmina Dubicze Cerkiewne

Czechy Orłańskie — Čochí Orlénští

Długi Bród — Dóvhi Brôd; *m* Maćkiévičy
 Dubicze Cerkiewne — Dúbičy Cerkóvny
 Górny Gród — Hurynôvščyna; *m* Hurynúvščyna
 Grabowiec — Hrábuveć
 Istok — Istôk; *m* Istúk
 Jagodniki — Jáhudniki; *m* Jáhudnyki
 Koryciski — Korýtiska; *m* Korýtyska
 Piaski — Piêski; *m* Pýski
 Rutka — Rútka
 Stary Kornin — Starý Kórnin; Staróje Kórnino; *m* Starý Kórnyń;
 Staróje Kórnyńo
 Starzyna — Staryná
 Tofiłowce — Tofiłowci; *m* Tufýłowci
 Werstok — Verstôk; *m* Vyrstúk
 Wiluki — Vilukí; *m* Vylukí
 Witowo — Vítuvo; *m* Výtuvó
 Wojnówka — Vôjnuvka; *m* Vújnuvka

Gmina Grodzisk

Czarna Wielka — Čórna Velíka; *m* Córna Dúza
 Drochlin — Dróchlin
 Makarki — Makárki

Gmina Hajnówka

Bielszczyzna — Biêlščyna
 Borysówka — Borýsuvka
 Chytra — Chítra
 Czyżyki — Čýżyki
 Dubicze Osoczne — Dúbičy Osóčny
 Dubiny — Dubiný
 Grodzisko — Horodísko
 Hajnówka — Hájnuvka
 Kotówka — Kotôvka
 Lipiny — Lipiný
 Łozice — Łózicia; *m* Łózycia
 Mochnate — Mochnáte
 Nowoberezowo — Nóve Berezóvo
 Nowokornino — Nóve Kórnino

Nowosady — Novosády
Orzeszkowo — Orêškovo
Pasieczniki Duże — Velíki Paséčniki; *m* Velíki Paséčniki; Kraší
Postołowo — Postołóvo
Progale — Próhali
Puciska — Putíska
Rzepiska — Rêpiska
Stare Berezowo — Staróje Berezóvo
Topiło — Topíło
Trywieża — Tryvéža
Wasilkowo — Vasilkóvo
Wygoda — Vyhóda

Gmina Juchnowiec

Wojszki — Vôjški

Gmina Kleszczele

Dasze — Dašê
Dobrowoda — Dobrývoda
Kleszczele — Kleščéli
Kuraszewo — Kúrašovo
Piotrowszczyzna — Petrôvščyna
Pogreby — Pohrebý
Policzna — Políčna
Saki — Sakí
Suchowolce — Suchovôlci
Toporki — Toporê
Zaleszany — Zaliêšany
Żuki — Žukí

Gmina Mielnik

Adamowo — Adamóvo
Homoty — Homóty
Koterka — Kotírka
Maćkowicze — Maćkóvičy
Mętna — Mútna
Mielnik — Mélnik

Moszczona Królewska — Moščóna
Niemirów — Nemiróvo; *m* Nymyróvo
Osłowo — Osłóvo
Radziwiłłówka — Radzivíľuvka
Sutno — Sútno
Tokary — Tokarê; *m* Tokarý
Wilanowo — Vilinóvo; *m* Vylinóvo

Gmina Milejczyce

Bielki — Biêłki
Chańki-Kościukowicze — Chańkí
Grabarka — Hrábarka
Mikulicze — Mikúličy
Milejczyce — Miliêčyčy
Nowosiółki — Novosiôłki
Pokaniewo — Pakaniévo
Rogacze — Rohačê
Sobiatyno — Sobjátino; *m* Sybjátyno

Gmina Narew

Chrabostówka — Chrabustôvka
Doratynka — Dorohatýnka
Gorodczyno — Horódčyno
Gradoczno — Hradóčyno
Istok — Istôk; *m* Istôk; Sračê
Janowo — Janóvo
Kaczały — Kačáły
Kotłówka — Kutľôvka
Koweła — Koveľá
Kozliki — Kôzliki
Krzywiec — Kryvéč
Kutowa — Kutovája
Lachy — Lachí
Łopuchówka (Łapuchówka) — Łopuchôvka
Łosinka — Łosínka
Makówka — Mákuvka
Narew — Nárva
Przybudki — Prybúdki

Puchły — Púchły
Radźki — Raďkí
Soce — Saciê
Trześcianka — Trystiánka; *m* Trystiánka; Trostiánka
Tyniewiczze Duże — Velíki Tinevíčy
Tyniewiczze Małe — Małyje Tinevíčy
Usnarszczyzna — Snárščyna
Waški — Vaškí

Gmina Nurzec-Stacja

Anusin — Anúsin
Borysowszczyzna — Borýsuvščyna
Chanie — Chaniê
Chursy — Chúrasy
Grabarka — Hrábarka
Klukowicze — Klúkovičy; *m* Klúkovičy
Litwinowicze — Litvínovičy; *m* Litvínovičy
Moszczona Pańska — Moščóna Pánska
Nurczyk — Núrčyk
Nurzec Wieś — Nuréc
Nurzec-Stacja — Nuréc-Stácija
Sycze — Syčê; *m* Syčý
Telatycze — Telátyčy
Tymianka — Týminka
Werpol — Verpóle
Wólka Nurzecka — Vólka Nuréčka; *m* Vílka Nuréčka
Zabłocie — Zabołótie
Zalesie — Zaliêsie
Żerczyce — Žérčyci

Gmina Orla

Antonowo — Antonóvo
Baranowce — Baranôvci
Czechy Zabłotne — Čochí Zabołôtny; *m* Čachí Zabołôtny
Dydule — Didiúli
Gredele — Hredeliê
Gregorowce — Ryhóruvci
Koszele — Košeliê

Koszki — Kôški
Kruhłe — Krúhłe
Krywiatycze — Kryvjátŷčy
Malinniki — Malínniki; *m* Malínnyki
Mikłasze — Mikłašê
Moskiewce — Móskuvci
Oleksze — Oleksê
Orla — Vòrla
Paszkwowszczyzna — Paškôvščyna
Pawlinowo — Pávlinovo; *m* Pávlinovo; Krúhłe
Reduty — Rúduty
Spiczki — Spičkí
Szczyty Dzieciołowo — Ščytý Dzienciołóvo
Szczyty Nowodwory — Ščytý Novodvóry
Szernie — Šerniê
Topczykały — Topčykały
Wólka — Vólka
Wólka Wygonowska — Vólka Vyhunôvśka

Gmina Siemiatycze

Baciki Średnie — Bácii Serédni
Boratyniec Lacki — Boratýneć Lácki
Boratyniec Ruski — Boratýneć Rúški
Cecele — Cecéli
Kajanka — Kájanka
Klekotowo — Klekotóvo
Klukowo — Klúkovo
Krupice — Krupíci
Ogrodniki — Horódniki; *m* Horódniki; Huródniki
Rogawka — Rohávka
Słochy Annopolskie — Słóchi
Szerszenie — Šeršeniê
Turna Duża — Túrna Velíka
Wólka Nadbużna — Vólka Nadbúžna

Gmina Wyszki

Malesze — Mališê; *m* Malisê
Mulawicze — Mulávičy

Samułki Małe — Samúłki Małyje; *m* Samúłki Máłe
Szpaki — Špakí; *m* Spakí

Gmina Zabłudów

Ciełuszki — Tełuški
Dawidowicze — Daviduvci; *m* Daviduvci; Strylciê
Kaniuki — Kaniúki
Pawły — Pávly
Ryboły — Rýboły
Zabłudów — Zabłudôvje

Падляскі пантэон

Майму роднаму Падляшшу — 500 гадоў. Кажучы больш канкрэтна — 500 гадоў набегла Падляскаму ваяводзтву. З гэтай нагоды мне захацелася прыгадаць некаторых слаўных сыноў Падляшша, сувязі якіх з падляскай зямлёй шырэйшай грамадзкасці малавядомыя, а то й зусім невядомыя. А падляшшучам ёсць кім пускаць дым у вочы, кажу вам. Мяркуйце самі...

Спачатку крыху гісторыі

У 1513 годзе кароль Польшчы і вялікі князь літоўскі Жыгімонт I сваім прывілеем прызначыў Івана (Сямёнавіча) Сапегу „на ваяводзтва падляскае, берасцейскае і інш.". Я не гісторык, а таму ня ў змозе патлумачыць, што дакладна азначаў гэты запіс у дачыненні да Падляшша і Берасцейшчыны ды яшчэ да нечага, што ў каралеўскім дакумэнце засталася зашыфраваным пад словам „інш.". Тым ня менш, наколькі я здолеў дапетрыць з асцярожных фармулёвак у розных кніжках па гісторыі, агульнае разуменне гэтага запісу заключаецца ў тым, што ў 1513 годзе з'явілася каралеўскае распараджэнне аб стварэнні Падляскага ваяводзтва як асобнай адміністрацыйнай адзінкі ў ВКЛ. Берасцейскае ваяводзтва, якое там таксама згадвалася, насамрэч узнікла як асобная адміністрацыйная адзінка на паўстагоддзя пазней, у 1566 годзе.

Найбольш верагодна, у 1513 годзе мяжа Падляскага ваяводзтва не была яшчэ дакладна абазначаная. Насамрэч, кароль Жыгімонт у 1509 годзе паслаў адмысловых камісараў, каб яны вы-

значылі мяжу паміж Польшчай і ВКЛ у маёй роднай старонцы, гэта значыць, паміж „польскім” Мазоўшам і „рус(ь)кім” Падляшшам. У гэтым самым 1509 годзе кароль Жыгімонт таксама даў дазвол Івану Сапегу збудаваць замак у мясцовасці Дубна на Падляшшы (сягоння гэтая вёска знаходзіцца ў гміне Боцькі Бельскага павету). Значыць, Іван Сапега, які стаў падляскім ваяводам у 1513 годзе, меў ужо тады на Падляшшы і сядзібу, адпаведную сваёй пасадзе. Ён памёр у згаданым замку ў Дубне ў 1517 годзе.

У 1516 годзе Жыгімонт I таксама пастанавіў, што Падляскае ваяводства, хоць і ў Вялікім Княстве, будзе падлягаць пад польскае права, а не пад ВКЛ-аўскае. У сувязі з гэтым існуе тлумачэнне, што назва Падляшша — „пад ляхамі” — азначае насамрэч падлегласць пад польскае права, а не геаграфічнае суседства зямлі зь „ляхамі”, то бок з палякамі. Мяне гэтая інтэрпрэтацыя ня надта пераконвае. Мы сталі падлягаць пад польскае права ў 1516 годзе, а Падляскае ваяводства афіцыйна згадваецца ўжо ў 1513 — тут відавочная нестыкоўка ў часе.

У 1520 годзе з’явіўся чарговы каралеўскі прывілей адносна Падляшша, які прызначаў другога падляскага ваяводу, Івана Кастэвіча. У гэтым прывілеі былі пералічаны землі (паветы), якія ўваходзілі ў склад Падляшша: бельская, драгічынская, мельніцкая, берасьцейская, камянецкая, кобынская. Сталіцай Падляскага ваяводства стаў Драгічын над Бугам. Дык вось, гэта і ёсць гістарычнае ядро Падляшша. Сёння адна палова гэтага ядра знаходзіцца ў Польшчы, а другая ў Беларусі. Зь цягам часу Падляскае ваяводства стала „брыняць” і абрастаць дадатковымі землямі, як на поўнач, так і на поўдзень ад гэтага ядра.

У 1566 годзе землі берасьцейская, камянецкая і кобынская адышлі да новастворанага Берасьцейскага ваяводства. А ў 1569 годзе, пасля Люблінскай уніі, Падляскае ваяводства было ўключанае ў склад Польскай Кароны. Тагачасны падляскі ваявода Васіль Тышкевіч моцна выступаў супраць пастановаў Люблінскай уніі, таму Жыгімонт II Аўгуст зняў яго з пасады падляскага ваяводы ды назначыў ваяводам смаленскім.

(Калі можна, дазволю сабе асабістую рэфлексію ў гэтым месцы: Вось у 1569 годзе Падляшша адышло да Польшчы, то бок, яго адлучылі ад таго, што потым стала называцца Беларуссю, і паддалі палянізацыі на працягу некалькіх стагоддзяў. Факт, што „рус(ь)кія” падляшукі не даліся апалячыцца дазвання і ў

XX стагодзды прынамсі частка зь іх здолела трансфармаваць сваю „рус(ь)касьць” у беларускую нацыянальную сьвядомасьць, я лічу адным з цудаў (і адной зь нерастлумачаных загадак) беларускай гісторыі. Ды наўпроставым доказам таго, што беларусы-падляшукі — гэта ўсё ж мужыкі цьвёрдыя.)

Падляскае ваяводзтва зьнікла разам з Польшчай у 1795 годзе, каб адрадіцца ў 1918. У Народнай Польшчы яно называлася Беластоцкім ваяводзтвам, а ў паслякамуністычны пэрыяд, у 1999 годзе, вярнулася да сваёй гістарычнай назвы. Калі браць пад увагу тэрыторыю Падляскага ваяводзтва ў 1513-1795 гг., дык сёньняшнія ваяводзтва ўключае няшмат больш за яе траціну. Астатнія землі гістарычнага Падляшша знаходзяцца ў Мазавецкім і Люблінскім ваяводзтвах Польшчы ды Берасьцейскай вобласці Беларусі.

На працягу 500-гадовай гісторыі на Падляшшы крыжаваліся польска-„рус(ь)кія” (потым польска-беларускія і польска-украінскія) культурна-моўныя ўплывы. Доўгі час тут выразна адчувалася таксама прысутнасьць габрэйскай культурнай і рэлігійнай традыцыі. Таму, на маю думку, кожны больш-менш аб’ектыўны „падляскі пантэон” будзе ўключаць прадстаўнікоў як мінімум чатырох этнасаў — польскага, беларускага, украінскага, габрэйскага. У кожным разе, так будзе ў маім сёньняшнім пераліку самых выдатных сыноў, народжаных на Падляшшы або звязаных іншым чынам з маёй роднай зямлёй. Пра менш выдатных гаворка пойдзе калі-небудзь пазьней. Іхні сьпіс можна цягнуць кілямэтрамі. Сёньня пачнём сыціпла, з гэтых:

Самыя крутыя „мяцежнікі” і бязбожнікі

Тадэвуш Касыцюшка (1746-1817) — найбольш вядомы змагар за свабоду Польшчы і ЗША, нацыянальны герой гэтых дзівюх краінаў. Касыцюшка нарадзіўся ў фальварку Мерачоўшчына на Палесьсі, ягонае сям’я трымала родавы маёнтак у Сяхновічах, якія належаць да гістарычнай камянецкай зямлі Падляшша.

Кастусь Каліноўскі (1838-1864) — беларускі нацыянальны герой, кіраўнік Студзенскага паўстаньня 1863-1864 у Беларусі і Літве. Нарадзіўся ў Мастоўлянах (сёньня Гарадоцкая гміна Беластоцкага павету), загінуў на шыбеніцы ў Вільні.

Ігнат Грынявіцкі (1856-1881) — найбольш вядомы беларускі тэарыст. У 1881 годзе кінуў бомбу ў расейскага цара Аляксандра

ра II і забіў яго. Ад параненьня сваёй бомбай памёр і сам тэра-
рыст. Ігнат Грынявіцкі нарадзіўся на Меншчыне, але потым
жыў у Вялікіх Грынявічах каля Бельску на Падляшшы. У сва-
ёй кнізе „Прысуд выканаў невядомы” Ўладзімер Арлоў напісаў
пра сувязі Грынявіцкага з Падляшшам наступным чынам: „Сва-
ёй малой радзімаю Ігнат лічыў вёску і маёнтак Вялікія Грыняві-
чы у Бельскім павеце Гарадзенскае губэрні. Тут ён жыў з вась-
мігадовага ўзросту, сюды прыяжджаў на гімназічныя вакацыі,
адсюль выпраўляўся вучыцца ў Пецярбург. У родныя мясціны
ён завітае на колькі дзён і перад самаю сьмерцю”.

Казімір Лышчынскі (1634-1689) — найбольш вядомы беларус-
кі бязбожнік. Нарадзіўся ў маёнтку Лышчыцы на Берасцей-
шчыне. У 1689 годзе яму сьсеклі галаву і спалілі ягонае цела ў
Варшаве за трактат „Аб неіснаваньні Бога”, які ён напісаў па-
ляцінску.

Беларуская ідэя прадзёўбвалася на Падляшшы

Міхал Баброўскі (1784-1848) — уніяцкі, потым праваслаўны
сьвятар, прафэсар Віленскага ўнівэрсытэту. Адзін з найбольш вь-
домых славістаў XIX стагодзьдзя. Сярод іншага, адкрыў і апісаў
гэтак званы Супрасьлеўскі кодэкс, найвялікшы стараславянскі
кананічны рукапіс. Нарадзіўся ў вёсцы Волька Бельскага павету,
памёр на Пружаншчыне.

Міхал Баброўскі разам зь іншым падляшчуком, Ігнатам Дані-
ловічам, лічацца пачынальнікамі беларускай нацыянальнай ідэі.
Баброўскі і Даніловіч інтэлектуальна высьпявалі ў атмасфэры Ві-
ленскага ўнівэрсытэту, дзе віравалі польскія нацыянальныя ідэі
ды студэнцкая моладзь выходзіла ў выключна польскім духу.
Адкрыўшы для сябе мінуўшчыну Вялікага Княства Літоўскага і
процьму невядомых да таго часу гістарычных дакумэнтаў на
старабеларускай мове, Баброўскі з Даніловічам дайшлі да высно-
вы, што палякам у Вільні няма чаго рабіць ды параілі ім, як
дзесьці напісаў беластоцкі гісторык Алег Латышонак, каб яны
„выбіраліся назад у сваю Варшаву”.

Баброўскі і Даніловіч, выхаваныя ў падляскай гаворцы (якая
значна менш адалілася ад старабеларускай мовы ВКЛ, чым су-
часныя беларуская і ўкраінская літаратурныя мовы), лічылі яе
кандыдаткай на афіцыйную мову дзяржаўнага ўтварэньня, якое
магло б стаць пераемнікам Вялікага Княства Літоўскага. Кажучы

наўпрост, яны лічылі падляскую мову, на якой сёння пішацца на сайтах Svoja.org і ў фэйсбук-супольнасьці Nowogumoto po swojomi, беларускай мовай.

Ігнат Даніловіч (1787-1843) — як і Баброўскі, Даніловіч быў уніяцкім, потым праваслаўным духоўнікам ды прафэсарам Віленскага ўнівэрсытэту. Даніловіч стаў адным з найвыдатнейшых беларускіх гісторыкаў і знаўцаў Вялікага Княства Літоўскага, дасьледнікам летапісных і юрыдычных помнікаў ВКЛ (сярод іншага, ён падрыхтаваў першае навуковае выданьне Статуту ВКЛ 1529 году). У бібліятэцы Супрасьлеўскага манастыра разам зь Міхалам Баброўскім Даніловіч адкрыў гэтак званы Літоўскі летапіс 1446 году. Нарадзіўся Ігнат Даніловіч у тых самых Вялікіх Грынявічах каля Бельску, зь якімі звязанае імя нашага славутага тэарыста Ігната Грынявіцкага.

Будаўнікі новай Беларусі

Мікола Янчук (1859-1921) — навуковец-этнограф і пісьменьнік, якога сёння залічаюць як да беларускай, так і ўкраінскай культуры. Ён — першы чалавек, які стаў сьвядома пісаць па-падляску, каб уратаваць гэтую мову ад сьмерці. Нарадзіўся ў вёсцы Корніца на Паўднёвым Падляшшы (сёння Мазавецкае ваяводзтва). Адзін з арганізатараў Беларускага дзяржаўнага ўнівэрсытэту і першы прафэсар катэдры беларускай літаратуры і этнаграфіі ў ім. Марыў аб тым, каб Падляшша ўзьядналася зь Беларуссю. У 1918 годзе ў вершы, прысьвечаным Янку Купалу, напісаў сярод іншага:

*A Pudlasie i Ruś Biëła,
Jak dviê sestry rôdny.
Mov odnoho člonki tiëła,
Byli b zawsze zhôdny.
Ale dola jich lichaja
Zdavna rozlučyła
I obom tiažki na šyju
Kameń nałożyła.*

Усевалад Ігнатоўскі (1881-1931) — беларускі гісторык і грамадзка-палітычны дзяяч. Першы прэзыдэнт Інстытуту беларускай культуры і Беларускай акадэміі навук. Нарадзіўся ў вёсцы Такары на Падляшшы. Вёску ў 1945 годзе падзяліла напалову польска-савецкая мяжа. Лічыцца, што Ігнатоўскі, зацкаваны

большавікамі як нацдэм, застрэліўся ў Менску. Паводле іншай версіі, яго застрэлілі супрацоўнікі Дзяржаўнага палітычнага ўпраўлення.

Ёсіф Лангбард (1882-1951) — славуты беларускі савецкі архітэктар. Нарадзіўся ў Бельску на Падляшшы ў габрэйскай сям’і. Паводле ягоных праектаў у Менску пабудавалі, сярод іншага, Дом ураду, Тэатар оперы і балету, Дом Чырвонай Арміі.

Апошні наш кароль

Станіслаў Аўгуст Панятоўскі (1732-1798) — апошні кароль Рэчы Паспалітай нарадзіўся ў маёнтку Воўчын каля Мельніка на Падляшшы.

Стваральнік сусьветнай мовы

Людвік Замэнгоф (1859-1917) — стваральнік мовы эспэранта нарадзіўся ў габрэйскай сям’і ў Беластоку.

Канструктар Concorde

Усевалад Якімюк (1902-1991) — пра гэтага дзядзьку я дазнаўся цалкам нядаўна. Ён нарадзіўся ў сям’і праваслаўнага сьвятара ў вёсцы Кожына, усяго за два кілямэтры ад майго роднага хутару. У міжваеннай Польшчы быў адным з найбольш здольных канструктараў пасажырскіх і вайсковых самалётаў, пасля выбуху Другой сусьветнай вайны выехаў на Захад, дзе канструяваў вайсковыя самалёты для французаў і брытанцаў. У 1962-1966 гг. працаваў пры стварэньні звышгукавога пасажырскага самалёта Concorde і стаў адным зь пяці камэрцыйных дырэктараў гэтага брытанска-францускага праекту, у рамках якога было збудавана 16 звышгукавых авіяляйнэраў.

Радые Свабода, 14 жніўня 2013

ČASŤ ČETVERTÁ:

Zamknuty kruh

Я шукаю аўтэнтчнасьці на сцэне

3 позіткам у будучыню

Ян Максімык: Ася, вы ўсё яшчэ стаіце на пачатку сваёй акторскай кар’еры, але ўжо трывала запісаліся ў гісторыі беларусаў Падляшша, і то падвойным радком, калі можна так сказаць. Летась вы паставілі першы беларускі прафэсійны тэатральны спэктакль на Падляшшы. Гэта першы радок. І вы паставілі першы беларускі спэктакль на падляскай мове (некаторыя кажуць, на падляскай гаворцы). Гэта другі радок у кнізе гісторыі беларускай меншасьці ў Польшчы. Як вы сябе пачуваеце ў такой падвойнай гістарычнай ролі?

Ася Стэльмашук-Троц: Гэта завялікія словы пра маю гістарычную ролю. Мне ўсяго здаецца, што я іду па новай дарозе. Можна сказаць, што і па зусім новай дарозе, па якой дагэтуль яшчэ не ішлі. Пакуль што я цешуся сваімі маленькімі посьпехамі. А як я сябе пачуваю? Перш за ўсё я думаю пра тое, каб гэта ня быў адначасова апошні прафэсійны беларускі спэктакль на Беласточчыне, а пачатак нашай тэатральнай дзейнасьці. Таму я думаю пра будучыню больш, чым пра тое, што было. І лічу, што яшчэ будзе час, каб гэтаму ўсяму даваць розныя назвы і рабіць падсумаваньні. Пакуль што я думаю толькі пра будучыню.

Лялькі і лялечнікі

Максімык: Да гэтага спэктаклю мы яшчэ вернемся, а цяпер давайце па парадку. Калі вам прыйшла ў галаву думка паступіць у тэатральную школу? І ці вы адразу хацелі паступіць

у акадэмію лялечнага тэатру ў Беластоку, ці, можа, вы раней спрабавалі паступіць у „нармальную” акторскую школу, дзе-небудзь у іншым месцы?

Стэльмашук-Троц: Я нарадзілася і выхавалася ў Беластоку, і ў тутэйшую тэатральную акадэмію я хадзіла на спэтаклі. Такім чынам я дазналася, на чым палягае адметнасьць лялечнага тэатру. Там давалі спэтаклі ня толькі для дзяцей, але і для дарослых, як лічу, на высокім узроўні. Таму лялечны тэатар быў маім мэтанакіраваным выбарам. Я належала да той меншасьці студэнтаў, якая выбрала лялечны тэатар адразу. Большасьць студэнтаў трапляе ў акадэмію ў Беластоку пасля таго, як іх не прынялі ў тэатральную школу ў Варшаве, Кракаве або іншым горадзе.

Можна сказаць так: акторства — усюды адно, але лялечны тэатар дае дадатковую мэтафару формы, якая праяўляецца ці то праз ляльку, ці то праз маску, ці то празь іншыя прадметы, якімі карыстаецца актор-лялечнік.

Максіюк: Я бачыў спэтаклі беластоцкага тэатру, дзе паказвалі толькі лялькі, дзе былі відаць адначасова лялькі і акторы, і дзе былі акторы ў масках, але бязь лялек. На чым насамрэч палягае спэцыфіка лялечнага тэатру?

Стэльмашук-Троц: Сучасны тэатар лялек можна было б назваць па-іншаму: тэатар формы. Чаму? Таму што сучасны тэатар лялек не хавае актора. І ён дае актору дадатковую мэтафару для ягонага выказваньня, у матэрыяльным выглядзе. Мне тут прыходзіць на думку прыклад спэтаклю „Сповідзь у дрэве”, у якім на сцэне выступае актор-чалавек, які ўвасабляе народнага разьбяра, і лялькі, выразаныя гэтым чалавекам у дрэве, якія ўчыняюць над ім суд. Актор-разьбяр увесь час знаходзіцца на сцэне і выступае, так сказаць, за сябе, а вось тыя выразаныя лялькі агучваюцца акторамі, якіх гледачам не відаць. І гэта, па-мойму, нешта вельмі спэцыфічнае. Цяжка было б паказаць у звычайным драматычным тэатры так выразна сцэну, у якой творы судзяць свайго творцу.

Беларускі багаж у Акадэміі

Максіюк: А калі вы зразумелі, што вам трэба быць ня толькі акторкай, але і беларускай акторкай, гэта значыць, артысткай, якая возьме на сябе, акрамя ролі на сцэне, яшчэ публічную ро-

лю прадстаўніка культуры беларускай меншасці ў Польшчы і, так сказаць, амбасадара гэтай культуры?

Стэльмашук-Троц: Падляская беларускасць была для мяне натуральнай справай. Калі я здавала ўступны экзамен у Тэатральную акадэмію, я сьпявала падляскую песню. Потым, калі я здавала экзамены і рыхтавала этуды падчас навучання, я таксама карысталася сваёй беларускай культурнай спадчынай...

Максіюк: Прабачце, што перапыняю... Беларускі „культурны багаж” дапамагаў вам у польскай тэатральнай школе?

Стэльмашук-Троц: Так, адназначна.

Максіюк: А як да гэтага вашага „багажу” ставіліся прафэсары? Яны лічылі, што гэта нешта істотнае для тэатру?

Стэльмашук-Троц: Яны шанавалі гэта. Калі яны не разумелі нечага з таго, што я рабіла, я ім тлумачыла. Вось той прыклад з уступнага экзамену, які я згадала... Экзамен у тэатральную школы — адзін з найбольшых стрэсаў у жыцці. Я падрыхтавала да экзамену песні і вершы па-польску. На экзамены прыйшоў старэйшы студэнт акадэміі, каб падтрымаць навічкоў на духу і дапамагчы ім. Ён папрасіў мяне паказаць тое, што я падрыхтавала для экзаменацыйнай камісіі. Я яму засьпявала песні па-польску, якія падрыхтавала. А ён мне кажа: у гэтых песнях увогуле не чуваць, што ў цябе ёсць голас. Вось гэта быў для мяне жаклівы стрэс. А тады мая сяброўка, полька з Ломжы, кажа мне: Ася, а чаму б табе не засьпяваць на экзамене белым голасам?

Максіюк: Што значыць „белым голасам”?

Стэльмашук-Троц: Гэта спосаб, якім выконваюць традыцыйныя, народныя песні. І я засьпявала белым голасам традыцыйную песню з Падляшша...

Максіюк: Помніце, якую?

Стэльмашук-Троц: „Oj rozchodivsie nasz pan hospodar po polu”...

Максіюк: І што сказаў той студэнт?

Стэльмашук-Троц: Ён сказаў: *Waw!!!* Вось гэта добра! Сьпявай яе! Забудзь пра тыя польскія песні...

Дом і школа

Максіюк: Давайце пакапаем крыху глыбей. Якім чынам вам захацелася быць беларускай у Польшчы? Я, натуральна, ведаю вашых бацькоў і іхную ангажаванасць у беларускія справы

на Беласточчыне. Канкрэтна з вашым бацькам мне давялося засноўваць ў пачатку 1990-х беларускую палітычную партыю, Беларускае дэмакратычнае аб'яднаньне. А вось вы — зь якімі беларускімі арганізацыямі даводзілася мець дачыненне вам? І як у вас было зь беларускай мовай — вы яе вынеслі з дому, са школы?

Стэльмашук-Троц: У нас дома заўсёды гучала беларуская песня, мы хадзілі на беларускія канцэрты і імпрэзы. Мае бацькі размаўлялі са сваімі родзічамі па-беларуску. Ну а мы, гарадзкія дзеці, я і два браты, выхоўваліся ўжо ў польскай прасторы. Я сказала б так: культурная частка дому была па-беларуску, а вось звычайнае жыццё адбывалася на польскай мове.

Максімык: А з братамі вы размаўляеце выключна па-польску?

Стэльмашук-Троц: Калісьці толькі па-польску, а цяпер па-польску і па-беларуску. Гэта залежыць ад кантэксту.

Максімык: А вось пытаньне, якое, магчыма, нецікавае для беларусаў у Менску, але напэўна зацікавіць людзей зь Беласточчыны. Зь якой вёскі вашы бацькі? То бок, як там гавораць?

Стэльмашук-Троц: Мой тата з Дублян, гэта побач памежнага пераходу ў Баброўніках. Мама нарадзілася ў Беластоку, але яе бацька паходзіць з Алексіч.

Максімык: Ведаю, гэта адтуль, адкуль паходзяць браты-гісторыкі Антон і Яўген Мірановічы. Гэта каля самай моўнай мяжы, за якой пачынаюцца падляскія гаворкі. У Рыбалах, па другі бок гэтай мяжы, ужо гавораць па-падляску. А ў Алексічах дзекаюць і цекаюць. Значыць, вы чулі натуральную беларускую гаворку ў сям'і. А што далей? У школе вы вывучалі беларускую літаратурную мову?

Стэльмашук-Троц: Я помню, што перад школай я хадзіла на беларускія сустрэчы, якія арганізавалі малым дзецям у доме спадара Віктара Стахвюка. Але ў школе ў Беластоку, куды я пайшла, яшчэ не было беларускай мовы. Гэта мой малодшы брат і яго аднагодкі — якія нарадзіліся ў 1990 — былі першымі, якім пашанцавала пайсьці ў беларускі садзік, а потым у школу і гімназію, дзе навучалі беларускай мове. Так што бачыце, у мяне няма фармальнай беларускай адукацыі — толькі тое, што я набыла ў хаце і што сама прачытала ў кніжках. Потым, калі мой брат хадзіў у школу, дзе заняты беларускай мовай вяла спадарыня Аліна Ваўранюк, вакол гэтай школы згуртавала-

ся вельмі актыўнае беларускае асяродзьдзе. Я была ўжо ў ліцэі, але хадзіла на тыя сустрэчы і брала ўдзел у розных паездках і школьных спектаклях, якія мне дапамаглі глыбей усьвядоміць свае культурныя карані і традыцыю. Гэта для мяне стала вельмі важнай адукацыяй і інспірацыяй на далейшае жыццё... А крыху пазьней я далучылася да Зьвязу беларускай моладзі (ЗБМ), бо я ўсё ж была гады тры старэйшая за найстарэйшых вучняў у той школе. Я шукала аднагодкаў...

Хлопцы з-пад Гайнаўкі і Бельску

Максімюк: Што беларускае вы рабілі ў Зьвязе?

Стэльмашук-Троц: Гэта быў ужо іншы пошук беларускасьці, больш мэтанакіраваны. Мы, натуральна, хадзілі ў турыстычныя рэйды па роднай зямельцы, але мы і дапамагалі ў арганізацыі фэстывалю „Бардаўская восень” у Бельску. Але перш за ўсё — мы былі групай неразлучных сяброў...

Максімюк: А як вы паміж сабою гаварылі?

Стэльмашук-Троц: Усе заўсёды гаварылі „па-свойму”, значыць, па-падляску. Ну бо амаль усе ў Зьвязе былі з ваколіц Бельску і Гайнаўкі...

Максімюк: Дык вы там былі як белая варона, якая адна дзекала і цекала?

Стэльмашук-Троц: (сьмяецца) Так, я і мой брат, які потым таксама прыйшоў у ЗБМ...

Максімюк: Значыць, падляскай мове вы навучыліся ў Зьвязе, ад сяброў? І, такім чынам, да сваёй мовы з Дублян і Алексіч вы дадалі яшчэ адну, з-пад Бельску і Гайнаўкі?

Стэльмашук-Троц: Так. Хоць калі я хадзіла на заняткі з на-стаўніцай Алінай Ваўранюк, я ўжо ведала, што ёсьць такая падляская гаворка ці мова, таму што там частка людзей таксама гаварыла па-падляску. А ў ЗБМе „па-свойму” гаварылі амаль усе...

Тэатар у Шчытах

Максімюк: Нічога дзіўнага. Наша моўная сытуацыя прыблізна такая: на кожных 10 беларусаў Беласточчыны прыпадае 7, якія размаўляюць ў сям’і на падляскай гаворцы, 2 — на беларускай гаворцы, а 1 — па-польску... А скажыце нам, як у Зьвязе беларускай моладзі зьявілася ідэя заснаваць Цэнтар адукацыі і пра-

моцці беларускай культуры ў вёсцы Шчыты паміж Бельскам і Гайнаўкай? І як вам асабіста прыйшла ў галаву думка заснаваць тэатральную сцэну — Сцэну Шчыты — у гэтым Цэнтры? Гэтая ж вёска знаходзіцца, кажучы па-падляску, *u čorta na vu-srancu*, або, па-ангельску, *in the middle of nowhere...*

Стэльмашук-Троц: Гэтая думка прыйшла ў галаву людзям у ЗБМе яшчэ перад тым, як там з'явілася я. Гэтая ідэя чакала свайго часу; яна чакала, пакуль мы ня станем больш дарослымі. У нас павінен быў назбірацца патэнцыял, які дазволіў бы нам заняцца стварэннем гэтакага цэнтру. А мая ідэя-фікс і заданьне, якое я сабе паставіла — гэта тэатар у Цэнтры.

Такіх цэнтраў, якія знаходзяцца ў вёсках, на правінцыі, ужо крыху назбіралася. Але беларускага тэатру на Падляшшы няма нідзе.

Максімык: Але ці гэта ўсё ж не вар'яцкая ідэя арганізаваць прафэсійны тэатар на вёсцы, у месцы, якое паволі і няўмольна ператвараецца ў дэмаграфічную пустыню?

Стэльмашук-Троц: Зразумела, што гэта вар'яцкая ідэя. Але я не была першай, хто захацеў стварыць тэатар на правінцыі. Ёсць ужо шмат такіх тэатраў у Польшчы, якія маюць сваю базу на вёсцы, але сваёй працай і пастаноўкамі прыцягваюць увагу шырокага сьвету. Альбо езьдзяць са сваімі пастаноўкамі па шырокім сьвеце. Я думаю, што сапраўдным аматарам беларускага тэатру ў сучасным сьвеце невялікая праблема прыехаць і ў Шчыты.

Пошук аўтэнтычнасьці

Максімык: Чаго раптам вам захацелася падрыхтаваць першую самастойную пастаноўку ў Шчытах — „Ja j u poli verboju ros-ła” — па-падляску? Вы не баяліся, што падляская мова — неразвiтая і занадта „вясковая”, каб аддаць усе адцэнны літаратурнага тэксту Аксаны Забужка, на аснове якога вы падрыхтавалі сваю манадramу? Вы не баяліся, што ў вас атрымаецца яшчэ адзін „народны” спэтакль, хутчэй для вёскі, чым для гарадзкой публікі?

Стэльмашук-Троц: Шчыра кажучы, мне ні разу не падумалася, што могуць узьнікнуць нейкія праблемы з мовай спэтаклю. Я баялася хутчэй таго, што я стаю на пачатку сваёй акторскай дарогі і што ў мяне няма патрэбнага прафэсійнага досьведу...

Падляскай мовы я не баялася, а наадварот, яна мяне вабіла. Вельмі шмат беларусаў размаўляе на гэтай мове. Але няма ні тэатру, ні іншых культурных імпрэзаў па-падляску. Літаратурная беларуская мова — гэта ня родная мова для шмат каго зь беларусаў, гэта мова, якую маладыя людзі набываюць у школе, у ліцэі. Але яны гэтай мовай не карыстаюцца ў жыцці. Проста ў нас такая сытуацыя. Палітычнай нацыі як такой у нас няма. А ёсць пэўная супольнасць традыцыі, культуры, рэлігіі, сваёй мовы...

Максімык: Калі я вас добра разумею, ваш паварот да падляскай мовы быў выкліканы тым, што актору са сцэны значна лягчэй перадаць эмоцыю на мове, якой глядач навучыўся ад мамы з татам, а не ад настаўніцы ў школе... Гэта так?

Стэльмашук-Троц: Так. Я проста шукаю аўтэнтычных сродкаў і хачу, каб мова, песні і рэквізыты ў спектаклі не былі штучнымі для людзей. Каб людзі адчувалі, што гэта ўсё зь іхняга наадворка, а ня зь іншай краіны...

Дзядзькі на рэпэтыцыях

Максімык: Якім чынам вы надумаліся адаптаваць тэкст „Казкі” Аксаны Забужка для свае манадрамы?

Стэльмашук-Троц: Я прачытала гэты тэкст у польскім перакладзе даволі даўно, паўтара году да таго, як пачала рыхтаваць спектакль. Але я ўжо пры чытаньні зразумела, што гэты тэкст — матэрыял на манадраму...

А да таго, што гэта можна зрабіць на падляскай мове, мяне схіліла старонка Svoja.org і тое, што там пішаце вы. Тое, што я там прачытала, дало мне ўпэўненасць, што на падляскай мове можна стварыць сур’ёзны культурны факт, а ня нейкую партызаншчыну. І што гэта можна зрабіць на высокім узроўні, і што зробленае будзе мець вялікі сэнс...

Максімык: Скажыце яшчэ, якую ролю пры пастаноўцы спектаклю адыграў прафэсар Багдан Глушчак з вашай тэатральнай школы, зь якія я пазнаёміўся летась на рэпэтыцыях вашай манадрамы ў Шчытах?

Стэльмашук-Троц: Можна сказаць, ён адыграў такую ролю, якую адыгрывае майстар для свайго вучня... Калі я распавяла яму пра сваю ідэю спектаклю на падляскай мове, ён, паляк, сказаў мне, што гэта надзвычай добрая ідэя і захаваў мяне.

І ён быў пры падрыхтоўцы спектаклю практычна ўвесь час, на ўсіх маіх рэпэтыцыях...

Максімяк: Як успрынялі гэтую п'есу на Падляшшы — я маю на ўвазе як беларусаў, так і палякаў? Ці былі якія-небудзь моўныя бар'еры? Вы ставілі гэты спектакль на польскай мове?

Стэльмашук-Троц: Я ставіла гэты спектакль выключна на падляскай мове. Па-польску былі толькі першыя рэпэтыцыі, з увагі на прафэсара. А потым я ўзяла ў рукі ваш поўны падляскі пераклад „Казкі пра каліновую жалейку” і выбрала зь яго тое, што мне было трэба для пастаноўкі. А яшчэ потым для мяне вельмі істотнай была тая рэпэтыцыя, на якую з Прагі прыехалі вы і прачыталі мне ўвесь адаптаваны тэкст спектаклю, а я зрабіла аўдыёзапіс, каб навучыцца адпаведнай інтанацыі і акцэнтавання падляскай мовы...

Максімяк: ...і ўсіх нашых дыфтонгаў...

Стэльмашук-Троц: (сьмяецца) Так, гэтага ўсяго. І я гэтага навучылася. Бо што іншае гаварыць па-падляску з калегамі, а што іншае — са сцэны.

Некаторым палякам трэба перакладаць

Максімяк: Я чуў ад людзей, якія былі на вашым спектаклі ўжо па тры разы, што ваш спектакль паволі робіцца нечым культавым для маладых беларусаў на Падляшшы... Яны ўжо паўтараюць вашы рэплікі са сцэны ў гутарках паміж сабою. Так што вам трэба цяпер моцна старацца, каб гаварыць на падляскай мове па-оксфардзку правільна. Вы цяпер наш *kulturträger*, ад якога маладыя беларусы будуць вучыцца падляскай мове. Я, відаць, прыеду на ваш выступ на Сьлёнску пад канец кастрычніка, каб паслухаць, як вы цяпер гаворыце па-падляску...

Стэльмашук-Троц: (сьмяецца) Прыемна чуць. Гэты спектакль мае такую форму, якая падабаецца і моладзі, і крыху старэйшым, і моцна старэйшым. Я выступала са спектаклем і перад ліцэістамі, і перад пэнсіянэрамі. Абедзвю гэтыя групы рэагавалі на тое, што я паказвала, пазытыўна... У Беластоку з разуменьнем падляскай мовы няма праблемаў ні ў беларусаў, ні ў палякаў. А вось у палякаў у глыбіні Польшчы ўзьнікаюць праблемы... Упершыню перад „чыста польскай” публікай я паказвала свой спектакль у Сэйнах. І там на сцэне я адчула, што публіка не

разумее тэксту, які я гавару... Цяпер я выбіраюся паказаць спэктакль на Сьлёнску, потым еду ў Гданьск, і думаю, што варта было б зрабіць польскамоўную „дэскрыпцыю” для гледачоў, пра што гэты спэктакль...

Гішпанскія дзеясловы

Максімяк: Што далей? Вы будзеце ставіць іншыя рэчы пападляску? Калі так, якія?

Стэльмашук-Троц: Як я ўжо казалі вам на пачатку, мне ня хочацца, каб гэта быў першы і адначасова апошні спэктакль пападляску. Зразумела, я ўжо думаю пра наступны праект...

Максімяк: А гэта сакрэт, што будзе далей? Ці, усё ж, можна сказаць на Радыё Свабода?

Стэльмашук-Троц: Я думаю, што можна. Гэта будзе нешта па падставе п’есы Фэдэрыка Гарсіі Лоркі „Уерта”... Дарэчы, як у вас, спадар Ян, справы зь гішпанскай мовай?

Максімяк: Я як быццам нешта прадчуваў — тэлепатычна. Летась, будучы ў Канадзе, я купіў сабе табліцы спражэньня гішпанскіх дзеясловаў, а сёлета ў Празе набыў два гішпанскія слоўнікі. Тады яшчэ толкам ня ведаў, дзеля чаго. Але цяпер ужо ведаю...

Радыё Свабода, 22 лістапада 2012

Пустое мацярынскае сэрца, або Кола замкнулася

У першыя 50 гадоў свайго жыцця я хадзіў у тэатар зь сярэдняй частотнасьцю раз на пяць гадоў. У чым цяпер прызнаюся з глыбокім сорамам у душы. І, заўважце, прызнаюся з уласнай волі, нікім не пастаўлены да сьценкі.

Я люблю чытаць літаратуру, глядзець кіно, слухаць рок і джаз. Калі гадоў 10 таму я пачаў адчуваць, што прачытаў, паглядзеў і паслухаў з вышэй згаданага значна больш, чым магу сабе прыгадаць, я стаў паволі пераключацца на опэру, наогул у запісах. Няхай ўжо ў тэатар ходзяць іншыя, думалася мне. А я, магчыма, яшчэ час ад часу схаджу на жывое выкананьне Вэрдзі, Пучыні або Дворжака.

Але гады два-тры таму сытуацыя радыкальна зьмянілася і ў маіх дачыненьнях з тэатрам.

Пра „вярбу ў полі”

У пачатку 2011 году мне напісала Ася (Яанна) Стэльмашук, сьвежая выпускніца Тэатральнай акадэміі ў Беластоку, просячы, каб я пераклаў ёй аповесьць „Казка про калинову сопілку” (Казка пра калінавую жалейку) сучаснай украінскай пісьменьніцы Аксаны Забужкі. Асі захацелася на падставе гэтага тэксту паставіць спектакль-манадразу — на Сцэне Шчыты, абсталяванай ёю і сябрамі са Зьвязу беларускай моладзі ў колішняй школе ў вёсцы Шчыты ў гміне Орля.

Ася, хоць сама нарадзілася ў сям’і, у якой бацькі гаварылі „па-ліцьвінску” (так на Падляшшы некаторыя кажуць пра нашы гаворкі зь дзеканьнем/цеканьнем), папрасіла мяне перакласьці

тэкст Забужкі на маю родную падляскую гаворку, зь якой на той час я ўжо амаль поўнасьцю аформіў пісьмовы варыянт „літаратурнай” падляскай мовы на аснове лацінкі.

„Я хачу, каб існавала прафэсійная тэатральная сцэна, дзе можна было б паглядзець прафэсійныя спэктаклі для дзяцей, альтэрнатыўныя спэктаклі для моладзі і ўвогуле для ўсіх, хто хоча. Бельск, Гайнаўка, Нарва — гэта тэатральная пустыня (я тут ня ўлічваю выступы абязных халтуршчыкаў). Мая мара — каб Сцэна Шчыты выдавала свае ўласныя спэктаклі, у сваёй пастаноўцы і на сваёй мове. Каб на Сцэне Шчыты можна было паглядзець спэктаклі і па-польску, і па-беларуску, і па-свойму”, — напісала тая хітрамудрая Ася, добра ведаючы, які адказ я магу даць на такую просьбу.

Гістарычна першы прафэсійны тэатральны спэктакль на падляскай мове адбыўся 29 ліпеня 2011 году. Увесь той ліпень я правёў у адпачынку на Падляшшы, дзе наведаўся два разы ў Шчыты перад прэм’ерай, каб дапамагчы Асі разабрацца ў акцэнтацыі і вымаўленьні некаторых слоў. Ася назвала сваю манадраму „Ja j u poli verboju rosła” (паводле радка з адной падляскай песьні). Пасьля прэм’еры ў Шчытах яна паказала гэты спэктакль больш за дзясятак разоў на Беласточчыне і па ўсёй Польшчы. У яе была падрыхтаваная і польскамоўная вэрсія спэктаклю, але — якое дзіва! — ніхто не папрасіў Асю выступіць хоць раз па-польску. Усе хацелі паглядзець спэктакль „на гаворцы падляскіх беларусаў”, як ён рэкламаваўся ў польскіх СМІ і анонсах тэатральных сустрэч і фэстывалей у Польшчы.

Спэктакль стаў адным з найярчэйшых пунктаў культурнага сэзону 2011/2012 на Падляшшы. Журналісты з Саюзу ўкраінцаў Падляшша даволі нахабна залічылі гэтую пастаноўку ў актыў дасягненьняў украінскай меншасьці ў Польшчы, чым моцна зьбянтэжылі нават самую аўтарку „Казкі пра калінавую жалейку”, Аксану Забужку, якая паглядзела Асін спэктакль у Беластоку ў верасьні летась. Калі гэта ўкраінскі спэктакль, дык навошта было перакладаць тэкст з украінскай на нейкую іншую мову?! — дзівалася пісьменьніца, калі мы зь ёю сустрэліся ў Празе.

„Атака сходу”

Безумоўна, я разумеў, што разам з пастаноўкай „Ja j u poli verboju rosła” ў пытаньні падляскай мовы наступіла нешта, што

можна назваць прарывам. Сарамліва схаваная мужыцкая мова 70% падляскіх беларусаў нарэшце прабілася ў „вялікі сьвет” — дзякуючы прыхамаці Асі Стэльмашук яна загучала з тэатральных падмосткаў ва ўсёй Польшчы. Але, каб канчаткова ўпэўніцца, што гэты прарыв азначае пачатак нечага сапраўды новага і добрага, трэба было зрабіць яшчэ адзін крок.

Рэч у тым, што добрую манадраму можна паставіць і на мове хобітаў або эльфаў — усё тут залежыць выключна ад волі і ўмельства выканаўцы галоўнай ролі. Каб у тэатры даказаць поўнасьцю, што падляская мова можа быць мовай жывой культуры, патрэбны дыялёг, гэта значыць, спэктакль, у якім мова зьяўляецца сродкам перадачы істотнага зместу як ад актора да гледачоў у залі, так і паміж самымі актёрамі. Гледачы павінны цьвёрда паверыць у тое, што актёры гавораць на гэтай мове натуральна і сапраўды кажуць адзін аднаму нешта важнае і істотнае.

Ася Стэльмашук, якая пасля свайго тэатральнага дэбюту ў падляскай манадраме выйшла замуж і стала Асяй Стэльмашук-Троц, вырашыла паставіць наступны падляскамоўны спэктакль разам са сваёй сяброўкай Юлькай (Юліяннай) Дораш, студэнткай апошняга курсу Тэатральнай акадэміі ў Беластоку. Юлька жыве ў Бельску і падляскую мову ведае з дому. Бацькі ў яе — лекар: мама — з Новага Беразова каля Гайнаўкі, тата — з Кнарыдаў каля Бельску. Як Новае Беразова, так і Кнарыды знаходзяцца на базавым дыялектным арэале, на аснове якога ўзьнікла нармалізаваная падляская (мікра)мова.

З падачы свайго прафэсара з акадэміі, Багдана Глушчака, Ася выбрала для наступнага падляскага спэктаклю п’есу „Ерма”, прызнаны шэдэўр выдатнага гішпанскага драматурга і паэта Фэдэрыка Гарсіі Лоркі. Яна прыслала мне тэкст адаптацыі гэтага спэктаклю пад свае сцэнічныя патрэбы ў польскім перакладзе. Я пачытаў гэты польскі пераклад і зразумеў, што калі я сапраўды хачу дапамагчы Асі і Юльцы, дык мне трэба падвучыцца гішпанскай мовы і перакласьці гэтую рэч з арыгіналу. Інакш кажучы, мне трэба зрабіць рэч абсалютна недапушчальную з гледзішча саліднага перакладчыка — перакласьці літаратурны тэкст з мовы, на якой я раней не прачытаў ніводнай кніжкі.

Я зрабіў гэты пераклад з арыгіналу, маючы дзеля свайго апраўданьня, як мне здавалася, прынамсі два моцныя аргумэнты. Па-першае, я ня мог перакладаць з польскага перакладу,

бо польская перакладчыца перастварыла „Ерму” — драму з жыцця гішпанскай сялянкі — так, як быццам тыя гішпанскія сялянкі былі не „вясковымі бабамі”, а паненкамі з мяшчанскага дому. У польскай перакладчыцы не было адчування ні вясковых рэаліяў, ні „вясковай мовы”. Па-другое, Ася хацела зрабіць сваю адаптацыю так, каб у ёй адчуваліся падляскія рэаліі, а не гішпанскія або польскія. Зразумела, такі дзядзька, як я, які да 30 гадоў свайго жыцця садзіў і капаў бульбу ды вывозіў гной на поле на падляскім хутары, быў тут вельмі дарэчы як перакладчык. Па-трэцяе, я і сам стаў разлічваць на сваю мужыцкую інтуіцыю ў гэтым перакладзе — хай, думалася мне, я ўжо не авалодаю гішпанскай мовай да такой ступені, каб прачытаць Мігеля Сэрвантэса або Рабэрта Баланьё ў арыгінале, але ж мне хопіць клёку разабрацца ў андалюскім варыянце кастыльскай мовы Лоркі настолькі, каб напісаць падляскі варыянт сцэнічных рэплік больш-менш так, як бы іх маглі выказаць жанчыны з маёй вёскі.

Вось з такімі добрымі намерамі я і ўзяўся за падручнік гішпанскай мовы з практыкаваннямі, а потым пераклаў п’есу Лоркі амаль поўнасьцю, прапусціўшы толькі адну карціну з трэцяй дзеі, у якой вясковы народ сыявае андалюскія песні ў паэтычнай апрацоўцы Лоркі. Я адчуваў, што Ася і Юлька, калі і будуць сыяваць на сцэне, то перш за ўсё нашы аўтэнтчныя песні з Падляшша, а таму мне няма чаго напружвацца дзеля трансляцыі гішпанскага фальклёру.

Стары прафэсар

Як я ўжо згадаў, ідэю паставіць Лорку па-падляску падсунуў маладым акторкам прафэсар Багдан Глушчак. Ён жа быў і мастацкім апекуном ды дараднікам як папярэдняга падляскага тэатральнага праекту Асі Стэльмашук, так і гэтага, супольнага з Юлькай Дораш.

Багдан Глушчак — ня першы лепшы прафэсар тэатразнаўства, а адзін з найбольш вядомых у Польшчы тэатралаў-практыкаў. Ён 30 гадоў, ад 1959 да 1989, быў дырэктарам і мастацкім кіраўніком Олыштынскай пантамімы — тэатру эўрапейскага фармату, у якім працавалі глухія акторы. Ён у сваім тэатры ажыццявіў 22 аўтарскія спектаклі і больш за сто іншых пастановак, зняў 8 фільмаў, зь якіх большасць атрымалі прэміі

на міжнародных фестывалях. Багдан Глушчак працаваў з найбольш выбітнымі польскімі рэжысэрамі і выкладаў у найбольш прэстыжных мастацкіх школах краіны. Пад канец сваёй кар’еры яго пацягнула ў роднае Падляшша — нарадзіўся ён у 1936 годзе ў Гайнаўцы. У Тэатральнай акадэміі ў Беластоку ён сустрэў, як здаецца, братнюю душу — жывую як іскра, незвычайна таленавітую і поўную сцэнічных ідэяў Асю Стэльмашук, якой заманулася зрабіць нешта ня менш дзіўнае, чым ягоны тэатар глухих — тэатар на мове, на якой мясцовы народ зацята маўчаў на працягу 500 гадоў, то бок тэатар на „мове нямых”.

Была яшчэ адна істотная акалічнасьць, звязаная з прафэсарам Глушчакам і ягонай ангажаванасьцю ў гэты падляскі спектакль, пра якую я ня ведаў амаль да самай пастаноўкі п’есы Лоркі, якая ў апрацоўцы Асі атрымала загаловак „PustaJa” і адбылася двойчы, 30 і 31 жніўня. Багдан Глушчак атрымаў дыплём тэатральнага рэжысэра на аснове працы, якая была ягоным аналізам польскіх перакладаў і пастановак якраз Фэдэрыка Гарсіі Лоркі. Карацей, мой пераклад на „мову нямых” патрапіў на вока самаму суворуаму судзьдзю, якога толькі можна было адшукваць ва ўсёй Польшчы.

Ася і Юлька, зь якімі я кантактаваў з Прагі па скайпе, распавядалі мне, што прафэсар, які ад самага пачатку казаў, што польскі пераклад Лоркі ненатуральны, падчас апошніх рэпэтыцый на польскай мове ўжо ня мог слухаць польскага тэксту і раз-пораз прасіў дзяўчаты перакладаць яму, а як там у Максімуковага Лоркі, ды ня мог дачакацца, калі дзяўчаты навукацца падляскіх рэплік і стануць рэпэтыраваць па-падляску. (Апошнюю вэрсію перакладу, з пазначанымі акцэнтамі, я даслаў ім усяго за дзесяць дзён да першага публічнага паказу п’есы.)

Польскі пераклад — як здобная булачка, якую зьясі і другі раз есьці ня схочаш, а пераклад Максімука — як жытні хлеб, які ясі ўсё жыцьцё і ён табе ніколі не прыядаецца — сказаў прафэсар пасля спектаклю 31 жніўня перад аўдыторыяй, у якой шмат хто не хаваў сьлёз узрушанасьці пасля таго, што ім паказалі Ася зь Юлькай...

Карацей, вы зразумелі, што я хачу тут сказаць. Ня дарма бацька казаў мне раскідваць гной на нашых пясчаных падляскіх палетках :)

Падляскі тэатар узору 1909 году

Тэатар на Падляшшы — аматарскі, зразумела — упершыню ўзьнік больш за 100 гадоў таму. У 1909 годзе — то бок, у тым самым часе, калі Ігнат Буйніцкі пачаў зьбіраць сваю тэатральную групу, каб заслужыць званьне пачынальнага беларускага прафэсійнага тэатру — мужыкі зь вёскі Кленікі (акцэнт у назьве на першы склад) паставілі камэдыю ўкраінскага аўтара Івана Карпенкі-Карага.

Кленікі — родная вёска маёй мамы; у мясцовай царкве хрысцілі мяне і майго брата, там таксама мяне вянчалі. Перад І сусьветнай вайной Кленікі былі нечым накіраваным культурнага цэнтру для навакольных вёсак. У 1887-1915 гг. настояцелем кленіцкай царквы Ўзвышаньня Гасподняга быў бацюшка Іван Хлябцэвіч са Слонімішчыны. Кленікам тады моцна папанцавала, як з бацюшкам, так і ягонымі сынамі, Яўгенам і Ўладзімерам, актыўнымі ўдзельнікамі беларускага адраджэньня. Гэта яны прывучылі кленіцкіх мужыкоў чытаць кнігі і гэта яны намовілі іх пабавіцца ў вясковы тэатар. Пастаноўка ў Кленіках, не вагаюся ўжыць тут вялікіх слоў, была нечым сапраўды ўнікальным ня толькі ў той культурнай пустэчы, якую тады ўяўляла наша праваслаўнае Падляшша, але і ва ўсёй астатняй мужыцкай Беларусі. Ня дзіва, што „Наша Ніва” ў кастрычніку 1909 году апублікавала вялікую карэспандэнцыю пра кленіцкую пастаноўку. Не магу ўстрымацца, каб не працытаваць фрагмэнт таго допісу (захоўваючы арыгінальны стыль і правапіс „Нашай Нівы”):

„В. Кленікі, Гродзенск. губ., Бельск. пав. Ешчэ на Каляды нашы студэнты паралі нашым селянам зрабіць тэатр і паставіць украінскую камэдыю „Розумный і дурэнь” Карпенко-Карого (Тобілевіча). Адзін наш студэнт, беларус, прачытаў яе селянам; тые зараз жэ згодзіліся і падзелілі памеж сабой ролі ў камэдыі. Маладые дзяўчаты нізашто не хацелі прэдаўляць старых баб і прыйшлося ролі дзяліць па ўзросту. За тэатр узяліся з вялікай ахвотай і рабілі ўсе рэпэціцыі сур’ёзна і акуратна. Акцёры былі ад 17 да 40 гадоў.

Старыя бабы, падпершы бараду рукой, казалі з непрыхільнасьцю: „што гэта яны ў новую веру пераходзяць ці што? што ўжо другімі прозьвішчамі завуцца”, іх дзівіла што селяне ў час ігры называлі сябе тымі імёнамі, што стаяць у камэдыі. Але гэтыя малыя перашкоды не сапсавалі справы, і калі

надыйшла пара іграць у горадзі, нашы селяне-акцёры з торбамі за плечыма рушылі пехатой у Бельск за 18 вёрст. Акурат у дзень тэатра, 20 сеньцябра, выпадала вяселье адной дзяўчыны, нашай акцёркі, але яго справілі на два дні раней. На вясельлі была ўся тэатральная грамада.

Ешчэ за колькі дзён у горадзе Бельску былі расклеены афішы аб селянскім тэатры. Грамадзянства было надта зацікаўлена і ў клуб, гдзе ігралі, назьбіралася шмат народу. Ігралі надта добра і камэдыя ўсім спадабалася. Ў канцы хор селянскі заспеваў колькі пекных украінскіх песняў. Пасля песень былі танцы, у каторых паны танцавалі разам з селянскімі дзеўчатамі.

Цяпер у нашай вёсцы кажуць: „штож, хоць мы і мужыкі, але так сама як і паны і чыноўнікі можэм і кнігі чытаць і тэатры рабіць.

Увесь даход с тэатру пайшоў на вясковую народную бібліятэку-чытальню.

Усе вёскі кругом нас толькі і гавораць аб тэатры.”

Карэспандэнцыю з Кленік даслаў Яўген Хлябцэвіч, які ў „Нашай Ніве” падпісваўся як „Халімон с-пад пушчы”. Рэдакцыя „Нашай Нівы” павіншавала жыхароў Кленік з узьнікненьнем „першага народнага тэатра ў Гродзенскім Падлясьсі” ды пажадала, „каб гэты тэатр памог нашым братам-падляшанам прабудзіцца і зразумець, што яны сыны братняй нам Украіны”.

Гісторыя распарадзілася інакш. Нікая ўкраінская нацыянальная свядомасьць у Кленіках ня ўзьнікла, ні перад I-ай сусветнай вайной, ні перад II-ой. А ўзьнікла беларуская, ужо пасля сьмерці Сталіна, калі польскія камуністы дазволілі падляшчукам запісвацца ў Беларускае грамадзка-культурнае таварыства ды ўвялі абавязковае навучаньне беларускай мовы ў школах. Падляская беларускасьць узьнікла не паводле „народніцкіх” уяўленьняў аб нацыятварэньні, пачэрпнутых з ідэяў нямецкіх рамантыкаў аб супольнай „народнай душы” людзей, у якіх і мова нібыта адна, і форма чарапоў нібыта таксама падобная. Як забаўна гэта ні гучыць, але падляшукі — адна з самых апошніх этнічных групаў у нашай частцы сьвету, якая набыла нацыянальную свядомасьць *sensu stricto* — зрабілі гэта не паводле ўяўленьняў XIX стагодзьдзя, а паводле „постмадэрністычнай” мадэлі, у якой нацыя — гэта, як сказаў Бэнэдыкт Андэрсан, „уяўленая супольнасьць” (*imagined community*).

Беларускасць на Падляшшы ўзьнікла не на аснове дыялектных мапаў і размежавання паводле этнаграфічных прыметаў (якія адрозніваюць нашых палешукоў ад, скажам, аўтахтонаў Віцебшчыны), а на аснове супольнай гістарычнай долі праваслаўных беларускамоўных „ліцьвіноў” і падляскамоўных „палешукоў”, якія, як *innowierscy* ў суцэльна каталіцкай дзяржаве, аднолькава адчувалі чужасць долі і побыту каталіцкай большасці. Беларускамоўныя католікі Саколышчыны ня менш чужыя праваслаўным беларускамоўным „ліцьвінам” з Гарадка і Нараўкі, чым уніяцкія ўкраінцы — падляскамоўным падляшчукам. Калі гэтага хтосьці не разумее, дык ён нічога не зразумее пра беларускасць у Польшчы. І не зразумее, чаму тэатар на падляскай мове — гэта беларуская зьява, а не ўкраінская.

Кола замкнулася

Сядзячы ў два апошнія дні жніўня на спэтаклі „PustaJa” ў Беластоку, я, канешне, крыху думаў пра той кленіцкі спэтакль маіх продкаў-землякоў з 1909 году і пра тое, што цяперашня пастаноўка зачынае для падляшчукоў нейкі важны этап збытаных пошукаў дарогі да сваёй нацыянальна-культурнай ідэнтычнасці, у якой яны могуць адчуваць сябе найбольш камфортна і аўтэнтычна. Але ў мяне былі, так бы мовіць, і больш асабістыя матывы, каб прыехаць на гэты спэтакль з Прагі.

Калі амаль паўвеку таму я апынуўся першы раз у Беластоку з мамай, дык мы гаварылі па-свойму толькі тады, калі нікога паблізу не было. Каб ніхто на нас не паказваў пальцам, што мы зь вёскі. А ў краме, калі мы куплялі нейкі абутак або адзенне, мама перад прадаўшчыцамі адзывалася да мяне папольску. Я наогул у краме не адзываўся, бо польскай мовы тады ня ведаў. Мінула паўстагодзьдзя, і ўвесь той наш сьвет перакуліўся дагары нагамі. У пятніцу, 30 жніўня 2013, я забраў на спэтакль сваю маму, якой сёння ўжо за 80 гадоў, каб яна нашу „таемную” мову магла пачуць са сцэны прафэсійнага тэатру. То бок, як казалі грэкі, каб мы разам маглі глянуць на наш сьвет вачыма іншых і перажыць свой „катарсіс”. Магчыма, што грэкі мелі нешта іншае на ўвазе, прыдумаўшы гэтае слова, але мне чамусьці думаецца, што яно пасуе і да нашых з мамай тэатральных перажыванняў у Беластоку.

А калі сказаць больш заземлена, то я нарэшце зьвёў свае рахункі зь Беластокам.

Магія тэатру вялікая. Калі пасля 50-хвіліннага спэтаклю паволі гасьне сьвятло і Юліяна Дораш — у ролі Ермы (па-гішпанску: бясплодная; пустая), для якой немагчымасьць нарадзіць дзіця бачыцца як трагедыя памерамі на ўвесь сусьвет — паволі адпаўзае на каленях у цемру, сыпяваючы песеньку „пустога мацярынскага сэрца“, сьлёзы накручваюцца ў вачах ня толькі жаночай часткі залі, але і ў некаторых мужчын, чаго ўжо хаваць... Вось тая песенька ў маім перакладзе (так сказаць, на 85% Лорка і на 15% наш падляскі фальклёр):

Skôl iděš, lúby môj synóčku?

— Ja pokínuv temnu i chołodnu nôčku.

Kudý chóčeš, lúby môj synóčku?

— Ja choćú do tébe, pud tépłu soróčku.

Kudý tréba, lúby môj synóčku?

— Tréba do matúli biělých buhoróčkuv.

Skažú tobiê, synóčku miły,

čekáti mniê vže né chvatáje síly.

Kolí vže búdu tébe pud sérciom nosíti?

Kolí vže búdu tébe v sobiê kołycháti?

Kolí vže zachóčeš synóčkom mniê státi?

Радыё Свабода, 26 верасьня 2013

ČASŤ PJATA:

Hramotno

Słownik, słownik!

Wstęp przy czeskim piwku

Była wczesna jesień 2004 w Pradze. Piątkowe popołudnie, moja ulubiona pora tygodnia. Wyszedłem z budynku Radia Wolna Europa przy Placu Waclawa i dłużej refleksyjnie w nosie zastanawiałem się, jakby tu zakończyć kolejny tydzień wywrotowej działalności przeciwko reżymom Leonida Kuczmy w Ukrainie i Aleksandra Łukaszenki w Białorusi. Aż tu nagle... na bliskosiężnym staromiejskim horyzoncie rozplłomieniły się rdzawo-płowe włosy Alicji Pietruczuk, czołowej reporterki Polskiego Radia Białystok. Alicja była turystycznie ze znajomą (która w tej historii pozostanie w tak zwanym tle) i nie bardzo wiedziała, co zrobić z owym środkowoeuropejskim popołudniem. Przytomnie zaproponowałem wstąpienie do Bistro 57, baru przy ulicy Štěpánskiej 57, zaledwie 100 metrów od Placu Waclawa. Bar ten ma jedną niewątpliwą zaletę — w lokalach przy placu Waclawa piwo dla naiwnych turystów sprzedaje się po 50 koron za kufel, podczas gdy w Bistro 57 — za jedyne 19 (dziewiętnaście). Tam właśnie zucumowaliśmy na dwie godzinki.

(Niestety, muszę zawiadomić wszystkich zainteresowanych, że parę miesięcy po opisywanych tu wydarzeniach Bistro 57 — swojska *česká hospudka* — została przejęta przez kitajską mafię gastronomiczną i teraz mieści restaurację serwującą kitajskie dania z ryżem pod takimi nazwami jak „rybie udka pikantne” albo „wieprzowe udka w sosie seczuańskim”. Za 100 lat na Placu Waclawa w Pradze będzie słyhać i czuć tylko chińszczyznę, zawyrokował mój kolega Roman

ze wspomnianego wywrotowego Radia. Osobiście mam nadzieję, że tego czasu zdecydowanie nie doczekam.)

Koli vam čohoś velmi chočetsie i koli vaš rozum i duša ščêro nastavlany na toje, kob dosiahnuti vašoho ciêlu jak najchutčêj, to žytie vam u siêtum pomahaje naveř vypadkovymi spotkaniami i pryhodami. Tak było pudčas moho spotkania z Alicijeju v Prazi. Koli ja skazav jôj, što vže bôlš jak rôk času zajmajusie perekladami na svoju movu i probuju stvoryti štoś napodobi literaturnoho varyjantu pudlaškoji movy, Alicija skazała mniê: *A čy ty znaješ, Maks, što môj tato napisav słovnik našoji movy?* Ot že, ja siêtoho nijak ne znav i, jak treba było spodivatisie, od počutoho na miêsti vpav pud stôł, na zaplovany češki pomôst. Okazujetsie, tato Aliciji, Jan Petručuk, oboroliv u 1977 roci doktorat na Lublińskum Uniwersyteti imeni M.C. Skłodovskoji pud nazvoju „Słownictwo wsi Kuraszewo koło Hajnówki”. Kurašovo — rôdna vjoska tata Aliciji. Okrum teoretyčnoji časti — hramatyčnogo narysu movy Kurašova — pracia doktora Petručuka zmiščaje słovnik kurašôvciuv na bližko 5000 słôv. Słovnik velmi fajny i po-naukovomu solidny — vôn daje osnôvny hramatyčno-stylistyčny charakterystyki leksyki kurašôvciuv i prykłady jeji vykorystania v movnum konteksti. Koli ja vstav z-pud stoła v Bistro 57, to doznavsie od Aliciji pro nekotory podrôbnosti.

Posli šostoho piva my z Alicijeju dohovorylisie, što vona voźme kopiju praci od svoho tata i peredať jijiê mniê, kob ja môh jak-leń siêtoju pracioju počyvtisie. Što my i zrobili deš u listopadi 2004, a pud kuneć styčnia 2005 moja žônka vže pospiêła siêtu praciú — bôlš za 400 mašynopisnych storônok — perepisať v komputer (vykorystovujučy dla našoji movy alfabet i pravopis, kotory ja pryдумav na dobrovôlnuj emigraciji v Prazi).

Pudlaška koine

Koine po-grečki značyt *spôlny*, perš za vsio v odnosinach do społnoji, nadregijonalnoji grečkoji movy v starożytnosti. Čy my, biłorusy na Pudlašy, majemo społnu movu, našu *koine*? Chutčêj za vsio, (šče) niê. Inačej hovorat biłorusy v Łosinci, inačej u Klenikach, a šče inačej u Čeremusi. Ale vsiê vony hovorat ne natôlko inačej, kob odny odnych ne ponimali. My ne tólko što ponimajem odny odnych, ale šče dokładno ponimajem našych bratôv-licvinôv z Naruvki, Michałova abo Horodka. My je poligloty, tak skazati, z definiciji. Polaki v porumnani z nami to kaliêki (u movnum aspekti).

Doktorska pracia Jana Petručuka rejestruje leksyku vjoski Kurašovo v gmini Čyžê na Hajnuvščyni, de biłorusami v perepisi 2002 roku zapisałosie bôłš za 80 procent ludi (najbôłš z usiêch gminuv na Biłostôčyni). Ot že v gmini Čyžê, kotora leżyť poseredini biłorusko-ho pudłašôvskoho areału na Biłostôčyni, naša pudłaška mova żyve bôłš-menš naturalno, de lude ne tólko što ne vstyđajutsie hovoryti po-svojomu, ale šče starajutsie po-svojomu nazyvati novy rečy i zjavy, ne perejmajučy pôłskich nazvuv. Gmina Čyžê i jeji lude majut posli perepisu 2002 roku najperše pravo podyktovati nam, jak povinion vyhladati standart našoji pudłaškoji *koine* v pisanum vyhladi. Tomu rozhlad lingvistyčnoji praci doktora Petručuka — rejestratora hovôrki z sercia našoho Pudłaša — maje dla nas velikie značenie.

Jak hovorat u Kurašovi?

Kurašovo, u ktorom v seredini 1970-ch żyło koło 900 ludi, leżyť bôłš-menš poseredini štyrochkutnika Zabłudôvje-Biêłsk-Hajnuvka-Čeremucha. U siêtum štyrochkutnikovi naohuť hovorat „mjahko” abo „puvmjahko”— [chod'it'i]/[choditi] — jak u vjoskach na liniji pomiž Biêłskom i Hajnuvkoju. Tomu koli dumati pro *koine* dla pudłašôv, rozumnym zdajetsie pryniati vymovu [χod'it'i]/[χoditi] (u zapisi: *choditi*) jak „literaturnu” dla znormalizovanoji pudłaškoji movy. Siête ne označaje, što my ode zaboroniajemo ludiam z Łosinki (*chodzici*) abo Čeremchi (*chodyty*) pisati po-svojomu. Naodvôrôt, davajte pišête tak, jak vam naturalno. Usio siête bude nazyvatisie našoju pudłaškoju movoju. Ono što v našych najperšych prôbach stvoryti spólnu pudłašku movu my budemo naciêluvatise przed usiêm na toj movny obšar, de pudłaška biłoruskość je „polityčno” i demografično najmucniêjša. Značyt, diš davajte podivimosie, jak hovorat lude v Kurašovi.

Praca Jana Pietruczuka została napisana pod kierunkiem znanego polskiego ukrainisty Michała Łesiowa, dlatego też w swojej warstwie „ideologicznej” włącza się nieuchronnie do akademickiego „przeciągania liny” wśród slawistów nad niezbyt wyraźnie zdefiniowaną granicą pomiędzy gwarami białoruskimi i ukraińskimi na północnym Podlasiu. Ponadto klasyfikacja słownictwa wsi Kuraszewo do takich kategorii jak „słownictwo prasłowiańskie” i „słownictwo wschodniosłowiańskie” (cerkiewno-słowiańskie, staroruskie, rosyjskie, gwarowe, miejscowe) na ogół niewiele wnosi do mojego rozumienia tej gwary. Ale są to jedyne poważne zarzuty, jakie mogę postawić tej pracy. To

co stanowi o jej sile i, jeśli można tak się wyrazić, o jej nieprzemijającej wartości, kryje się w solidnym opisie fonetyczno-morfologicznym gwary Kuraszewa i dołączonym do części opisowej słownika. Zwłaszcza słownik jest naprawdę super.

U Kurašovi hovorāt mjahko — [χodīfī] — dokładnie tak, jak u mojōj rōdnuj vjosočci Lachi, która leżył jakichś 12-13 kilometrów na puvnočny zachud od jijiē. Ja siēte viēdav i bez doktora Petručuka — deš na počatku 1980-ch liēt do Kurašova vychodiła zamuž diēvčyna z Lachōv, i ja byv na tōm vesiēli. Hovōrka Kurašova mniē dobre zasiēla v pameti šče i tomu, što na tōm vesiēli ja posvaryvsie z odnym kurašōvciom i dostav od joho po zubach. Ot že, ja byv na vesilach u mnōho jakich inšych vjoskach na Pudlašy — naprykład, u Pilipkach i Strylciach — ale tam z nikim ne pobivsie i tomu tamtejšy movny parametry mniē pomniatsie velmi nevyrazno.

Naturalno, u Kurašovi lude hovorāt z dyftongami ê i ô. Doktor Petručuk piše, što dyftongi ê (iê) i ô vystupajut v Kurašovi tōlko v akcentovanuj pozycji, a odinym wypadkom, koli dyftong ô bōlšmenš čuti v neakcentovanuj sylabi, je locativus prymietnika odinočnoi ličby: *na hožōm koniovi, v temnōj chati*. U takich sytuacjach kurašōvci vžyvajut i *u*: *na hožum koniovi, v temnui chati* (tak jak hovorāt u mojih Lachach). Dyftong ê nikoli ne vystupaje na počatku słowa, ale často stojit na kunciovi: *na dvorē, učyteliē, dniē*. Dyftōng ô, koli jomu „etymologično treba” vystupiti na počatku słowa, poperedžujetsie protetyčnoju fonemoju *v*: *vōlcha, vōn, v vōseŋ, Vōrla*. Odinym wypadkom, de ô začynaje slovo bez *v*, je: *ôvsisko (ôvsianka)*. Na kuncie słowa ô ne pojavlajetsie nikoli.

Rzeczowniki rodzaju męskiego w dopełniaczu liczby pojedynczej w Kuraszewie przybierają jedną z dwóch końcówek: *-a* (*čołoviēka, konia, płuha, ponediełka*) albo *-u* (*bolu, poradku, popełu, jačmeniu*). Niektóre rzeczowniki mają dwie końcówki dopełniacza, jednakowo uprawnione: *ohniu/-a, berehu/-a, domu/-a, verchu/-a*. Końcówka dopełniacza rzeczowników męskich w liczbie pojedynczej jest ważna dla określenia ich biernika. Otóż rzeczowniki oznaczające istoty żywe mają w bierniku końcówkę *-a*: *baču čołoviēka, zlapaw cihana, zaprōh konia*. Reguła ta rozciąga się i na większość rzeczowników nieżywotnych z końcówką *-a* w dopełniaczu: *porubaw chliwa, našow hryba, bačyw miēsecia, vyniaw noža*. Natomiast gdy rzeczowniki rodzaju męskiego liczby pojedynczej mają w dopełniaczu końcówkę *-u*, wówczas ich biernik jest tożsamy z mianownikiem: *vyžaw jačmiēŋ, zjiēw miēd, bačyw poradok*. Warto tę ważną regułę zapamiętać.

W miejscowniku rzeczowniki rodzaju męskiego liczby pojedynczej mają cały bukiet końcówek: a) *-ê (iê)* — *na dvorê, na zemliê, na žyvotiê*; b) *-i* — *na łuzi, u sadi, na peredi*; c) *-u* — *na pudvôrku, u prystoronku, u Biłostoku*; d) *-ovi* — *na koniovi, u kutkovi*. Tutaj też obserwuje się równouprawnione dublety końcówek: *u chlivî/-ovi, na mochû/-ovi, u kalendarê/-ovi*.

W liczbie mnogiej rzeczowników rodzaju żeńskiego i nijakiego w gwarze Kuraszewa zachowały się relikty tak zwanej liczby podwójnej, charakterystycznej dla języka starosłowiańskiego. Występują one z liczebnikami *dviê, try, štyry*: *dviê dušê* (l. mn. *dúšy*), *try pjadiê* (l. mn. *pjádi*), *dviê liêti* (l. mn. *litá*), *štyry poliêni* (l. mn. *poliná*), *dviê hniždiê* (l.mn. *hnižda*).

Morfologiczne osobliwości odmiany liczebników, przymiotników i czasowników w Kuraszewie pozostawimy do rozpatrzenia na jakąś inną okazję, a tutaj na zakończenie zaznaczymy, że forma zwrotna czasowników w tej wsi ma na ogół końcówkę *-sie*: *zobačytisie, podivitisie* (w moich Lachach używana jest końcówka *-sia*; w wielu miejscach naszego Podlasia forma zwrotna czasownika ma też krótką końcówkę *-ś* jako alternatywę dla końcówki pełnej: *zobačytiś, podivitiś*). W Kuraszewie używa się też formy złożonej trybu przypuszczającego, oprócz formy prostej typu *pisaw by, kupiła b*. Takiej właśnie: *kob znaw, što bude došč, to byw by raniêj siêno sprataw; byli b za-byli, kob ja ne pryhanuw*.

Do czego może się przydać praca Jana Pietruczuka?

Dla napisania hramatyki i słownika „literaturnoji” pudłaśkoji mo-vy, viêdomo ž. Osobливо słovnik — pudłaśko-pôłski i odvorôtny — je dla nas neodłôžnoju spravouju. Poka šče našy lude pomniat svoju movu i chočut na jôj hovoryti. Dobry słovnik, u ktorum bude mnoho prykładuv vykorystania pudłaśkich słôv u konteksti, može pomohčy nam „vernuti movnu pamet” i zberehčy siêtu movu v pisanum vyhladi dla nastupnych pokoliêniuv. Po-mojomu, bôłšoś z toho, što zarejestrovav doktor Petručuk u Kurašovi, možna bez velikich zmiênuv perenesti do peršoho słovnika našoho pudłaśkoho koine. Rukopisy ne horat, hovorytisie v rosijśkoho piśmennika M. Bułhakova. Słovniki ne propadajut darom, chočetsie skazati v siêtum miêsti. Spasibo, pane Petručuk!

„Czasopis”, červeń 2005

Zapach rôdného slova

Mikołaj Wróblewski: *Słownik gwary bielsko-podlaskiej (Na podstawie języka wsi Chraboły oraz przedmieścia Studziwody)*. Stowarzyszenie Muzeum Małej Ojczyzny w Studziwodach, 2008. Redakcja: Doroteusz Fionik; stron 254.

1. Nepraktickýny zapis

Treba, musit, začati od osnovnoji pretenziji do autora chrabołówsko-studzivodského słownika Mikołaja Vrublevského i redaktora Dorofiję Fijonika — jichnie vydanie možna pročytati, ale... ne možna zacytovati v písmovom vyhladi. Niê, vony ne zaboronili joho cytovati — ale vy navrad čy dašte rady perezapisati jakoje-leń pudlaškie słowo z dyftongom tak, jak joho zapisali Vrublevski i Fijonik. U jich dyftongi iê, ê, ô pišutsie odpovîédno jak ie, ue, yo z dodatkom „kabłučka” nad siêtymi dvochnakami, ale jak postaviti siêty „kabłučok” na klavijatury komputera — zahadka. Inačej kažučy, u komputery ne znajdetsie žádnoho standartnoho fontu, kob napisati pudlaški dyftongi tak, jak vony zapisany v słovniku Vrublevského-Fijonika. Tak što razom zo svojim słovnikom autor i redaktor faktyčno povinny dołučati dyskietu abo kompakt-dysk zo spicijalnym fontom, kotory pozvolav by pisati po-pudlaški v jichnium pravopisi. Bo inačej jichni słownik ne bude miêti takoho praktyčného značenia, jakoje vôn miêv by, koli b joho napisali jakimś standartnym alfabetom, dla ktoroho vsiê potrebný grafemy čtoś stvoriv raz i navse dla vsiêch komputeruv.

Ne možna zamachuvatisie na likvidaciju nepiśmennosti v jakôjs movi, uže na samum počatkovi stavlajučy neprochôdnu stinu pry po-

moščy nepraktyčného (nekomputerného) alfabetu. I to v dodatku kiryličného alfabetu, kotory na Pudlašy dla pokoliënja diti v viêku 5-7 liêt (koli vony učatsie čytati i pisati) je vže ne menš „egzotyčny“, jak grečki abo arabški. I dla bôlšosti pudlaškich diti vôn takim ostanetsie na ciêle žytie — ne varto miêti iluziji, što naveť koli kohoś v školi budut učyti rosijškoji abo biłoruškoji movy, to pryvyčka čytania kiryličného tekstu zstanetsie v joho tak samo môcna, jak pryvyčka čytania łacinki. Takoho v Pôlščy ne było i ne bude.

Skažemo šče bôlš. Mołodoje pokoliënje teper šukaje potrêbnu sobiê informaciju v Interneti, a ne v knihach i słovnikach. Koli dumati pro pošyranie pudlaškoji movy sered mołodych pudlašukôv, to logično było b postaviti słovnik Vrublevského-Fijonika v Interneti v formi tak zvanoji „bazy danych“, dla ktoroji možna było b skorystati komputernu funkciju „pošuk/search“. Ale siêtoho ne možna zrobiti, bo Ź nichto na sviêti ne maje pudchodiaščoho fontu, kob takuju bazu danych jak sliêd zobačyti na ekrani svoho komputera, ne kažučy vže pro toje, kob samomu zrobiti v jôj jaki-nebudť pošuk. Korystanie słovnikom Vrublevského-Fijonika v interneti faktyčno ohraničane formatom PDF.

U słovniku my znajdemo try (!) razny alfabety — kiryličny jak osnôvny, a do toho šče łacinški (lity E, e, J, j) i grečki (litera γ). Ale naveť siêty alfabetyčny eklektizm ne gvarantuje dokładoho zapisu pudlaškich słôv. Nu bo jak, podług pravopisu Fijonika, zapisati imje *Gryša* abo nazvu *Ganges*? Kob pravilno perenesti vymovu, to treba było b — *γрыша* i *γaγγec*. Rêč odnak u tôm, što γ — małaja litera (velika dla jeji v grečkum alfabeti — Γ). A vłasny nazvy treba Ź pisati velikoju literoju, značyt — *Грыша*, *Гaγγec*. Ale Γ u kiryličnum alfabeti peredaje zvuk [h], a ne [g]. Ot i majemo pomišanie z *popłqtaniem*, Hryšu z Gryšoju. U biłoruškej i ukrajinškej movach vže ne zvoročujut uvahi na raznicu pomiž zvukami [g] i [h] (u siêtych movach naohuť ne vystupaje zvuk [g]). Ale v pudlaškej movi siêty dva zvuki vsiudy odrôznivajut, tomu MUSOVO miêti osôbny grafemy dla velikoji i małoji lity g i h. A jich u pravopisi Vrublevského-Fijonika nema. Tomu, musit, u słovniku je mnôho słôv, u kotorych treba było b užyti g zhôdno z žyvoju vymovoju, a vony tam zapisany pry pomoščy h, naprykład: *hvaťt*, *henerał*, *hvardija*, *hihánt*, *hilotýna*, etc.

Zreštoju, sam Fijonik ne velmi, musit, viêryt u praktyčnoś zapisu pudlaškoji movy, kotory vôn prydumav dla siêtoho słownika, bo v knižci dla diti „Jak vyskočyv vorobiêj“ (Stowarzyszenie Muzeum Małej Ojczyzny w Studziwodach, 2008) vôn užyvaje trochi inšy zapis,

oboperty na biłorušskej versiji kirylici. A v svojôm artykuli pro Stryki, jaki opublikowała „Niva” z 19 kviêtnia 2009, Fijonik užyvaje šče inšy kirylično-biłoruški zapis.

Do toho, Fijonik ne velmi kob viêryv, što pudlaški diêti i baŭki mohut svobôdno čytati kiryliciu, bo v knižci „Jak vyskočyv vorobiêj” vôn daje i pôlsku transliteraciju kiryličnych viêršykv. Koročej — u Fijonika majemo štyry razny versiji pravopisu pudlaškoji movy, i kažna z jich je, nažal, nepraktyčna, bo u troch versijach vystupajut „nekomputerny kabłučki” do zapisu dyftonguv, a v odnôj dyftongi spicijalno ne poznačujutsie (i takim sposobom pudlaška mova tratit svoju velmi istotnu pôznaku).

Postanovivšy napisati štoś napodobi recenziji na „Słownik gwary bielsko-podlaszkiej”, ja, zrozumieło, budu joho cytovat, ono što siête zroblu pry pomošcy łacinškoho alfabetu, kotory ja rozpraciovav dla zapisu pudlaškoji movy pjať liêt tomu, koli postanoviv pisati po-svojomu. Nabôr znakov, potrêbných do zapisu pudlaškoji movy łacinškim alfabetom, znachoditsie v kažnum standartnum komputernum šryfti.

2. Fajna leksyka

U słovnikovi 19 tysiač słôv. Na disiêjšy deń to najbôlšy spis pudlaških słôv, jaki istniêje v pryrodi. I choć by tólko z siêtoji pryčyny „Słownik gwary bielsko-podlaszkiej” zasluhovuje našoji vvahi.

Chtoś koliś pudličyv, što v svojôj štyrochtomnuj epopeji „Vujna i mir” Lev Tolstoj vykorystav pryblizno deveť tysiač raznych słôv rosijskoji movy. Ja pryvodžu ode siêty prykład, kob odkazati na zavvahi pro „nerozvitost” i „vbohost” pudlaškoji („vjoskovoji”) movy, jakije časom čujetsie od, zdavałosie b, hramotnych ludi na Biłostôčyni. Pudlaška mova, faktyčno, je „nerozvita” v takôm sensi, što na jôj mało napisano. Ale vbohoju jijiê ne nazveš. Jeju spokôjno možna perekładati „Vujnu i mir”, ne bojučysie, što ne chvatit słôv, kob adekvatno peredati tekst Tolstoja. Słova, kotorych u jôj šče nema (bo do siêtoji porê vony ne byli nikomu potrêbny), možna z nevelikim vysilkom stvoryti dla literaturnoho perekładu, vykorystovujučy słovotvôrny modeli, jakije vystupajut u pudlaških hovôrkach.

Ja vychovavsie v pudlaškej hovôrci vjoski Lachi, i perevažna bôlšosť słôv iz słovnika Vrublevškoho-Fijonika była mniê viêdoma z ditinstva. Ale jichni słovnik natôlko bohaty, što v jôm je i pryhorščy słôv, jakich ja v Lachach abo vohule ne čuv, abo čuv usioho raz čy dva, a potum zabyvsie. Naprykład: *bézdoń* (*przepaść*), *buján* (*roz-*

rabiaka), *utikáč* (*uciekinier*), *chítki* (*giętki*, *chybotliwy*), *učvorýti* (*przeskrobać*), *usovestíti* (*przemówić do sumienia*), *doskúliti* (*dokuczyć*), *truškóm* (*truchtem*), *tiámiti* (*kojarzyć*), *sysún* (*oseseć*), *súpiti-sie* (*sępić się*), *stúža* (*ziąb*), *schamenútisie* (*opamiętać się*), *sałatnik* (*salaterka*), *skiêrba/skiêrta* (*stóg*, *sterta*), *skôhliti* (*jęczeć*), *smerč* (*trąba powietrzna*), *ochájny* (*schludny*), *odháliti* (*odkryć*), *očmeniêły* (*zamroczony*), *výturyti* (*wykurzyć*, *wypędzić*), *hámuzom* (*razem*), *hrebuváti* (*brzydzić się*, *pogardzać*), *donechočú* (*do zniemożenia*), *dósvitki* (*świt*), *drubezá* (*drobnostka*), *durmániti* (*ogłupiać*), *žmut* (*zwój*, *pęk*), *žývčyk* (1. *tętno*, *puls*; 2. *plemnik*), *závidki* (*zazdrość*, *zawiść*), *zołá* (*ziąb*), *zýrkati* (*zerkać*), *kapšúk* (*sakiewka*, *woreczek*, *kopciuch*), *kišêti* (*roić się*, *mrowić się*), *čupúrytisie* (*stroszyć się*).

Koli čytajetsie siêty słownik, čołoviêka ne može ne vziami divo, jak udałosie perechovati čerez viki takaje movne bohactvo narodu tólko v pameti, bez nijakich knižok, słownikuv i movoznavciuv.

Koli dobre vdumatisie, to kažna pudlaška vjoska i siolo perechovali movu sami po sobiê, dodajučy do jijiê svojiê mistiovy osoblivosti.

Do osoblivostiuv hovôrki chrabołôvciuv naležat słowa, uzijaty z „soviêčkoji novomovy”, naprykład: *stachánuveć* (*przodownik pracy*, *stachanowiec*), *subôtnik* (*praca za darmo w sobotę*), *trudodén* (*dniówka obrachunkowa*), *komsomólec* (*komsomolec*), *kułák* (*zamożny gospodarz*). Možljivo, jich prynesli z soboju soviêčki sołdaty i komisary, kotory — jak možna doznatisie z rozmovy z M. Vrublevskim, zmiêščanoji jak ustup do słownika — u litach 1939-1941 bazovali koło Chrabołôv.

Jak i v inšych vjoskach na Pudlašy, u leksycki chrabołôvciuv je (čy, lepi skazati, byli) słowa, jakije diš usprymajutsie odnoznačno jak rusizmy, naprykład: *isklučénije* (*wyjątek*), *istrebítel* (*samolot myśliwski*), *vózduch* (*powietrze*), *vóroch* (*kupa*), *diešóvy* (*tani*), *zajavlénije* (*podanie*), *zapjatája* (*przecinek*), *natoščák* (*na czczo*), *nebłahodárny* (*niewdzięczny*), *obeziána* (*małpa*), *osvieščénije* (*oświeślenie*), *schóžy* (*podobny*), *somnítielny* (*wątpliwy*), *sýščyk* (*szpieg*), *tóčno* (*dokładnie*).

Zrozumiêto, u Chrabołach, jak i v inšych mistiach „ruškoj” Pudlaša, ne mohło obujtisie bez polonizmu: *gálonž* (*gałaz*), *mondrêti* (*mądrzeć*), *odružniáti* (*odróżniać*), *rozplóntuvati* (*rozplątywać*), *ksionžka* (*książka*), *lónka* (*łąka*).

Odnak perevažnu bôlšosť leksyki Chrabołôv składajut samobytny słowa, kotory možna odrazu zaličyti do literaturnoho fondu *Standard Podlachian*, prykładom: *bałachtiêti*, *bezpámetyj*, *bihóm*, *berémje*,

blováti, božýtisie, vinéc, vołociúha, vývstydati, výški, hídki, hostíneć, hújdati, gôzd, dernó, dryžáščy, žemervá, zarečýsie, zatíšok, zórny, kóvkati, komédny, kostrubáty, kúrava, lóni, mýkati, nehnútki, neza-dóvho, upéruč, obápuł, spochvatítisie, sukáti, tohdýšni, tryščáti, týždeń, upodobáti, učýtel, chvója, cholónuti, chrustiêti, chorustvó, čêplatisie, špichiêr, šypiêti, etc. To same takije slova dajut odčuti nepovtórny zapach pudlaškoji movy. I najbôlša zasluha słovnika — jakraz zachovanie takich słov od zabytia.

A teper mniê chočetsie trochi napisati pro braki i nedorôbki słovnika. Jich nemało.

3. „Hoły spis słov”

Po suti, słovnik chrabołôvsko-studzivodškoji hovôrki je tólko „hołym spisom słov”, de kažnomu pudlaškomu slovi prypisano naohuť odne abo časom dva pôlski perekładnyje slova, naprykład: *bormotáti* — *mamrotać*; *hodíti* — *godzić*, *umawiac*; *promižútok* — *pauza*; *čołoviêk* — *człowiek*, *mąż*. U słovniku nema nijakich prykładuv vykorystania słov u movnum konteksti i nema nijakich stylistyčnych pomiêtok, a tomu tym ludiam, kotory pudlaškoji movy preč ne znajut, słovnik mało v čôm pomože. Nažal. Čy dijesłôv *bormotati* — perechôdny čy neperechôdny? Inačej kažučy, po-pudlaški možna skazati tólko *vôn bormoče*, čy možna skazati tože *vôn štoś bormoče*? Skôl siête viêdati, naprykład, italijanciovi, kotory znaje pôlsku movu i choče navčytisie pudlaškoji movy, beručy siêty słovnik jak posôb-nik? Koli italijaneć i zdohadajetsie, što možna skazati *Kola pohodiv Ivana z Petrom*, to *vôn vže navrad čy dovmiêjetsie*, što možna tože skazati *Kola zhodiv traktorysta Ivana na zavtra*. Abo čy *promižutok* može označati pereryv pomiž lekcijami v školi, čy niê? A *mąż* u perekładi slova *čołoviêk* — to *małžonek*, čy tólko synonym (u vysokum stylovi) značenia *człowiek*? Takich pytaniuv stosôvno vžyvania pudlaškich słov možna miêti desiatki i sotni, praktyčno na kažnuj storônci słovnika. Bo slovo bez kontekstu — to slovo nimoje.

Abo šče odin prykład: *zasadíti* — *zasadzić*. Što majetsie na vvazi? *Zasadzić las*? — navrad čy, po-pudlaški siête pravilno bude *posaditi liês*. Možljivo, što posaditi povny kusok čoho-leń, naprykład, *zasadzić grządkę ogórkami* — *obsaditi (zasaditi) zahônčyk hurkami*? Ale skôl mniê viêdati, jak siête slovo vžyvałosie v Chrabołach? U Lachach slovo *zasadíti* vžyvałosie naohuť u značeni „vsaditi *štoś kudyś hłyboko* (daleko)“.

Dobre tože bylo b, kob u slovníku možna bylo znajti trudniějšy hramatyčny formy slov, napryklad, množnoji ličby imiěnnikuv (paru vypadkuv ja zavvažyv) abo formy odmiěny trudniějšych dijeslovuv. Komuš, chto ne včyvsie pudlaškoji movy od tata z mamaju abo diěda z babaju, ne bude lohko zdohadatisie, što viěk v množnuj ličbi — to *vikí, kij* — *kijiě, jiciě* — *jájcia, a vujná* — *vójny*. Abo jak odminiati dijeslov *jiěsti* v teperyšním časi — *jiěm, jisí, jiěst, jimó, jiěté, jidiát*. Ode na intuiciju nema čoho spodivatisie, prosto siěte treba podati *expressis verbis*, koli miěti na vvazi jakis praktyčny ciěl.

4. Sumniěvy dotyčno perekładu

Brak kontekstu dla slova mstitsie na autorach slovníka elementarnuju nezrozumiělostieju v čytača, pro što ide rozhovôr. Nu bo što možna skazati pro slovníkovy artykul typu *udáti* — *udać*? U čóm tut rěč? U Lachach slovo *udáti* vžyvalo sie v značeni „donesti, zajaviti na kohoš“ (napryklad, dla miliciji), „zasviědčyti protiv komuš“ (napryklad, u sudiě). A tut — *udać kogoš* značyt *prykinutisie kimš*?

Čytajučy „Slovník gwary bielsko-podlaszskiej“, ne možna ne odnesti vraženia, što nekotory perekłady pudlaškich slov na pôlsku movu зробlany mechanično, bez naležneho zastanoviěnia, čy pôlskie perekładnoje slovo, kotore zvučyt podobno do pudlaško, maje takoje same značenie. Typovy pryklad takoho neporozumiěnia: *zbiěhati* — *zbiegać, pobiec po coś*. *Zbiěhati* v našuj movi maje tólko odno značenie — „pobiěhčy kudys i vernutisie“. Pôlskie *zbiegać* — to po našomu *zbiháti* (zhorě vniz).

Časom takije mechaničny perekłady dajut komičny vyniki, jak u vypadku slova *zbólšo* (z *grubsza, w przybliżeniu*), kotore v slovníku perekładajetsie jak z *większego* (sic!).

Abo šče takaja kviětočka: *stušovatisie* — *zatuszować się*. Što siěte značyt?!

Je evidentny pomyłki, jak *nýrka* (*pečónka*) — *nerka*. *Pečónka* to ne sinonim slova *nýrka*, a nazva inšoho nutranoho organu — *wątroby*.

Mniě samomu cikavo, čy slovo *čer* napravdu maje značenie *gąbka*, jak podaje slovník. U Lachach užyvali frazeologizm *suchi jak čer*, ale nichto vže teper v mojój vjosci ne može skazati, što siěty *čer* značyt.

5. Nesystemnosť u pravopisi

Na okładci słownika napisano, što vôn „jest pierwszym wydaniem w tak szerokim zakresie kodyfikującym potoczny język podlaskich Białorusinów”.

Kob skodyfikovati naležnym sposobom movu pudlaškich biłorusuv, treba vziati pud uvahu fonetyčny i morfologičny pôznaki pudlaškich hovôrok zo značno bôlšoho movnoho areału, čym tôlko z odnoji čy dvoch vjosok. I dojti do jakichś ohulnych kompromisuv. Ja maju považny sumniêvy, čy siêta „chrabołôvsko-studzivodśka” prôba kodyfikaciji pryjmetsie šyrêj. Bo vona naveť ne proponuje odnoho pravopisnoho standartu dla siêtych dvoch mistiôv. Što ja maju na vvazi?

Odrazu kidajetsie v očy razne napisanie dijeprymieŋnikov teperyšnioho i minuloŋo času. U słovniku znajdemo zapis typu *chodiačy, stojáčy, rostučy* i zapis typu *pudchodiaščy, spiaščy*. Kodyfikacija na tôm i polahaje, što vona razny rozhovôrny formy pudtiahaje pud odnu normu. Čto skazav, što literaturna mova — to žyvaja mova? Kodyfikacija zabivaje rozhovôrnu rozmajitosť, kob oblohčyti žytie tym, kotory schočut na takôj movi pisati. Podług mene, ohulnopudlaški kunčatok dla aktyvnych dijeprymieŋnikov teperyšnioho času povinion byti odin: *-ščy*. Vôn pozvolaje, naprykład, na odrôznivanie dijeprymieŋnika *spivajuščy* (*śpiewający*) od dijeprysłôvnika *spivajučy* (*śpiewając*).

Podôbnu sytuaciju raznoho napisania v słovniku majemo z dijeprymieŋnikami minuloŋo času: *spálany, rúbleny, roslábleny, výbilo-ny*. Usiê kunčatki (*-eny, -any, -ony*) povinny byti pudtiahnuty pud odin standart — *-any* — kotory je najbôlš pošyrany na terytoryji pudlaškich hovôrok. Tohdy možna bude hovoryti pro jakujuś kodyfikaciju.

Tiažko zrozumiêti, čom u słovniku peredrôstka *bez-* pišetsie podług morfologičnoho pryncypu (*bezborody, beznohi, bezpłatny, bezsonny*), a peredrôstka *roz-* — podług fonetyčnoho (*rozmachnuti, rožžovati, rosказати, rospluščyti, roščepiti*). Jakaja tut systema i kodyfikacija?

Je i značno šyrêjša problema pravopisu spuvzvukuv *m, b, p, v* pered jotovanyimi samozvukami (*(j)e, (j)a, (j)u, (j)o*). U pudlaškuju movi — podôbno jak v ukrajínskuju i inačeju, jak u pôlśkuju i biłoruśkuju — pomjakčany zvuki [m'], [b'], [p'], [v'] ne je samostôjnymi fonemami. A siête značyt, miž inšym, što [m'], [b'], [p'], [v'] vystupajut tôlko pered [i] i [iê], a pered inšymi samozvukami vony zatverdiêli,

i v zapisi treba stosovati jotaciju. Inačej kažučy, zhôdno z fonetyčnym ładom pudlaškoji movy treba pisati *mjati, beremje, bje, žerebja, pjatnicia, pjut, vjazati, vjut, vjoska*. U słovniku jotacija v takich wypadkach vykorystovujetsie poslidôvno tólko po *m* i *p*, a po *v* i *b* — jak komu zamanetsie. Nema nijakoji systemnosti.

6. Nakuneć

Možna było b zrobiti i inšy zavvahi do słovnika — naprykład, do akcentaciji (ne vse pryzvuk stojit na tom miêsti, de povinion), abo do jotaciji pered *i* (po-mojomu, čuť ne vsiudy na Pudlašy kažuť *jich, ukrajinski*, a ne *ich, ukrainski*, jak proponuje słovnik) — ale ja ne choču, kob stvoryłosie vraženie, što ja baču v słovniku bôlš negatyvu, čym pozytyvu.

Na samum diêli, „Słownik gwary bielsko-podlaszskiej” je velikim krokom doperedu v porumnani z časom, koli po-našomu mało chto pisav i praktyčno ничto ne zadumuvavsie, čy naša mova je samostôjna i maje jakujuś svoju hramatyku, čy, naodvorôt, na jôj možna pisati, jak komu zachočetsie — raz z pôlškim nachilom, raz z biłoruškim, a raz z ukrajinskim.

Movu treba kodyfikovati, ono što siêtoho ne treba robiti z gvaťtovaniem praviluv fonetyki i morfologiji, kotory davno pered nami chtoś inšy odkryv i zapisav u knižkach. Jich treba prosto zasvojiti i skorystati z počytkom dla našoji movy. I treba tože raditisie z inšymi, tomu što mova — to ne indyvidualna vydumka, a čudny tvôr ludškoji hromady.

Svoja.org, 28 kviêtnia 2009

Blogi pro pudlašku movu

Mikołaj Vrublevski (1936-2012)

Diś ja doznavsie, što v styčniovu v Chrabołach umer Mikołaj Vrublevski, autor „Słownika hovôrki biêłsko-pudlaškoj” (2008). Pochovali joho 13 styčnia na mohiłkach v Rajsku.

Ja spotykavsie z Mikołajom Vrublevskim u Varšavi na počatku 1980-ch liêt u klubi BHKT na hulici Senatorśkuj 8, ale dosyc vpadkovo, pry okaziji jakichś biłoruśkich imprezuv i BHKT-ôvśkich diłôv. Odnak tak napravdu my tołkom i ne poznamilisie ni tohdy, ni puzniěj. Čoho nini ja velmi škoduju, bo 20 z hakom liêt posli tych našych varšavśkich spotkaniuv bez značenia Mikołaj Vrublevski stavsie dla mene odnym z najvažniějśych biłoruśkich autoruv na Biłostôčyni. Akurat tohdy, koli Darek Fijonik stav drukovati kuskami v „Biêłskum Hostinciovu” słownik hovôrki vjoski Chraboły, ktoru od 1967 roku zapisuvav M. Vrublevski.

Do smutnoji nedorêčnosti mojeji doli treba zaličyti i toje, što mniê ne pošychovało poznamitisie i z druhim velmi važnym dla mene autorom, Janom Petručukom, kotory skłav słownik hovôrki vjoski Kuraśovo. A okazijuv do znakomstva z jim było nemało. Koli ja byv učenicom liceja v Hajnuvci, Jan Petručuk byv u siêtum samum miêsti licejśkim učytelom. Ono što ja včyvsie v licejovu N-r 9, a Jan Petručuk učyv v licejovu N-r 10. Liceji stojali pry odnôj hulici, jakichś 300 metruv odin od odnoho.

Ale zapisane, na ščastie, zostajetsie. Jak słownik M. Vrublevśkoho, tak i słownik J. Petručuka služad mniê diś jak pudstavovy krynici do składania svojoho vłasnoho pudlaśkoho słownika.

Chočetsie, zrozumiêło, kob i môj słovnik šče komu-leń koliś spotreбивsie. I dla mene nini nema značenia, čy znaju ja osobisto toho, komu vôn može spotrebitisie, čy ne znaju...

Svoja.org, 1 lutoho 2012

Čym raznitsie pudlaška mova od ukrajinskoji?

Siêty tekst ja povinion byv napisati vže davno, kob ne tratiti zamnôho času na razny diskusiji z osobami, kotory raz-po-raz berutsie mene perekonuvati, što pudlaška mova — to pryimityvny varyjant ukrajinskoji (to značyt, peryferyjny ukrajinski dyjalekt z archajičnymi dyftongami). Vony, jak praviło, podajut mniê prykłady fonetyčnych i morfologičnych pôznakuv, kotory v odnôj i druhuj movi takije samy abo velmi bližki. I, jak praviło, vony ignorujut pôznaki, jakije v siêtych dvoch movach razny. Tomu ja ode zrobiv dla takich osobuv mały (nepovny) spis RAZNYCH fonologično-fonetyčnych i morfologičnych pôznakuv pudlaškoji i ukrajinskoji movy (porumnanie ja zrobiv mižy písmovym varyjantom pudlaškoji movy, kotory proponuje storônka *Svoja.org*, i ohulnopryniatym literaturnym varyjantom ukrajinskoji movy). Porumnanie leksyki oboch movuv ja pokinu na inšu okaziju.

Osnôvna fonologična raznicia

1. U pudlaškej movi je 39 fonemuv (8 samozvukuv i 31 spuvzvuk), v ukrajinskej je 38 fonemuv (6 samozvukuv i 32 spuvzvuki). U pudlaškej movi je dvîê samozvukovy fonemy (dyftongičny), kotorych nema v ukrajinskej — <ê>, <ô> (diêd, u pečê, kôt — дід, в печі, кіт). V ukrajinskej movi je odna spuvzvukova fonema, kotoroji nema v pudlaškej — <r'> (Різдо, рішити, рябий — Ruzdvo, ryšyti, raby).

Najvažniêjšy fonetyčny raznici

2. U pudlaškej movi nema zjavy ikavizmu (zmiêny davnioho *jaŕ* i etymologičnych *e i o v i*) u pryzvučnej pozycji. U nepryzvučnej pozycji v pudlaškej movi ikavizm vystupaje velmi rêdko, bo vôn môcno obmežovujetsie nepryzvučnym u abo inšymi samozvukami (*e, o*). Prykłady na brak ikavizmu v pryzvučnej pozycji: kôn (кін), liês (ліс), zôrka (зірка), u seliê (в селі), unočê (в ночі). Prykłady na brak ikavizmu v nepryzvučnych pozicijach: kámeń (камінь), pudnesti (піднести), nučliêh (нічліг), kunéc (кінець), odkłasti (відкласти). Prykłady na vystupanie rêdkoho ikavizmu v nepryzvučnych pozicijach: pisók (пісок), bilíti (білити), svitíti (світити).

3. Spuvzvuki *pered* etymologičnym *i* v ukrajínskuj movi zatverdiëli, u pudlaškej — nië: *biti* (бити), *vidny* (видний), *hinuti* (гинути), *divo* (диво), *zima* (зима), *kiška* (кишка), *lichy* (лихий), *licie* (лице), *miska* (миска), *niz* (низ), *pisar* (писар), *siła* (сила), *ticho* (тихо).

4. Zvuki [ž], [dž], [š], [č] u pudlaškej movi, tak jak i [r], tverdy vo vsiëch pozycijach. V ukrajínskuj movi siëty zvuki vymovlajutsie mjahko *pered* [i]: *žinka*, *noži*, *parandži*, *šistʹ*, *tovariši*, *čitkij*, *ochi*. Mjahki zvuk [rʹ], kotory v ukrajínskuj movi reprezentuje osôbnu fonemu <rʹ>, vystupaje ne tôlko *pered* [i], ale i *pered* [a], [u], [o] (*zoria*, *porjadok*, *gryukati*, *varju*, *trʹox*).

5. U pudlaškej movi nema podovženia zvukuv [l], [n], [t], [d], [s], [z], [š], [ž], [č], kotore vystupaje v ukrajínskuj: *vesiľla* (*vesiële*), *chotinʹna* (*chotiënie*), *brytʹta* (*brytie*), *hrudʹdu* (*hrudieju*), *Poliessja* (*Poliësia*), *mazʹzju* (*mazieju*), *Pidľashʹnja* (*Pudlaşe*), *Zaporizʹnja* (*Zarorože*), *zariczʹja* (*zarëče*).

6. U pudlaškej movi vsië zvunkije spuvzvuki stračujut zvônkość *pered* hľuchimi spuvzvukami abo v kuncieľ slova. V ukrajínskuj movi zvunkije spuvzvuki [b], [d], [z], [dz], [ž], [dž], [h], [g] *pered* hľuchimi spuvzvukami abo v kuncieľ slova vymovlajutsie zvônko.

7. Zvuk [g] vystupaje v pudlaškej movi značno častiëj, čym v ukrajínskuj (praktyčno vo vsiëch slovach, pozučanych z grečkoji abo łacinskoji movy, u pudlaškej movi zachovujetsie oryginalny zvuk [g], pudčas koli v ukrajínskuj vôn zminiajetsie v [h]).

Najvažniëjšy morfologičny raznici

8. U pudlaškej movi prymiëtniki mužčynského rodu kunčajutsie na -i abo -y (*maľy*, *biëly*, *dorohy*, *dóvhy*). V ukrajínskuj movi prymiëtniki mužčynského rodu kunčajutsie na -iŷ abo -iŷ (*syniŷ*, *noviŷ*). U pudlaškej movi prymiëtniki ženského i serednioho rodu majut abo korotki nepryzvučny kunčatki -a (-ia) i -e (-ie), abo dovhi pryzvučny kunčatki -ája i -óje (*biëla*, *dávnia*, *čórne*, *vysókie*, *maľája*, *chudóje*). V ukrajínskuj movi vsië kunčatki prymiëtnikov ženského i serednioho rodu korotki, nezaležno od miëstia pryzvuku (*bilyŷ*, *bíla*, *bíle*, *maluyŷ*, *malá*, *malé*).

9. Kunčatok zvorôtnoho dijeslova v pudlaškej movi maje formu -sie (*mytisie*, *ženitisie*), v ukrajínskuj movi — -sia (*mytisja*, *brytisja*).

10. Dijeslovy v minušum časi mnôžnoji ličby v pudlaškej movi majut kunčatok -li (*pisali*, *chodili*), v ukrajínskuj movi kunčatok -li (*pisali*, *chodili*).

11. Aktivny dijeprymiëtniki v pudlaškej movi majut kunčatki -ušču, -iušču, -ašču, -iašču (*rostušču*, *smerdiušču*, *movčašču*, *chodiašču*),

v ukrajinskuj movi kunčatki -учий, -ючий, -ачий, -ячий (несучий, оновлючий, дрижачий, киплячий).

12. U pudlaškuj movi zachovałasie jak prymiêtna zjava tak zvana parnaja ličba imiênnikov (dualis), ktoroji naohuť nema v ukrajinskuj movi. Pryklady: dviê pjadiê, try seliê, dviê koliêni, štyry sestrê.

13. U pudlaškuj movi oddijesłôvny imiênniki majut kunčatki -nie abo -tie (chodiênie, połotie), v ukrajinskuj movi — kunčatki -ння, -ття (страчення, биття).

Svoja.org, 15 lutoho 2010

Nakôlko raznitsie pudlaška leksyka od ukrajinskoji?

Siêtu temu mniê chočetsie začati od porumnania kilkoch fragmentuv tekstuv spuvčasnoji ukrajinskoji movy i jich perekładuv na pudlašku podług normy Svoja.org.

1. Fragment kazki Н. Сh. Andersena (Г. Х. Андерсен, „Снігова Королева”, Дитяче видавництво А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2000)

Стіни замку Снігової Королеви намели хуртовини, вікна й двері пробили буйні вітри. Тут було сто а чи й більше зал, і кожна з них освітлювало Північне сяйво. Усі зали були дуже великі, дуже пустельні, дуже холодні, дуже блискучі й крижані. Тут ніколи не бувало розваг. Посередині найбільшої снігової зали стояло замерзле озеро. Крига тріснула на ньому на тисячу шматків, і всі вони були такі рівні й доладні, що в це важко було повірити. Посеред озера сидила Снігова Королева. Вона називала це озеро дзеркалом розуму і вважала його найдовершенішим з-поміж усіх дзеркал.

Stiêny zamku Sniêžnoji Korolevy nameli zaviêji, okna i dvery probili navalnyje vitrê. Tut było sto čy naveť bôlš saluv, i kaŝnu z jich osviiêtluvalo Puvnôčne sijanie. Usiê sali byli velmi veliki, velmi pustyje, velmi chołodny, velmi bliskuščy i lodovaty. Tut nikoli ne byvalo zabavy. Poseredini najbôlšoji sniêžnoji sali stojało zamerzłe oziero. Lôd trêsnuv na jôm na tyšču kusočkuv, i vsiê vony byli takije rômnny i dopasovany, što v siête tiažko było poviêryti. Posered oziera sidiêta Sniêžna Koroleva. Vona nazyvała siête oziero lustrom rozumu i vvažała joho najdoskonalšym z usiêch lustruv.

Kôlkošť usiêch ukrajinskich słôv u teksti: 91.

Kôlkošť nepudlaških słôv: 16 (хуртовини, буйні, сяйво, дуже (4), пустельні, крига, крижані, розваг, шматків, доладні, дзеркалом (2), найдовершенішим).

Dola nepudlaškoji leksyki: $16 : 91 = 17.6\%$

2. Fragment z ukrajinskoho sajtu Radiva Svoboda

Упродовж підготовки і проведення президентських виборів практично випав із поля зору суспільства увесь спектр лівого крила української політики. Лідери лівих і Петро Симоненко, і Олександр Мороз немовби розчинилися в невідомості. Майже в усіх магістральних баталіях в країні щезли навіть випадкові згадки про цих політиків.

U časi pudhotovlenia i provedenia prezydenčkich vyboruv praktično vypało z pola zroku hromadstva ciěle spektrum liěvoho kryła ukrajinskoi polityki. Lidery liěvych, i Petro Symonenko, i Aleksander Moroz jak-budŭto rozpustilisie v neviědomosti. Čuť ne vo vsiěch magistralnych batalijach u krajini propali naveť vypadkovy zhadki pro siětych politykuv.

Kôlkość usiěch ukrajinskich słôv u teksti: 44.

Kôlkość nepudlaškich słôv: 8 (упродовж, зору, суспільства, увесь, немовби, розчинилися, майже, цих).

Dola nepudlaškoji leksyki: $8 : 44 = 18\%$

3. Fragment romanu Jurija Andruchovyča (Юрій Андрухович, „Перверзія”, Львів, ВНТЛ-Класика, 2004)

Загадкове і явно передчасне зникнення Станіслава Перфецького з видимих обріїв, яке сталося на початку березня минулого року у Венеції, на жаль, не сколихнуло глибин теперішнього нашого суспільства. Не сколихнуло й поверхонь його — за винятком кількох принагідних речень у телевізійних новинах та однієї-двох заміток у бульварних листках на зразок „Никогда не ездите в Венецию, панове украинские поэты!”...

Zahadkove i vyrazno peredčasne zniknutie Stanislava Perfečkoho z vidôčnych kruhohladuv, jakoje stałosie na počatku marcja minulo-ho roku v Veneciji, na žal, ne skołychnuło hłybinuv teperyšnioho našoho hromadstva. Ne skołychnuło i poverchniuv joho — za vyniatkom kilkoch okazijnych zdaniuv u televizijnych novinach i od-noji-dvoch zamiětok u bulvarnych listkach napodobu „Никогда не ездите в Венецию, панове украинские поэты!”...

Kôlkość usiěch ukrajinskich słôv u teksti: 48.

Kôlkość nepudlaškich słôv: 9 (явно, видимих, обріїв, березня, суспільства, принагідних, речень, та, на зразок).

Dola nepudlaškoji leksyki: $9 : 48 = 18.7\%$

Siěty prypadkovy prykłady, zrozumieło, ne je dokładnym matema-tyčnym dokazom, nakôlki słovnik pudlaškoji movy raznitsie od slo-

vnika ukrajínskojy movy, ale vony napevno dajut niekiepšku oryjentaciju — obiêdvi movy mohut miêti razne slovnyctvo v mežach 14%-20%. To mnôho čy mało? Sudiête sami: podług dokładneho vyličenia movoznavciuv, leksyka ukrajínskojy movy raznitsie od leksyki biłoruškojy movy na 16%, a leksyka švedškojy movy raznitsie od leksyki norveškojy movy tože na 16%. I nichto ne kaže, što biłoruška mova je dyjalektom ukrajínskojy, abo što norveška mova je dyjalektom švedškojy.

Inačej kažučy, leksyčno pudlaška i ukrajínska movy dostatočno razny, kob movoznavci bez problemuv zaličyli jich do raznych movuv, tak jak vony koliš rozdylili biłorušku i ukrajínsku abo švedšku i norvešku.

Perevažna bôlšosť pudlašukôv ne identyfikuje svojejy movy z ukrajínskoju, i siêtoho faktu ne možna vytłumačyti — jak uperto roblat pudlaški ukrajinci — takimi samozniščalnymi argumentami, što naš narod (i jichni, jak treba zdohaduvatisie) natôlko temny i odurmaniany komunistami, što i ne zrozumiêv očyvidnoji pravdy, što joho mova — ukrajínska. Fonetyčno-morfologičny raznici pomiž pudlaškoju i ukrajínskoju movoju, kotory my podali v popередnium blogovi, i prykłady leksyčného porumnania oboch movuv v siêtüm blogovi pokazujut, što naš narod i ne temny, i ne odurmaniany. I što nijakoji očyvidnoji ukrajínskoji pravdy tut nema. A je sered našoho narodu pomišanie poniatijuv — movy i nacijonalnosti — kotore jak ukrajínski, tak i biłoruški dijačê menšosnoho ruchu ruka v ruku pudtrymujut, bo od siêtoho pomišania zaležyt deržavna dotacija na jichniu diêjność, jakaja po suti vyrykaje odnu z autentycznych i korênnnych movuv Pudlaša — jichniu rôdnu movu — na zabytie i smerť.

Svoja.org, 16 lutoho 2010

Pudlaška koine: problema leksyki

Koine [vymova: *kojné* abo *kajné*] — siêtým slovom movoznavci nazyvajut funkcijonalny typ movy, kotory vykorystovujut do komunikaciji lude, jakije je nositelami raznych dyjalektuv i hovôrok u odnôm regijoni.

Peršopočatkovo termin *koine* stosovavsie vylučno do ohulnogrečkojy movy, kotora zložylasie v VI-III vikach pered našoju eroju na osnovi jonško-atyčkich dyjalektuv. Ale diš lingvisty terminom *koine* nazyvajut lubuju ohulnu movu, kotora služyt do komunikaciji (rozhovôrnoji pered usiêm) u jakôms okrešlanum regijoni.

U nas na Pudlašy svoja ohulna mova — *pudlaška koine* — składašie dosyć spontanično, i to chutcêj u piśmovuj formi, čym ustnuj. Prosto lude, kotorym zachotiêłosie napisati štoś po-swojomu, pisali tak, jak naučylisie od tata z mamaju. A potom okazałosie, što vsiê vony pišut čuť ne odnym pravopisnym standartom, a raznici v jichnium pravopisi majut druho- abo i tretioradne značenje. Naša *koine* začala składatisie na osnovi toho, što ja nazývaju *puvnočno-zachodnim dyjalektom pudlaškoji movy*, to značyt, tych hovôrok, jakije stabilno trymajut našy dyftongi iê, ê, ô i zachovujut mjahku vymovu typu *choditi, chodili, biti, piti*, etc. Jakoś tak vyjšło, što čuť ne vsiê, kotory začali neprypaddkovo pisati na siêtuj movi — prykładom, Ira Borovik i Zosia Sačko, Vitia Stachvijuk i Mikołaj Vrublevski, Darek Fijonik i Vania Maksimjuk — pochodili z siêtoho dyjalektnoho arealu... Koli na Pudlašy miêła naroditisie jakajaś nova piśmova schôdniosłovjanska mova, to vona miêła naroditisie jakraz sered ludi, kotory hovorat tak jak u Trystianci, Chrabołach, Lachach czy Vôlci v Orlenskuju gmini. Bo prosto siêty lude zachotiêli byti hramotnymi v svojôj movi i stali jijiê zapisuvati. Ne treba nikoho robiti ščastlivym nasiłu, a tôlko tych, kotory sami šukajut svoho ščastia :)

Projekt standartyzaciji pudlaškoji movy v versiji Svoja.org gruntujsie na troch peredposylkach — demograficznego, kulturnoho i socialnoho charakteru:

1. *puvnočno-zachodnim dyjalektom*, jaki byv uziaty za osnovu našoho tvorênia pravopisnoji *pudlaškoji koine*, hovoryt bôłšosť pudlašukôv (nositeluv *svojeji movy*), kotory zaličujut sebe do biłorusuv i ukrainciuv (dokładno ne skažu, ale deś koło dvoch trefich ohulnoji ličby);

2. *puvnočno-zachodni dyjalekt pudlaškoji movy* maje istotnu piśmovu tradyciju i vže vyrazno dokazav, što joho korystalniki mohut byti kreatyvnymi v svojôj rôdnuj movi (to kapitalny fakt dla našoji kultury);

3. *puvnočno-zachodni dyjalekt pudlaškoji movy* je bôłš prestyžny v hromadském odčuvani, čym naš *puvdenno-schôdni dyjalekt* (hovôrki v gminach Dubičy, Kleščeli, Čeremucha); mnie v minulu ne raz dovodiłosie čuti, jak u rozmovi po-swojomu zo mnoju v Biêłsku diadina z Kleščeluv abo diadko z Dubič Cerkovnych staralisie pudładitisie pud moju *mjahku vymovu*, jak budťo vvažajučy jijiê bôłš *pravilnoju* abo bôłš *mjastovoju*, čym svoju tverdu vymovu; to tôlko na peršy pohlad drubnicia, a na samum diêli rêč kolosalnoho značenia — u hromadském odčuvani pisana mova MUSIT miêti bôłšy prestyž, čym zvyčajna ustna hovôrka!

Možna skazati, što standartyzacija pravopisu pudlaškoji movy, tak jak jijiê ujavljajut inicijatory storônki Svoja.org, praktyčno zakončana. Zostalisie nekotory drubnici, kotorych sami standartyzatory ne berutsie kunčalno vyryšati. Vony povinny byti vyryšany v nastupnum krokovu zatverdžuvania pišmovoji formy pudlaškoji movy v našum žyči — *kodyfikaciji*. *Kodyfikacija* — to krok, kotory povinny zrobiti ne tólko braty Maksimjuki, a jakiś šěršy kruh korystalnikov pudlaških hovôrok, jakije chočut kultyvvovati svoju movu i kulturu na jeji osnovi. Tut bez konsultaciji z profesijnymi movoznavciami ne obujtisie. Tólko koli bude bôlš-menš ohulny konsensus stosôvno pravopisu, možna bude robiti organizacijny schôd Akademiji Pudlaškoji Movy de-nebuď u Čyžach abo Ščytach i zatverdžuvati druk normatyvnych praviluv i normatyvnogo ortografičnogo słovnika pudlaškoji movy :)

Ale misija Svoja.org, zrozumiêto, bude prodovžana. Bo treba šče skônčyti pôlško-pudlaški słovnik, kotory bude miêti pryblizno 45-50 tysiač słovnych artykuľuv i bez kotoroho trudno sobiê ujaviti normalne funkcijonovanie pišmovoji movy v XXI stoliêtijovi.

Problema pudlaškoho słovnika je trochu inša, čym problema pudlaškoho pravopisu. Tut treba, koli možna tak skazati, vyjti z našoho provincijnogo pruhmenia i hlanuti na pudlašku movnu idyjosynkraziju z šěršoju perspektyvy.

Pudlašuki ne vyletiêli z-pud chvosta pudlaškoji korovy, a zjavljajutsie zachôdnioju peryferyjeju šěršoho movnogo areaľu, do jakoho naležyt biľoruskie i ukrajinškie Poliêsie. Koli miêti na vvazi pudlašku literaturnu leksyku, vona v mojôm perekonani maje byti spólnoju dla ciêľoho poliêškoho movnogo areaľu. Inačej kažučy, polišuk z-pud Pinška i polišuk z-pud Łučka, uziavšy v ruki knižku na pudlaškuj movi abo posľuchavšy v radivi peredaču po-pudlaški — na movi polišuka z-pud Biêłška — povinny odrazu skazati: Blacha, to Ź to moja mova! Zrozumiêto, fonetyčno vona ne bude dokľadno jichnia, ale leksyčno povinna byti odrazu rozpuznavalna jak svoja. To ne takaja velika problema, jak chtoś ode može podumati.

Słovnik, kotory ja pomaľu, ale bezperestanno pobôľšuju na storônki Svoja.org, bazujetsie same na vyžej zhanutum „pryncypi koine” dla vsiêch polišukôv. Koli dla jakohoś konkretnoho pôlškoho słowa ja ne znachodžu dobroho odpoviêdnika v pudlaških hovôrkach i ne mohu dobre „perekalkovati” na svoju movu pôlškoho słowa, to ja ne bihu odrazu do słovnika literaturnoji biľoruskoji movy abo literaturnoji ukrajinškoji movy, kob tam pošukati leksykgرافيčnoji in-

spiraciji, a šukaju odgoviédnika v słovnikach hovôrok biłoruśkoho i ukrajinśkoho Poliêsia.

Ostatni try abo štyry roki ja čytav naohuł dyjalektny słowniki. Zrozumiêło, ja vže kilka razy pročytav słovnik vjoski Kurašovo Jana Petručuka i słovnik vjoski Chraboły Mikołaja Vrublevśkoho. Ale z ne menšoju vvahoju ja pročytav i nastupny słowniki:

1. Григорій Аркушин, „Словник західнополіських говірок“, у двох томах; Луцьк, 2000.

2. П. С. Лисенко, „Словник поліських говорів“; Київ, 1974.

3. „Дыялектны слоўнік Брэстчыны“; Мінск, 1989.

4. „Тураўскі слоўнік“, у пяці тамах; Мінск, 1982-1987.

5. „Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча“, у пяці тамах; Мінск, 1979-1986.

Kromi siêtych pjati słovnikuv (14 tomôv) ja pročytav šče kilka nadceť naukovych pracuv stosôvno leksyki Poliêsia, de spisy poliêskich słôv byli integralnoju častkoju naukovych dosliduv. To značyt, koli i je lude na siêtum sviêti, kotory viêdajut bôłš pudlaśkich i poliêskich słôv, čym ja, to, po perše, jich može byti doslôvno kilka čôloviêk, a po druhie, nikomu z jich ne chočetsie składati słovnika pudlaśko-poliêskoj *koine*. Tak što vybačajte, koli pudlaśka mova bude miêti leksyku, jakuju „arbitralno“ [re]konstruovav Jan Maksimjuk. Ja vže kôlko liêt pudrad povtoraju svojim zemlakam, kob vony kinuli zajmatisie pseudobiłoruśkoju chiernioju i zrobili štoś tołkove dla svoho narodu v spravi promociji pudlaśkoji movy v masmedyjach, ale vsio odbivajetsie jak horoch od stiny. Tak što bude jak maje byti. A jak maje byti? — pokamiś viêdaju tôlko ja :)

Svoja.org, 3 červenia 2012

Dobre intencje to za mało

Pojawienie się *community* „Howorymo po swojemu“ w Facebook’u pod koniec 2012 roku przyjąłem z wielką osobistą satysfakcją. Ta inicjatywa jest bowiem dobitnym potwierdzeniem zapotrzebowania wśród ludzi z Podlasia na wprowadzenie gwar podlaskich (gwar wschodniosłowiańskich pomiędzy Narwią i Bugiem) do szerszego obiegu we współczesnych realiach społeczeństwa komunikacji masowej. O tej potrzebie ja sam piszę nieprzerwanie od początku 2005 roku, tej potrzebie służy założona przeze mnie wspólnie z bratem w marcu 2008 roku strona *Svoja.org*. Witryna „Howorymo po swojemu“ na Facebook’u, jak mi się wydaje, w swoich zamierzeniach

też postanowiła służyć takiemu lub bardzo podobnemu celowi. Ale przyjrząwszy się temu, co się w tej witrynie odbywało przez półtora miesiąca od jej powstania, chciałbym podzielić się swoim zatroskaniem. Myślę, że zatroskanie będzie najwłaściwszym określeniem tych kilku uwag skierowanych do sympatyków „Howorymo po swojemu”, do których zaliczam i siebie.

Co to znaczy „po swojemu”?

Nasz świat jest tak urządzony, że gwary i dialekty są skazane na wymarcie. Lingwiści oceniają, że co miesiąc umierają dwa „języki” — to znaczy gwary, dialekty lub języki mówione (najczęściej gdzieś w afrykańskiej dżungli, nad Amazonką, na Papui-Nowej Gwinei albo w jakiejś wsi w Azji Środkowej). Jak to się ma do naszej podlaskiej sytuacji? Ano tak, że prędzej czy później umrze gwara wsi Mochnate, gwara wsi Moszczona Królewska (jeśli już nie umarła) i gwara wsi Lachy. Żadna strona internetowa i żadna witryna w Facebook’u nie jest w stanie zahamować tego procesu.

Odnoszę wrażenie, że autorzy „Howorymo po swojemu” jakby nie zdawali sobie z tego sprawy i postanowili „ratować od śmierci” wszystkie „swoje gwary”. Tego nie da się zrobić i taki zamiar jest skazany na niepowodzenie już na starcie. To niewątpliwie może być fajną zabawą, ale niestety pozbawioną głębszych i trwalszych korzyści. Uratować od śmierci można tylko „uogólnioną gwarę” w formie języka pisanego ze ścisłymi regułami gramatycznymi i ortograficznymi. Inaczej mówiąc, nie można oddalić śmierci od 30 osobnych gwar we wsiach gminy Bielsk Podlaski, ale można uratować od zapomnienia formę języka, która jest uogólnioną — „pisemną”, „literacką” — wersją tych gwar. Polska jest znakomitą ilustracją tej tezy — wszystkie gwary polskie już dawno pomarły, by przedłużyć sobie żywot w literackiej wersji języka polskiego. Zaś te gwary, które się jeszcze jako tako zachowały, służą dziś do konstrukcji nowych języków literackich — kaszubskiego albo śląskiego, na przykład.

Nie trzeba wyważać otwartych drzwi

Wydaje mi się również, że uczestnicy „Howorymo po swojemu” nie zdają sobie sprawy, ile zostało zrobione przed nimi w sprawie standaryzacji i unifikacji gwar podlaskich w celu wypracowania satysfakcjonującej wersji języka podlaskiego. Śmiem twierdzić, że wersja pisemna języka podlaskiego została określona w swoich najważniejszych zarysach jeszcze przed narodzinami większości autorów i sympatyków „Howorymo po swojemu”.

Jednym z pierwszych i najlepszych naukowych opisów standardu języka podlaskiego jest praca doktorska Jana Pietruczuka z roku 1977, poświęcona gwarze jego rodzimej wsi Kuraszewo. Rzecz w tym, że gwara Kuraszewa to język podlaski w „najczystszej postaci” — w takim standardzie pisali lub piszą swoje podlaskie wiersze Zosia Saczko, Wiktor Stachwiuk i Irena Borowik, w takim standardzie pracuje strona Svoja.org, w takim standardzie publikował podlaskie teksty biuletyn „Biêłski Hostinec” Doroteusza Fionika. W takim standardzie powstał też słownik wsi Chraboły Mikołaja Wróblewskiego.

Język gwarowy staje się językiem literackim nie z łaski i za przyzwoleniem dialektologów i akademików w Warszawie, a za sprawą ukierunkowanej pracy użytkowników tego języka, którzy próbują nadać mu jednolity kształt i przekazywać w nim nie tylko zwyczajne komunikaty w rodzaju „spotkajmy się na kolędowaniu w Wojszkach”, ale także coś w tym rodzaju:

*A Pudlasie i Ruś Biêła,
Jak dviê sestry rôdny.
Mov odnoho člonki tiêła,
Byli b zavše zhôdny.
Ale dola jich lichaja
Zdavna rozłučyła
I obom tiażki na šyju
Kameń nałożyła.
I stohnali vony, j stohnut,
I budut stohnati,
Bo to mačocha jich dola,
A ne rôdna mati.*

(Mikołaj Jančuk, „Jankovi Kupałovi na pametku”, 1918)

Powiem jeszcze inaczej: język literacki stwarzają literaci, a nie aktywiści językowi w rodzaju Darka Fionika, Tomka Sulimy albo braci Maksymiuków. My tu nie mamy za wiele do powiedzenia :) Kto stworzył literacki język ukraiński? Taras Szewczenko i Iwan Franko w pierwszym rzędzie. A białoruski? Janka Kupała i Jakub Kołas. Sami widzicie. Trzeba tłumaczyć coś jeszcze?

Krótko mówiąc, język, w którym można przekazać treści wyrażające unikalne doświadczenie kogoś urodzonego na Podlasiu, został już stworzony, „dotarty” w praktyce literackiej i oszlifowany ortograficznie. Pisanie „radosną ortografią”, jak czynią to autorzy „Howorymo po swojemu”, niczego oprócz galimatiasu i dezorientacji nie wnosi, jeśli sformułować tę pretensję oględnie. A jeśli ująć to mniej oględ-

nie, to brak postulowanej normy ortograficzno-morfologicznej tekstów na „Howorymo po swojomu” zdecydowanie kompromituje całą inicjatywę i źle świadczy o autorach. Chyba nie o to chodzi?

Nie mówię tu o wprowadzeniu normy dla komentarzy pod poszczególnymi komunikatami, bo to oczywiście niepraktyczne i niepotrzebne ograniczenie, ale mam na myśli ortograficznie jednolity i konsekwentny wariant pisania po podlasku, który by nie kompromitował autorów zasadniczych komunikatów i „motywatorów” w tej witrynie. Tym bardziej, że dla większości autorów „Howorymo po swojomu” (jeśli nie dla wszystkich) gwara podlaska nie jest ich językiem pierwszym, w którym mogą liczyć na intuicję. Niestety, języka podlaskiego, jak i każdego innego języka, trzeba się nauczyć, żeby posługiwać się nim na przyzwoitym poziomie i próbować uczyć innych.

Jak jest lepiej po podlasku — „robiti” czy „robyty”?

Jedynym naprawdę wartym rozważenia problemem podlaskiej ortografii, który budzi zrozumiałe emocje i spory, jest zapis etymologicznego (prasłowiańskiego) „i”, które w gwarach podlaskich jest wymawiane dwojako: jako „i” (*nitka, miska, lichy, choditi*) i jako „y” (*nytką, myską, tycho, chodyty*).

Na wybór miękkiego wariantu wymowy spółgłosek przed etymologicznym „i” w standardzie literackim wpływ mają, według mnie, trzy istotne czynniki:

a) demograficzny (około 2/3 użytkowników gwar podlaskich wymawia w takich sytuacjach „i”; na terenach z wymową „i” znajdują się trzy ważne dla użytkowników gwar podlaskich ośrodki miejskie: Hajnówka, Bielsk Podlaski, Siemiatycze);

b) literacko-historyczny (wszystkie znaczące utwory literackie w gwarach podlaskich zostały napisane w wersji „choditi/robiti”);

c) socjolingwistyczny (wymowa miękka typu „robiti” jest traktowana przez samych użytkowników gwar jako bardziej prestiżowa niż wersja „robyty”).

Odrzucenie w unormowanej wersji języka podlaskiego *ikawizmu* (zapisu typu *nić, dim, sviť*), który występuje w gwarach w okolicach Czeremchy, jak sądzę, nie budzi żadnych zastrzeżeń. W tych wypadkach mamy własną i przeważającą wymowę gwarową *nôč, dôm, sviêt*. Myślę, że odrzucenie *dziekania* i *ciekania*, które występuje w gwarach mieszanych w okolicy Narwi (*chodzici, ciêło, dziêd*), też jest uprawnione i nie wywołuje protestów. *Ikawizm* należy do charakterystycznych zjawisk języka ukraińskiego, a *dziekanie* i *cieka-*

nie — białoruskiego. Norma języka podlaskiego została ulokowana na areale gwarowym, gdzie występują typowo podlaskie cechy językowe: dyftongi ô, iê, ê oraz etymologiczne „i” po spółgłoskach.

Svoja.org, 2 lutego 2013

Ne davajte v kryvdu pudlaškie „g”

Zachotiêłosie mniê napisati kilka bloGuv pro nekotory hramatyčny problemy pudlaškoji movy. Štoraz bôłš ludi začynaje pisati popudlaški, a pokôłko nihto jich ne včyv pisati po-svojomu v školi, to zrozumieło, što vony vžyvajut raznych — skažemo odkryto: nenormatyvnych — pravopisuv. My na Svoja.orG proponujemo, jak nam zdajetsie, chorošu i obdumanu normu, i naveť pudlašku hramatyku z pravopisom my postavili na storônku zadarmo, ale Ź my i rozumiêjemo, što diš nihto nijakich hramatyk ne čytaje, bo zadovho i zatiažko. A tomu ja choču ode podati paru hramatyčno-pravopisnych poraduv u trochi lokšuj formi, do ktoroji disiêjšy lude bôłš pryvykli, čym učorašni, tzn., takije jak ja.

Peršy bloG bude pro vžyvanie zvuku i Grafemy „g” u pudlaškuj movi. Jak vy vže napevno zavvažyli, bez „g” my ne možemo v našuj movi obujtisie. Pišemo tak, jak hovorymo — „bloGa”, „deGradacija”, „Grecija”, „Guma”... Faktyčno vsiê słowa z „g”, kotory prychodiat do nas čerez pôłsku movu z anGielškoji, francuškoji, Grečkoji czy łacinškoji, zachovujut v vymovi i napisani oryGinalne „g”. I takaja povinna byti norma. U pudlaškuj movi vybuchnoje G ne redukujeťsie do frykatyvnoho H, jak u biłoruškuj abo ukrajinškuj, a zostajetsie takije, jak je.

Značyt, z usima spuvčasno pozyčuvanymi z-za hranici słovami sprava jasna — zostajetsie oryGinalne „g”: doG, Grenada, GlasGow, Gravitacija, booGie-wooGie, etc.

A što z inšymi słovami, kotory my pozyčyli od inšych raniêj? U jakich słovach hovoryti i pisati „g”, a v jakich „h”?

Takije słowa prosto treba vypisati i zapometati. Jich ne tak mnôho. Ot ja zaraz i vypišu, jak mniê zdajetsie, perevažnu bôłšosť pudlaških stôv, u jakich zostałosie „g”. To velmi fajny słowa, a tomu ne bude nijakoho problemu, kob jich zapometati.

O-to vony (ja podaju pryzvuk pry kažnum słovi, a pry nekotorych i značenie po-pôłski, bo dobre viêdaju, što na movnu intuiciju sered pudlašukôv vže ne možna spodivatisie):

angiélški, bagáž, basałyga (*ktoś zwalisty*), bázgrati, čemergiés (*sa-*

mogon), cégła, cýngiel, dzýga (*bąk — zabawka*), fastrýga, fatygovátisie, fíga, gábli, galóš (*kalosz*), gałóša (*nogawka*), gamóła (*tępak*), gandóryti (*gawędzić*), gánok, gápa, garága (*ktoś nieforemny*), gardiôłka (*krtani*), gárneć (*naczynie o pojemności 4 litrów*), gaz (*nafta*), gazník (*lampa naftowa*), giégnuti (*odwalić kité*), Giénik, giemzá (*gatunek skóry*), giez, gilgotáti (*łaskotać*), gílza, gíra, glans, glisty, głuchí, głuša (*kniewa*), głušéc, gmína, gniády, gomzá (*kawał masła albo sera*), gorýcia — gôr (*jedwabna nitka do wyszywania*), gorsét, gôzd' (*gwóźdź*), grácy (*gracki*), graf (*hrabia*), grafínia (*hrabina*), gráfka (*agrafka*), grúby, gruchotáti, grunt, gúdziati (*paćkać*), gúgati (*o dziecku: goworzyć*), gúla, gulgotáti, gúma, gumák (*wóz na gumowych kołach*), gumôveć, gurýsta nohá (*stopa z wysokim podbiciem*), gúzik, guż, gvjázda (*do kołędowania*), gzítisie, koléga, łagotki (*łakocie*), légar, môzg, nagábati, obcéngi, ogahúšyti (*poobrywać*), ogaráčyti (*usiąść okrakiem*), ógier, pódlug (*według; w porównaniu z*), pudgavniáti (*wyśmiewać się*), sołygáti (*szybko połykać*), vagováti (*szwankować*), sóvgatisie (*ślizgać się*), sóvganka (*ślizgawka*), švágor, zagrubiêti (*zajść w ciężę*), žegnátisie (*czynić znak krzyża*).

U pudlaškej movi je pary słov, u kotorych musovo odrôznivati „g” od „h”, kob zrozumieți, pro što ide rozhovôr. Napríklad: gôr (*jedwabna nitka do wyszywania*) — hôr (*dopełniacz słowa „hory”*); góli (*gole*) — hóli (*gałęzie*). Rozumiejęte vže, nakólko važne „g” dla našoji movy?

Svoja.org, 22 styčnia 2011

U pudlaškej movi „u korotkoho” ne vidno

U siêtum blogovi my postarajemsie roztlumačyti najtiažšu pravopisnu problemu pudlaškoji movy, a same: a) koli i de pisati pryjmiênniki u i v; b) koli i de pisati grafemy „u” i „v” v nepryzvucnych pozycijach przed spuvzvukami. Koli nam udastsie siête roztlumačyti, to možna bude vvažati, što Pudlaše, jakomu vže chutko nabižyt 500 liêt, narešti stane hramotnym.

Rêč u tôm, što v našuj movi takije słowa jak *učytel* abo *ukrasti* možna vymovlati na try razny sposoby: [u]čytel/[u]krasti, [v]čytel/[v]krasti, [ü]čytel/[ü]krasti. Inačej kažučy, zvuki [u] — [v] — [ü] u našuj movi naležat do, tak skazati, odnoji artykulacijnoji kategorii, i v nekotorych movnych vypadkach nema pomiž jimi vyraznoho rozmežovania. Nema pomiž siêtymi tryma zvukami vyraznoho rozmežovania v nahołosi przed spuvzvukom abo grupuju spuvzvukuv

([u]nesti, [v]nesti, [ũ]nesti, [u]staviti, [v]staviti, [ũ]staviti). Pomiž zvukami [v] i [ũ] nema výrazného rozmežovania v mižyhołosi pered spuvzvukom (po[v]ny, po[ũ]ny) i v vyhołosi (by[v], by[ũ], robi[v], robi[ũ]).

U takôj sytuaciji nema ničoho pryncypovo nedobroho. Lude jak hovoryli, tak i hovorat. Ale v pisani treba miêti jasnosť i poradok. A tomu norma Svoja.org uvodit siêtu jasnosť i poradok, pokidajučy tólko grafemy „u” i „v” dla zvukuv [u] i [v]. Zvuk [ũ] („u korotkie”) my v zapisi ignorujemo, tzn., označujemo joho jak „u” abo „v” podług nastupnych praviluv:

1. Koli popередnie slovo kunčajetsie samozvukom, to v nastupnum slovi nepryzvučne „u” zaminiajemo „v”: *vona vmiêje, pryjiêchali včora, joho vvodiat*. Koli popередnie slovo kunčajetsie spuvzvukom, to v nastupnum slovi nepryzvučne „u” ostajetsie: *vôn umiêje, pryjiêchav učora, vôn uvodit*.

2. Koli slovo z „u” na počatku začynaje vykazuvanie, to v jôm pokidajemo siête „u”: *uže pryjšli, učora zadoščyło, uvodiat*.

3. Siêty dva pravidla vžyvajutsie i v vypadku pryjmiênnikov u/v. Pišemo: *byv u liêsi, chołod u pohrebi, žyła v bafkôv, mjahko v posteli, u Pôlščy, u kišeni*.

4. U mižyhołosi pered spuvzvukom i v vyhołosi vse stavimo „v”: *davni, šychôvny, machav, siêv*.

Od siêtych praviluv, nažal, je vyniatki.

Vo vsiêch vłasnych nazvach use pokidajemo na počatku nepryzvučne „u”, nezaležno od pozycji slova. Značyt, use pišemo *Ukrajina, ukrajinci, ukrajnški, Urať, Urugvaj, Uršula, ugandyjci, uzbeki*, etc.

Koli slovo po pryjmiênnikovi u/v začynajetsie samozvukom, to vse pišemo v: *byv v Ameryci, žyła v Odesi, v agresti, voda v uchovi, brud v uchovi*.

Je pryhoršča słôv zahraničného pochodženia, de v mižyhołosi pered spuvzvukom stavimo „u”, choč čujemo tam [v] abo [ũ]: *autor, auctor, inauguracija, kosmonaut, pauza, trauma*, etc.

Počatočne nepryzvučne „u” nikoli ne vyminiajetsie z „v” pered grupuju spuvzvukuv, u ktoruj vystupaje v (chv, kv, gv, čv, šv, žv, sv, zv, tv, dv): *uchvaliti, uchvatka, ukvasiti, ugvedziati, učveryti, učval, ušvirnuti, užva, usvojiti, uzvesti, utverdiť, udvoje*.

Je šče pryhoršča inšych słôv svojoho i čužoho pochodženia, koto-ry začynajutsie na nepryzvučne „u” i v kotorych siête „u” zachovujetsie v kažnuj pozycji: *uhiêle, ucho, uchaty, unijat, universytet, uni-form, ušak, ukaz, usaty, uščerbok*.

Ot i vsio. Koli vy dočytali do siêtoho miêstia i odčuvajete sebe

bajki, to my vas vinšujemo. Pudlaška mova odsłoniła pered vami swoju najbôlszą fonetyčno-ortografičnu tajemnicu. Usio inše v jôj — drubnici podług siêtoho, što my ode rozłuščyli.

Svoja.org, 24 styčnia 2011

Dyftongi vse pud pryzvukom

U našuj movi je odne velmi proste, jasne i nevchilne praviło: dyftongi vse znachodiat sie pud pryzvukom (akcentom).

U pudlaškuj movi je try dyftongi — iê [i^e], ê [ɛ], ô [o].

Dyftongi iê i ê zvjazany mižy soboju v tòm sensi, što vony vystupajut posli dwoch raznych grup spuvzvukuv. Dyftong ê može vystupati tólko posli zatverdiêtych spuvzvukuv š, ž, č, dž, r (šêšć, šêršy, nožê, bižête, čêplati, na pečê, u parandžê, rêdki, u norê). Dyftong iê može vystupati posli ostatnich spuvzvukuv, kotory vôn pomjakčuje (biêty, u ruciê, diêti, jiêdło, chiêr, uhiêle, kiêlnia, liês, miêsto, niê, piêć, siêty, u plitiê, viêra, ziêle). Ja ne znajšov našych słov, u jakich dyftong iê vystupav by posli f, g, dz. Dyftongi iê i ê nikoli ne vystupajut na počatku słowa, ale mohut vystupati na kuncii.

Zavvažte, što iê pišemo tože posli j i l, choć siêty dviê grafemy označajut mjahki spuvzvuki, i nam chvatilo b pisati „jêsti” i „lês” (ale my ode pišemo *jiêsti* i *liês* dla unifikaciji pravopisu zvuku [i^e] z usima ostatnimi vypadkami joho vystupania).

Dyftong ô može vystupati posli vsiêch spuvzvukuv (*bôk, placôvka, paciôrki, chôd, dôm, diôhoť, badziôre, fôra, gôr, hôrki, jôłka, kôt, lôd, kolôsie, môl, nôs, niôs, pôst, rôh, sôl, zsiôl, tólko, tiôłka, żyvôt, zôrka, boroziônka, žônka*). Ja tólko ne znajšov našych słov, u jakich dyftong ô vystupav by posli dz. Dyftong ô nikoli ne vystupaje na kuncii słowa. Zatoje je kilka słov, de vôn vystupaje na počatku: ôś (*ôška*), ôvsisko (*ôvsianka*), ôšva (ale možliivo skazati i ošva). Dam butel koniaku za pudkazanie mniê kaźnoho inšoho pudlaškoho słowa, kotore začynajetsie od ô! U nekotorych pudlaških słovach, de dyftongovi ô vypadało b „z etymologičnych pryčyn” stojati na počatku, vôn poperedžujetsie protetyčnym spuvzvukom v (*Vôrla, vôn, vôsim, vôlcha*).

Značyt, u prostum pudlaškum słovi može vystupiti tólko odin dyftong (bo v słovi je tólko odin pryzvuk). Siête skromne, ale važne praviło perenositsie i na dobre osvojany składany słowa: *sinokôs* (*siêno + kositi*), *Biłostôk* (*biêty + stôk*). Ale v inšych, menš osvojanych składanych słovach mohut vystupati dva dyftongi i dva pryzvu-

ki (*sniêhopodôbny, viêrohôdny*) — u takich slovach mucniêjšy pryzvuk stavimo na dyftong, kotory stojit bližej kuncia slova.

Svoja.org, 31 styčnia 2011

Ukanie

Úkanie — ne menš charakterystyčna pôznaka pudlaškoji movy, čym vystupanie dyftonguv *iê, ê, ô*. Dyftongi, jak my odznačyli raniêj, vystupajut use v pryzvučnych składach. A ukanie — vystupanie „u” zamiš etymologičnogo „o” — u našuj movi maje miêstie tôlko v nepryzvučnych składach.

Značyt, dla pudlaškoji movy je charakterystyčny takije slova jak: *nučliêh, žólub, pud perýnoju, pudchódiť, kunéc, póľuz, vujť, vujná, vusimnádec, vulchóvy, kułók, mucniêť, nučny* (możliwo tože: *nôčny*), *rumniáť, Ruzdvó, čóbut*.

Velmi važnym vypadkom pudlaškoho ukania je regularne vystupanie nepryzvučnogo *u* v kunčatkach prymiêtnikuv, poradkovych ličebnikuv i nekotorych prymiêtnych zajmiênnikuv v mistiovum odmiênniku (locativus) odinočnoji ličby. Značyt, u našuj movi majemo: na *biêľum* koniovi, u *hóžuj* chustci, na *péršum* prystankovi, u *sió-muj* klasi, u *nášuj* chati, na *siéjum* derevi, u *kotórum* pokojovi.

Skôľ znajemo, što po-našomu treba kazati *kunec* i *čóbut*, a ne „konec” i „čóbot”? Nema, nažal, jasnoho praviła, kotore mohło b nam siête vytłumačyti. Ode praviła vstanovili našy baľki i didy — vony tak hovoryli, i kropka. Tomu v vypadku ukania treba zahladati do słovnika, koli vže v kohoš ne okazałosie ni baľkôv, ni didôv, kotory mohli b jomu pudkazati, jak hovoryti.

Problema šče i v tôm, što ne vsiudy na Pudlašy ukanie zachovujetsie jak stabilna fonetyčna zjava. Naprykład, u Kurašovi (i v Košelach) kažut *kubasá*, a v Chrabołach — *kovbasá*. Jak normu my pryjmajemo *kovbasá*, bo siêta forma bôľš pošyrana na puvnočnum obšary pudlaških hovôrok (naruvška, čyžôvška, hajnuvška i bilško-va gminy), kotory služyt nam jak bazovy movny areaľ dla našoho normalizacijnogo projektu.

Pisana mova to vse kompromis, dla odnoji hovôrki — bôľš pryčilny, dla inšoju — menš. Takaja sobiê ortografična nespravedlivosť. Ale *kovbasá* jak dla kurašovciuv, tak i košelôvciuv — opcija značno bôľš spravedliwa, čym *kieľbása*.

Svoja.org, 7 lutoho 2011

Možna i tak, i siak — leksyčny i morfologičny varyjanty

Diš bude pro rečy, u jakije tiažko poviěryti, što vony mohut byti v takôj nevažnuy i zanedbanuj mužyčkuj movi, jak pudlaška. Tym ne menš, vony je.

Začniěmo od toho, u što lokš poviěryti. U našuj movi je słowa, kotory zvučat po-raznomu, ale značat dokładno toje same. Naprykład: *poviětre* — *vózduch*, *správa* — *diěło*, *diákuju* — *spasíbo*, *spotýkati* — *ustryčati*, *čekáti* — *ždáti*, *trymáti* — *deržati*, *znikáti* — *propada-ti*. To pary leksyčnych varyjantuv (synonimuv), jakije formalno (fonetično) razniatsie odin od odnoho, ale funkcijonalno identyčny (abo čuť ne identyčny) odin z odnym. Pokólko vžyvali jich našy didy i našy baľki, to i nam ne vypadaje od siětych varyjantuv odmovlati-sie. U mene nema recepty, jak užyvati siěty słowa v pisanuj movi — naprykład, koli chtoś naohuľ piše *poviětre*, to čy može čas od času v tóť samum teksti napisati i *vozduch*? Po-mojomu, to pytanie chu-tčěj stylistyčnogo vyboru, čym pravopisnoji normy.

Na Pudlašy kažut *luďmí* i *luďíma*, *očmí* i *očýma*, *úchami*, *úšami* i *ušýma* (pokólko vžyvajutsie formy *úcha* i *úšy*), *hrudmí* i *hru-díma*, *kôními* i *koníma*, *hrôšmi* i *hrošýma*. Što z siětymi varyjanta-mi robiti? A ničoho, nechaj sobiě budut. Od prybytku, jak toj kazav, hoľova ne bolit.

Luďíma, *očýma*, *ušýma*, etc. — to formy tak zvanoji parnoji ličby (dualis), jakaja v stanôvnum odmiěnnikovi (instrumentalis) ostałasie v našuj movi jak sliěd (i jak nasliědstvo) po staroslovjanskuj movi, u kotoruj parnaja ličba byla čymś naturalnym i ohulno vžyvanym. Parnaja ličba naohuľ propała jak z pólškoji, tak biłoruskoji i ukra-jínskoji movuv, ale pokinuła vyrazniějšy sliěd u našuj movi — ne tólko v stanôvnum odmiěnnikovi (instrumentalis), ale i v najmiěnnum (nominativus). U formach parnoji ličby v najmiěnnum odmiěnnikovi vystupajut takije pudlaški imiěnniki ženskoĥo i sereďnioĥo rodu jak *sestrá*, *pjadiá*, *dušá*, *zemplá*, *kôšť*, *oknó*, *koliěno*, *poliěno*, *se-ló*, *liěto*. Siěty imiěnniki majut i formu regularnoji mnôžnoji ličby, ale z ličebnikami *dvie*, *try*, *štyry* vony častiěj vystupajut u parnôj ličbi (choč ode bude pravilno vžyvati i zvyčajnu mnôžnu ličbu). Zna-čyt, ode majemo varyjanty: *dviě*, *try*, *štyry* *sestrě* (parnaja ličba) i *dviě*, *try*, *štyry* *sěstry* (mnôžna ličba); *pjadiě/pjadi*, *dušě/dúšy*, *ze-mliě/zěmli*, *kostiě/kósti*; *dviě*, *try*, *štyry* *okniě/dva*, *try*, *štyry* *ókna*; *koliěni/koliná*; *poliěni/poliná*; *seliě/sěla*; *liěti/litá*. Zverniěte vvahu,

što pered imiênnikami serednioho rodu v parnôj ličbi stavimo ličebnik *dviê*, a v množnuj ličbi — ličebnik *dva*.

Ale to šče ne vsio.

Mnôho imiênnikov mužčynského rodu odinočnoji ličby v mistiovum odmiênnikovi (locativus) možna vžyvati v dvoch formach (korotšuj i dovšuj): *na berezi/na berehovi, na stozi/na stohovi, u pokoji/na pokojovi, na kuncî/na kunciovi, u kalendarê/u kalendarovi, u chlivî/u chlivovi*, etc. Ja osobisto naohuľ starajusie v takich sytuacijach užyvati korotšu formu, ale časom, koli zabudusie i napišu dovsu formu, to vže jijiê ne popravljaju.

U rozhovôrnum styli/stylovi možna skoročati kunčatki zvorôtnych dijeslovuv u infinityvi i formach minulocho času *-sie do -ś: biti-sie/bitîś, mytisie/mytiś, myłasie/myłaś, žurylisie/žuryliś*. Možna tože skoročati nepryzvučny kunčatok dijeslovuv v teperyšnium i budušćum časi peršoji osoby množnoji ličby *-mo do -m: chódimo/chódim, pôjdemo/pôjdem, vedémo/vedém, zavedémo/zavedém, hovórymo/hovórym*. Ale ne možna siêtoho skoročenia robiťi, koli pryzvuk stojť na kunciovôm *-ó: stojimó, postojimó, movčýmó*. Davajte tut *dohovorymsie* (ode *-sie* ne možna skorotiti do *-ś*, bo to ne infinityv i ne forma minulocho času!), što v formalnuj pisanuj movi skoročeniuv *-sie do -ś* i *-mo do -m* naohuľ ne budemo vžyvati.

Nu, diś/nini ode/tut i zakônčym(o).

Svoja.org, 13 lutoho 2011

Siêty spuvzvuki u nas naohuľ tverdy

Diś bude velmi korotki blog, ale ne menš važny dla rozumiênia fonetyčnoji harmoniji i pravopisnoji krasy pudlaškoji movy, čym usiê poperedni blogi.

Spuvzvuki *ž, š, dž, č, r* — tverdy v pudlaškuju movi v kažnuj pozycji. Siête značyt, miž inšym, što posli jich nikoli ne možna pisati ni *i*, ni *iê*. Zatoje možna pisati *y* i *ê: nožê, šêsť, u parandžê, unočê, rêdki, žyr, šytki, čytati, ryka*.

Spuvzvuki *m, v, b, p* zmjakčajutsie tólko pered *i* i *iê: mitła, miêti, viti, viêra, bižyt, biêty, pivo, piêveň*. (Vyniatok: spuvzvuk *v* zmjakčajetsie pered *a* v slovi *sviaty* i pochôdných: *sviato, sviatkovati, sviatosť, sviaščennik*.) Pered palatálnym *j* siêty spuvzvuki vse tverdy: *mjav, beremje, vjôv, vorobjiê, bje, žerebja, pju, napiaty*.

Spuvzvuki *g, h, ch, k* zmjakčajutsie tólko pered *i* i *v* nevelikuj kôlkosti slôv pered *e: gilza, gira, giez, giegnuti, hikati, hidko, hieroj*,

chitry, chier, pokinuti, kiška, veľikie, nizkie. U nekotorych našych vjorskach lude kažut ne *chier*, a *chiêr* — nu što ž, značyt, što *ch* v našuj movi zmjakčajetsie i pered *iê*.

Svoja.org, 21 lutoho 2011

U nas chvojina inakša, čym u jich

U pudlaškuš movi jotacija pered *i* zaznačajetsie na pišmiê, tak jak v ukrajinškuš movi, a ne ignorujetsie, jak u pôlškuš abo biłoruškuš.

U pudlaškuš movi pišemo *Ukrajina, ukrajinški*, tak jak vymovlajemo siêty slova, a v pôlškuš i biłoruškuš odpoviêdno — *Ukraina, ukraiński, Україна, українски*, choč i v siêtych movach u siêtych slovach vymovlajemo *-aji-*.

Značyt, u našuj movi pišemo (i vymovlajemo) *j* pered *i* v nahołosi v takich slovach: *jich, jim, jichni, jichnim, jichnimi, jichiomu, jichnium, jijiê*. Što tyčytsie slova *jijiê*, to v pudlaškuš movi my majemo šče dviê korotšy joho formy: *ijiê, jiê*. Usiê siêty try formy pravilny i hramotny, tak što možemo jich spokôjno vžyvati vo siêch sytuacijach, formalnych i neformalnych.

U mižyhołosi *j* pojavlajetsie pered *i* posli odkrytoho składu, to značyt, takoho, kotory kunčajetsie samozvukom: *chvojina, kolejina, bojisko, krojiti, mojich, mojim, tvojich, tvojim, svojich, svojim, odnoji, druhoji, tretioji*, etc.

U pudlaškuš movi majemo jotaciju ne tólko pered *i*, ale i pered inšymi samozvukami (*ô, iê, a, u, e*): *vjôv, sołovjiê, vjazati, vju, vje, vorobjiê, žerebja, bju, bje, mjôv, mjav, beremje, pjôk, pjatnicia, pju, pje*. Važna sprava: tverdy spuvzvuki *v, b, m, p* pered *j* u pudlaškuš movi ne pomjakčajutsie v vymovi.

Svoja.org, 27 lutoho 2011

Pryslôvniki, abo zlučajemo vsio, što dajetsie

U situaciji pudlaškoji movy, kotora ne maje veľikoji pišmovoji tradycji (nema korpusu tekstuv, jakije možna ličyti kanoničnymi dla pudlaškoji kultury), je odna dobra rêč — možna bezproblemno dohovorytsie pro jeji pravopis tak, kob vôn byv jak najprostiêjšy.

U poperednich blogach siêta situacija, možliivo, ne projavlała sebe na povnu siłu, ale diš bude pro pudlaški pryslôvniki, de jichni pravopis možna značno sprostiti, prynajmi v porumnani z zapisom odpoviêdnich pryslôvnikov i pryslôvnikovych vyrazuv u pôlškuš movi.

Svoja.org u svojôm standarti proponuje pisati pudlaški prysłôwniki i prysłôwnikovy vyrazy maksimalno zlitno, tzn., odnym słovom usiudy tam, de takojе słowo „poradočno” vyhladaje i ostajetsie čytelne, što do svoho sensu.

Nu, naprykład (*na przykład*): sioholita (*w tym roku*), štytyždeń (*co tydzień*), upoperek (*w poprzek*), vohule (*w ogóle*), napomacki (*po omacku*).

Zrozumiêli, u čôm sprava?

Nu j słava Bohu.

A tomu ne treba divovatisie, koli v našych tekstach vy natrapite na takije-o słowa: bezlič, bezperestanku, dohorê, dorešty, dosyta, doščentu, dovoli, doničoho, doperedu, dorečy, hende (*tam dalej*), mimo-voli, nabôk, nadaliêj, naliêvo, nanovo, naodvorôt, naohuł, napravo, napameŭ, naperebôj, naperedodni, napevno, naprotiv, napravdu, nasliêpo, našto, navproščki, navse, peredučora, počypkom, pokryjomu, ponočê, popravdi, poprostu, poseredini, potichu, potrochu, poslizavtra, pryčôm, prytôm, pudvypitku, pudrad, spočatku, štođeń, štodnia, štytyžnia, štorôk, štoroku, ubrôd, učvał, udvojá (*w dwójnasób*), utrojá (*w trójnasób*), udvôje (*we dwoje*), utróje (*we troje*), umih, upered, uperekidku, uperemiêšku, urozdrôb, urozhôn, uroskid, urozrêz, uručnuju, uverch, uzad, vodnočas, vodnostel (*pojedyńczo*), zamołodu, zanedovho, zaodno, zaráz (*za moment*), zaráz (*za jednym razem*), zavidna, zbôlšoho (*z grubsza*), zdaleka, zdavna, zlohku, zmału, znizu, zrania.

Zrozumiêło, bez vyniatkuv ne obujtisie i v pudlaškej movi (što to za mova, u jakoj tólko praviła, a nema vyniatkuv?). Rozdiêlno pišemo takije važny dla našoji movy prysłôwniki jak: čuť ne, mało ne (*niemal, nieomal, prawie*). Jak na ironiju, jich odpoviêdniki v pôlskej movi zapisujutsie odnym słovom.

Svoja.org, 6 marcja 2011

Słovotvôrny zasoby movnoji ekspresiji

U siêtum teksti mniê chočetsie zasygnalizovati słovotvôrny sposoby vykazuvania intensivnosti jakojiš pôznaki čy stanu abo emocijonalnoji ociênki jakojiš zjavy čy čołoviêka v pudlaškej movi. Inačej kažučy, diš bude pro *pryrôstki* i *peredrôstki*, kotory dołučajutsie do *stryžna* słowa i modyfikujut joho ekspresivność.

Nevyłučano, što koli-leń na Biłostôčyni znajdetsie movoznaveć, kotory voźme i sklasyfikuje vsie možlivy sposoby vykazuvania mo-

vnoji ekspresiji slovotvôrnymi (deryvacijnymi) zasobami v pudlaškej movi. My tut ono chočemo takomu movoznavciovu skazati, što klasyfikovati v našuj movi znajdetsie mnôho čoho.

1. Vykazuvanie združniênia i zvjazanoji z jim naohuľ pozytyvnoji emociji čerez pryrôstki:

-ik, -yk: brat — brátik, kôt — kótik, mjač — mjáčyk, piêven — piêvnik;

-k-: diêvčyna — diêvčynka, cháta — chátko, rýba — rýbko; dúpa — dúpko;

-čyk: horód — horôdčyk, barán — baránčyk;

-ók: syn — synok, brat — bratok, diêd — didók;

-óčok, -očk-: syn — synóčok, hurók — huróčok, rêčka — rêčočka;

-ín-, -ínk-, -ínočk-: chvíla — chvílina — chvílinka — chvílinočka;

-íc-, -íčk-: vodá — vodicia — vodička;

-ońk-, -eńk-: hoľová — hoľovońka, ruká — rúčeńka

-tk-: kotenía — koteníátko, myšeniá — myšeniátko;

-c-: oknó — okóncie, dvéry — dvérci;

-ečk-: oknó — okónečko, soncie — sónečko, dočká — dóčečka;

-ušk-: dočká — dočúška;

-útk-: krápka — krapelútko;

-úl-: bába — babúla, máti — matúla;

-eń-: drôbný — drubnéńki, biêly — biêleńki;

-eńk-: velíki — velíčeńki, velízny — velízneńki;

-útk-, -úteń-, -úsień-: maľý — malútki — malúteńki — malúsieńki, tvrédy — tverdiútki — tverdiúteńki — tverdiúsieńki, mjáhki — mjahkútki — mjahkúteńki — mjahkúsieńki, biêly — bilútki — bilúteńki — bilúsieńki;

2. Vykazuvanie poveličênia i zvjazanoji z jim naohuľ negatyvnoji emociji čerez pryrôstki:

-ísko, -ysko: cháta — chatísko, moróz — morozísko, sobáka — sobáčýsko;

-íšče, -ýšče: bába — babíšče, dôm — domíšče, kľúnia — kľunišče;

-ílo, -ýlo: serún — seruniíto, zdochlák — zdochlačýto, viêtiór — vitríto;

-árn-: velízny — velizárny, dóvhi — dovžárny;

-ízn-, -ýzn-: síni — sinízny, soľóny — soľonízny, hoľósny — hoľosnízny, dóvhi — dovžýzny;

-áryzn-: dóvhi — dovžáryzny;

-škó, -čkó: bába — babšškó, cháta — chačškó;

-rnó: sobáka — sobarnó.

3. Vykazovanie nedoboru alebo nepovnoty jakojiš pôznaki čerez pryrôstku -ovát-: hurkováty, velikováty, bidnováty, zdochlakováty, dupováty, pjanováty.

4. Vykazovanie velikoji intensivnosti diêjania alebo joho povtoralnosti čerez peredrôstku po-: potiôhati — popotiôhati, pochodíti — popochodíti, popisáti — popopisáti, napisáti — ponapisuvati, výtiahnuti — povytiaháti, začyníti — pozačyniáti, odčyníti — poodčyniáti.

5. Doľučanie častki o do prymiêtnikov i pryslôvjuv, kob zmôcniti ekspresiju vykazovania abo prytiahnuti bôľšu uvahu sluchačov (častku o možna doľučati jak peredrôstku o- abo pryrôstku -o; pišemo jijiê v takich vypadkach čerez spônku -): taki-o vypadok, o-jakaja vona je napravdu, vôn stojit tam-o, o-što vony narobili, siêta-o diêvčyna.

Na ninika chvatit. Častku -ka, ktoru časom doľučajemo do pryslôvnikov času jak pryrôstku (teperka, disiaka, potumka), tože možna potraktovati jak modyfikator ekspresivnosti v našuj movi — vona nadaje vykazuvani rozhovôrny, neformalny styl.

Svoja.org, 9 maja 2011

„Jijiê” i „jeji”

U nas na Pudlašy vže čuť ne vsiê ne rozličajut slova jijiê (pryrôdny odmiênnik [dopeľniacz] i znachôdny odmiênnik [biernik] zajmiênnika vona) od slova jeji (prymiêtnikova forma zajmiênnika vona).

Pravilno kažemo: *Ja baču jijiê. Ja znajšov jijiê. Nema jijiê. To jeji dôm. Baču jeji sestru. Znajšov jeji adres.*

Pravilno tože bude, koli v takich vypadkach my vžyvemo i skoročanu formu jijiê — ijiê abo jiê: *Ja baču ijiê. Ja znajšov ijiê. Nema ijiê. Ja baču jiê. Ja znajšov jiê. Nema jiê.*

NEPRAVILNO: *Ja baču jeji. Ja znajšov jeji. Nema jeji.*

Možливо, siêtu pomyľku my robimo pud uplyvom pôľskoji movy. U pôľskuj movi kažut: *Nie widzę jej. To jej książka.* A v našuj movi majemo razniciu: *Ne baču jijiê. To jeji knižka.*

Svoja.org, 2 korostenia (pazdziernika) 2011

„Zemloju” čy „zemleju”?

Diš bude pro odne pravopisne pytanie, na kotore ja šče ne znajšov odnoznačného odkazu.

Jak postupati z imiênnikami ženskocho rodu, morfologična osnova kotorych kunčajetsie na mjahki spuvzvuk abo na spuvzvuki č, š, ž,

u stanôvnym odmiěnnikovi (instrumentalis)? Jak bude pravilno: *zemloju* čy *zemleju*? *Sonioju* čy *Sonieju*? *Bozioju* čy *Bozieju*? *busioju* čy *busieju*? *bladioju* čy *bladieju*? *Katioju* čy *Katieju*? *nôčoju* čy *nôčeju*? *vošoju* čy *vošeju*? *kražoju* čy *kražeju*?

Dla mene obiědvi formy, to značyt, i *voloju*, i *voleju* zvučat v našuj movi odinakovo pravilno. Čy varto pokinuti jich jak morfologičny varyjanty, čy pryniati tólko odnu z siětych formuv jak pravilnu? Skažem, pokôlko my odnoznačno hovorym *rukoju*, *vodoju*, *stinoju*, *truboju* (a ne *rukeju*, *vodeju*, *stineju*, *trubeju*), to davajte uzakonimo tólko formy *zemloju*, *Sonioju*, *Bozioju*, *busioju*, *bladioju*, *Katioju*, a tyje z -e- postavim poza pravopisom. Tak bude dobre?

Jak na môj mužýčki rozum, ode my majem odin z takich vypadkuv pravopisnoji kodyfikaciji, pry ktorom prydašasie b porada — abo prosto formalna postanova — jakohoš šěršoho kruhu pudlaškich autorytetuv i movoznavciuv. Ale, blacha, jak tólko zhanu, što našy pudlaški autorytety i movoznavci zrobili z nazvami vjosok u gmini Vôrla, to mniě odrazu propadaje ochvota z kim-leń na siětu temu raditisie.

Pokamiš ja pišu jak zamanetsie, i *zemleju*, i *zemloju*, bo i tak, i siak čuv od ludi, ale koli pryjdetsie vydavati znormalizovanu hramatyku pudlaškoji movy knižkoju, treba bude siěty vypadok spicijalno odznačyti i zrobiti jakujuš konkretnu postanovu — *from here to eternity*.

Svoja.org, 31 korostenia (pazdziernika) 2011

Ija/yja, ik(a)/yk(a)

Jak bude bôlš pravilno pisati po-pudlaški: *melodija* čy *melodyja*? A može *melodja*?

Odin z odkazuv na siěte pytanie može byti taki: treba posłuchati, jak hovorat našy lude, i vybrati taki varyjant, kotory najbôlš podôbny do vymovlenia, jakoje vžyvaje bôlšosť. Ale chto siěte maje zrobiti? I jak? Koli b pudlaška mova była cikava dla našych naukôvcuv v Biłostoku, to takuju rêč, jak vyznačenie proporciji, kôlko našych ludi hovoryt *melodIja*, a kôlko *melodYja*, možna było b zrobiti na vakacijach, pudčas studenćkoji „praktyki v tereni”. Ale takoho nichto ne zrobít, bo nikoho z našych naukôvcuv ništo żyvoje na Biłostôčyni vže ne cikavit.

Tomu v siětum diěli treba spodivatisie ono na sebe samoho, na svoju pamieť, intuiciju i zdorovy hłuzd.

Z zapožičanými slovami kľopot šče j taki, što my jich u pudlašku movu beremo ne bezposerednio z movy-krynici, a čerez movy-pose-rednici. U našum wypadku najbôlše značenie miêli i majuť try mo-vy-poserednici: rosijska, pôlska, biłoruška. Ot že movy-poserednici, chutčêj za vsio, majuť upływ i na vymovlenie zapožičanych słôv u pudlaškuj movi. Koliś, koli našy didy i pradidy hramotnoś naby-vali čerez rosijsku movu i rosijski pravopis, to i vymovlenie mieli podobne bôlš do rosijskoho: *matematika, melodia, praktika, Francija, Finlandija, buržuazija*. Potum, koli perevahu otrymała pôlska mova i pôlski pravopis, naše vymovlenie začało chilitisie v pôlski bôk, i zamiś raniêjšoho *I* my začali castiêj hovoryti *Y*.

A koli nekotory z nas zachotiêli zapisati na papery i pudlaśkie słovo, to na našy zapisy začała nakładatisie i biłoruška pravopisna praktyka, jakuju nekotory z nas nabyvali v školi. Pravopisna kartina v wypadku pudlaśkoho słowa otrymałasie dosyć strokata.

Usio dosiôl skazane maje nas pudvesti do vysnovy, što spuvčasna prôba pravopisnoji kodyfikaciji pudlaśkoji movy musit uziati do vva-hi jak siêty historyčny uvarunkovani našoho vymovlenia, tak i spu-včasny joho etap, i zaproponovati jakiś rozumny kompromis pomiż jimi. Jak u kaźnum kompromisi, bez arbitralnosti nam ne obujtisie.

Svoja.org proponuje pisati *-yja* posli *d, t* i vse zatverdiêtych *š, ž, č, dž, r, a -ija* posli vsiêch inšych spuvzvukuv. Takim sposobom, piše-mo: *melodyja, parodyja, Holandyja, dyjavoł, tyjara, tyjamina, Peru-džyja, Bułgaryja; racija, dyspersija, okazija, kolonija, fobija, filozofi-ja, geologija, Bolivija, bulimija* (vyniatok: *Kołomyja*).

Što tyčytsie kunčatkuv *-ik(a)/-yk(a)*, to domovlajemsie, što *-yk(a)* pišemo posli *d, t, z* i vse zatverdiêtych *š, ž, č, dž, r, a -ik(a)* posli vsiêch inšych spuvzvukuv. Takim sposobom, majemo v grafici: *me-lodyka, astronautyka, matematyk(a), fizyk(a), muzyka, kombinato-ryk(a); logik(a), elektronik(a), grafik(a), chimik*.

Nakuneć postavlu pytanie samomu sobiê: Čom ja proponuju pisati *okazija*, a ne *okazyja*; i čom *fizyka*, a ne *fizika*?

Ne viêdaju, jak na siête tołkom odkazati. To je akurat taja pravo-pisna arbitralnoś, pro ktoru ja mimochodom zhaduvav.

Svoja.org, 6 listopada 2011

Pudlaśka hramatyčna terminologija

Čy treba v pudlaškuj movi vydumuvati svojiê słowa na vsiê časti samolota? Abo čy treba perekladati matematyčnu i fizyčnu termino-

logiju do takoho urovniu, kob možna było napisati po-pudlaški artykuł z elektrodynamiki (klasyčnoji abo kvantovojji)? Ja ne viêdaju. Koli chtoś siête zrobìt, ja peršy napišu pro joho/jijiê bloga na Svoja.org i zaproponuju joho/jeji kandydaturu do Akademiji Pudlaşkoji Movy v Čyžach, koli vže siêta Akademia povstane. Ja sam takoji terminologiji stvorati ne berusie.

Zatoje ja vziavsie stvoryti/pudobрати bôlš-menš poslidôvno hramatyčnu terminologiju dla pudlaşkoji movy, koli pisav „Hramatyku”, kotora stojìt na našum sajti. „Hramatyka” šče ne skônčana — brakuje rozdiêlu „Składnia” — a tomu i terminologija tam nekompletna. Ale v siêtum miêsti mniê chočetsie pokazati kilka prykladuv mojeji terminologičnoji tvôrčosti i pudboru, kotory, ne skryvaju, natchnialisie terminologičnymi znachôdkami v biłorušskuj i ukrajinskuj movach.

Fonetyka i fonologia (Fonétyka i fonológija)

język mówiony (parole) — *hóvor*

język jako system (langue) — *móva*

organy mowy — *órgany hovorénia*

płuca — *lóhki*

tchawica — *dýchavka*

krtań — *gardiółka*

jama gardłowa — *horłovája poróžnina*

jama nosowa — *nosovája poróžnina*

jama ustna — *rótova poróžnina*

podniebienie — *poniêbie*

języczek — *jazýčok*

wargi — *húby*

zęby — *zúby*

dziąsła — *diásny*

język — *jazýk*

samogłoski — *samozvúki*

spółgłoski — *spuvzvúki*

dźwięczne — *zvunkíje*

bezdźwięczne — *hluchíje*

szmerowe — *šumovýje*

półotwarte — *puvodkrýty*

wargowe — *hubnýje*

dwuwargowe — *ohúblany*

zębowe — *zubnýje*

dziąsłowe — *diasnovýje*

zwarte — *zomknúty*

wybuchowe — *vybuchnýje*
szczelinowe — *pazovýje*
upodobnienie fonetyczne — *fonetýčne prypodobnienie*
akcent — *prýzvuk*
sylaba akcentowana — *prýzvučny skład*
fonem — *fonéma*
cecha dystynktywna fonemu — *odrôznivalna pôznaka fonémy*
opozycja fonologiczna — *fonologíčna opozýcija*

Znaki interpunkcyjne (Puntuacijny znaki)

kropka — *krópka*
przecinek — *ciátka*
średnik — *krópka z ciátkoju*
myślnik — *protiáźnik*
cudzysłów — *čužomóvje*
nawias — *kabłučki*
dwukropek — *dvochkrópie*
wielokropek — *mnôhokrópie*
pytajnik — *pytálnik*
wykrzyknik — *klíčnik*

Słowotwórstwo (Słowotvôr)

morfem — *morféma*
rdzeń — *stryżôn*
afiks — *rôstka, áfiks*
przedrostek — *peredrôstka, préfiks*
przyrostek — *pryrôstka, súfiks*
podstawa słowotwórcza — *słowotvôrna osnóva*
końcówka — *kunčátok*

Morfologia (Morfológija)

rzeczownik — *imiênnik*
przymiotnik — *prymiêtnik*
 jakościowy — *jákosny*
 relacyjny — *odnôsny*
 dzierżawczy — *prysvôjny*
liczebnik — *ličébnik*
 główny — *kôłkosny*
 zbiorowy — *zbôrny*
 ułamkowy — *dróbovy*
 porządkowy — *porádkovy*
zaimek — *zajmiênnik*
czasownik — *dijestôv*

przysłówek — *pryslôvnik*
 wyraz modalny — *modálne słovo*
 przyimek — *pryjmiênnik*
 spójnik — *zlúčnik*
 partykuła — *částka*
 wykrzyknik — *klíčnik*
 rodzaj męski — *mužčýnski rôd*
 rodzaj żeński — *žénski rôd*
 rodzaj nijaki — *serédni rôd*
 liczba pojedyncza — *odinóčna líčba*
 liczba podwójna — *parnája líčba*
 liczba mnoga — *mnôžna líčba*
 przypadek — *odmiênnik*
 odmieniać rzeczownik przez przypadki — *odminiáti imiênnik*
 mianownik — *najmiênnny*
 dopełniacz — *pryrôdny*
 celownik — *daválny*
 biernik — *znachôdny*
 narzędnik — *stanôvny*
 miejscownik — *mistióvy*
 wołacz — *klíčny*
 bezokolicznik — *bezosôbnik, infinityv*
 imiesłów przymiotnikowy — *dijeprymiêtnik*
 imiesłów przysłówkowy — *dijepryslôvnik*
 aspekt czasownika — *vid dijeslóva*
 dokonany — *dokónany*
 niedokonany — *nedokónany*
 osoba czasownika — *osóba dijeslóva*
 czas czasownika — *čas dijesłowa*
 teraźniejszy — *tepéryšni*
 przeszły — *minúły*
 przyszły — *búduščy*
 strona czasownika — *stan dijeslóva*
 strona czynna — *aktývny stan*
 strona bierna — *pasývny stan*
 tryb czasownika — *spósub dijeslóva*
 tryb oznajmujący — *dijový spósub*
 tryb przypuszczający — *prypuskný spósub*
 tryb rozkazujący — *prykazný spósub*

Svoja.org, 28 hrudnia 2011

Parnaja ličba

U siëtum teksti bude trochi pro sekrety ličby imiënnikuv u pudlaškuj movi. Pudlaška mova naležyt do tych rêdkich indoeuropejskich movuv, u kotorych, okrum *odinóčnoji ličby* (singularis) i *mnôžnoji ličby* (pluralis), dovoli prymiëtno vystupaje šče tak zvana *parnája ličba* (dualis).

U słovjanskich movach parnaja ličba jak povnopravna hramatychna kategoryja zachovałasie do diš tólko v słovenskuj, nižniołužyckuj i verchniołužyckuj movach. U inšych słovjanskich movach zachovalisie tólko relikty parnoji ličby, ale v pudlaškuj movi siëty relikty namného častiejšy, čym, naprykład, u biłoruškuj, ukrajinskuj i pôlskuj razom uziatych.

Parnaja ličba v starosłovjanskuj movi vykorystovuvałasie ne tólko v wypadku naturalnoji parnosti časti tiëła (ruki, nohi, ušy, očy, plečy), ale i v wypadku lubyh dvoch rečuv abo istotuv toji samoji kategoryji.

U starosłovjanskuj movi v parnoj ličbi imiënniki miëli try razny formy: odnu dla *najmiënnoho* (N), *znachôdnoho* (Z) i *klíčnoho* (K) odmiënnikuv; odnu dla *pryrôdnoho* (P) i *mistióvoho* (M); odnu dla *daválnoho* (D) i *stanôvnoho* (S). Prykładom, starosłovjanski imiënniki *rabъ* (nevôlnik, rab), *duša* (duša), *lěto* (liëto; rôk) odminialisie nastupnym sposobom (słovjanski słowa zapisany v pryniatuj sered filologuv łacinskuj transkrypciji):

singularis

N	rabъ	duša	lěto
P	raba	dušę	lěta
D	rabu	duši	lětu
Z	rabъ	dušą	lěto
S	rabomъ	dušeją	lětomъ
M	rabě	duši	lětě
K	rabe	duše	lěto

dualis

N	raba	duši	lětě
P	rabu	dušu	lětu
D	raboma	dušama	lětoma
Z	raba	duši	lětě
S	raboma	dušama	lětoma
M	rabu	dušu	lětu
K	raba	duši	lětě

pluralis

N	rabi	dušę	lęta
P	rabѣ	dušѣ	lętѣ
D	rabomѣ	dušamѣ	lętomѣ
Z	raby	dušę	lęta
S	raby	dušami	lęty
M	rabęchѣ	dušachѣ	lętęchѣ
K	rabi	dušę	lęta

U pudlaškuj movi parnaja ličba imięnnikuv projavlajetsie tólko v *najmięnnum*, *znachódnum* i *stanóvnum* odmięnnikach.

Začnemo rozhlad parnoji ličby v pudlaškuj movi od prykładuv, kotory vystupajut tože v pôlskuj, biłoruškuj i ukrajinskuj movach. U pudlaškuj movi mnóžna ličba słóv *óko* i *uchó* to naohuť *óčy* i *úšy* (podobno jak u pôlskuj, biłoruškuj i ukrajinskuj). Zabavne odnak to-je, što po-pudlaški pravilno bude skazati ne tólko *dvóje očý* i *dvóje ušý* (*očý* i *ušý* to formy pryrodnoho odmięnnika słóv *óčy* i *úšy*), ale i *dva óka* i *dva úcha*! Tak našy lude tože kažut! Čom? Tym što *óčy* i *úšy* — formy parnoji ličby (dualis), a *óka* i *úcha* — formy mnóžnoji ličby (pluralis). Takaje vykorystanie dualis i pluralis nemožlive ni v pôlskuj, ni biłoruškuj čy ukrajinskuj movach. A v nas sięta štučka možliiva, bo my v svojěj movi mucniěj perechovali pameť pro našu pramaternýnsku movu — starosťovjansku. U starosťovjanskuj movi v najmięnnum odmięnnikovi majemo: *oko*, *ucho* (singularis); *očese*, *ušese* (dualis); *oka*, *ucha* (pluralis). Ot i cięta mecija!

U pudlaškuj movi je dobra pryhoršča imięnnikuv ženskocho i sredniocho rodu, kotory mohut vystupati jak u parnój, tak i v mnóžnuj ličbi. Značeni imięnnikuv u takich vypadkach ne miniajutsie, ono jich formy. Prykłady:

<i>singularis</i>	<i>dualis</i>	<i>pluralis</i>
blaď	bladię	bládi
duša	dušę	dúšy
huś	husię	húsi
kolięno	kolięni	koliná
kovbasá	kovbasię	kovbásy
kôšť	kostię	kósti
lięto	lięti	litá
oknó	oknię	ókna
pjadiá	pjadię	pjádi

poliêno	poliêni	poliná
połotnó	połotniê	połótna
sełó	seliê	séła
sestrá	sestrê	séstry
sokiêra	sokiêry	sokirê
sviáto	sviáti	sviatá
zemlá	zemliê	zémli

Imiênniki v formi parnoji ličby vystupajut tólko z ličebnikami *dviê, try, štyry*: *dviê dušê, try kostiê, štyry sviati*, etc. Siêty samy imiênniki v formi množnoji ličby vystupajut naohuť u sytuacijach neokreślanoji kôłkosti, ale možna pry jich staviti tože ličebniki *dviê/dva, try, štyry*: *dviê, try, štyry okniê/dva, try, štyry ókna; koli-êni/koliná; poliêni/poliná; seliê/séła; liêti/litá* (imiênniki serednioho rodu v parnôj ličbi popередžujemo ličebnikom *dviê*, a v množnuj ličbi — ličebnikom *dva*).

Siêty formy parnoji i množnoji ličby vystupajut jak u najmiênnum, tak i v znachôdnym odmiênnikach: *Dviê husiê (husi) chodiat po pruhmeni* [najmiênnny]. *Na pruhmeni ja baču dviê husiê (husi)* [znachôdny].

U stanôvnum odmiênnikov (instrumentalis) pudlaškoji movy parnaja ličba projavlaje sebe v takich imiênnikach, jak:

<i>singularis</i>	<i>dualis</i>	<i>pluralis</i>
<i>nominativus</i>	<i>instrumentalis</i>	<i>instrumentalis</i>
ditiá	ditíma	diťmí
	dverýma	dvermí, dvérámi
hrôš	hrošýma	hrošmí
hrudź	hrudíma	hrudmí, hrúdiámi
chłópec	chłopcíma	chłópciami
jicié	jajcíma	jájciami
kôšť	kostíma	kóstiámi
kúrka	kurýma	kúrámi
	ludíma	luďmí
óko	očýma	očmí, očámi
pálec	palcíma	pálciami
plečó	plečýma	plečmí, pléčámi
sviniá	sviníma	svińmí, svíniámi
uchó	ušýma	úchami, ušmí, úšámi
voš	vošýma	vošmí, vóšámi

Kažna mova na siëtum sviëti v čômś unikalna i orygyalna. Pudlaška — ne vyniatok. Vystupanie reliktyv parnoji ličby v jôj — odin z aspektuv jeji nepovtôrnosti.

Svoja.org, 29 hrudnia 2011

Pryzvuk

Prýzvuk (akcént) — velmi važna charakterystyka pudlaškocho slova, pered usiëm tomu, što vôn *svobôdny*, to značyt, ne pryvezany do jakohoś vyznačanoho składu v slovi. U siëtum i velika problema dla pudlašukôv.

U pôlskuj movi pryzvuk naohuľ pryvezany do peredostatnioho składu (tak zvany *paroksytoničny* pryzvuk), u francuškuj — do ostatnioho składu (*oksytoničny* abo *finalny* pryzvuk), u češskuj — do peršoho składu (*inicyjalny* pryzvuk). Ohulno kažučy, siëtých movuv učytisie lokś, čym pudlaškoji.

U pudlašskuj movi akcent ne tólko *svobôdny*, ale i *ruchomy*, to značyt, ne zvezany z jakojuś konkretnoju morfemoju v slovi. Potłumačymo razniciu pomiž poniatijami *svobôdnoho* i *ruchomoho* pryzvuku na prykładach (pryzvuk zaznačujemo dyjakrytyčnym znakom nad literoju v formi ciatočki pochilanoji vpravo ['] abo v formi daška [^] u wypadku dyftonguv é i ô).

U pudlašskuj movi pryzvuk može prypasti na luby skład u slovi, ličačy jak od počatku slova, tak i od kuncia.

Prykłady pryzvuku na perśy, druhi, tretí, četverty i pjaty skład od počatku slova: *miêra*, *koróva*, *lebedá*, *perevilkátisie*, *popozahrybáti*.

Prykłady pryzvuku na perśy, druhi, tretí, četverty i pjaty skład od kuncia slova: *zimá*, *baraščáti*, *makátočka*, *plóchatisie*, *rozváluvatisie*.

Same na taki pryzvuk kažemo *svobôdny*.

Ale pudlaški pryzvuk, jak było skazane, šče i *ruchomy*. U fleksijnych formach odnoho slova pryzvuk peresovujetsie z miêstia na miêstie. Prykłady: *kôń*, *koniá*, *kóni*; *postôł*, *postolóm*, *postolý*; *vujná*, *vójny*; *kolasó*, *kolasá*, *kolósa*, *kolôs*.

Pryzvuk časom služyt do odrôznivania słôv, kotory składajutsie z dokładno takich samych zvukuv: *múka* (*męka*), *muká* (*mąka*); *mára* (*marzenie*), *mará* (*zmora*).

Ne možna ignorovati pryzvuku v pudlaškim slovi i staviti joho de popało abo, pud upływom pôlskoji movy, na peredostatni skład. Bo tohdy otrymajetsie ne pudlaška mova, a pôlsko-pudlaška „miêšanka”.

Svoja.org, 5 marcja 2012

Siviêjušçy, posiviêły; siviêjuçy, posiviêvšy

U siêtum blogovi bude trochi pro *dijeprymieŋniki* (imiesłowy przymiotnikowe) i *dijeprysłôvniki* (imiesłowy przysłówkowe) u pudłašukuj movi. Pokôłko movna intuicija sered mołodšych pokoliêniuv pudłašukôv *bezmała* (prawie, niemal, nieomal) propała, raznici pomiž siêtymi hramatyčnymi kategoryjami treba vže gruntôvno roztlumačuvati. Ničoho intelektualnogo ode ne spodivajtesie, ale, nažal, u dvoch-troch zdaniach sieji temy ne možna vyčerpati.

Majemo dva typy dijeprymieŋnikuv — *aktyvny* i *pasyvny*.

Aktivny dijeprymieŋniki mohut odnositisie jak do teperyšnioho, tak i do minuloho času.

Aktivny dijeprymieŋniki teperyšnioho času to, prykładom, takije šteki: *bihušçy, sidiašça, čytajušče, jidiašçy*. Siêty formy tvorymo, dodajuçy rodovyje pryrôstki -šçy, -šça, -šče do osnovy dijesłova v teperyšniuv časi. U pôłskuj movi siêty formy majut nastupny odpoviedniki: *biegnący, siedząca, czytające, jedzący*.

Aktivny dijeprymieŋniki minuloho času to formy z pryrôstkami -ły, -ła, -łe: *zmokrêły, uprêła, okoliêłe, pobiliêły*. Siêty pryrôstki dodajutsie do osnovy dijesłova v formi *bezosôbnika* (bezokolicznika). U pôłskuj movi tože vystupajut takije šteki (*splešniały, zgniła, zbutwiałe, pobielate*), ale dokładny odpoviedniki siêtých formuv u pudłašukuj i pôłskuj movach ne vse možlivy. Nema, po-mojomu, pôłskich aktivnych dijeprymieŋnikuv minuloho času, kotory dokładno perekładali b, naprykład, našy słowa *zmokrêły, spotiêła*.

Uvažajte, kob ne robiti velmi častoji pomyłki, ktoru roblat našy lude, pudminiajuçy *aktivny dijeprymieŋniki minuloho času* formami *dijeprysłôvnikuv minuloho času*. *Pobiliêły tvar* to ne toje same, što *pobiliêvšy tvar*! Formy typu *pobiliêvšy tvar* je hramatyčno nepravilny, choç vony dosyć často vystupajut u rozhovôrnum stylovi. *Pobiliêvšy* — to neodmiênny prysłôvnik, a prysłôvnika ne možna vykovystovuvati v funkciji dijeprymieŋnika.

Pasyvny dijeprymieŋniki odnosiasie do diêjania, jakoje odbyvałosie abo odbyłosie v minulum časi.

Pasyvny dijeprymieŋniki tvorymo, dodajuçy pryrôstki -any, -ana, -ane, (-ian-) abo -ty, -ta, -te do osnovy *bezosôbnika*: *varany, prynesia-na, зробlane, rozkołoty, vypita*.

Uvaha: formy *pasivnych dijeprymieŋnikuv* možna stvoryti tôlko dla tak zvaných *perechôdnych dijeslovuv* (czasowniki przechodnie). Nema praviła, jakoje nam jasno skazało b, do kotorych perechôd-

nych dijeslovuv treba dodavati pryrôstku *-n-* (*-an-*, *-ian-*), a do koto-
rych *-t-*, kob stvoryti *pasyvny dijeprymieŋniki*.

Z *pasyvnyimi dijeprymieŋnikami* zvjazany formy dijeslovuv, za-
kônčany na *-no* i *-to*: *zroblano*, *pozbiêrano*, *nakryto*, *vypito*. Vony vy-
korystovujutsie tôlko v bezosobovyh vykazuvaniach, i siêtych for-
muv my ne zaličujemo do dijeprymieŋnikov: *zroblano vsio na fest*,
pozbiêrano kartopli, *nakryto stôl*, *vypito horêtku*.

Dijepryslôvniki teperyšnioho času tvorymo, dodajučy kunčatok
-čy do osnovy teperyšnionoho času *nedokonanoho* dijeslova: *čytáti* —
čytájučy, *nestí* — *nesučý*, *robíti* — *róblačy*.

Uvaha: ne možna vykorystovuvati dijepryslôvnika teperyšnioho
času v formi dijeprymieŋnika. *Čytajušča diêvčyna* — to pravilna
forma, a *čytajuča diêvčyna* — nepravilna!

Dijepryslôvniki minułoho času tvorymo, dodajučy kunčatok *-všy*
abo *-šy* do osnovy bezosôbnika dokonanoho abo nedokonanoho dije-
slova: *nesti* — *niôsšy*, *prynesti* — *pryniôsšy*, *spivati* — *spivavšy*, *za-*
spivati — *zaspivavšy*, *blovati* — *blovavšy*, *zablovati* — *zablovavšy*.

Pudlaški dijepryslôvniki teperyšnioho i minułoho času majut do-
kładny odpoviêdniki v pôlskuj movi: *śluchajučy* — *śluchając*, *bjučy*
— *bijąc*, *vyjšovšy* — *wyszedłszy*, *zakuryvšy* — *zapaliwszy*.

Svoja.org, 10 marcja 2012

Podlaski łatwo i przyjemnie, czyli regułki

Prawdopodobnie jeszcze przez jakiś czas nie będzie ani podręczników do nauki języka podlaskiego, ani nauczycieli zarabiających na utrzymanie udzielaniem lekcji czytania i pisania w tym języku. Dlatego też postanowiliśmy do obecnego wydania dołączyć rozdział o podstawowych zasadach fonetycznych, ortograficznych i morfologicznych języka podlaskiego po polsku. Opanowanie materiału w tym rozdziale na poziomie 55% powinno naszym zdaniem pozwolić na prawidłowe napisanie i odczytanie eseju o analogiach home-ryckich wykorzystanych przez J. Joyce’a w powieści „Ulisses”, a przyswojenie dalszych 20% procent materiału powinno w zasadzie umożliwić napisanie i odczytanie pracy magisterskiej po podlasku na wspomniany lub każdy inny temat związany z „Ulisesem”. Całość materiału została pomyślana jako niezbędne minimum do skomponowania i odczytania dowolnego podania do Urzędów Gminnych w Orli, Czyżach i Hajnówce, w których język podlaski został wprowadzony tylnymi drzwiami jako język pomocniczy (w świetle „Ustawy z dnia 6 stycznia 2005 o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym”).

Czytanie alfabetu

1. Język podlaski zapisujemy zmodyfikowanym alfabetem łacińskim, który różni się trochę od alfabetu polskiego i alfabetów innych języków. Do zapisywania języka podlaskiego wykorzystujemy następujące 43 grafemy: A a, B b, C c, Ć ć, Č č, D d, Ď ě, Dz dz, Dź dź, Dž dž, E e, Ê ê, F f, G g, H h, Ch ch, I i, IÊ iê, J j, K k, L l, Ł ł, M m,

N n, Њ њ, O o, Ô ô, P p, Q q, R r, S s, Ѓ đ, Š š, T t, Ě ě, U u, V v, W w, X x, Y y, Z z, Ž ž, Ž ž.

2. Litery č, š, ž czytamy odpowiednio jak polskie cz, sz, ż.

3. Litery đ i ě czytamy odpowiednio jak miękkie d i t w języku rosyjskim (дб, мб).

4. Literę v czytamy jak polskie w.

5. Literę h czytamy dźwięcznie, tzn. jako dźwięczny odpowiednik bezdźwięcznej głoski ch (np. jak h w angielskich słowach *heavy* i *hard*).

6. Literę ł czytamy bez zaokrąglenia warg, dotykając językiem przednich zębów.

7. Litery ć, ś, ź, dź czytamy z trochę mniejszym zmiękczeniem niż odpowiadające im litery w alfabecie polskim.

8. Dyftong ô czytamy zaczynając od u i płynnie przechodząc do o.

9. Dyftong iê czytamy zaczynając od i i płynnie przechodząc do e.

10. Dyftong ê czytamy zaczynając od y i płynnie przechodząc do e.

11. Pozostałe litery alfabetu podlaskiego czytamy jak odpowiednie litery w alfabecie polskim.

Wymowa grup spółgłoskowych

12. W języku podlaskim, podobnie jak w języku polskim, dochodzi do ubezdźwięcznienia spółgłosek dźwięcznych w pozycjach przed innymi spółgłoskami bezdźwięcznymi lub w wygłosie. Przykłady: *babka* (wymawiamy *bapka*), *reďka* (wymawiamy *refka*), od *Petra* (wymawiamy *ot Petra*), *rozkaz* (wymawiamy *roskas*), bez *problemu* (wymawiamy *bes problemu*), *bôb* (wymawiamy *b^uop*), *chôd* (wymawiamy *ch^uot*), *maź* (wymawiamy *maś*), *kryż* (wymawiamy *krysz*), *Bôh* (wymawiamy *b^uoch*).

13. W języku podlaskim, podobnie jak w języku polskim, dochodzi do udźwięcznienia spółgłosek bezdźwięcznych w pozycjach przed innymi spółgłoskami dźwięcznymi. Przykłady: *prośba* (wymawiamy *proźba*), *mołofba* (wymawiamy *mołodźba*), *ot że* (wymawiamy *od że*), *piêć dymila* (wymawiamy *pieď dymila*).

14. Spółgłoski z i s ulegają lekkiemu zmiękczeniu przed j oraz zmiękczonejmi d, t, l, m, n, b, p, v. Przykłady: *zjiêv* (wymawiamy *žjiêv*), *gôzd'* (wymawiamy *g^uozd'*), *vysokośť* (wymawiamy *vysokošť*), *zdivovany* (wymawiamy *ždivovany*), *stiahnuti* (wymawiamy *štiahnuti*), *zlivati* (wymawiamy *žlivati*), *slidy* (wymawiamy *šlidy*), *zmiêt* (wymawiamy *žm'et*), *sniêh* (wymawiamy *sn'ech*), *zbirati* (wymawiamy *žbi-*

rati), *spivati* (wymawiamy *śpivati*), *zviêr* (wymawiamy *źvier*), *sviêčka* (wymawiamy *śvieczka*).

15. Spółgłoska *n* ulega zmiękczeniu przed zmiękczo­nymi *s* i *n*. Przykłady: *ukrajinśki* (wymawiamy *ukrajinśki*), *piśmennik* (wymawiamy *piśmeńnik*).

16. Spółgłoska *z* jest wymawiana jak *ź* przed *dź* oraz *ż* i jak *sz* przed *č*. Przykłady: *jiêzdžu* (wymawiamy *jieżdžu*), *zžati* (wymawiamy *żżati*), *rozčoska* (wymawiamy *roszczoska*).

17. Spółgłoska *s* jest wymawiana jak *sz* przed *š* oraz *č*. Przykłady: *sšyti* (wymawiamy *szszyti*), *sčorniêti* (wymawiamy *szczornieći*).

18. Spółgłoski *d* i *t* są wymawiane jak *cz* przed *č* oraz jak *c* przed zmiękczo­nym *c*. Przykłady: *odčyniti* (wymawiamy *oczczyniti*), *loččyk* (wymawiamy *loczczyk*), *składci* (wymawiamy *skłaćci*), *łatci* (wymawiamy *łaćci*).

19. Grupy spółgłoskowe *dst*, *dśk* są wymawiane odpowiednio jak *ct*, *ćk*. Przykłady: *ludstvo* (wymawiamy *luctwo*), *ludśki* (wymawiamy *lućki*).

Zmiękczenie spółgłosek

20. Spółgłoski *ł*, *c*, *d*, *dz*, *n*, *s*, *t*, *z* mogą być zmiękczone przed niemal wszystkimi samogłoskami podlaskimi oraz w wygłosie. Zmięczona spółgłoska *ł* jest oznaczana jako *l* we wszystkich pozycjach wyrazowych. Zaznaczenie zmiękczenia pozostałych spółgłosek w pozycjach przed samogłoskami odbywa się przez dodanie na piśmie znaku *i* do spółgłoski, a zmiękczenie przed inną spółgłoską oraz w wygłosie zaznaczamy literami ze znakami diakrytycznymi (*ć*, *ď*, *dź*, *ń*, *ś*, *ť*, *ž*). Przykłady: *lalka*, *ležati*, *lis*, *liês*, *lon*, *lubiti*, *plôv*; *jicia*, *jicie*, *cibula*, *ciêły*, *liciom*, *ciurkom*, *chvački*, *kureć*; *diadko*, *divo*, *ozadie*, *diêžka*, *dion*, *diuha*, *diôhoť*, *miêď*; *dziavkati*, *dzik*, *dziubak*, *dziouvbe*, *dziôvb*, *sledź*; *spania*, *spanie*, *nic*, *niê*, *spaniom*, *niuch*, *niôs*, *bańka*, *kôn*; *porosia*, *kołôsie*, *siła*, *siêm*, *sioholita*, *siudy*, *dosiôl*, *vuśmi*, *štoś*; *tiažki*, *bitie*, *ticho*, *tiêsny*, *tiohati*, *tiurma*, *tiôk*, *batko*, *złôst*; *ziabnuti*, *mazieju*, *zima*, *ziêvy*, *koziol*, *bliziutko*, *bližko*, *maž*.

Uwaga: spółgłoski zmiękczone *l*, *ć*, *ď*, *dź*, *ń*, *ś*, *ť*, *ž* są fonemami języka podlaskiego.

21. Spółgłoski *b*, *p*, *m*, *v* mogą być zmiękczone tylko przed *i* i *iê*. Przykłady: *biti*, *biêły*, *piro*, *piêrje*, *miska*, *miêti*, *vidro*, *viêra*.

Wyjątek: spółgłoska *v* jest zmięczana przed *a* w wyrazie *sviaty* i pochodnych (*sviato*, *sviatkovati*, *sviatosť*, *sviaščennik*).

Uwaga: spółgłoski zmiękczone b, p, m, v są alofonami (wariantami pozycyjnymi) fonemów spółgłoskowych twardych b, p, m, v.

22. Spółgłoski g, h, ch, k są zmiękczone przed i oraz w ograniczonej ilości wyrazów przed e. Przykłady: *gilza, gira, giez, giegnutí, hikati, hidko, hieroj, chitry, chier, pokinuti, kiška, velikie, nizkie*.

Uwaga: spółgłoski zmiękczone g, h, ch, k są alofonami (wariantami pozycyjnymi) fonemów spółgłoskowych twardych g, h, ch, k.

23. Spółgłoski č, š, ž, dž, r w języku podlaskim są zawsze wymawiane twardo.

Akcent

24. W odróżnieniu od języka polskiego, gdzie akcent wyrazowy jest ustalony na drugiej sylabie od końca (z niewielkimi wyjątkami), akcent w języku podlaskim może padać na dowolną sylabę w wyrazie. Znajomość akcentu, który w piśmie nie jest zaznaczany, jest niezbędna do odróżniania słów składających się z jednakowych dźwięków, ale mających całkiem różne znaczenia lub będących różnymi formami gramatycznymi tego samego słowa. Przykłady: *mára* (marzenie), *mará* (zmora); *múka* (męka), *muká* (mąka); *rukí* (dopełniacz słowa *ruká*), *rúki* (liczba mnoga słowa *ruká*), *óčý* (dopełniacz słowa *óčy*), *óčy* (liczba mnoga).

25. Akcent w niektórych wyrazach może być nieruchomy, tzn. przymocowany do tej samej sylaby w różnych formach morfologicznych i fleksyjnych wyrazu, a w innych ruchomy, tzn. przechodzący na inne sylaby. Przykłady akcentu nieruchomego: *kobiêta, kobiêti, kobiêtoju, kobiêty, kobiêtam, kobiêtami*; *soróka, sorókoju, soróci, soróki, sorókam, soróčy*. Przykłady akcentu ruchomego: *barán, baráni, baranóm, baraný; kôn, kôníski, koniá, konióm, kóni*.

26. Dyftongi ô, iê, ê w wyrazach prostych są zawsze akcentowane. Ta reguła oznacza, że w wyrazach prostych wielosylabowych może wystąpić tylko jeden dyftong. Przykłady: *podôbny, kôška, pomiêrati, zemliê, kolasiê, rêčka, nožê*.

Uwaga: Reguła jednego dyftongu przenosi się także na dobrze przyswojone w języku podlaskim wyrazy złożone. Przykłady: *sino-kôs* (*siêno + kositi*), *Biłostôk* (*biêty + stôk*), *šestikolôsny* (*šêsf + kolaso*). W słabiej przyswojonych wyrazach złożonych mogą wystąpić dwa dyftongi, a akcent pada wówczas na dyftong stojący bliżej końca wyrazu. Przykłady: *viêrohôdny* (*viêra + hôdny*), *sniêhopodôbny* (*sniêh + podobny*).

Wymiana u nieakcentowanego z v w nagłosie

27. W nagłosie u nieakcentowane przed spółgłoską wymienia się z v, jeśli wyraz poprzedzający kończy się na samogłoskę. Przykłady: *vona vmiêje, pryjšli vsliêd, chodi vže, pojiêchali včora*. Natomiast jeśli wyraz poprzedzający kończy się na spółgłoskę albo wyraz z u nieakcentowanym w nagłosie zaczyna wypowiedź, wówczas pozostawiamy u. Przykłady: *vôn umiêje, pryjšov usliêd, pojiêchav učora, uže chodi, učora zadošćyło*.

28. Podobna wymiana dotyczy również przyimków u i v. Przykłady: *byv u joho, bôj u liêsi, była v batkôv, znajšli v korobci, u Pôlščy*.

29. W nazwach własnych nieakcentowane u nagłosowe przed spółgłoską nie ulega wymianie z v. Niezależnie od pozycji słowa, zawsze piszemy *Ukrajina, ukrajinci, ukrajinśki, Urał, Urugvaj, Uršula, ugandyjci, uzbeki*.

30. Jeśli słowo po przyimku u/v zaczyna się od samogłoski, zawsze piszemy v: *byv v Ameryci, żyła v Odesi, v agresti, voda v uchovi, brud v uchovi*.

31. Początkowe u nieakcentowane nigdy nie wymienia się z v przed grupą spółgłoskową, w której występuje v (*chv, kv, gv, čv, šv, žv, sv, zv, tv, dv*). Niezależnie od pozycji słowa, zawsze piszemy *uchvaliti, uchvatka, ukvasiti, ugvedziati, učveryti, učvał, ušvirnuti, užva, usvojiti, uzvesti, utverditi, udvoje*.

32. Istnieje grupa słów zaczynających się od u nieakcentowanego, które zachowujemy w pisowni zawsze, niezależnie od pozycji słowa: *uhiêle, ucho, uchaty, unijat, universytet, uniform, ušak, ukaz, usaty, uščerbok*.

Jotacja

33. *J* wymawiamy i piszemy przed *i* nagłosowym w wyrazach *jich, jim, jichni, jichnim, jichnimi, jichniomu, jichnium, jijiê*.

34. W śródgłosie *j* pojawia się przed *i* następującym po sylabie otwartej: *Ukrajina, chvojina, kolejina, bojisko, krojiti, mojih, mojim, tvojich, tvojim, svoich, svojim, odnoji*.

Uwaga: Oprócz formy *jijiê* w języku potocznym używane są także formy *ijiê* oraz *jiê*.

Ukanie

35. Ukanie (występowanie nieakcentowanego *u* w miejscu spodziewanego *o*) zachodzi regularnie w przedrostku *pud-* i przyimku *pud*. Przykłady: *pudjiêchati*, *pudpisati*, *pudvôrok*, *pudošva*, *pud dachom*, *pud kuneć roku*.

36. Poza tym *u* występuje zamiast spodziewanego *o* w innych pozycjach wyrazowych, zarówno przed akcentem, jak i po nim. Przykłady: *rumniáti*, *kuptítisie*, *spudńicia*, *kusié*, *kunéc*, *nučliêh*, *výhun*, *spósub*, *žólub*, *véčur*, *čóbut*.

37. *U* występuje regularnie w końcówkach liczby pojedynczej przymiotników oraz zaimków i liczebników rodzaju żeńskiego w celowniku: *siétuj biêłuj kobyli*, *tretij Źônci*, *tôj samuj vysokuj diêvčyni*.

34. *U* występuje regularnie w końcówkach liczby pojedynczej przymiotników oraz zaimków i liczebników wszystkich rodzajów w miejscowniku: *na siêtum samum miêsti*, *u četvertuj klasi*, *na ktorum stołovi*, *na brudnum okniê*, *u derevjannuj chati*, *na vysokum dubovi*.

Pisownia -ija/-yja i -ika/-yka

38. Zapożyczone rzeczowniki rodzaju żeńskiego, które w języku polskim otrzymują końcówki *-ia*, *-ja*, w języku podlaskim piszemy z końcówką *-ija* (*-yja*, gdy przed końcówką występuje spółgłoska *d* lub *t* lub któraś z całkowicie dyspalatalizowanych spółgłosek *č*, *š*, *ž*, *dž*, *r*). Przykłady: *demokracija*, *informacija*, *dyspersija*, *fobija*, *melodija*, *schizofrenija*, *anomalija*, *avaryja*, *Portugalija*, *Kalifornija*, *melodyja*, *Burjatyja*, *Perudžyja*, *Bułharyja*.

39. Zapożyczone rzeczowniki, które w języku polskim otrzymują końcówki *—ik(a)*, *—yk(a)*, w języku podlaskim piszemy z końcówką *—ik(a)* (*—yk(a)*, gdy przed końcówką występuje spółgłoska *d*, *t*, *z* lub któraś z całkowicie dyspalatalizowanych spółgłosek *č*, *š*, *ž*, *dž*, *r*). Przykłady: *melodyka*, *astronautyka*, *matematyk(a)*, *kombinatoryk(a)*, *logik(a)*, *elektronik(a)*, *grafik(a)*, *chimik*.

Piszemy łącznie:

40. Rzeczowniki, w których pierwszy człon nie jest odmienny: *žaburênie* (*zaburênia*), *mołokosos* (*mołokososa*), *Biłostôk* (*Biłostoku*). Niektóre rzeczowniki, które zachowują odmianę pierwszego członu: *Velikdeń* (*Velikodnia*).

41. Liczebniki od 11 do 19 oraz oznaczające pełne dziesiątki i setki: *dvanadceť, petnadceť, šesťdesiat, štyrysta*.

42. Przymiotniki i imiesłowy bierne modyfikowane przez niektóre pospolite przysłówki: *temnosini, jasnočyrvony, rômnolehły, rômnopravny, małodostupny, małoliêtni, kryvodušny, velikoformatny, dalekobôjny, bližkoznačny, hustozasielany, mnôhoznačny, mnôhokolorovy, dovhoždany, chutkonohi, vysokopostavlany, viêčnozelony, łatvopalny, ohulnopryniaty*.

43. Wyrazy z przedrostkami przyimkowymi rodzimymi bez-, do-, miŹ- (miŹy-), na-, nad-, od-, ob-, pered-, po-, posli-, proti-, pud-, roz-, u-, z- (s-), za-: *bezkorystny, doŹyvôtni, dorobiti, miŹnarodny, miŹyrêče, naklasti, nabereŹny, nazemny, nastrôj, nadbudova, nadzemny, nadłomati, odvesti, odviêčny, obklejiti, peredobiêdni, pobrati, posli-vojeny, poslizavtra, poslistôvje, protivaha, protipokazany, protilehły, prynajmi, pudskočyti, pudmurok, pudzemny, rozkazati, ubiti, zmini-ti, zbiti, skositi, zamorški, zabrati*.

Uwaga: Przyrostek *z-* piszemy przed wyrazami zaczynającymi się od spółgłoski dźwięcznej lub sonornej (j, v, m, n, ł, l, r), a przyrostek *s-* przed wyrazami zaczynającymi się od spółgłoski bezdźwięcznej.

44. Wyrazy z przedrostkami obcymi *a-*, *anty-*, *hiper-*, *kontr-*, *kva-*zi-, *multi-*, *poli-*, *pseudo-*, *super-*, *ultra-*, *vice-*: *apolityčny, antybijotyk, antyfašystôvski, hiperprostora, kontradmiral, kontrewolucijny, kva-zičasticia, multimedia, polichromija, polifonija, pseudonaukowy, pseudoklasyk, superbomba, superkomfortovy, ultrazvuk, ultrafioletovy, viceminister*.

45. Wyrazy z przedrostkami modyfikującymi *puv-*, *spuv-*: *puvtiêń, puvfinal, puvson, puvprovodnik, puvsirota, puvčerevik, puvpoverch, puvšeptom, puvhołosom, puvžartom, puvdiki, puvkruhły, puvtekušy, puvŹyvy, puvleŹati, puvleŹačy, puvsidiêti, puvsjediačy, spuvautor, spuvpracia, spuvodkazny, spuvtovaryš*.

46. Przysłówki i wyrażenia przysłówkowe złożone z dwóch i więcej członów (liczba takich zrostów przysłówkowych jest znacznie większa, niż w języku polskim): *bezlič, bezperestanku, dohorê, dokôl, dorešty, dosiôl, dosyta, doščentu, dovoli, doničoho, doperedu, dorečy, hende, majŹe, mimovoli, nadaliêj, nadzvyčaj, nahnom, najperuč, naliêvo, nanovo, naodvorôt, naohuť, napravo, napameť, naperebôj, naperedodni, napevno, napomacki, naproti, napravdu, narešti, naskokom, nasliêpo, našto, navproščki, navse, nazad, niby, nibyto, obapuť, obdal, oburuč, odrazu, odusiôl, onde, peredučora,*

počypkom, pokryjomu, pomału, ponočě, popravdi, poprostu, poseredini, potaj, potichu, potrochu, potum, pošepkom, pozavtra, poslizavtra, pryčôm, prytôm, pôdbihom, pudskokom, pudvypitku, pudrad, sioholita, sperša, spočatku, štođeń, štodnia, štożyđeń, štożyžnia, štorôk, štoroku, ubród, učwał, udvojá (w dwójnasób), utrojá (w trójnasób), udvóje (we dwoje), utróje (we troje), umih, upered, uperekidku, uperemišku, uperuč, upoperek, urozdřôb, urozhôn, uroskid, urozrêz, uručnuju, usiak, ušyr, ušyrki, uverch, uzad, uzdovš, vodnočas, vodnostel, vohule, zamołodu, zamuž, zamužom, zanaďto, zanedovho, zaodno, zaráz (za moment), zaráz (za jednym razem), zavčas, zavidna, zbôlšoho, zdaleka, zdavna, zlohku, zmału, znizu, zrania, zusiêm.

47. Przymiotniki i przysłówki poprzedzone przedrostkiem *za-*, który oznacza nadmiar lub niedomiar oznaczanej nimi cechy: *zadaleko, zadurny, zamnôho, zamołody, zanizko, zaveliki*.

48. Przeczenie *ne-* z rzeczownikami, przymiotnikami i imiesłowami biernymi użytymi w znaczeniu przymiotnikowym: *nespokôj, nepryjatel, nešťastie, nevola, nedobry, nevysoki, nezdorovy, nedoroblany, neprošany, netereblany*.

49. Czasowniki z przyrostkiem zwrotnym *-sie*: *mytisie, staratisie, valatisie*.

50. Bezosobową formę czasownikową *nema* (nie ma).

Piszemy rozdzielnie:

51. Wyrażenia, w którym pierwszy człon jest przysłówkiem, a drugi imiesłowem czynnym: *pomału tekušcy, chutko bihušcy, môčno smerdiušcy*.

52. Wyrażenia, w których pierwszy człon jest przysłówkiem, a drugi przymiotnikiem albo imiesłowem biernym: *čysto praktyčny, mało vyhôdny, korênno pôłski, serednio zamožny, tiažko dostupny, lohko zrozumieły, novo naznačany, svižo vymyty*.

53. Określenia ilości, miary i czasu poprzedzone przedrostkiem *puv-*: *puv žmeni, puv pryhoršcy, puv hodiny, puv metra, puv kopy, puv tuzina, puv pokoja, puv roku, puv kroku, puv do vošmoji*.

54. Określenia czasu i sposobu zaczynające się od przyimka *od-*: *od diš, od zavtra, od učora, od teper, od počatku, od kuncia*.

55. Czasowniki z partykułą trybu przypuszczającego *by* (b) lub partykułą wzmacniającą *že* (ž): *byv by, zrobiła b, dali b, daj že, piła ž, idu ž, pryjšov že*.

Uwaga: partykuły *b, ž* piszemy po wyrazie zakończonym samogłoską, a *by, že* po wyrazie zakończonym spółgłoską.

56. Liczebniki złożone: *sto šêšfdesiat vòsim, tyšču trysta deveno-sto siomy*.

57. Złożone terminy naukowe i techniczne oznaczające jedno pojęcie: *elementarna časticia, siêrkova kislòta, jiječna kliêtkà, liniêjny podatok, kosmičny korabel, elektryčny prond, kliêtočny telefon, gázovaja komora*.

58. Wyrażenia przysłówkowe, w których pierwszym członem jest *jak, tym, same, što*: *jak bač, jak najchutčêj, jak najlepi, jak bud'to, tym hôrš, tym lepi, tym bôlš, same menš, same tak, što horš, što važniêj*.

59. Zaprzeczenia imiesłowów biernych użytych w znaczeniu czasownikowym: *ne stryžany, a holany; ne bity, a strašany; ne zroblany, ale začaty*.

60. Przysłówki *čuť ne, mało ne*.

Piszemy przez łącznik:

61. Wyrażenia zaczynające się od nieodmiennych cząstek *aby, bud', nevid'*: *aby-jaki, aby-kotory, aby-chto, aby-što, aby-de, aby-kudy, aby-jak, aby-koli, bud'-jaki, bud'-kotory, bud'-chto, bud'-što, bud'-de, bud'-kudy, bud'-jak, bud'-koli, nevid'-jaki, nevid'-kotory, nevid'-chto, nevid'-što, nevid'-de, nevid'-kudy, nevid'-jak, nevid'-koli, nevid'-kólko*.

62. Wyrażenia kończące się nieodmiennymi częstkami *leń, nebud'*: *jaki-leń, kotory-leń, chto-leń, što-leń, de-leń, jak-leń, koli-leń, jaki-nebud', kotory-nebud', chto-nebud', što-nebud', de-nebud', jak-nebud', koli-nebud'*.

63. Wyrażenia zaczynające się lub kończące nieodmienną częstką *choć*: *choć-jaki, choć-kotory, choć-chto, choć-što, choć-de, choć-kudy, choć-jak, choć-koli, choć-kólko, jaki-choć, kotory-choć, chto-choć, što-choć, de-choć, kudy-choć, jak-choć, koli-choć, kólko-choć*.

64. Przyimki złożone *z-za, z-nad, z-pered, z-pomiž, z-ponad, z-po-sered, z-pozà, z-pud*.

65. Wyrażenia typu *po-perše, po-druhie, po-vošme, po-angielski, po-pòlški, po-pudlaški, po-svojomu*.

66. Ekspresyjne powtórzenia przymiotników i przysłówków: *biêły, biêły, veliki-veliki, daleko-daleko*.

67. Zestawienia semantycznie bliskich słów: *žyli-byli, płakali-ry-dali, odin-odiniutki, sam-samjutki*.

68. Przymiotniki złożone określające wielobarwność: *zelono-čyrvony, čorno-biêło-sini, biêło-čyrvono-biêły*.

69. Złożenia, w których pierwszy człon jest liczebnikiem zapisanym cyframi: *10-procentovy, 15-ty, 100-liêtie*.

70. Wyrażenia typu *choč-ne-choč, de-ne-de, oko-v-oko, sam-na-sam*.

Piszemy wielką literą:

71. Nazwiska, imiona, pseudonimy, kryptonimy, przezwiska ludzi, imiona zwierząt: *Adam Mickievič, William Shakespeare, Franklin Delano Roosevelt, Vasil, Jan, Charles, ŹorŹyk, Stendhal, J-23, Duroplot, ŹevŹyk, Rabaja*.

72. Nazwy geograficzne i astronomiczne: *Biłoruś, Ameryka, Mazovše, Sahara, Wołga, Michigan, Pudłaše, Miêseć, Mars, Jupiter, spu-vzôrje Strylcia, туманнось Andromedy*.

73. Oficjalne nazwy państw, nazwy miejscowości, ulic i placów: *Złučany Štaty Ameryki, Półska Rečpospolita, Madryd, Nowy Jork, Tokio, Veliki Tinevičy, hulicia Dubova, zahułok Strachoputa, plac imeni Kuroščupuv*.

74. Nazwy wydarzeń historycznych, świąt, epok: *Francuška Rewolucija, Druha Svitovaja Vujna, Nowy Rôk, Spliênie, Ruzdvo, Romantyzm*.

75. Nazwy instytucji i organizacji publicznych: *Urad Rady Ministruv, Sejm Polškoji Rečpospolitoji, Ministerstvo Edukaciji, Mižnarodny Čyrvony KryŹ, Organizacija Objednanych Naroduv*.

76. Tytuły gazet i innych periodyków (za wyjątkiem spójników i przyimków): *„The Financial Times”, „Gazeta Wyborcza”, „Naša Niva”, „The Economist”, „Litaratura i Mastactva”, „Kobieta i Źycie”*.

Piszemy małą literą:

77. Nazwy przedstawicieli narodów, grup etnicznych i wspólnot regionalnych, mieszkańców miast: *polak, biłorus, kašub, pudłaš, hi-španeć, biłostočanin, varšavjanin, paryŹanin*. Przymiotniki utworzone od takich nazw również piszemy małą literą: *półski, francuški, pudłaški*. Przymiotniki utworzone od nazw miejscowości też piszemy małą literą: *biłostôcki, naruvski, moskovski*.

Przenoszenie wyrazów

78. Zasada ogólna przenoszenia wyrazów w języku podlaskim stanowi, że przenosić wolno jedynie całe sylaby z możliwym zachowaniem morfologicznej struktury wyrazu. Przykłady: *ro-bôt-nik, pud-da-*

še, *za-spi-va-ti*. Ta ogólna zasada jest ograniczona kilkoma wyjątkami i uściśleniami.

79. Nie wolno pozostawiać lub przenosić jednej litery (mimo że może ona stanowić odrębną sylabę); wolno zatem: *ar-mija*, *ih-ra*, *Borneo*; nie wolno: *a-rmija*, *i-hra*, *Borne-o*.

80. Litery *dz*, *dż* nie rozdzielają się, jeśli oznaczają jeden dźwięk: *na-dziob-sti*, *si-dżu*; natomiast połączenia przedrostkowego *d* z rdzeniowymi *z* i *ż* przy przenoszeniu są obowiązkowo rozdzielane: *pud-zem-ny*, *nad-zvy-čaj-ny*, *od-ža-ti*.

81. W miarę możliwości należy przenosić sylaby odzwierciedlające strukturę morfologiczną wyrazu: *na-zva-ti*, *mor-ški* (nie wolno: *naz-va-ti*, *morś-ki*); jednakże litery *y* występującej po przedrostku nie odrywamy od przedrostka: *bezy-miën-ny* albo *be-zy-miën-ny*, *pudy-chôd* albo *pu-dy-chôd* (nie wolno: *bez-ymiënny*, *pud-ychôd*).

82. Przy zbiegu kilku spółgłosek w jednym morfemie rdzeniowym podział na sylaby jest w zasadzie dowolny: *se-stra*, *ses-tra*, *sest-ra*, *mo-rkva*, *mor-kva*, *mork-va*, *bô-lšy*, *bôl-šy*; rekomenduje się jednak przy przenoszeniu podobnych zbitek spółgłoskowych oddzielenie pierwszej spółgłoski, jeśli jest nią *m*, *n*, *ń*, *ł*, *l*, *r*, *v*, *j*: *pom-pa*, *chim-ka-ti*, *brôn-ka*, *tan-cio-va-ti*, *koń-ki*, *kuń-pa*, *pał-ka*, *boł-bo-ta-ti*, *kul-ha-vy*, *bul-ka-ti*, *mar-no-va-ti*, *kor-čë*, *kov-niër*, *mov-ča-ti*, *baj-ki*, *maj-tki*.

Pisownia skrótów i skrótowców

83. Kropkę po skrócie umieszcza się tylko w razie odrzucenia końca wyrazu, np.: *prof.* (*profesor*), *inż.* (*inżyniër*), *gen.* (*generał*), *v.* (*viêk*), *r.* (*rôk*), *str.* (*storôn*), *hod.* (*hodina*), *ang.* (*angielški*), *pôl.* (*pôlś-ki*), *div.* (*divisie*), *napr.* (*naprykład*).

84. Kropki w skrócie nie stosuje się: a) gdy końcowa litera pozostaje w skrócie: *dr* (*doktor*), *mgr* (*magister*), *nr* (*numer*); b) po skrótach będących znakami miar i wag: *m* (*meter*), *mm* (*milimeter*), *cm* (*centymeter*), *km* (*kilometer*), *l* (*liter*), *g* (*gram*), *kg* (*kilogram*), *zł* (*złot*); c) po różnych skrótach stosowanych w matematyce i fizyce: *cos* (*cosinus*), *tg* (*tangens*), *log* (*logarytm*), *t* (*čas*), *s* (*doro-ha*), *v* (*chutkost*), *C* (*celsij*, *coulomb*), *W* (*wat*).

85. Skrótowce pisane wielkimi literami są najczęściej zestawieniami skrótów rozbudowanych nazw własnych: *OON* (*Organizacija Objednanyh Naroduv*), *ZŠA* (*Zlučany Štaty Ameryki*), *PAN* (*Pôlska Akademija Nauk*), *BHKT* (*Biłoruśkie Hromadśko-Kulturne Tovarystvo*), *RB* (*Respublika Biłoruś*).

86. Skrótowce pisane małymi literami pisze się z kropką na końcu (czasami z dodatkową kropką wewnątrz skrótowca): *itd.* (*i tak dalej*), *itp.* (*i tomu podobne*), *tzn.* (*to znaczy*), *tzv.* (*tak zwany*), *m.in.* (*miż inšym*), *l.l.* (*lita*), *v.v.* (*viki*).

Końcówki przymiotników

87. Przymiotniki jakościowe i względne rodzaju męskiego mają końcówki *-i*, *-y*: *dorohí*, *mały*, *dóvhi*, *smiêšny*, *liêtni*, *vysóki*, *derevjánnny*, *stalóvy*. Końcówki przymiotników jakościowych i względnych rodzaju żeńskiego i nijakiego są dwojakiego rodzaju. Jeśli końcówka przymiotnika rodzaju męskiego nie jest akcentowana, wówczas w rodzaju żeńskim i nijakim mamy tzw. końcówki krótkie *-a* (*-ia*), *-e* (*-ie*): *dóvhá* — *dóvhie*, *vysóka* — *vysókie*, *smiêšna* — *smiêšne*, *derevjánná* — *derevjánnne*, *stalóva* — *stalóve*. Jeśli natomiast końcówka przymiotnika rodzaju męskiego jest akcentowana, wówczas w rodzaju żeńskim i nijakim mamy tzw. końcówki długie *-ája*, *-óje*: *dorohája* — *dorohóje*, *małája* — *małóje*. Końcówki przymiotników w liczbie mnogiej również zależą od końcówki rodzaju męskiego w liczbie pojedynczej: a) jeśli końcówka rodzaju męskiego nie jest akcentowana, wówczas jest ona także końcówką liczby mnogiej dla wszystkich rodzajów (*derevjánnny domý*, *dóvhi doróhi*, *vysóki ókna*); b) jeśli końcówka rodzaju męskiego jest akcentowana (*-í*, *-ý*), wówczas dla liczby mnogiej mamy końcówkę długą *-íje* bądź *-ýje* (*dorohíje domý*, *dorohíje réčy*, *małyje domý*, *małyje ókna*).

88. Przymiotniki dzierżawcze są tworzone od rzeczowników oznaczających osoby poprzez dodanie końcówek *-uv* (*-ova*, *-ove*, *-ovy*), *-ôv* (*-ova*, *-ove*, *-ovy*) do rzeczowników II typu odmiany (*čołoviêkuv liêtnik*, *báfkuv ručnik*, *Vasilôv kôń*, *Kólovy diêti*) oraz *-in* (*-ina*, *-ine*, *-iny*), *-yn* (*-yna*, *-yne*, *-yny*) do rzeczowników I typu odmiany (*mámina spudnícia*, *bábin kóšyk*, *séstryn kusník*, *Viêryne lústro*, *Ná diny kureniáta*).

Końcówki imiesłów przymiotnikowych

89. Imiesłowy przymiotnikowe czynne czasu teraźniejszego tworzymy od podstawy czasu teraźniejszego przez dodanie przyrostków *-ušč-* (*-iušč-*), *-ašč-* (*-iašč-*) oraz końcówek rodzajowych *-y*, *-a*, *-e* (l. poj.) i *-y* (l. mn.) do czasowników niedokonanych: *rostúščy*, *smerdiúšča*, *movčášče*, *chodiáščy*.

90. Formy imiesłowa przymiotnikowego czynnego czasu przeszłego tworzymy przez dodanie przyrostka *-t-* i końcówek rodzajowych *-y, -a, -e, -y* do podstawy bezokolicznika czasowników dokonanych: *zbiliêty, odšumiêta, zvjáte*.

91. Imiesłowy przymiotnikowe bierne tworzymy wyłącznie od czasowników przechodnich za pomocą przyrostków *-n-* (*-an-, -ian-*), *-t-* i końcówek rodzajowych *-y, -a, -e, -y* dodawanych do podstawy bezokolicznika: *napisáti — napisany, zvarýti — zvárany, robíti — róblany, vezti — véziany, bíti — bíty, pokínuti — pokínuty, kolóti — kóloty*.

Odmiana rzeczowników

Przypadki w tabelach oznaczamy następująco: mianownik — M; dopełniacz — D; celownik — C; biernik — B; narzędnik — N; miejscownik — Msc.

92. **I typ odmiany.** Do tego typu należą rzeczowniki rodzaju męskiego i żeńskiego zakończone na *-a*: *starosta, Vania, sudija, ruka, noha, žónka, brytva, višnia, piêsnia*. Wyróżniamy dwa podtypy tej odmiany: I.1 — podstawa rzeczownika kończy się na spółgłoskę miękką (*piêsnia, Kola, sudija*); I.2 — podstawa rzeczownika kończy się na spółgłoskę miękką lub twardą (*noha, žónka, błocha*).

Podtyp I.1:

Liczba pojedyncza

<i>M</i>	<i>piêsn-i-a</i>	<i>Kól-a</i>	<i>sudij-á</i>
<i>D</i>	<i>piêsn-i</i>	<i>Kól-i</i>	<i>sudij-iê</i>
<i>C</i>	<i>piêsn-i</i>	<i>Kól-i</i>	<i>sudij-iê</i>
		<i>Kól-ovi</i>	
<i>B</i>	<i>piêsn-i-u</i>	<i>Kól-u</i>	<i>sudij-ú</i>
<i>N</i>	<i>piêsn-i-oju</i>	<i>Kól-oju</i>	<i>sudij-óju</i>
	<i>piêsn-i-eju</i>	<i>Kól-eju</i>	<i>sudij-éju</i>
<i>Msc</i>	<i>piêsn-i</i>	<i>Kól-i</i>	<i>sudij-iê</i>
		<i>Kól-ovi</i>	

Liczba mnoga

<i>M</i>	<i>pisn-iê</i>	<i>Kól-i</i>	<i>sudij-iê</i>
<i>D</i>	<i>pisn-iôv</i>	<i>Kól-uv</i>	<i>sudij-ôv</i>
	<i>piséń</i>		
<i>C</i>	<i>pisn-i-ám</i>	<i>Kól-am</i>	<i>sudij-ám</i>
<i>B</i>	<i>pisn-iê</i>	<i>Kól-uv</i>	<i>sudij-ôv</i>

<i>N</i>	<i>pisn-i-ámi</i>	<i>Kól-ami</i>	<i>sudij-ámi</i>
<i>Msc</i>	<i>pisn-i-ách</i>	<i>Kól-ach</i>	<i>sudij-ách</i>

Podtyp I.2:

Liczba pojedyncza

<i>M</i>	<i>noh-á</i>	<i>žônk-a</i>	<i>blôch-á</i>
<i>D</i>	<i>noh-í</i>	<i>žônk-i</i>	<i>blôch-í</i>
<i>C</i>	<i>noz-iê</i>	<i>žônc-i</i>	<i>blôs-iê</i>
<i>B</i>	<i>noh-ú</i>	<i>žônk-u</i>	<i>blôch-ú</i>
<i>N</i>	<i>noh-óju</i>	<i>žônk-oju</i>	<i>blôch-óju</i>
<i>Msc</i>	<i>noz-iê</i>	<i>žônc-i</i>	<i>blôs-iê</i>

Liczba mnoga

<i>M</i>	<i>nóh-i</i>	<i>žunk-í</i>	<i>blôch-i</i>
<i>D</i>	<i>nôh</i>	<i>žunók</i>	<i>blôch</i>
<i>C</i>	<i>noh-ám</i>	<i>žunk-ám</i>	<i>blôch-am</i>
<i>B</i>	<i>nóh-i</i>	<i>žunók</i>	<i>blôch-i</i>
<i>N</i>	<i>noh-ámi</i>	<i>žunk-ámi</i>	<i>blôch-ami</i>
<i>Msc</i>	<i>noh-ách</i>	<i>žunk-ách</i>	<i>blôch-ach</i>

Uwagi: Formy celownika i miejscownika liczby pojedynczej są homonimiczne, dochodzi w nich do następującej wymiany spółgłosek: [h] — [z'] (*nohá* — *noziê*, *smáha* — *smázi*), [k] — [c'] (*ruká* — *ruciê*, *sráka* — *sráci*), [χ] — [s'] (*vôlcha* — *vôlsi*, *sochá* — *sosiê*). Rzeczowniki rodzaju męskiego w liczbie pojedynczej mają także dłuższe warianty form celownika i miejscownika z regularną końcówką —*ovi* (*Kóli*, *Kólovi*, *sobáci*, *sobákovi*). W narzędniku mamy końcówkę —*oju*, gdy podstawa kończy się na spółgłoskę twardą (*soba-koju*, *hołovoju*); końcówkę —*oju* lub —*ēju* dodajemy do podstawy kończącej się na spółgłoskę miękką (*Koloju*/*Koleju*, *piêsnioju*/*piêsnieju*). Typową oznaką dopełniacza liczby mnogiej jest brak końcówki (kończówka zerowa —*ø*): *ruk-ø*, *nôh-ø*, *dorôh-ø*, *žunók-ø*, *nadiêj-ø*. Są jednakże rzeczowniki, gdzie w dopełniaczu występuje wariantowa forma z końcówką —*uv* (w niektórych przypadkach forma z końcówką jest bardziej preferowana niż forma bez końcówki): *pečôr* — *pečôr-uv*, *potrêb* — *potrêb-uv*, *vôd* — *vôd-uv*, *bómb-uv*, *mêž-uv*, *dól-uv*. Tworzenie dopełniacza liczby mnogiej związane jest z dwoma rodzajami zmian morfonologicznych: a) wymianą samogłoski rdzeniowej [o] na [ʊ] (*nóh-i* — *nôh*, *bórony* — *borôn*, *sóch-i* — *sôch*, *blôchi* — *blôch*); b) pojawieniem się samogłosek [o] i [e] pomiędzy dwiema

ostatnimi spółgłoskami podstawy (*čútki* — *čútok*, *knópki* — *knópok*, *pelustkí* — *pelustók*, *sósny* — *sóson* — *sósnuv*, *hrébli* — *hrébel* — *hrébluv*, *víšni* — *víšeň* — *víšniuv*, *sótni* — *sóteň* — *sótniuv*).

93. **II typ odmiany.** Do tego typu należą rzeczowniki rodzaju męskiego z końcówką zerową w mianowniku liczby pojedynczej (*stól*, *kôn*, *výstup*, *hrêch*) lub końcówką -o (*diád'ko*, *Petró*) oraz rzeczowniki rodzaju nijakiego zakończone na -o, -e, -ie (*oknó*, *dno*, *móre*, *zbôže*, *spotkánie*). W II typie odmiany możemy wyróżnić trzy podtypy: II.1 — podstawa kończy się na spółgłoskę miękką (*kôn*, *spotkánie*, *kul*); II.2 — podstawa kończy się na spółgłoskę twardą (*nôž*, *Petró*, *more*); II.3 — podstawa kończy się na spółgłoskę twardą bądź miękką (*stól*, *diad'ko*, *rôh*).

Podtyp II.1

Liczba pojedyncza

M	<i>kôn</i>	<i>spotkán-i-e</i>	<i>kul</i>
D	<i>kon-i-á</i>	<i>spotkán-i-a</i>	<i>kul-á</i>
C	<i>kon-i-óvi</i>	<i>spotkán-i-ovi</i>	<i>kul-óvi</i>
		<i>spotkán-i</i>	
B	<i>kon-i-á</i>	<i>spotkán-i-e</i>	<i>kul-á</i>
			<i>kul</i>
N	<i>kon-i-óm</i>	<i>spotkán-i-om</i>	<i>kul-óm</i>
Msc	<i>kon-i-óvi</i>	<i>spotkán-i</i>	<i>kul-óvi</i>

Liczba mnoga

M	<i>kón-i</i>	<i>spotkán-i</i>	<i>kul-iê</i>
D	<i>kon-í</i>	<i>spotkán-i-uv</i>	<i>kul-ôv</i>
C	<i>kón-i-am</i>	<i>spotkán-i-am</i>	<i>kul-ám</i>
B	<i>kon-í</i>	<i>spotkán-i</i>	<i>kul-iê</i>
N	<i>kôn-mi</i>	<i>spotkán-i-ami</i>	<i>kul-ámi</i>
	<i>kon-íma</i>		
Msc	<i>kón-i-ach</i>	<i>spotkán-i-ach</i>	<i>kul-ách</i>

Podtyp II.2

Liczba pojedyncza

M	<i>nôž</i>	<i>Petr-ó</i>	<i>mór-e</i>
D	<i>nož-á</i>	<i>Petr-á</i>	<i>mór-a</i>
C	<i>nož-óvi</i>	<i>Petr-ê</i>	<i>mór-y</i>
		<i>Petr-óvi</i>	<i>mór-ovi</i>

<i>B</i>	<i>nož-á</i> <i>nôž</i>	<i>Petr-á</i>	<i>mór-e</i>
<i>N</i>	<i>nož-om</i>	<i>Petr-óm</i>	<i>mór-om</i>
<i>Msc</i>	<i>nož-óvi</i>	<i>Petr-ê</i> <i>Petr-óvi</i>	<i>mór-y</i> <i>mór-ovi</i>
<i>Liczba mnoga</i>			
<i>M</i>	<i>nož-ê</i>	<i>Petr-ê</i>	<i>mor-á</i>
<i>D</i>	<i>nož-ôv</i>	<i>Petr-ôv</i>	<i>mor-ôv</i>
<i>C</i>	<i>nož-ám</i>	<i>Petr-ám</i>	<i>mor-ám</i>
<i>B</i>	<i>nož-ê</i>	<i>Petr-ôv</i>	<i>mor-á</i>
<i>N</i>	<i>nož-ámi</i>	<i>Petr-ámi</i>	<i>mor-ámi</i>
<i>Msc</i>	<i>nož-ách</i>	<i>Petr-ách</i>	<i>mor-ách</i>

Podtyp II.3

Liczba pojedyncza

<i>M</i>	<i>stôł</i>	<i>słów-o</i>	<i>rôh</i>
<i>D</i>	<i>stoł-á</i>	<i>słów-a</i>	<i>róh-a</i>
<i>C</i>	<i>stol-iê</i> <i>stoł-óvi</i>	<i>słów-i</i>	<i>róz-i</i> <i>roh-óvi</i>
<i>B</i>	<i>stoł-á</i> <i>stôł</i>	<i>słów-o</i>	<i>róh-a</i> <i>rôh</i>
<i>N</i>	<i>stoł-óm</i>	<i>słów-om</i>	<i>róh-om</i>
<i>Msc</i>	<i>stol-iê</i> <i>stoł-óvi</i>	<i>słów-i</i>	<i>róz-i</i> <i>roh-óvi</i>

Liczba mnoga

<i>M</i>	<i>stoł-y</i>	<i>slov-á</i>	<i>róh-i</i>
<i>D</i>	<i>stoł-ôv</i>	<i>slov</i>	<i>roh-ôv</i>
<i>C</i>	<i>stoł-ám</i>	<i>slov-ám</i>	<i>roh-ám</i>
<i>B</i>	<i>stoł-y</i>	<i>slová</i>	<i>róh-i</i>
<i>N</i>	<i>stoł-ámi</i>	<i>slov-ámi</i>	<i>roh-ámi</i>
<i>Msc</i>	<i>stoł-ách</i>	<i>slov-ách</i>	<i>roh-ách</i>

Uwagi: Dopełniacz liczby pojedynczej rzeczowników rodzaju nijakiego zakończonych na -o, -e, -ie ma końcówkę -a: *diád'ka, Pavlá, okná, móra, liêta, spotkánia, połotía, lístia*. Natomiast dopełniacz liczby pojedynczej rzeczowników rodzaju męskiego z końcówką zerową ma końcówkę -a albo -u. Kończówka dopełniacza -a jest dodawana do rzeczowników oznaczających: a) nazwy istot, imiona i nazwiska (*čołoviêka, chłópcia, karasiá, kusciá, medvédia, rybaká, vó-*

vka, žýtela, Stepána, Vołodímira, Petručuká); b) nazwy przedmiotów policzalnych (*dúba, košelá, nedókurka, nása, róta, samochóda, stolá, vidélcia*); c) nazwy miejscowości (*Berlína, Biêlska, Gdánška, Kíjeva, Krákova, Mélnika, Parýža, Póločka, Rájška*); d) nazwy miar (*hektára, métra, kilográma, lítra, miêsecia, týžnia, rublá, dolára*; wyjątki — *róku, viêku*); e) nazwy budowli albo ich części (*chlivá, korydóra, monastyrá, pokója, pólapa, pomósta, zasiêka*; wyjątek — *dáchu*); f) nazwy dni tygodnia i miesiący (*ponediêlka, utórka, četverhá, koróstenia, márcia, sérpnia*). Końcówka dopełniacza -u dodaje się do rzeczowników oznaczających nazwy: a) materiałów i substancji (*azótu, cúkru, dynamítu, granítu, hnóju, jačméniu, kiselú, médu, piskú, pópełu, vósku, žvíru*; wyjątki — *chliêba, pirohá, ovsá*); b) zjawisk przyrody (*doščú, hrádu, chólotu, morózu, sniêhu, tajfúnu, tumánu, viêtru*); c) policzalnych zbiorowości (*bataljónu, chóru, kolektývu, títumu*); d) uczuć i stanów psychicznych (*bólu, hólotu, nastróju, pereláku, smútku, žalú*); e) czynności i procesów (*krýku, nástupu, perechódu, pryjiêzdu, stúkotu, zákliku*); f) środowiska i przestrzeni (*kósmosu, liêsu, prostóru, sádu, zahónu*); g) państw i rzek (*Búhu, Kítáju, Nílu, Pakistánu*); h) pojęć abstrakcyjnych (*bóku, eksperymentu, charakteru, pozytyvízmu, rózumu, spórtu, tólku*); i) instytucji i organizacji (*dekanátu, instytútú, klúbu, komitétu, štábu*). W języku mówionym mogą występować dublety końcówek dopełniacza bez zmiany znaczenia wyrazu: *pomósta/pomóstu, dóma/dómu, béreha/bérehu, stolá/stólu*. W języku pisanym dublety końcówek dopełniacza różnicują znaczenie wyrazu w kierunku jego konkretyzacji/abstraktyzacji: *róha* (jeden egzemplarz), *róhu* (materiał), *kámenia* (jeden przedmiot), *kámeniu* (materiał), *listopáda* (miesiąc), *listopádu* (okres opadania liści).

Biernik liczby pojedynczej jest tożsamy z dopełniaczem w przypadku rzeczowników żywotnych (*diádka, korolá, zájcia*) i z mianownikiem w przypadku rzeczowników nieżywotnych (*móre, oknó*). Niektóre rzeczowniki nieżywotne rodzaju męskiego mają dwa warianty biernika, jeden tożsamy z mianownikiem, drugi z dopełniaczem: *vziáti stuléc (stulcía), výtiahnutí nôž (nožá), porêzati pálec (pálcia)*.

W miejscowniku liczby pojedynczej mogą występować warianty odmiany: *na móry/mórovi, na stoliê/stolóvi, v okniê/oknóvi, pry dúbi/dúbovi*. Przed końcówką -i miejscownika końcowe spółgłoski podstawy [h], [k], [χ] ulegają wymianie na [z'], [c'], [s']: *rôh — na rózi (rohóvi), bôk — na bóci (bokóvi), kožúch — u kožúsi (kožúchovi)*.

Dopełniacz rzeczowników rodzaju męskiego w liczbie mnogiej

ma końcówki *-ôv* (*molôv, stohôv, tokôv*), *-uv* (*čóbutuv, povorótuv*). Charakterystyczną formą dopełniacza rzeczowników rodzaju nijakiego jest forma bez końcówki: *bołôt, kolôs, okôn, oziôr, słôv, viêdior*. Możliwe są też dublety form, w których jedna jest bez końcówki: *odčuván/odčuvániuv*. Ale w szeregu wypadków dla rzeczowników rodzaju nijakiego dopełniacz przybiera końcówki *-ôv, -uv*: *morôv, polôv, dérevuv, krýtuv*. Przy tworzeniu dopełniacza liczby mnogiej rzeczowników rodzaju nijakiego może dochodzić do wymiany [o] na [ʊo]: *slová — słôv, kolósa — kolôs*. Może pojawiać się też samogłoska [o] pomiędzy spółgłoskami w dopełniaczu z końcówką zerową: *ókna — okôn, viêdra — viêdior* (dodatkowo mamy tutaj zmiękczenie spółgłoski).

94. Do **III typu odmiany** zaliczamy rzeczowniki rodzaju żeńskiego z końcówką zerową w mianowniku liczby pojedynczej (*nôč, ôś, páporoť, sól, pámeť*). Do tej odmiany należy także wyraz *máti*, który ma końcówkę *-i* w mianowniku l. poj., ale w pozostałych formach występuje z podstawą wzbogaconą o przyrostek *-er-* i typowymi dla tej odmiany końcówkami. Wyróżniamy dwa podtypy tej odmiany: III.1 — podstawa rzeczownika kończy się na spółgłoskę miękką (*sól, páporoť, ôś*); III.2 — podstawa rzeczownika kończy się na spółgłoskę twardą (*nôč, voš, máti* — za wyjątkiem mianownika).

Podtyp III.1

Liczba pojedyncza

<i>M</i>	<i>sól</i>	<i>páporoť</i>	<i>ôś</i>
<i>D</i>	<i>sól-i</i>	<i>páporot-i</i>	<i>os-iê</i>
<i>C</i>	<i>sól-i</i>	<i>páporot-i</i>	<i>os-iê</i>
<i>B</i>	<i>sól</i>	<i>páporoť</i>	<i>ôś</i>
<i>N</i>	<i>sól-oju</i>	<i>páporot-i-oju</i>	<i>os-i-óju</i>
	<i>sól-eju</i>	<i>páporot-i-eju</i>	<i>os-i-éju</i>
<i>Msc</i>	<i>sól-i</i>	<i>páporot-i</i>	<i>os-iê</i>

Liczba mnoga

<i>M</i>	<i>sól-i</i>	<i>páporot-i</i>	<i>ós-i</i>
<i>D</i>	<i>sól-uv</i>	<i>páporot-i-uv</i>	<i>ós-i-uv</i>
<i>C</i>	<i>sól-am</i>	<i>páporot-i-am</i>	<i>ós-i-am</i>
<i>B</i>	<i>sól-i</i>	<i>páporot-i</i>	<i>ós-i</i>
<i>N</i>	<i>sól-ami</i>	<i>páporot-i-ami</i>	<i>ós-i-ami</i>
<i>Msc</i>	<i>sól-ach</i>	<i>páporot-i-ach</i>	<i>ós-i-ach</i>

Podtyp III.2

Liczba pojedyncza

<i>M</i>	<i>nôč</i>	<i>voš</i>	<i>mát-i</i>
<i>D</i>	<i>noč-ê</i>	<i>voš-ê</i>	<i>máter-y</i>
<i>C</i>	<i>noč-ê</i>	<i>voš-ê</i>	<i>máter-y</i>
<i>B</i>	<i>nôč</i>	<i>voš</i>	<i>máter-u</i>
<i>N</i>	<i>noč-óju</i>	<i>voš-óju</i>	<i>máter-oju</i>
	<i>noč-éju</i>	<i>voš-éju</i>	<i>máter-eju</i>
<i>Msc</i>	<i>noč-ê</i>	<i>voš-ê</i>	<i>máter-y</i>

Liczba mnoga

<i>M</i>	<i>nóč-y</i>	<i>vóš-y</i>	<i>mater-ê</i>
<i>D</i>	<i>nóč-uv</i>	<i>voš-ý</i>	<i>mater-ôv</i>
<i>C</i>	<i>nóč-am</i>	<i>vóš-am</i>	<i>mater-ám</i>
<i>B</i>	<i>nóč-y</i>	<i>vóš-y</i>	<i>mater-ôv</i>
<i>N</i>	<i>nóč-ami</i>	<i>vóš-ami</i>	<i>mater-ámi</i>
<i>Msc</i>	<i>nóč-ach</i>	<i>vóš-ach</i>	<i>mater-ách</i>

Uwagi: W III typie odmiany w liczbie pojedynczej dopełniacz, celownik i miejscownik są sobie tożsame. W liczbie pojedynczej i mnogiej mamy też homonimiczność mianownika i biernika (za wyjątkiem rzeczownika *matí*).

95. W **IV typie odmiany** są zgrupowane rzeczowniki rodzaju nijakiego zakończone na *-á* (*-já*) i oznaczające istoty niedorośle (*busle-niá, jahniá, kureníá, porosiá, ptašeníá, telá, žerebjá*). We wszystkich formach odmiany, oprócz mianownika i biernika liczby pojedynczej, ta grupa rzeczowników powiększa podstawę o przyrostek *-at-*. W narzędniku liczby pojedynczej oprócz formy z rozszerzoną podstawą istnieje także forma bez przyrostka. W celowniku i miejscowniku mamy dwa warianty końcówek. Do tej odmiany należy także niewielka ilość rzeczowników rodzaju nijakiego zakończonych na *-je* (*ímje, výmje, plíêmje*) — te rzeczowniki w liczbie mnogiej powiększają podstawę o przyrostek *-en-*.

Liczba pojedyncza

<i>M</i>	<i>kuren-i-á</i>	<i>žereb-já</i>	<i>ím-je</i>
<i>D</i>	<i>kuren-i-áta</i>	<i>žereb-játa</i>	<i>ím-ja</i>
<i>C</i>	<i>kuren-i-áti</i>	<i>žereb-játi</i>	<i>ím-jovi</i>
	<i>kuren-i-átovi</i>	<i>žereb-játovi</i>	
<i>B</i>	<i>kuren-i-á</i>	<i>žereb-já</i>	<i>ím-je</i>

N	<i>kuren-i-óm</i>	<i>žereb-jóm</i>	<i>ím-jovi</i>
	<i>kuren-i-átom</i>	<i>žereb-játom</i>	
Msc	<i>kuren-i-áti</i>	<i>žereb-játi</i>	<i>ím-jom</i>
	<i>kuren-i-átovi</i>	<i>žereb-játovi</i>	
<i>Liczba mnoga</i>			
M	<i>kuren-i-áta</i>	<i>žereb-játa</i>	<i>imen-á</i>
D	<i>kuren-i-át</i>	<i>žereb-ját</i>	<i>imén</i>
C	<i>kuren-i-átam</i>	<i>žereb-játam</i>	<i>imen-ám</i>
B	<i>kuren-i-áta</i>	<i>žereb-játa</i>	<i>imen-á</i>
N	<i>kuren-i-átami</i>	<i>žereb-játami</i>	<i>imen-ámi</i>
Msc	<i>kuren-i-átach</i>	<i>žereb-játach</i>	<i>imen-ách</i>

Wołacz rzeczowników

96. Wołacz w języku podlaskim ma odrębne końcówki jedynie w odniesieniu do rzeczowników oznaczających osoby rodzaju męskiego i żeńskiego w liczbie pojedynczej, np.: *brate, sestro, bafku, mamó, diadku, diadino, tioto, čołoviêče, dyrektore, dyrektorko, soł-date, piśmenniku, Viêro, Nino, Serhiêju*. W przypadku rzeczowników oznaczających osoby w liczbie mnogiej forma wołacza jest tożsama z formą mianownika. Formalnie jest możliwe tworzenie odrębnej formy wołacza dla niektórych rzeczowników oznaczających zwierzęta czy nawet rzeczowniki nieżywotne, ale formy te na ogół nie mają znaczenia funkcjonalnego (*korovo, sobako, dube, knižko, zemlo*).

Odmiana przymiotników

97. Odmiana przymiotników w języku podlaskim zależy od miejsca akcentu przymiotnika w mianowniku rodzaju męskiego liczby pojedynczej. Wyróżniamy dwa lekko zróżnicowane typy odmiany: I a — końcówka nieakcentowana *-y* w mianowniku rodzaju męskiego; I b — końcówka nieakcentowana *-i*; II a — końcówka akcentowana *-ý*; II b — końcówka akcentowana *-í*.

Typ I a

	<i>Liczba pojedyncza</i>			<i>Liczba mnoga</i>
M	<i>smiêšn-y</i>	<i>smiêšn-a</i>	<i>smiêšn-e</i>	<i>smiêšn-y</i>
D	<i>smiêšn-oho</i>	<i>smiêšn-oji</i>	<i>smiêšn-oho</i>	<i>smiêšn-ych</i>
C	<i>smiêšn-omu</i>	<i>smiêšn-uj</i>	<i>smiêšn-omu</i>	<i>smiêšn-ym</i>

<i>B</i>	<i>smiêšn-oho</i> <i>smiêšn-y</i>	<i>smiêšn-u</i>	<i>smiêšn-e</i>	<i>smiêšn-ych</i> <i>smiêšn-y</i>
<i>N</i>	<i>smiêšn-ym</i>	<i>smiêšn-oju</i>	<i>smiêšn-ym</i>	<i>smiêšn-ymi</i>
<i>Msc</i>	<i>smiêšn-um</i>	<i>smiêšn-uj</i>	<i>smiêšn-um</i>	<i>smiêšn-ych</i>

Typ I b

	<i>Liczba pojedyncza</i>			<i>Liczba mnoga</i>
<i>M</i>	<i>vysók-i</i>	<i>vysók-a</i>	<i>vysók-ie</i>	<i>vysók-i</i>
<i>D</i>	<i>vysók-oho</i>	<i>vysók-oji</i>	<i>vysók-oho</i>	<i>vysók-ich</i>
<i>C</i>	<i>vysók-omu</i>	<i>vysók-uj</i>	<i>vysók-omu</i>	<i>vysók-im</i>
<i>B</i>	<i>vysók-oho</i> <i>vysók-i</i>	<i>vysók-u</i>	<i>vysók-ie</i>	<i>vysók-ich</i> <i>vysók-i</i>
<i>N</i>	<i>vysók-im</i>	<i>vysók-oju</i>	<i>vysók-im</i>	<i>vysók-imi</i>
<i>Msc</i>	<i>vysók-um</i>	<i>vysók-uj</i>	<i>vysók-um</i>	<i>vysók-ich</i>

Typ II a

	<i>Liczba pojedyncza</i>			<i>Liczba mnoga</i>
<i>M</i>	<i>mał-ý</i>	<i>mał-ája</i>	<i>mał-óje</i>	<i>mał-ýje</i>
<i>D</i>	<i>mał-óho</i>	<i>mał-óji</i>	<i>mał-óho</i>	<i>mał-ých</i>
<i>C</i>	<i>mał-ómu</i>	<i>mał-ôj</i>	<i>mał-ómu</i>	<i>mał-ým</i>
<i>B</i>	<i>mał-óho</i> <i>mał-ý</i>	<i>mał-úju</i>	<i>mał-óje</i>	<i>mał-ých</i> <i>mał-ýje</i>
<i>N</i>	<i>mał-ým</i>	<i>mał-óju</i>	<i>mał-ým</i>	<i>mał-ými</i>
<i>Msc</i>	<i>mał-ôm</i>	<i>mał-ôj</i>	<i>mał-ôm</i>	<i>mał-ých</i>

Typ II b

	<i>Liczba pojedyncza</i>			<i>Liczba mnoga</i>
<i>M</i>	<i>doroh-í</i>	<i>doroh-ája</i>	<i>doroh-óje</i>	<i>doroh-íje</i>
<i>D</i>	<i>doroh-óho</i>	<i>doroh-óji</i>	<i>doroh-óho</i>	<i>doroh-ích</i>
<i>C</i>	<i>doroh-ómu</i>	<i>doroh-ôj</i>	<i>doroh-ómu</i>	<i>doroh-ím</i>
<i>B</i>	<i>doroh-óho</i> <i>doroh-í</i>	<i>doroh-úju</i>	<i>doroh-óje</i>	<i>doroh-ích</i> <i>doroh-íje</i>
<i>N</i>	<i>doroh-ím</i>	<i>doroh-óju</i>	<i>doroh-ím</i>	<i>doroh-ími</i>
<i>Msc</i>	<i>doroh-ôm</i>	<i>doroh-ôj</i>	<i>doroh-ôm</i>	<i>doroh-ích</i>

Uwagi: Biernik liczby pojedynczej przymiotników rodzaju męskiego ma dwie formy — jedna jest tożsama z dopełniaczem, druga

z mianownikiem. Forma tożsama z dopełniaczem używana jest z rzeczownikami żywotnymi i niektórymi rzeczownikami nieżywotnymi mających końcówkę *-a* w dopełniaczu. Forma tożsama z mianownikiem jest wykorzystywana we wszystkich pozostałych sytuacjach. Biernik przymiotników w liczbie mnogiej ma również jedną formę tożsamą z dopełniaczem, a drugą z mianownikiem. Pierwsza z nich odnosi się do osób rodzaju męskiego, a druga do wszystkich innych sytuacji.

Przymiotniki dzierżawcze — odpowiadające na pytania *czyj? czyja? czyje?* — są tworzone od rzeczowników oznaczających osoby poprzez dodanie końcówek *-uv* (*-ova, -ove, -ovy*), *-ôv* (*-ova, -ove, -ovy*) do rzeczowników II typu odmiany (*čoľoviêkuv liêtnik, báfkuv ručník, Vasilôv kôň, Kóľovy diêti*) oraz *-in* (*-ina, -ine, -iny*), *-yn* (*-yna, -yne, -yny*) do rzeczowników I typu odmiany (*mámina spudníci, bábin kôšyk, séstryn kusník, Viêryne lústro, Ná diny kureniáta*). Przymiotniki dzierżawcze odmieniają się według wzoru I a.

Odmiana liczebników

98. Mimo że liczebniki podlaskie tylko w bardzo ograniczonym zakresie posiadają kategorie liczby i rodzaju, ich odmiana przez przypadki należy do trudniejszych zagadnień morfologicznych. Kategorie liczby i/albo rodzaju posiadają tylko następujące liczebniki: *odín* (l.poj. r. m.), *odná* (l.poj. r. ż.), *odnó* (*odné*) (l.poj. r. n.), *odný* (l. mn.), *puvtorá* (r. m. i n.), *puvtorý* (r. ż.), *dva*, *obádva* (r. m.), *dviê*, *obiêdvi* (r. ż.). Liczebniki *zéro* (*nul*), *týsiača* (*týšča*), *miliójn*, *milijárd* można formalnie zaliczyć do rzeczowników, ponieważ mają pełny zbiór charakterystyk morfologicznych — rodzaj, liczbę i przypadek. Po liczebnikach *dva*, *try*, *štýry* oraz liczebnikach zestawionych kończących się na te liczebniki rzeczowniki występują w mianowniku liczby mnogiej (*dva chłopci, try kobiêty, sorok štýry karandašê*). Wszystkie pozostałe liczebniki występujące w formie mianownika lub biernika wymagają, aby określane przezeń rzeczowniki stały w dopełniaczu liczby mnogiej (*siêm kobiêť, trynadceť kotôv, pjať okôn, dvanadceťoich učeníkôv*). Natomiast liczebniki występujące w innych przypadkach niż mianownik i dopełniacz dopasowują się do przypadku rzeczownika.

W odmianie liczebników podlaskich wyróżniamy dziewięć typów: I) *odín* (*odná, odnó/odné*); II) *dva, try, štýry*; III) *pjať* — *dvádceť, trýdceť* — *vôsimdesiat*; IV) *sórok, devenósto, sto*; V) *dviêsti* — *deveť-*

sót; VI) *zéro* (nul), *týsiača* (týšča), *mil(i)jón*, *mil(i)járd*; VII) liczebniki zbiorowe; VIII) liczebniki *kílka*, *kilkanádceť*, *kilkadesiát*; IX) liczebniki ułamkowe.

Typ I

	Liczba pojedyncza			Liczba mnoga
<i>M</i>	<i>odín</i>	<i>odn-á</i>	<i>odn-ó, -é</i>	<i>odn-ý</i>
<i>D</i>	<i>odn-óhó</i>	<i>odn-óji</i>	<i>odn-óhó</i>	<i>odn-ých</i>
<i>C</i>	<i>odn-ómú</i>	<i>odn-ôj</i>	<i>odn-ómú</i>	<i>odn-ým</i>
<i>B</i>	<i>odn-óhó</i>	<i>odn-ú</i>	<i>odn-ó, -é</i>	<i>odn-ých</i>
	<i>odín</i>			<i>odn-ý</i>
<i>N</i>	<i>odn-ým</i>	<i>odn-óju</i>	<i>odn-ým</i>	<i>odn-ými</i>
<i>Msc</i>	<i>odn-ómú</i>	<i>odn-ôj</i>	<i>odn-ómú</i>	<i>odn-ých</i>
	<i>odn-ôm</i>		<i>odn-ôm</i>	

Uwagi: Biernik ma dwie nierównoznaczne formy dla liczebników *odín* i *odn-ý*. Formy *odn-óhó* i *odn-ých* używane są przed rzeczownikami żywotnymi, a formy *odín* i *odn-ý* przed rzeczownikami nieżywotnymi. Forma *odn-óhó* może być też wykorzystywana przed niektórymi rzeczownikami nieżywotnymi rodzaju męskiego, których dopełniacz kończy się na *-a*.

Typ II

<i>M</i>	<i>dv-a</i>	<i>dv-iê</i>	<i>tr-y</i>	<i>štýr-y</i>
<i>D</i>	<i>dv-och</i>	<i>dv-och</i>	<i>tr-och</i>	<i>štýr-óch</i>
<i>C</i>	<i>dv-om</i>	<i>dv-om</i>	<i>tr-om</i>	<i>štýr-om</i>
<i>B</i>	<i>dv-och</i>	<i>dv-och</i>	<i>tr-óch</i>	<i>štýr-óch</i>
	<i>dv-a</i>	<i>dv-iê</i>	<i>tr-y</i>	<i>štýr-y</i>
<i>N</i>	<i>dv-umá</i>	<i>dv-umá</i>	<i>tr-ymá</i>	<i>štýr-má</i>
<i>Msc</i>	<i>dv-och</i>	<i>dv-och</i>	<i>tr-och</i>	<i>štýr-óch</i>

Typ III

<i>M</i>	<i>pjať</i>	<i>trynádceť</i>	<i>siêmdesiat</i>
<i>D</i>	<i>pjat-í</i>	<i>trynadcet-í</i>	<i>simdesiat-i-óch</i>
	<i>pjat-i-óch</i>	<i>trynadcet-i-óch</i>	<i>simdesiat-i</i>
<i>C</i>	<i>pjat-í</i>	<i>trynadcet-í</i>	<i>simdesiat-i-óm</i>
	<i>pjat-i-óm</i>	<i>trynadcet-i-óm</i>	<i>simdesiat-í</i>

<i>B</i>	<i>pjať-i-óch</i>	<i>trynadcet-i-óch</i>	<i>simdesiat-i-óch</i>
	<i>pjať</i>	<i>trynádceť</i>	<i>siêmdesiat</i>
<i>N</i>	<i>pjať-má</i>	<i>trynadcet-má</i>	<i>simdesiat-i-óma</i>
	<i>pjať-i-óma</i>	<i>trynadcet-i-óma</i>	<i>simdesiať-má</i>
<i>Msc</i>	<i>pjať-í</i>	<i>trynadcet-í</i>	<i>simdesiat-i-óch</i>
	<i>pjať-i-óch</i>	<i>trynadcet-i-óch</i>	<i>simdesiat-í</i>

Uwagi: W tym typie odmiany liczbniki mają po dwie równorzędne formy w dopełniaczu, celowniku, narzędniku i miejscowniku. W bierniku forma z końcówką *-ióch* jest używana przed rzeczownikami oznaczającymi osoby rodzaju męskiego, a forma tożsama z mianownikiem w innych wypadkach.

Typ IV

<i>M</i>	<i>sórok</i>	<i>devenóst-o</i>	<i>st-o</i>
<i>D</i>	<i>sorok-á</i>	<i>devenóst-a</i>	<i>st-a</i>
<i>C</i>	<i>sorok-á</i>	<i>devenóst-a</i>	<i>st-a</i>
<i>B</i>	<i>sórok</i>	<i>devenóst-o</i>	<i>st-o</i>
<i>N</i>	<i>sorok-á</i>	<i>devenóst-a</i>	<i>st-a</i>
<i>Msc</i>	<i>sorok-á</i>	<i>devenóst-a</i>	<i>st-a</i>

Typ V

<i>M</i>	<i>dviêstie</i>	<i>trýsta</i>	<i>simsót</i>
<i>D</i>	<i>dvochsót</i>	<i>trochsót</i>	<i>simjochsót</i>
			<i>simisót</i>
<i>C</i>	<i>dvomstám</i>	<i>trochstám</i>	<i>simjomstám</i>
			<i>simistám</i>
<i>B</i>	<i>dviêstie</i>	<i>trýsta</i>	<i>simjochsót</i>
			<i>simsót</i>
<i>N</i>	<i>dvomastámi</i>	<i>trymastámi</i>	<i>simjomastámi</i>
			<i>simistámi</i>
<i>Msc</i>	<i>dvochstách</i>	<i>trochstách</i>	<i>simjochstách</i>
			<i>simistách</i>

Uwaga: W tym typie odmiany zmianom ulegają obie części liczebników złożonych oznaczających pełne setki.

Typ VI

Liczba pojedyncza

<i>M</i>	<i>zér-o</i>	<i>nul</i>	<i>týšča</i>	<i>mil(i)jón</i>
<i>D</i>	<i>zér-a</i>	<i>nul-á</i>	<i>týšč-y</i>	<i>mil(i)jón-a</i>
<i>C</i>	<i>zér-ovi</i>	<i>nul-óvi</i>	<i>týšč-y</i>	<i>mil(i)jón-ovi</i>
<i>B</i>	<i>zér-o</i>	<i>nul</i>	<i>týšč-u</i>	<i>mil(i)jón</i>
<i>N</i>	<i>zér-om</i>	<i>nul-óm</i>	<i>týšč-oju</i>	<i>mil(i)jón-om</i>
<i>Msc</i>	<i>zér-y</i>	<i>nul-óvi</i>	<i>týšč-y</i>	<i>mil(i)jón-i</i>
	<i>zér-ovi</i>			<i>mil(i)jón-ovi</i>

Liczba mnoga

<i>M</i>	<i>zér-y</i>	<i>nul-iê</i>	<i>týšč-y</i>	<i>mil(i)jón-y</i>
<i>D</i>	<i>zér-uv</i>	<i>nul-ôv</i>	<i>týšč-uv</i>	<i>mil(i)jón-uv</i>
<i>C</i>	<i>zér-am</i>	<i>nul-ám</i>	<i>týšč-am</i>	<i>mil(i)jón-am</i>
<i>B</i>	<i>zéra</i>	<i>nul-iê</i>	<i>týšč-y</i>	<i>mil(i)jón-y</i>
<i>N</i>	<i>zér-ami</i>	<i>nul-ámi</i>	<i>týšč-ami</i>	<i>mil(i)jón-ami</i>
<i>Msc</i>	<i>zér-ach</i>	<i>nul-ách</i>	<i>týšč-ach</i>	<i>mil(i)jón-ach</i>

Uwaga: Te liczebniki, będące także pełnowartościowymi rzeczownikami, odmieniają się według odpowiednich typów odmiany rzeczownikowej.

Typ VII

<i>M</i>	<i>obó-je</i>	<i>dvó-je</i>	<i>čétver-o</i>	<i>pjat-i-óro</i>
<i>D</i>	<i>obó-ch</i>	<i>dvo-ch</i>	<i>čétver-a</i>	<i>pjat-i-óch</i>
			<i>čétver-och</i>	<i>pjat-í</i>
<i>C</i>	<i>obó-m</i>	<i>dvo-m</i>	<i>čétver-om</i>	<i>pjat-i-óm</i>
				<i>pjat-í</i>
<i>B</i>	<i>obó-je</i>	<i>dvó-je</i>	<i>čétver-o</i>	<i>pjat-i-óch</i>
				<i>pjat-ióro</i>
<i>N</i>	<i>obó-ma</i>	<i>dvó-ma</i>	<i>čétver-oma</i>	<i>pjat-i-óma</i>
			<i>četver-má</i>	<i>pjať-má</i>
<i>Msc</i>	<i>obó-ch</i>	<i>dvo-ch</i>	<i>čétver-och</i>	<i>pjat-i-óch</i>
				<i>pjat-í</i>

Uwagi: Podobnie jak *obóje*, *dvóje* i *tróje* odmieniają się też liczebniki *obádva* i *obiêdvi*, które w przypadkach zależnych tracą paradigmat liczebnika *dva*. Przyrostek *-or-* (*-er-*) znika w przypadkach zależnych wszystkich innych rzeczowników zbiorowych za wyjątkiem

liczebnika *čétvero*. Forma biernika *pjat-i-óch* odnosi się do osób rodzaju męskiego, a forma *pjat-i-óro* do pozostałych wypadków.

Typ VIII

<i>M</i>	<i>kílk-a</i>	<i>kilkanádceť</i>	<i>mnôh-o</i>
<i>D</i>	<i>kílk-óch</i>	<i>kilkanadcet-i-óch</i> <i>kilkanadcet-í</i>	<i>mnuh-óch</i> <i>mnuhá</i>
<i>C</i>	<i>kílk-óm</i>	<i>kilkanadcet-i-óm</i> <i>kilkanadcet-í</i>	<i>mnôh-im</i> <i>mnuhá</i>
<i>B</i>	<i>kílk-óch</i> <i>kílk-a</i>	<i>kilkanadcet-i-óch</i> <i>kilkanádceť</i>	<i>mnuh-óch</i> <i>mnôho</i>
<i>N</i>	<i>kílk-óma</i>	<i>kilkanadcet-i-óma</i> <i>kilkanadcet-mí</i>	<i>mnôh-imi</i> <i>mnuhá</i>
<i>Msc</i>	<i>kílk-óch</i>	<i>kilkanadcet-i-óch</i> <i>kilkanadcet-í</i>	<i>mnuh-óch</i> <i>mnuhá</i>

Uwaga: Formy biernika *kílk-óch*, *kilkanadceti-óch*, *mnuh-óch* odnoszą się do osób rodzaju męskiego, a formy biernika *kílk-a*, *kilkanádceť*, *mnôho* do pozostałych wypadków.

Typ IX

<i>M</i>	<i>tr-y sióm-y</i>	<i>déveť dvadciát-yh</i>
<i>D</i>	<i>tr-och sióm-yh</i>	<i>devet-í dvadciát-yh</i> <i>devet-i-óch dvadciát-yh</i>
<i>C</i>	<i>tr-óm sióm-ym</i>	<i>devet-í dvadciát-ym</i> <i>devet-i-óm dvadciát-ym</i>
<i>B</i>	<i>tr-y sióm-y</i>	<i>déveť dvadciát-yh</i>
<i>N</i>	<i>tr-ymá sióm-ymi</i>	<i>devet-í dvadciát-ymi</i> <i>devet-i-óma dvadciát-ymi</i>
<i>Msc</i>	<i>tr-och sióm-yh</i>	<i>devet-í dvadciát-yh</i> <i>devet-i-óch dvadciát-yh</i>

Uwaga: Pierwszy składnik liczebnika ułamkowego odmienia się według odmiany liczebnikowej, drugi według odmiany przymiotnikowej.

Odmiana zaimków

99. Zaimki *ja, ty, my, vy* (viête), *sebé, chto, što, chtoś, štoś, ničtó, ništo (nic), aby-čtó, bud'-čtó, aby-štó, bud'-štó, chto-lén, što-lén, chto-nébud', što-nébud'* odmieniają się przez przypadki. Zaimek osobowy *vôn* odmienia się przez przypadki, rodzaje i liczby.

<i>M</i>	<i>ja</i>	<i>ty</i>	<i>my</i>	<i>vy</i> <i>viête</i>	
<i>D</i>	<i>méné</i>	<i>tébé</i>	<i>nas</i>	<i>vas</i>	<i>sébé</i>
<i>C</i>	<i>mniê</i>	<i>tobiê</i>	<i>nam</i>	<i>vam</i>	<i>sobiê</i>
<i>B</i>	<i>méné</i>	<i>tébé</i>	<i>nas</i>	<i>vas</i>	<i>sébé</i>
<i>N</i>	<i>mnóju</i>	<i>tobóju</i>	<i>námi</i>	<i>vámi</i>	<i>sobóju</i>
<i>Msc</i>	<i>mniê</i>	<i>tobiê</i>	<i>nam</i>	<i>vam</i>	<i>sobiê</i>
<i>M</i>	<i>chto</i>	<i>što</i>	<i>ništo, nic</i>	<i>chto-lén</i>	
<i>D</i>	<i>kohó</i>	<i>čohó</i>	<i>ničóho</i>	<i>koho-lén</i>	
<i>C</i>	<i>komú</i>	<i>čomú</i>	<i>ničómu</i>	<i>komu-lén</i>	
<i>B</i>	<i>kohó</i>	<i>što</i>	<i>ništo, nic</i>	<i>koho-lén</i>	
<i>N</i>	<i>kim</i>	<i>čym</i>	<i>ničým</i>	<i>kim-lén</i>	
<i>Msc</i>	<i>kôm</i>	<i>čôm</i>	<i>ničôm</i>	<i>kôm-lén</i>	
<i>M</i>	<i>vôn</i>	<i>voná</i>	<i>vonó</i> <i>voné</i>	<i>voný</i>	
<i>D</i>	<i>jóhó</i>	<i>jijiê</i>	<i>jóhó</i>	<i>jich</i>	
<i>C</i>	<i>jómú</i>	<i>jôj</i>	<i>jómú</i>	<i>jim</i>	
<i>B</i>	<i>jóhó</i>	<i>jijiê</i>	<i>jóhó</i>	<i>jich</i>	
<i>N</i>	<i>jim</i>	<i>jóju</i> <i>jéju</i>	<i>jim</i>	<i>jími</i>	
<i>Msc</i>	<i>jôm</i>	<i>jôj</i>	<i>jôm</i>	<i>jich</i>	

100. Zaimki *môj, tvôj, naš, vaš, jíchni, svôj, siêty, siej, toj, sam, ta-kí, siakí, kotóry, jakí, aby-kotóry, bud'-kotóry, aby-jakí, bud'-jakí* odmieniają się przez przypadki, liczby i rodzaje.

<i>M</i>	<i>môj</i>	<i>mojá</i>	<i>mojé</i>	<i>mojiê</i>
<i>D</i>	<i>mojóho</i> <i>mohó</i>	<i>mojiê</i>	<i>mojóho</i> <i>mohó</i>	<i>mojích</i>
<i>C</i>	<i>mojómu</i>	<i>mojôj</i>	<i>mojómu</i>	<i>mojím</i>
<i>B</i>	<i>mojóho</i>	<i>mojú</i>	<i>mojé</i>	<i>mojích</i>

	<i>mohó</i>			<i>mojiê</i>
	<i>môj</i>			
<i>N</i>	<i>mojím</i>	<i>mojóju</i>	<i>mojím</i>	<i>mojými</i>
		<i>mojéju</i>		
<i>Msc</i>	<i>mojôm</i>	<i>mojôj</i>	<i>mojôm</i>	<i>mojích</i>

Uwagi: Formy biernika liczby pojedynczej rodzaju męskiego i ni-jakiego *mojóho*, *mohó* odnoszą się do rzeczowników oznaczających istoty oraz w przypadku rodzaju męskiego do niektórych przedmiotów mających w dopełniaczu końcówkę *-a*, a forma *môj* do pozostałych rzeczowników. Forma biernika liczby mnogiej *mojích* odnosi się do osób rodzaju męskiego, a forma *mojiê* do pozostałych rzeczowników. Tak jak *môj* odmieniają się zaimki *tvôj*, *svôj*.

<i>M</i>	<i>naš</i>	<i>náša</i>	<i>náše</i>	<i>nášy</i>
<i>D</i>	<i>nášoho</i>	<i>nášoji</i>	<i>nášoho</i>	<i>nášych</i>
<i>C</i>	<i>nášomu</i>	<i>nášuj</i>	<i>nášomu</i>	<i>nášym</i>
<i>B</i>	<i>nášoho</i>	<i>nášu</i>	<i>náše</i>	<i>nášych</i>
	<i>naš</i>			<i>nášy</i>
<i>N</i>	<i>nášym</i>	<i>nášoju</i>	<i>nášym</i>	<i>nášymi</i>
<i>Msc</i>	<i>nášum</i>	<i>nášuj</i>	<i>nášum</i>	<i>nášych</i>

Uwagi: Tak jak *naš* odmieniają się zaimki *vaš*, *siêty*, *kotóry*. Według podobnej odmiany przymiotnikowej odmieniają się też zaimki *jakí*, *takí*, *siakí*, i *sam*, które w rodzaju żeńskim i nijakim liczby pojedynczej oraz w liczbie mnogiej mają dłuższe formy końcówek z *-j*: *jakája*, *jakóje*, *jakíje*, *samája*, *samóje*, *samýje*, etc.

101. Zaimki *kôlko*, *tôlko* odmieniają się przez przypadki.

<i>M</i>	<i>kôlko</i>	<i>tôlko</i>
<i>D</i>	<i>kulkóch</i>	<i>tulkóch</i>
<i>C</i>	<i>kulkóm</i>	<i>tulkóm</i>
<i>B</i>	<i>kulkóch</i>	<i>tulkôch</i>
	<i>kôlko</i>	<i>tôlko</i>
<i>N</i>	<i>kulkóma</i>	<i>tulkóma</i>
<i>Msc</i>	<i>kulkóch</i>	<i>tulkóch</i>

Uwaga: Formy biernika *kulkóch*, *tulkóch* odnoszą się do osób rodzaju męskiego, a formy biernika *kôlko*, *tôlko* do pozostałych wypadków.

Odmiana czasowników

102. W tworzeniu form czasownikowych języka podlaskiego biorą udział dwa typy podstaw słowotwórczych — podstawa bezokolicznika i podstawa czasu teraźniejszego.

Podstawę bezokolicznika otrzymamy po odrzuceniu końcówki *-ti* od bezokolicznika, np.: *čyta-ti, misi-ti, dury-ti, probuva-ti, pytlova-ti, terpiê-ti, stuknu-ti*. Od podstawy bezokolicznika tworzymy następujące formy czasownikowe: a) czas przeszły (*čytáv, próbuvav, terpiêv*); b) tryb przypuszczający (*čytáv by, próbuvav by, terpiêv by*); c) imiesłów przymiotnikowy czynny i bierny czasu przeszłego (*sčorniêły, spotiêły, čýtany, próbuvany, stúknuty*).

Podstawę czasu teraźniejszego wyodrębniamy przez odrzucenie końcówki trzeciej osoby liczby mnogiej (*-ut* albo *-at*): *piš-ut, machajut, stoj-at, kryč-at, chodi-at, pj-ut*. Od podstawy czasu teraźniejszego tworzymy następujące formy czasownikowe: a) formy osobowe czasu teraźniejszego (*kryčú, kryčýš, kryčýt, kryčymó, kryčyté, kryčát*); b) formy osobowe czasu przyszłego czasowników dokonanych (*zakryčú, zakryčýš, zakryčýt, zakryčymó, zakryčyté, zakryčát*); c) formy trybu rozkazującego (*kryčý, kryčêmo, kryčête*); d) imiesłów przymiotnikowy czynny czasu teraźniejszego (*kryčášcy, machájušcy, pjúšcy*); e) imiesłów przysłówkowy współczesny (*kryčačý, machájučý, pjučý*).

103. W języku podlaskim występują dwa typy odmiany czasownika. Do I typu odmiany należą czasowniki mające w końcówkach fleksyjnych samogłoskę *-e* (2. i 3. osoba liczby pojedynczej oraz 1. i 2. osoba liczby mnogiej) i samogłoskę *-u* (3. osoba liczby mnogiej). Do II typu odmiany należą czasowniki mające w końcówkach fleksyjnych samogłoskę *-i* lub *-y* (2. i 3. osoba liczby pojedynczej oraz 1. i 2. osoba liczby mnogiej) i samogłoskę *-a* (3. osoba liczby mnogiej).

Typ I (-e-)

Osoba	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
1.	-u, -ú <i>puskáj-u, siviêj-u</i> <i>choč-ú, káž-ú, pływ-ú</i>	-emo, -émo <i>puskáj-emo, siviêj-emo</i> <i>choč-emo, káž-emo, pływ-émo</i>
2.	-eš, -éš <i>puskáj-eš, siviêj-eš</i> <i>choč-eš, káž-eš, pływ-éš</i>	-ete, -éte <i>puskáj-ete, siviêj-ete</i> <i>choč-ete, káž-ete, pływ-éte</i>

3.	-e, -é <i>puskáj-e, siviêj-e</i> <i>chóć-e, káž-e, pływ-é</i>	-ut, -út <i>puskáj-ut, siviêj-ut</i> <i>chóć-ut, káž-ut, pływ-út</i>
----	--	---

Typ II (-i/y-)

Osoba	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
1.	-ú <i>poj-ú, vodž-ú,</i> <i>leč-ú, kryč-ú</i>	-imo, -imó, -ymó <i>pój-imo, vód-imo</i> <i>let-imó, kryč-ymó</i>
2.	-iš, -iś, -ýš <i>pój-iś, vód-iś</i> <i>let-iś, kryč-ýš</i>	-ite, -ité, -yté <i>pój-ite, vód-ite</i> <i>let-ité, kryč-yté</i>
3.	-it, -ít, -ýt <i>pój-it, vód-it</i> <i>let-ít, kryč-ýt</i>	-at, -át <i>pój-at, vód-iat</i> <i>let-íat, kryč-át</i>

Uwagi: W języku mówionym i w stylu nieformalnym końcówki 1. osoby liczby mnogiej *-emo, -émo, -imo* mogą ulegać skróceniu do *-em, -ém, -im*: *napíšem, róbim, pływém*. Natomiast końcówki 1. osoby liczby mnogiej mające akcentowaną ostatnią samogłoskę, tzn. *-imó, -ymó*, nie ulegają takiej redukcji: *letimó, kryčymó*.

104. Odmiana nieregularnego czasownika *jiêsti*: *jiêm, jisi, jiêst', jímó, jiśté, jidiát*.

105. Formy trybu rozkazującego tworzymy na dwa sposoby: a) syntetycznie, za pomocą odpowiednich końcówek, w odniesieniu do drugiej osoby liczby pojedynczej i mnogiej oraz pierwszej osoby liczby mnogiej; b) analitycznie, za pomocą partykuły *necháj (chaj)*, dla trzeciej osoby liczby pojedynczej i mnogiej.

Osoba	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
1.		<i>rob-iêmo, movč-êmo</i> <i>stavá-jmo, siád-mo</i>
2.	<i>rob-í, movč-ý</i> <i>staváj, siad'</i>	<i>rob-iête, movč-ête</i> <i>staváj-te, siád-te</i>
3.	<i>necháj (chaj) rób-it, movč-ýt</i> <i>staj-é, sid-ít</i>	<i>necháj (chaj) róbl-at, movč-át</i> <i>staj-út, sidi-át</i>

106. Czas przyszły czasowników niedokonanych tworzymy przy pomocy odpowiednich form czasu przeszłego czasownika *byti* i bez-

okolicznika danego czasownika. Czas przyszły czasowników dokonanych tworzymy przy pomocy końcówek czasu teraźniejszego.

Czasowniki niedokonane

Osoba	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
1.	<i>búdu robíti, spiváti</i>	<i>búdemo robíti, spiváti</i>
2.	<i>búdeš robíti, spiváti</i>	<i>búdete robíti, spiváti</i>
3.	<i>búde robíti, spiváti</i>	<i>búduť robíti, spiváti</i>

Czasowniki dokonane

Osoba	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
1.	<i>zrobl-ú, zaspiváj-u</i>	<i>zrób-imo, zaspiváj-emo</i>
2.	<i>zrób-iš, zaspiváj-eš</i>	<i>zrób-ite, zaspiváj-ete</i>
3.	<i>zrób-it, zaspiváj-e</i>	<i>zróbl-at, zaspiváj-ut</i>

107. Czas przeszły tworzymy przez dodanie końcówek *-v, -ła, -ło, -li* do podstawy bezokolicznika według wzoru:

Osoba	Liczba pojedyncza			Liczba mnoga
	<i>r. męski</i>	<i>r. żeński</i>	<i>r. nijaki</i>	
1.	<i>pisá-v</i>	<i>pisá-ła</i>	<i>pisá-ło</i>	<i>pisá-li</i>
2.	<i>pisá-v</i>	<i>pisá-ła</i>	<i>pisá-ło</i>	<i>pisá-li</i>
3.	<i>pisá-v</i>	<i>pisá-ła</i>	<i>pisá-ło</i>	<i>pisá-li</i>

108. Niewielka grupa czasowników typu *nestí, povztí, umertí, pomohčý, tovčý, biéhčy, čovpstí* w rodzaju męskim liczby pojedynczej tworzy formę czasu przeszłego bez końcówki (jednocześnie rdzenia samogłoska czasownika może ulegać wymianie). Przykłady: *nestí* — *niôs*; *vezťí* — *vjôz*; *trestí* — *trôs*; *povztí* — *pôvz*; *umertí* — *umér*; *pertí* — *per*; *pomohčý* — *pomôh*; *voľočý* — *voľôk*; *zaprêhčý* — *zaprôh*; *pečý* — *pjôk*; *tečý* — *tiôk*; *tovčý* — *tôvk*; *biéhčý* — *biêh*; *strýhčy* — *stryh*; *čovpstí* — *čôvp*; *dziovbstí* — *dziôvb*.

109. Tryb przypuszczający tworzymy przez dodanie partykuły rozłącznej *by* do formy czasu przeszłego w rodzaju męskim liczby pojedynczej i partykuły rozłącznej *b* do wszystkich pozostałych form czasu przeszłego. Przykłady: *pisav by, pryniôs by; pisała b, prynesła b; pisało b, prynesło b; pisali b, prynesli b*.

Prykazki i pohovôrki

Prykazki i pohovôrki dajutsie ode v alfabetnum poradkovi i z zaznačanyim pryzzvukom (akcentom) słôv. Šče raz pryhadujemo poradok pudlaškocho alfabetu: A a, B b, C c, Ć ć, Č č, D d, Ď ě, Dz dz, Dž dž, Dž dž, E e, Ê ê, F f, G g, H h, Ch ch, I i, Î î, J j, K k, L l, Ł ł, M m, N n, Ń ń, O o, Ô ô, P p, Q q, R r, S s, Ś ś, Š š, T t, Ť ť, U u, V v, W w, X x, Y y, Z z, Ż ż, Ž ž.

A

Abó pan, abó propáv.

Abý chliêb, a zúby znájdutsie.

Abý kuncie z kunciami stočýti.

Abý šýja, a jarmó (chamút) znájdetsie.

Áni chliêba, áni vkusíti čym.

Apetýt z jidóju prybyváje.

B

Bába svojé, čort svojé.

Bába z vóza — kobýli lokš.

Bez doščú i travá ne rosté.

Bez múki nemá naúki.

Bez pudpálu drová ne horát.

Bez trudá nemá płodá.

Bez zapásu čołoviêk híne bez času.

Bidá bidú hónit.

Bidá na bidiê jiêde i bidóju pohaniáje.

Bidá po lúdiach chódit.

Bidá výmučyt i výučyt.

Biêdnomu i viêtior u óčy.

Biêdnuj (neščásnuj) sirotiê dovárytsie v žyvotiê.
Bohátomu čort diêti koľýše.
Boháty ne viêdaje, čym biêdny obiêdaje.
Bôh dav, Bôh i vziav.
Bôh sirôtok lúbit, alé dóli ne dajé.
Budé došč, budúť i hrybý.
Búde čas — búde i kvas, ne vsio zaráz.
Byv by korč, a voróna znájdetsie.
Byv čas, koli diêvki lubíli i nas.

Č

Časý dla krasý, a čas po sónci.
Čérez jazýk hoľovú stinájut.
Čérez kraj i sviniê na naliváj.
Čoľoviêk stryláje, a čort púlu nósit.
Čúje zvôn, ale ne znáje, skôl vôn.
Čužája dóla pud bókom kóle.
Čužóje dobró vylázit čérez rebró.
Čym by ditiá ne tiêšyľosie, aby tólko ne plákaľo.
Čym cháta boháta, tym ráda.
Čym máju, tym prymáju.
Čym ménša bľochá, tym hôřš dopikáje.

D

Daj Bóže vsio vmiêti, alé ne vsio robíti.
Daróvanomu koniôvi v zúby ne zahladájut.
De drová rubájut, tam skiêpki letiát.
De pjut, tam pohuláj, de bjut, stôl utikáj.
De tónko, tam rvétsie.
Diêľo májstra veličáje.
Diêťki pudroslí, cháťu roztreslí.
Dóbre smijétsie toj, čto smijétsie ostátني.
Dóbry počátok — poľovína diêľa.
Dorožêjšy ne obiêd, a pryviêť.
Došč ne tohdý idé, jak prósiat, a tohdý, jak kósiat.
Do vesiêľa zahójitsie.
Dvôr bez hospodará pláče.
Dúmaj zvéčera, a robí zránia.
Durnája pómošč hôřš némoščy.
Durniám zakón ne písany.

Durniôv ne siêjut i ne žnut, voný sámí rostút.
Durnómu vse šťastie.
Durnôj bábi i hoľová mišáje.
Durný sobáka i na hospodará bréše.
Dýmu bez ohniú ne byváje.

H

Hóľod ne diádina, zjisí i krádiane.
Hoľódnomu chliêb naumiê.
Hoľódný i kíja ne bojítsie.
Horbátoho mohíľa výprostit.
Hôšť na porôh, hospodýnia za pirôh.
Hróšy ne páchnut (ne smerdiát).

Ch

Chóčeš jiêsti koľáčê, ne sidí na pečê.
Choč hóľy, alé vesióľy.
Choč rákom, abý v svojú chátu.
Chto bojítsie, tomú v očách dvojítsie.
Chto dbáje, toj máje.
Chto jak postéle, tak i výspitsie.
Chto máže, toj jiêde.
Chto ne ryzykúje, toj ne žyvê.
Chto ničóho ne róbit, toj ne pomylájetsie.
Chto péršy, toj liêpšy.
Chto posiêje viêtior, toj požné búru.
Chto praciúje, toj máje.
Chto praciúje, tomú šychúje.
Chto pytáje, ne blúdit, chto šukáje, znachódit.
Chto ráno vstajê, tomú Bôh dajê.
Chto vysóko litáje, toj nízko siadáje.
Chvaľá vojevódi, što vôjško v zhódi.

I

I kózy sýty, i siêno ciêle.

J

Jábľyko od jábľyni nedaléko kótitsie.
Jakája jidá, takája chodá.
Jak byká ne kormí, siodnó moľoká ne dasť.

Jak dajút, to berý, jak bjut, to vtikáj.
 Jakí dohlád, takí i ľad.
 Jaki rôd, takí i plôd.
 Jak óčy ne báčat, to i dušá ne bolít.
 Jakóje dérevo, takí klin, jakí báľko, takí syn.
 Jak siêno kósiat, to doščú ne prósiat.
 Jak sobiê postéleš, tak výspišsie.
 Jak sóncie vstáne, to i deň nastáne.
 Jak súčka ne dať, to sobáčka ne vózme.
 Jak tam ne smetána, tak tuť ne syróvatka.
 Jak tryvóha, to do Bóha.
 Jak ty mniê, tak ja tobiê.
 Jazýk do Kíjeva dovedé.

K

Kážna páľka máje dva kunciê.
 Kážna žába svoje boľoto chválit.
 Kážnomu svôj kutók míľy.
 Kážny cihán svojú kobýľu chválit.
 Kážny mlin na svoje kolasó vódu tiáhne.
 Klin klínom vybivájut.
 Kob rýbu jiêsti, tréba v vódu liêzti.
 Kob tak smýkom, jak jazýkom.
 Kolí b móľodosť viêďaľa, a stárosť mohľá.
 Kolí nemá ryb, dobry i hryb.
 Kolí poviêsiat, to ne vtôpjať.
 Kolí vliêz u duhú, ne každy ne mohú.
 Komú ťto, a piêvniovi bôjka.
 Komú v doróhu, tomú porá.
 Kosí kosá, poká rosá.
 Kotóry kôň tiáhne, tohó i pohaniájut.
 Kôľko vónka ne hodúj, vôn siodnó v liês dívitsie.
 Kônčyv diêľo, huláj smiêľo.
 Kôň na ťtyróch nohách i to spotyknétsie.
 Kumpánijeju i báľka ľatviêj býti.

L

Lépi pôzno, čym nikóli.
 Lépi z rozúmny m zhubíťi, čym z dúrniom znajtí.
 Lichája tája ptáška, ťto v svoje hnizdó paskúdit.

Ľ

Ľáskoju pánskoju daléko ne zajièdeš.
Ľástuvki nízko létajut — došč bude.
Ľásy na čužýje kovbásy.
Ľóбом мúру (stiný) ne probjěš.

M

Mohíľa vsiêch zrumniáje.
Mojá cháta z krájú.
Movčánie — znak zhódy.
Movčý i potatákuj.
Muž i žônka to odná kišônka.
Mýšy tanciújut, jak kotá ne čújut.

N

Na čužôj storoniê i vesná ne krasná.
Na dóbruj zemliê ditiá posadí — i tóje výroste.
Nadvóje báбка vorožýľa, a v odné miêstie položýľa.
Na dvorê moróz, a pud nósom odlíha.
Napisáv pisáka, što ne rozberé i sobáka.
Naskóčýľa kosá na kámeň.
Na svojôj lávci i vmertí dóbre.
Na svojôm pudvôrku i sobáka pan.
Na zlódijskú šápu horýt.
Ne bidúje dóbry žneć, što šyróki zahunéc.
Ne boháty, alé nikómu ne vinováty.
Nedosôl na stoliê, peresôl pud stolóm.
Ne chvalí dnia zránia, a žônki zmóľodu.
Ne kažý hop, poká ne pereskóčyv.
Ne kopáj jámy ínšomu, bo sam tudý vpaděš.
Ne kupláj kotá v miškóvi.
Nemá lícha bez dobrá.
Nemá liêsu bez vóvka, a sioľá bez zlódijskú.
Nemá ródu bez vyródu.
Nemá smačniêjšoji vodíci, jak z rôdnoji kryníci.
Nemá za što ruk založýti (začepíti).
Ne miêľa bába klópotu, kupíľa porosiá.
Ne môj hôst, ne môj i hostíneć.
Ne najévsie, to i ne nalížešsie.
Ne plátit boháty, alé vinováty.

Neprávdoju sviêt prôjdeš, ale nazád ne vérnešsie.
Ne síloju, to rózumom.
Ne sviatýje horčkí liêpjat.
Ne šukáj bidý, voná samá prýjde.
Ne takí strašny čort, jak johó malújut.
Ne tohdý došč, jak ždut, a tohdý, jak žnut.
Ne vsio zóloto, što bliščýt.
Ne vyvód' vóvka z liêsu.
Ni koľá, ni dvorá.
Ni voľá, ni koľá.
Nosív vovk, poneslí i vóvka.
Nóva mitľá i po-nóvomu meté.

O

Obiciánka-cacánka, a durnómu rádosť.
Obóje rabóje.
Obrýd, jak hôrka réďka.
Odín druk za déseť ruk.
Odín za vsiêch i vsiê za odného.
Odklád ne jde v ľad.
Odná bidá ne chódit.
Odná hoľová dobre, a dviê šče lépi.
Odna ľástuvka ne róbit vesný.
Odná ľóžka diôhtiu psujé bóčku médu.
Odnómu lijétsie, a druhómu náveť ne kápaje.
Odným muká, a drúhim otrubý.
Od prybýtku hoľová ne bolít.
Od smérťi ne výkupišsie.
Opjôkšysie na moľociê, i na vodú dúješ.
Ostátnioho kusájut sobáki.
Ovéčku stryhút, a barán dryžýt.

P

Pánška ľaska na dóchľum koniówi jiêde.
Pánškie óko koniá hodúje.
Pan z pánom bjétsie, a v mužyká ľob tryščýt.
Pjánomu móre po koliná.
Po borodiê tekľó, a v rot ne popadáľo.
Poká hrôm ne hrýmne, mužýk ne perechrýstitsie (perežegnájetsie).
Poká sýty ssóchne, to chudý zdóchne.

Pominiáv šýlo na mýlo.
Pomóže, jak mértvomu kadílo.
Popáv pálciom u nébo.
Pósli bôjki kuľakámi ne machájut.
Pósli mojiê smérty choč plôt mnóju pudpérty.
Posmijávsie čyhún z kotlá: obádva čórny.
Pospiêch lúdiam na smiêch.
Požyvém — pobáčym.
Pôp svoje, a čort svoje.
Právda óčy kóle.
Pryjátela (drúha) poznáješ u neščásti.
Pryšlí v mojú chátu i bjut mohó tátu.
Pryšlá kóza do vóza.
Pud ležáščy kámení vodá ne tečé.

R

Robóta čoľoviêka ne hánit.
Robóta ne vovk, u liês ne vtečé.
Rokovóje ne vikovóje.
Rozúmnuj hoľoviê chvátit dvoch słôv.
Rôk ne viêk.
Ruká rúku mýje, nohá nóhu pudpiráje.
Rýba z hoľový psujétsie (hniyé).
Rýbka v ryciê, alé ne v ruciê.

S

Sam sobiê pan.
Siête búde, jak rak svísne.
Skôrka ne várta vyčýnki.
Snedáv, obiêdav, a žyvôt ne viêdav.
Sobáka brêše — viêtior nósit.
Sobáka na siêni: sam ne ham i druhómu ne dam.
Sónacie hrêje, dušá mliêje.
Staróje jak maľóje.
Strach máje velíki óčy.
Suchí máreč, mókry maj — búde káša j korováj.
Suchí máreč, mókry maj — búde dóbry urodžáj.
Sviêt ne bez dóbrych ludí.
Sviniá ne zjiêšť, poká ne povaláje.
Svojá soróčka blížej tiêla.

Syr ne zakúska, kum ne svoják.

Š

Šanúj sam sebe, tohdý budúť šanováti i tebé.

Ščástie ne kôň, u ohľobliê ne zaprežéš.

Što báčyv, tóje j kažú.

Što dvoch, to ne odín.

Što hodína, to novína.

Što kraj, to obyčaj.

Što napíšeš piróm, ne výrubaješ toporóm.

Što právda, to ne hrêch.

Što storoná, to noviná.

Što v tverózoho na rózumi, to v pjánoho na jazykóvi.

Što zanádto, tóho i sviniá ne zjiêšť.

Šukáj viêtru v póli.

T

Tam dobre, de nas nemá.

Tícha vodá hréblu rve.

Tiêšyvšie stáreć, što perežýv máreć, a pryjšóv maj — poneslí stárcia v haj.

Tráplaje i slipôj kúročci zérniatko znajtí.

U

U jóho i šýto brýje, a náše i brýtva ne beré.

U liês drov ne vóziat.

Uliêz u duhú, ne každy ne mohú.

Unočê vsiê kotý šáry.

U popá mišók bez dna.

U popá réšty ne pytájsie.

U rôdnum kráji, jak u ráji.

Usiê ptaščí krýla májut, ale ne vsiê litájut.

Usióji robóty ne pereróbiš.

Usiúdy dobre, ale dóma lépi.

U starôj pečê čortý pálat.

U svojôj cháti i uhlý pomohájut.

U tíchum boľóti čortý vódiatsie.

V

Velíkie báčytsie zдалéka.

Velíki pan — podérty župán.
Vodá kámeň probiváje.
Voróna voróni óka ne výdziovbe.
Vóvka nóhi kórmlat.
Vovk blízko škódy ne róbit.
Vovk sobáci ne rudniá.
Vovk šče biêhaje, a skôru vže diêlat.
Vysóki do néba, a durný jak ne tréba.
Výžej púpa ne pudskóčyš.

Z

Za chvôjkoju liêsu ne báčyt.
Za durnóju hoťovóju i nohám nemá spokóju.
Zahláne sóncie i v naše okóncie.
Za hróšy šťástia ne kúpiš.
Zájcia nóhi ratújut.
Zakón jak dýšło, kudý povernúv, tudý i výšło.
Za kumpániju cihán poviêsivsie.
Za odnohó bítoho dvoch nebítych dajút.
Zapás jiêsti ne prósit.
Za što kupív, za tóje i prodajú.
Zemlá sviatája vsiêch zrumniáje.
Zhóda budúje, nezhóda rujnúje.
Z kim povedéšsie, tohó j naberéšsie.
Złaz z dáchu, ne mni bláchu.
Znáje kôt, cýju soťonínu zjiêv.
Znáti pána po cholávach.
Z odkládu nemá ládu.
Z odnoho voťá dvoch skôr ne derút.
Z ohnióm lichíje žárty.
Z ohnióm ne žartúj i vodiê ne viêr.
Z ohnióm žártuv nemá.
Z piêsni slóva ne vykidájut.
Z velikoho hrómu maľý došč.
Z velikoji chmáry maľý došč.

Ž

Žyvê, abý deň do večera.
Žývšy v liêsi, drov ne kuplájut.

Łaciniński cytatnik

A

Ab Iove principium. *Początek od Jowisza [zaczynać od osoby lub sprawy najważniejszej]*. Počátok od Jóviša [začynati od najvažniêjšoji osoby abo sprawy].

A bove maiore discit arare minor. *Młodszy wół uczy się orać od starszego*. Mołódy vól účytsie oráti od staróho.

Ab ovo. *Od jaja [od początku]*. Od jiciá [od počátku].

Ab ovo usque ad mala. *Od jajka do jabłek [od początku do końca]*. Od jiciá do jáblyk [od počátku do kuncia].

Ab urbe condita. *Od założenia miasta (Rzymu)*. Od osnovánia miêsta (Rýmu).

Absens carens. *Nieobecny traci*. Neprysútny trátit.

A capillis usque ad unguis. *Od włosów po paznokcie [od stóp do głów]*. Od vółosuv po pazurê [z nôh do hołový].

Ad absurdum. *(Sprowadzić) do niedorzeczności*. (Zvestí) do nedo-rêčnosti.

Ad futuram rei memoriam. *Na przyszłą rzeczy pamiątkę*. Dla bíduščoji pámeti diłôv.

A Deo rex, a rege lex. *Od Boga król, od króla prawo*. Od Bóha koról, od korolá právo.

Ad maiorem Dei gloriam. *Dla większej chwały Bożej*. Dla bôlšoji Bóžoji slávy.

Ad patres. *(Udać się) do ojców [umrzeć]*. (Odyjtí) do bałkôv [umertí].

Ad exemplum. 1. *Na przykład*. Naprýkład. 2. *Za przykładem*. Za prýkładom.

Ad hoc. *Do tego [bez przygotowania, stosownie do okoliczności].*
Do siêtoho [bez pudhotôvki, stosôvno do okolíčnostiu].

Ad infinitum. *Do nieskończoności. Bez końca. Do nieskunčónosti.*
Bez kuncia.

Ad multos annos. *Sto lat. Mnóhaje liêta.*

Advocatus diaboli. *Adwokat diabła. Advokát dyjábła.*

A fructibus eorum cognoscetis eos. *Po ich owocach ich poznać.*
Poznájete jich po jíchnich płódách.

Alea iacta est. *Kości zostały rzucone. Žéreb kínuto.*

Alter ego. *Drugie ja. Drúhie ja.*

Alteri vivas oportet, si tibi vis vivere. *Trzeba żyć dla innych, jeśli chcesz żyć dla siebie. Tréba žýti dla ínšych, kolí chóčeš žýti dla sébe.*

Amantium irae amoris integratio est. *Kłótnie kochanków umacniają miłość. Od svárki kochánkuv lubóv mucniêje.*

Ambitiosa non est fames. *Głód nie ma ambicji. Hółod ne máje ambíciji.*

Amicorum omnia sunt communia. *U przyjaciół wszystko jest wspólne. U pryjáteluv usió spółne.*

Amicus certus in re incerta cernitur. *Pewnego przyjaciela pozna się w niepewnej sytuacji (w biedzie). Viêrnoho pryjátela puznajêsie w bidiê.*

Amicus Plato, sed magis amica veritas. *Przyjacielem Platon, lecz większą przyjaciółką prawda. Platón mniê pryjátel, alé bôlšoju pryjátelnicieju — právda.*

Amor omnibus idem. *Miłość dla wszystkich jednaka. Lubóv dla vsiêch odinákova.*

Amor vincit omnia. *Miłość wszystko zwycięża. Lubóv peremoháje vsio.*

Anno Domini (A.D.). *Roku Pańskiego. Róku Hospódnioho.*

A posteriori. *Z następstwa [na podstawie faktów, na podstawie doświadczenia]. Z nastúpstva [na pudstávi fáktuv, na pudstávi dósvidu].*

A priori. *Z założenia [z góry, niezależnie od doświadczenia]. Z założeńia [zavčasu, niezależno od dosvidu].*

Ars longa, vita brevis. *Sztuka jest długotrwała, a życie krótkie. Mastáctvo dovhoviêčne, a žýcie korótkie.*

Asinus ad lyram. *Osiół przy lirze [pasuje jak wół do karety]. Osiół z líroju [pasúje jak vól do karéty].*

Asinus asinorum. *Osiół nad osłami. Osiół z osłôv.*

A tergo. *Od tyłu. Odzádu.*

Attendite a falsis prophetis. *Strzeżcie się fałszywych proroków.*
Osterehájtesie fałšývych prorókuv.

Audaces fortuna iuvat. *Śmiałym szczęście sprzyja.* Smiêłym dóla pomoháje.

Audiat et altera pars. *Trzeba wysłuchać i drugiej strony.* Tréba výsłuchati i drúhoji storoný.

Audi, cerne, tace, si vis vivere cum pace. *Słuchaj, patrz, milcz, jeśli chcesz żyć w spokoju.* Słúchaj, dívísie, movčý, kolí chóčeš žýti v zhódi.

Audi multa, loquere pauca. *Słuchaj dużo, mów mało.* Słúchaj mnôho, hovorý málo.

Aurea dicta. *Złote słowa.* Zołotýje słová.

Aurea mediocritas. *Złoty środek.* Zołotája serédina.

Aut bibat aut abeat. *Niech pije albo niech sobie idzie.* Chaj pje, abo chaj idé.

Aut Caesar aut nihil. *Albo Cezarem, albo niczym.* Abó Cézar, abo ništó.

Ave, Caesar, morituri te salutant. *Witaj, Cezarze, mający umrzeć pozdrawiają cię.* Pryviêt, Cézar, idúšcy na smerť pozdorovlájut tébe.

B

Barba non facit philosophum. *Broda nie czyni filozofem.* Borodá ne róbit filózofom.

Bellum omnia contra omnes. *Wojna wszystkich przeciwko wszystkim.* Vujná vsiêch prótiv usiêm.

Bene meritus. *Dobrze zasłużony.* Dóbre zasłużany.

Bene natus. *Dobrze urodzony.* Dóbre naródzany.

Bis dat qui cito dat. *Dwa razy daje, kto szybko daje.* Dva rázy dájé, chto chútko dájé.

Bona fide. *W dobrej wierze [w uczciwych zamiarach].* Dobrosóvestno [ščêro].

Bonum ex malo non fit. *Dobro nie rodzi się ze zła.* Dobró ne ró-ditsie zo zła.

Bonum initium est dimidium facti. *Dobry początek to połowa dzieła.* Dóbrý počátok to połovína diêła.

Brevi manu. *Krótką ręką [szybko, bez formalności].* Korótkoju rukóju [chútko, bez formalizmu].

Brevis ipsa vita est, sed malis fit longior. *Życie samo jest krótkie, lecz przez cierpienia staje się dłuższe.* Samóje życie je korotkie, ale neščástie róbit jóho dówšym.

C

Caeca invidia est. *Zazdrość jest ślepa.* Zázdrošť — slipája.

Caecus non iudicat de colore. *Ślepy nie jest sędzią w sprawie kolorów.* Slipý ne súdit ob kolórach.

Caput mundi. *Stolica świata.* Stolícia sviētu.

Carpe diem. *Chwytaj dzień [korzystaj z każdego dnia].* Chvatáj deň [korystáj z kážnoho dnia].

Casus belli. *Powód do wojny.* Pryčýna vujný.

Cave canem. *Strzeż się psa.* Osterehájsie sobáki.

Cave tibi a cane muto et aqua silente. *Strzeż się psa niemego i cichej wody.* Osterehájsie nimóho sobáki i tíchoji vodý.

Charta non erubescit. *Papier się nie rumieni [papier jest cierpliwy].* Papiêr ne čyrvoniêje [papiêr výterpit].

Claude os, aperi oculos. *Zamknij usta, otwórz oczy [milcz i patrz].* Zakrýj rot, odplúščy ócy [movčý i divísie].

Cogito, ergo sum. *Myślę, więc jestem.* Dúmaju, značýt, istniêju.

Cognosce te ipsum. *Poznaj samego siebie.* Poznáj samóho sébe.

Conflabunt gladios suos in vomeres et lanceas suas in falces. *Przekują swoje miecze na lemiesze i włócznie swoje na sierpy.* Perrekujút svojiê mičê na sušniki i svojiê píki na serpy.

Consuetudo est altera natura. *Przyzwyczajenie jest drugą naturą.* Pryvyčka je drúhoju natúroju.

Consummatum est. *Dokołało się.* Zaveršýlosie.

Contra spem spero. *Przeciw nadziei mam nadzieję.* Prótiv nadiêji máju nadiêju.

Contra vim non valet ius. *Przeciw sile nic nie znaczy prawo.* Prótiv síły právo nic ne značýt.

Cucullus non facit monachum. *Kaptur nie czyni mnicha.* Kaptúr ne róbit monáchom.

Cui bono? *Na czyją korzyść? Na czyją korzyść?*

Cuius regio, eius lingua. *Czyja władza, tego język.* Čyjá vláda, tóho móva.

Cuius regio, eius religio. *Czyja władza, tego religia.* Čyjá vláda, tóho relígija.

Cum grano salis. *Z ziarnkiem soli [z odrobiną sceptycyzmu, z zastrzeżeniem].* Z drôbkoju sóli [z drôbkoju sceptycýzmu, z zasterêženiom].

Cum laude. *Z pochwałą.* Z pochvałóju.

Cum tacent, clamant. *Milcząc wołają [milczenie jest wymowniejsze od mowy].* Movčániom kryčát [movčánie bôlš krasomôvne za hororênie].

Curriculum vitae. *Bieg życia [życiorys]. Chôd życia [życiopis].*

D

Damnat quod non intelligunt. *Potępiają to, czego nie rozumieją.*
Osudžajúť tóje, čohó ne rozumiêjut.

De facto. *Faktycznie.* Faktýčno.

De fumo in flammam. *Z dymu w ogień [z deszczu pod rynnę].*
Z dýmu v ohón [z doščú pud kapiêž].

De gustibus non est disputandum. *Gusty nie podlegają dyskusji.*
Ob gústach ne spórat.

De iure. *Według prawa.* Pódlug práva.

De mortuis aut bene aut nihil. *O zmarłych należy mówić dobrze albo nic.* Pro merciôv treba hovorýti abó dobre, abó ničóho.

De profundis (clamavi). *Z głębin (wołałem).* Z hłubiný (ja kry-
čáv).

De te fabula narratur. *O tobie jest ta bajka [o tobie rzecz].* Pro
tébe siêta kázka [pro tébe rêč].

Dictum sapienti sat. *Mądremu wystarczy słowo.* Rozúmnomu
chvátit słóvo.

Diem perdidisti. *Straciłem dzień [bo nie zrobiłem nic dobrego].* Ja
zmarnováť deň [bo ne zrobív ničóho dóbroho].

Difficile est satiram non scribere. *Trudno nie pisać satyry.* Trúd-
no (tiážko) ne pisáti satýry.

Divide et impera. *Dziel i rządź.* Rozdiláj i voľodáruj.

Docendo discimus. *Ucząc, uczymy się.* Účacy, účymosie.

Dulce et decorum est pro patria mori. *Słodko i szlachetnie jest*
umrzeć za ojczyznę. Sołódko i počésno vmerti za báfkuvščynu.

Dura lex, sed lex. *Surowe prawo, ale prawo.* Tvérdy zakón, ale za-
kón.

Dum spiro, spero. Dopóki oddycham, nie tracę nadziei. Poká
dýchaju, máju nadiêju.

Deus ex machina. *Bóg z maszyny.* Bôh z mašýny.

Dies irae. *Dzień gniewu [dzień Sądu Ostatecznego].* Deň hniêvu
[deň Stráshnoho Sudá].

Dimidium facti, qui coepit, habet. *Kto zaczął, już zrobił połowę.*
Chto začáv, užé zrobív połovínu.

Duobus litigantibus tertius gaudet. *Gdzie dwóch się bije, tam trze-
ci korzysta.* De dvoch bjétsie, tam tréti korystáje.

Duos qui lepores sequitur, neutrum capit. *Kto goni dwa zające,*
nie złapie żadnego. Chto hónit dva zájci, ne zlápage ni odného.

E

Ecce homo. *Oto człowiek.* O-tó čołoviêk.

Et cetera (etc.). *I tak dalej.* I tak daliêj.

Edimus, ut vivamus, non vivimus, ut edamus. *Jemy po to, by żyć, a nie żyjemy po to, by jeść.* My jimó, kob žýti, alé ne živémo, kob jiêsti.

Ego sum qui sum. *Jestem, który jestem.* Ja toj, który je.

Ego sum via et veritas, et vita. *Ja jestem drogą, prawdą i życiem.* Ja je doróhoju, právdou i žytióm.

Electa una via non datur recursus ad alteram. *Gdy się wybrało jedną drogę, nie ma powrotu do innej.* Výbravšy odnú doróhu, ne povoróčuť na ínšu.

Equi donati dentes non inspiciuntur. *Darowanemu koniowi nie zagląda się w zęby.* Daróvanomu koniówi v zúby ne zahladájut.

Errare humanum est. *Błądzić jest rzeczą ludzką.* Pomyłátisie — lúdska rêč.

Est modus in rebus. *Mają rzeczy swą miarę [wszystko ma swoje granice].* Rêcy mająt svojú miêru [usió máje svojiê mēžy].

Et vice versa. *I na odwrót.* I naodvorôt.

Et tu, Brute, contra me. *I ty, Brutusie, przeciwko mnie.* I ty, Brúte, prótiv méne.

Ex cathedra. *Z katedry.* Z katédry.

Exceptio confirmat regulam. *Wyjątek potwierdza regułę.* Výniatok potvêrdžuje práviło.

Ex definitione. *Z definicji.* Z definíciji.

Exempli gratia (e.g.). *Na przykład.* Naprýkład.

Ex malis eligere minima. *Wybierać mniejsze zło.* Vybiráti mén-še zło.

Ex oriente lux. *Światło ze wschodu (przychodzi).* Sviêtło zo schó-du (prychódit).

Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor. *Niech z naszych kości narodzi się mściciel.* Necháť z nášých kostí naródiťsie mstítel.

Experto credite. *Wierzcie doświadczonemu.* Viêrte dosviêdčanomu.

Explicite. *Jasno; wyraźnie.* Jásno; vyrázno.

Expressis verbis. *Dobitnymi słowami; wyraźnie.* Vyráznymi słó-vámi; vyrázno.

Ex tempore. *Bez przygotowania.* Bez pudhotôvki.

Extra muros. *Poza murami.* Za múrami.

Extrema semper se tangunt. *Skrajności zawsze się stykają.* Kráj-nosti vse stykájutsie.

Extremis malis extrema remedia. *Na krańcowe zło krańcowe środki. Na krójnie zło krójnie likárstvo.*

F

Faber est quisque suae fortunae. *Każdy jest kowalem własnego losu.* Kážny je kovalóm svojóho lósu (šťástia).

Facit ipsa occasio furem. *Okazja czyni złodzieja.* Okázija róbit złódijom.

Factum est factum. *Co się stało, to się stało.* Što stálosie, tóje stálosie.

Fames est optimus coquus. *Głód jest najlepszym kucharzem.* Hó-łod je najliêpšym kúcharom.

Fas est et ab hoste doceri. *Godzi uczyć się i od wroga.* Povčýtisie várto i od vóroha.

Feci, quod potui, faciant meliora potentes. *Zrobiłem, co mogłem, ci, którzy potrafią, niech robią lepiej.* Ja zrobív usió, što môh, nechách týje, što móhut, zróblat lépi.

Felix, qui nihil debet. *Szczęśliwy, kto nie ma długów.* Ščaslívy, chto ničóho ne vinováty.

Ferro ignique (ferro et igni). *Ogniem i mieczem.* Ohnióm i mi-ćóm.

Feriunt summos fulgura montes. *Pioruny biją w najwyższe szczyty.* Hromý bjut u najvýžšy hóry.

Festina lente. *Spiesz się powoli.* Spišájsie pomáhu.

Fiat lux. *Niech się stanie światłość.* Chaj búde sviêtlo.

Fiat voluntas tua. *Bądź wola twoja.* Buď vóla tvojá.

Fides sine operibus mortua est. *Wiara bez uczynków jest martwa.* Viêra bez diľov je mértva.

Finis coronat opus. *Koniec wieńczy dzieło.* Kunéc — diêla vinéc.

Flamma fumo est proxima. *Płomień jest blisko dymu [nie ma dymu bez ognia].* Pólymje je blízko dýmu [dýmu bez ohniú ne byváje].

Fortes fortuna adiuvat. *Śmiałym szczęście sprzyja.* Smiêłym šťástie spryjáje.

Fortuna caeca est. *Los jest ślepy.* Los je slipý.

G

Gallus in suo sterquilinio plurimum potest. *Kogut najwięcej może na własnym śmietniku.* Piêveň najbôľš móže na svojóm smiêtniku.

Gaudeamus igitur, iuvenes dum sumus. *Radujmy się więc, dopóki jesteśmy młodzi.* Rádujmosie, poká my moľodýje.

Genius loci. *Duch opiekuńczy miejsca. Duch miêstia.*

Gladius ferit corpus, animos oratio. *Miecz rani ciało, a mowa duszę. Miêč ránit tiêło, a móva dušú.*

Gloria victis. *Chwała zwyciężonym. Sláva peremóžanym.*

Gutta cavat lapidem non vi, sed saepe cadendo. *Kropla drąży skałę nie siłą, lecz ciągłym padaniem. Krápla dziovbé kámen' ne síloju, a částym pádaníom.*

Graeca sunt, non leguntur. *To po grecku, tego się nie czyta. To po-grécki, siête ne čytájetsie.*

Graviora manent. *Gorsze dopiero nadejdzie. Hôrše šče prýjde.*

Grosso modo. *Z grubsza [w przybliżeniu]. Zbôlšoho [przyblízno].*

H

Hic et nunc. *Tutaj i teraz. Tut i tepér.*

Hic iacet lepus. *Tu leży zajac [w tym rzecz]. Tut ležýt záječ [u si-étum rêč].*

Historia magistra vitae. *Historia jest nauczycielką życia. Históryja je včýtelkoju žýcia (žytiá).*

Hodie mihi, cras tibi. *Dziś mnie, jutro tobie. Diś mniê, závtra tobiê.*

Homo eruditus. *Człowiek wykształcony. Čołoviêk účany.*

Homo faber. *Człowiek tworzący. Čołoviêk tvorášcy.*

Homo homini lupus est. *Człowiek człowiekowi jest wilkiem. Čołoviêk čołoviêkovi vóvkom.*

Homo loquens. *Człowiek mówiący. Čołoviêk hovorášcy.*

Homo ludens. *Człowiek bawiący się. Čołoviêk hrájušcy.*

Homo politicus. *Człowiek polityczny. Čołoviêk politýčny.*

Homo sapiens. *Człowiek rozumny. Čołoviêk rozúmny.*

Homo sovieticus. *Człowiek sowiecki. Čołoviêk soviêcki.*

Homo viator. *Podróżny (pielgrzym). Podorôžnik (pilihrým).*

Homo sum, humani nihil a me alienum puto. *Jestem człowiekiem i nic, co ludzkie, nie jest mi obce. Ja čołoviêk, i ništo ludskie dla méne ne čužóje.*

Honoris causa. *Za zasługi. Za zaskúhi.*

Horribile dictu. *Strach powiedzieć. Strášno skazáti.*

Horror vacui. *Lęk przed próżnią. Strach pérer pustotóju.*

Hospes, hostis. *(Każdy) obcy, (to) wróg. (Każny) čužýneč, (to) vóroh.*

Humiles laborant, ubi potentes dissident. *Obywatele niskiego stanu cierpią, gdy możni żyją w niezgodzie. Prósty lúde terpját (múčat-sie), kolí velmóžy ne ládiat odín z odným.*

I

Ignavis sepmer feriae. *Dla leniwych zawsze święto.* Linívym usé práznik.

Ignis non exstinguitur igne. *Ognia nie gasi się ogniem.* Ohniú ne hásiat ohnióm.

Ignoramus et ignorabimus. *Nie wiemy i nie będziemy wiedzieć.* Ne znájemo i ne búdemo znáti.

Ignorantia iuris nocet. *Nieznajomość prawa szkodzi.* Neviêdanie práva škódit.

Ignorantia iuris neminem excusat, ignorantia facti non nocet. *Nieznajomość prawa nie usprawiedliwia nikogo, nieznajomość faktów nie szkodzi.* Neviêdanie prave ne oprávduje nikóho, neviêdanie fáktuv ne škódit.

Impares nascimur, pares morimur. *Rodzimy się nierówni, umieramy równi.* Ródimosie nerômnymi, umirájemo rômnymi.

Impos animi. *Słaby na umyśle.* Słáby na rózum.

In aeternum. *Na wieki (na wieczne czasy).* Naviêčno (navsé).

In aqua scribis. *Piszesz na wodzie.* Píšeš na vodiê.

In arena aedificas. *Budujesz na piasku.* Budúješ na piskóvi.

In articulo mortis. *W obliczu śmierci.* Péred smértieju (péred li-cióm smérti).

In arte libertas. *W sztuce wolność.* U mastáctvi svobóda.

In brevi. *Pokróćce (w kilku słowach).* Kórotko (odným słóvom).

In camera. *Przy drzwiach zamkniętych.* Pry začýnianych dvérach.

In corpore. *W komplecie (w pełnym składzie).* U kompléti (u póvnum skłádi).

Incredibile dictu. *Nie do uwierzenia.* Nevirohôdno.

Index librorum prohibitorum. *Spis ksiąg zakazanych.* Spis zabo-rónianych knih.

In effectu. *W wyniku.* U výniku.

In extenso. *W całości.* Póvnostieju.

In extremis. *W ostateczności (w skrajnym wypadku).* U kráj-nium výpadku.

In flagranti. *Na gorącym uczynku.* Na horáčum.

In genere. *W ogólności.* Naóhuł (ohúłom).

In honorem. *Na cześć (ku czci).* U hónor.

In lacte matris praebibere. *Wyssać z mlekiem matki.* Výsmoktati z mołokóm mátery.

In medias res. *Do sedna sprawy [w środek rzeczy].* Do súti správy [u serédinu réčy].

In memoriam. *Ku pamięci. U pámeť.*
 In minus. *Na niekorzyść. Na nekorýšť.*
 In natura. *W naturze (nie pieniądźmi). Natúroju (ne hrošýma).*
 In persona. *Osobiście (we własnej osobie). Osobísto (ułasnoju osóboju).*
 In pleno. *W komplecie (w pełnym składzie). U kompléti (u póvnum skládi).*
 In plus. *Na korzyść. Na korýšť.*
 In principio creavit Deus coelum et terram. *Na początku Bóg stworzył niebo i ziemię. Na počátku Bôh stvorýv nébo i zemlú.*
 In principio erat Verbum. *Na początku było Słowo. Na počátku byłó Słóvo.*
 In promptu. *Na poczekaniu (natychmiast). Na chútku rúku (odrázu).*
 In saecula saeculorum. *Na wieki wieków. Na vikí vikôv.*
 In silvam ligna ferre. *Znosić drewno do lasu. Nosíti drová v liês.*
 In spe. *W oczekiwanej przyszłości. U ožýdanuj búdučyni.*
 In statu nascendi. *W stanie powstawania (w stanie rodzenia się). U stáni naródzuvania.*
 In suspenso. *W zawieszeniu (w niepewności). U pudviêšanum stáni (u nepévnosti).*
 Inter arma silent Musae. *W czasie wojny milczą Muzy. U čási vujný movčát Múzy.*
 Inter malleum et incudem. *Między młotem i kowadłem. Míży mółotom i kovádłom.*
 In toto. *W całości. U ciêłosti (ciłkóm).*
 In utero. *W stanie embrionalnym (przed urodzeniem). U embryjonálnum stáni (péred naróždženiom).*
 Invidia gloriae assiduus comes est. *Zawiść jest stałą towarzyszką sławy. Závisť je stáłoju továryškoju słávy.*
 In vino veritas. *Prawda w winie. Právda v viniê.*
 In vitro. *W warunkach laboratoryjnych [w szkle]. U laboratórných varúnkach [u skliê].*
 Ipso facto. *Na mocy samego faktu (tym samym). Z móci očývidnoho fáktu (siêtym sámym).*
 Is fecit, cui prodest. *Ten zrobił, komu to przynosi korzyść. Zrobív toj, komú siête prýnosít korýšť.*
 Ite, missa est. *Idźcie, ofiara spełniona. Idiête, usio skônčane.*
 Iucundi acti labores. *Mile są prace zakończone. Míły trudý, kotóry zakônčany.*

L

Labor omnia vincit improbus. *Uparta praca wszystko przezwycięża.* Upérta prácia vsio peremoháje.

Lapides clamabunt. *Kamienie wołać będą.* Kameniê búdut kryčáti.

Lapis super lapidem. *Kamień na kamieniu.* Kámeň na kámeni.

Laudant, quod non intelligunt. *Chwalą to, czego nie rozumieją.* Chválat tóje, čohó ne rozumiêjut.

Lavare manus. *Umywać ręce.* Obtrépuvati rúki (obtresáti rúki).

Lex talionis. *Prawo odwetu.* Právo pómsty.

Licentia poetica. *Swoboda poetycka.* Poetýčna svobóda.

Littera docet, littera nocet. *Litera uczy, litera szkodzi.* Słowo úczyt, słowo škódit.

Littera scripta manet. *Słowo zapisane pozostaje.* Zapisane ostajétsie.

Litterae non erubescunt. *Pismo się nie rumieni (papier zniesie wszystko).* Piśmó ne čyrvoniêje (papiêr výtrymaje vsio).

Lux in tenebris. *Światło w ciemnościach.* Sviêtło v temnotiê (témravi).

M

Magni nominis umbra. *Cień wielkiego imienia (cień dawnej świetności).* Tiêň velíkoho ímeni (tiêň dávnioji słávy).

Magnum in parvo. *Wiele treści w krótkiej wypowiedzi [dużo w małym].* Mnôho zmiêstu v korótkum vykázuvani [mnôho v ma-lôm].

Magnum ignotum. *Wielka niewiadoma.* Velíka nevjadóma.

Mala fide. *W złej wierze (nieszczерze, nieuczciwie).* Zo złym na-miêrom (neščêro, nečésno).

Manus manum lavat. *Ręka rękę myje.* Ruká rúku mýje.

Mea culpa, mea maxima culpa. *Moja wina, moja bardzo wielka wina.* Mojá viná, mojá vélmi velíka viná.

Medice, cura te ipsum. *Lekarzu, wylecz samego siebie.* Liêkar, poliêč sébe samóho.

Medicus curat, natura sanat. *Lekarz leczy, natura uzdrowia.* Li-êkar liêczyt, prýródá ozdorovláje.

Medio tutissimus ibis. *Najbezpieczniej przejdiesz środkiem.* Naj-bezpečniêj peréjdeš serédinoju.

Melior est canis vivus leone mortuo. *Lepszy jest żywy pies od martwego lwa.* Liêpšy živý sobáka za mértvoho lva.

Mens sana in corpore sano. *W zdrowym ciele zdrowy duch.* U zdoróvum tiêli zdoróvy duch.

Memento mori. *Pamiętaj o śmierci. Pómní ob smérťi.*
 Mens agitat molem. *Myśl (duch) porusza materię. Dúmka (duch) vorúšyt matéryju.*
 Modus vivendi. *Sposób życia. Spósub žýcia.*
 More maiorum. *Obyczajem przodków. Zvyčajom pródkuv.*
 Multum, non multa. *Wiele (pod względem jakości), a niewiele (pod względem ilości). Mnôho, a kórotko.*
 Mutatis mutandis. *Zmieniwszy to, co zmienić należało. Zminívšy tóje, što tréba zminíti.*

N

Natura abhorret vacuum. *Natura nie znosi próżni. Pryródá bojíť-sie pustoty.*

Naturalia non sunt turpia. *Rzeczy naturalne nie przynoszą wstydu. Récy naturálnych ne tréba stydátisie.*

Navigare necesse est, vivere non est necesse. *Żeglowanie jest koniecznością, życie koniecznością nie jest. Pływanie po móry je musóve, życie musóve ne je.*

Nec Hercules contra plures. *Siła złego na jednego [i Herkules nie poradzi przeciw wielu]. Siła złóho na odnýho [i Herkúles ne dasť rády mnôhim].*

Nec (non) plus ultra. *Nic nad to. Daliêj nemá kudý.*

Nemo iudex idoneus in propria causa. *Nikt nie jest odpowiednim sędzią we własnej sprawie. Nichto ne je odpovîdnim sudijéju v svojôj správi.*

Nemo potest duobus dominis servire. *Nikt nie może służyć dwóm panom. Nichto ne móže služýti dvom panám.*

Nemo propheta in patria sua. *Nikt nie jest prorokiem we własnej ojczyźnie. Nichtó ne prorók u svojôj báťkuvščyni.*

Nemo sapiens nisi patiens. *Nie jest mądry, kto nie jest cierpliwy. Chto ne je terplívy, toj ne búde rozúmny.*

Nemo sine vitiiis est. *Nikt nie jest bez wad. Nemá čołoviêka bez dohány.*

Ne puero gladium. *Nie dawaj dziecku miecza. Ne daváj ditiáti mičá.*

Ne quid nimis. *Nic ponad miarę. Ničóho zanádto (ničóho čérez miêru).*

Nil admirari. *Niczemu się nie dziwić. Ničómu ne divováťisie.*

Nil nisi bene. *Mów dobrze lub wcale. Hovorý dobre abó ničóho.*

Nil novi sub sole. *Nic nowego pod słońcem. Ničóho nóvoho pud sónciom.*

Nolens volens. *Chcąc nie chcąc. Choć-ne-choć.*
Noli me tangere. *Nie dotykaj mnie. Ne dotykaj mené.*
Nomen est omen. *W imieniu jest wróżba. Ímje hovóryt samó za sêbe.*

Non compos mentis. *Niespełna rozumu. Ne v svojôm rózumi.*
Non est potestas nisi a Deo. *Wszelka władza pochodzi od Boga. Kážna vláda idé od Bóha.*

Non in solo pane vivit homo. *Nie samym chlebem człowiek żyje. Ne odným chliêbom żywê čołoviêk.*

Non nova, sed nove. *Rzecz nie nowa, ale podana w nowy sposób. Rêč ne nóva, alé pokázana v nóvy spósub.*

Non omnia possumus omnes. *Nie wszyscy możemy wszystko. Ne vsiáki vsio móže.*

Non omnis moriar. *Nie wszystek umrę. Ne preč umrú.*

Non progredi est regredi. *Nie posuwać się naprzód to cofać się. Ne ití vperéd znáçyt ití nazád.*

Non scholae, sed vitae discimus. *Uczymy się nie dla szkoły, ale dla życia. Ůčymosie ne dla škóły, alé dla žýcia.*

Nosce te ipsum. *Poznaj samego siebie. Poznáj samóho sêbe.*

Nota bene. *Zwróć uwagę. Zverní vváhu.*

Nuda veritas. *Naga prawda. Hóla právda.*

Nudis verbis. *Gołosłownie. Hołosłóvno.*

Nulla dies sine linea. *Ani dnia bez pracy. Ni dniá bez robóty (bez radká).*

Nulla regula sine exceptione. *Nie ma reguły bez wyjątku. Nemá právíka bez výniatku.*

Nullum magnum ingenium sine mixtura dementiae fuit. *Nie było żadnego wielkiego geniuszu bez domieszki szaleństwa. Ne byłó ni odného velíkoho génija bez domiêški varyjáctva.*

Nunc est bibendum! *Pora pić! Porá výpiti!*

O

O sancta simplicitas! *O święta naiwności! O, sviatája prostotá!*

O tempora! O mores! *O czasy! O obyczaje! O-to časy! O-to obyčáji!*

Occasio facit furem. *Okazja czyni złodzieja. Okázija róbit złódijom.*

Oculum pro oculo, dentem pro dente. *Oko za oko, ząb za ząb. Óko za óko, zub za zub.*

Oderint, dum metuant. *Niech nienawidzą, byleby się bali. Necháj nenavídiat, abý tólko bojálisie.*

Odi et amo. *Nienawidzę i kocham.* Nenavídžu i lublú.

Odi profanum vulgus et arceo. *Nienawidzę ciemnego motłochu i unikam go.* Nenavídžu témnoji tovpý i mináju jijiê zdaleka.

O imitatores, servum pecus! *O naśladowcy, trzodo niewolników!*
O, perejmálniki, stádo rabôv!

Oleum addere camino. *Dolewać oliwy do ognia.* Doliváti olívy do ohniú.

Omne initium (principium) grave est. *Każdy początek jest trudny.*
Lubý počátok je tíážki.

Omne vivum ex ovo. *Wszystko, co żyje, (powstaje) z jaja.* Usió ży-vóje (výjšło) z jiciá.

Omnia fui et nihil expedit. *Byłem wszystkim i nic z tego nie wyszło.* Ja byv usiêm, i ničóho z siêtoho ne výjšło.

Omnia mea mecum porto. *Wszystko, co posiadam, noszę ze sobą.*
Usió svojé nošú z sobóju.

Omnia mors aequat. *Śmierć wszystko zrównuje.* Smerť usió rum-niáje.

Omnia mutantur, nihil interit. *Wszystko się zmienia, nic nie ginie.* Usió miniájetsie, ničóho ne híne.

Omnia rara cara. *Wszystkie rzeczy rzadkie są drogie.* Usió rêdkie je dorohóje.

Omnia tempus habent. *Wszystko ma swój czas.* Usió máje svôj čas.

Omnis ars naturae imitatio est. *Wszelka sztuka jest naśladowaniem natury.* Usió mastáctvo je nasliêduvaniom pryródi.

Omnis determinatio est negatio. *Wszelkie ograniczenie jest zaprzeczeniem.* Kážne vyznačénie je zaperéčeniom.

Omnis homo mendax. *Każdy człowiek jest kłamcą.* Kážny čołovi-êk je łhunóm.

Opera omnia. *Dzieła wszystkie.* Zbôr tvóruv.

Opere citato (op. cit.). *W cytowanym (powyżej) dziele.* U cytóva-num (výžej) tvóry.

Opus posthumum. *Dzieło wydane po śmierci autora.* Tvôr výdany po smérťi áutora.

Ora et labora. *Módl się i pracuj.* Molísie i praciúj.

O vitam misero longam, felici brevem! *O życie, długie dla nie-szczęśliwego, krótkie dla szczęśliwego!* O, życie, dla neščasliwego dó-vhie, dla ščasliwego korótkie!

P

Pacem in terris. *Pokój na ziemi.* Mir na zemliê.

Pacta sunt servanda. *Umów należy dotrzymywać (umowy obowiązują).* Dohovóry tréba vykónuvati (dohovóry obovjázujut).

Panem et circenses. *Chleba i igrzysk.* Chliêba i íhryščuv.

Pars pro toto. *Część zamiast całości.* Časť zámíš ciêľoho.

Pater familias. *Ojciec rodziny.* Báľko simjiê.

Pecunia non olet. *Pieniądze nie śmierdzą.* Hróšy ne smerdiát.

Per analogiam. *Przez analogię.* Čérez analógiju.

Per aspera ad astra. *Przez ciernie do gwiazd.* Čérez pereškódy do zôr.

Per consensum. *Jednomyślnie (za zgodą).* Odnodúšno (zhôdno).

Per fas et nefas. *Nie przebierając w środkach (godziwymi i niegodziwymi sposobami).* Usiákimi spôsobami (právdoju i neprávdoju).

Per se. *Samo przez się (samo z siebie).* Samó sobóju (samó z sébe).

Piscem natare doces. *Rybę uczysz pływać.* Účyš rýbu plývati.

Plenus venter non student libenter. *Najedzonemu nie idzie nauka [pełny brzuch niechętnie studiuje].* Najiêdianomu ne idé učóba [pó-vny žyvôt neochvôtno účytsie].

Plus dat, qui in tempore dat. *Więcej daje, kto daje w porę.* Bôľš dajé, chto dajé v čas.

Poetae nascuntur, oratores fiunt. *Poetami się rodzą, mówcami zostają.* Poétami ródiatsie, orátorami stajútsie.

Post factum. *Po fakcie.* Po fákti.

Post scriptum. *Po pisaniu (dopisek).* Pósli písania (dópiska).

Potius sero quam numquam. *Lepiej późno niż wcale.* Lépi pôzno, čym nikóli.

Prima facie. *Na pierwszy rzut oka.* Na péršy póhľad.

Primum non nocere. *Przede wszystkim nie szkodzić.* Péred usi-êm ne škódiť.

Primum vivere, deinde philosophari. *Najpierw żyć, potem filozofować.* Upéruč žýťi, pótum filozofováťi.

Primus inter pares. *Pierwszy wśród równych.* Péršy seréd rômnych.

Pro et contra. *Za i przeciw.* Za i próťiv.

Pro publico bono. *Dla dobra ogółu.* Dla ohúľnoho dobrá.

Pulvis et umbra sumus. *Prochem i cieniem jesteśmy.* My je práchom i tiêniom.

Q

Quae nocent, docent. *To, co szkodzi, uczy.* Što škódit, tóje účyt.

Qualis artifex pereo! *Jakiż artysta ginie we mnie! Jaki artyst híne vo mniê!*

Qualis pater, talis filius. *Jaki ojciec, taki syn.* Jakí báfko, takí syn.
Qualis rex, talis grex. *Jaki król, taka trzoda.* Jakí koról, takája pa-
stvá.

Quem dii diligunt, adolescens moritur. *Kogo bogowie kochają, ten umiera młodo.* Kohó bohí lúblat, toj umiráje mółodý.

Qui non est mecum, contra me est. *Kto nie jest ze mną, jest przeciw mnie.* Chto ne zo mnóju, toj prótiv méne.

Qui tacet, consentire videtur. *Kto milczy, zdaje się zgadzać.* Chto movčýt, toj, vídno, zhodzájetsie.

Quod erat demonstrandum (Q.E.D.). *Co było do udowodnienia.* Što tréba byłó dokazáti.

Quos Deus vult perdere, prius dementat. *Kogo Bóg chce zgubić, temu rozum odbiera.* Kohó Bôh chóće zahubíti, tómu odbiráje rózum.

Quot homines, tot sententiae. *Ilu ludzi, tyle zdań [co głowa, to rozum].* Kólko ludí, tólko dúmok [što hołová, to rózum].

R

Rara avis. *Rzadki ptak.* Rêdka ptáška.

Rationale animal est homo. *Człowiek jest istotą rozumną.* Čołovik je rózumnym stvorêniom.

Reductio ad absurdum. *Sprowadzenie do niedorzeczności.* Zvôd do absúrdu.

Rem tene, verba sequenur. *Trzymaj się tematu, a słowa się znajdują.* Trymájsie témy, a słová znájduťsie.

Repetitio est mater studiorum. *Powtarzanie jest matką wiedzy.* Povtoránie je mátereju učênia.

Res communis. *Wspólne dobro.* Spólne (ohúlne) dobró.

Res nullius. *Rzecz niczyja.* Ničyjá rêč.

Rex regnat, sed non gubernat. *Król panuje, ale nie rządzi.* Koról panúje, ale ne kirúje.

Ridentem dicere verum. *Z uśmiechem powiedzieć prawdę.* Z usmiêškoju skazáti právdu.

Roma locuta, causa finita. *Rzym przemówił, sprawa skończona.* Rym promóviv, správa skônčana.

S

Sacra populi lingua est. *Język ludu jest rzeczą świętą.* Móva naródu je sviatája.

Salus populi suprema lex. *Dobro ludu najwyższym prawem.* Dobró naródu je najvóžšym právom.

Sapere aude. *Odważ się być mądrym. Smiěj býti múdrym.*

Satis verborum. *Dość słów. Chvátit słôv.*

Secundum naturam vivere. *Žyć zgodnie z naturą. Žýti zhôdno z natúroju.*

Sedes apostolica. *Stolica apostolska. Apóstolska stolícia.*

Seniores priores. *Starsi mają pierwszeństwo. Stáršym peršynstvó.*

Sensu stricto. *W ścisłym znaczeniu. U dokładnum značeni.*

Sic transit gloria mundi. *Tak przemija chwała świata. Tak mináje sláva sviêtu.*

Signum temporis. *Znak czasu. Znak času.*

Sine ira et studio. *Bezstronnie [bez gniewu i upodobania]. Bezstorônno [bez hniêvu i vpodobánia].*

Sit tibi terra levis. *Niech ci ziemia lekką będzie. Zemlá tobiê púchom.*

Si vis amari, ama. *Jeśli chcesz być kochanym, kochaj. Kolí chóčeš, kob tébe lubíli, lubí.*

Si vis pacem, para bellum. *Jeśli chcesz pokoju, gotuj się do wojny. Kolí chóčeš míru, šykújsie do vujný.*

Status quo. *Stan w danej chwili. Stan u dánuj chvili.*

Sub specie aeternitatis. *Z punktu widzenia wieczności. Z póhladu viêčnosti.*

Summa summarum. *Podsumowując. Pudsumóvujučy.*

Sui generis. *W swoim rodzaju. Svojóho ródu.*

T

Tabula rasa. *Czysta tablica. Čýsta tablícia.*

Te Deum laudamus. *Ciebie, Boga, wychwalamy. Tébe, Bóże, slávimo.*

Tempora mutantur et nos mutamur in illis. *Czasy się zmieniają i my zmieniamy się z nimi. Čás miniájetsie i my miniájemsie z jim.*

Tempus fugit. *Czas ucieka. Čas utikáje.*

Tertium non datur. *Trzeciej możliwości nie ma. Trétioji možlívosti nemá.*

Terra incognita. *Ziemia nieznana. Neznakóma zemlá.*

Testis unus, testis nullus. *Jeden świadek, żaden świadek. Odín sviêdok — žádion sviêdok.*

Tua res agitur. *Ciebie rzecz dotyczy. Tébe rěč dotýčyt.*

U

Ubi bene, ibi patria. *Gdzie dobrze, tam ojczyzna. De dobre, tam báfkuvščyna.*

Ubi concordia, ibi victoria. *Gdzie zgoda, tam zwycięstwo.* De zhó-da, tam peremóha.

Ubi lex, ibi poena. *Gdzie prawo, tam kara.* De právo, tam kára.

Ultima ratio. *Ostatni argument.* Ostátni argúment.

Una voce. *Jednogłośnie.* Odnohołosno.

Unio oppositorum. *Jedność przeciwieństw.* Odínstvo protiléhlostiuv.

Utile dulci miscere. *Łączyć przyjemne z pożytecznym.* Mišáti pry-jémne z korýsnym.

Urbi et orbi. *Miastu i światu.* Miêstovi i sviêtovi.

Utinam falsus vates sim. *Obym był fałszywym prorokiem.* Chaj by ja byv fałšývym prorókom.

V

Vade mecum. *Pójdź za mną.* Idí za mnóju.

Vade in pace. *Idź w pokoju.* Idí z Bóhom.

Vae victis! *Biada zwyciężonym!* Hóre peremóžanym!

Vanitas vanitatum et omnia vanitas. *Marność nad marnościami i wszystko marność.* Marnotá nad marnotóju i vsió marnotá.

Varium et mutabile semper femina. *Kobieta jest zawsze istotą chwiejną i zmienną.* Kobiêta je vse istótoju chítkoju i zmiênlivoju.

Veni, vidi, vici. *Przybyłem, zobaczyłem, zwyciężyłem.* Ja pryjšóv, zobáčýv, peremôh.

Verba volant, scripta manent. *Słowa ulatują, zapis pozostaje.* Słowá rozlitájutsie, zápis ostajétsie.

Vice versa. 1. *Na odwrót.* 2. *Wzajemnie.* 1. Naodvorôt. 2. Uzajémno.

Vince in bono malum. *Zło dobrem zwyciężaj.* Zło dobróm pere-moháj.

Vivere militare est. *Życie jest walką.* Żýcie je zmahániom.

Volens nolens. *Chcąc nie chcąc.* Choć-ne-choć.

Volenti nihil difficile. *Dla chcącego nic trudnego.* Tomú, chto chóće, netiážko (netrúдно).

Vox clamantis in deserto. *Głos wołającego na pustyni.* Hółos, klíčuščý v pustýni.

Vox populi vox Dei. *Głos ludu głosem Boga.* Hółos naródu — hó-łos Bóha.

Pudlaški rozhovôrník

Powitanie i pożegnanie, zawieranie znajomości, grzeczność

Pryvitánie i rozvitánie, znakômstvo, prylúdnośť

Dzień dobry! — Dóbry deń! Dóbroji ránici!

Dobry wieczór! — Dóbry věčur!

Dobranoc! — Dobránoč! Dóbroji nóčy!

Cześć! — (powitanie) Pryviêt! (pożegnanie) Byváj!

Witam! — Vitáju! Pryviêt!

Do widzenia! — Dovidzénia!

Żegnam! — Byváj <zdoróvy>! Byvájte <zdoróvy>!

Z Bogiem! — Z Bóhom!

Dziękuję. — Diákuju. Spasíbo.

Szanowny panie... — Šanóvny páne...

Szanowna pani... — Šanóvna pani...

Panno... — Pánno...

Pozwoli pan/pani, że się przedstawię? — Pozvólte mniê pered-stávitisie.

Nazywam się... — Ja nazyvájusie... Mené zvut...

Jak się pan/pani nazywa? — Jak vy (viête) nazyvájetiesie? Jak vas zvut?

Gdzie pan/pani mieszka? — De vy (viête) żywéte?

Jaki jest pana/pani adres? — Jakí vaš ádres?

Czy mogę przedstawić pana/panią... — Čy móžna mniê pered-stávití pána/pániu...

Kim jest ten pan/ta pani? — Chto siêty pan/siêta páni?

Rad bym się z nim/z nią zapoznał. — Ja byv by rády z jim/jéju poznakómitisie.

Jak się masz? — Jak máješsie?

Dziękuję, dobrze. — Diákuju, dóbre. Diákuju, bájki.

Lepiej nie mówić. — Ne várto kazáti.

Jak leci? — Jak żyvétsie?

Nieźle. — Bájki.

Nie narzekam. — Ne narykáju.

Beznadziejnie. — Beznadiějno.

Do chrzanu. — Chrenóvo.

Wszystkiego najlepszego! — Usiohó najliêpšoho!

Przeprosiny

Vybačénie

Przepraszam. — Vybačáj<te>. Darúj<te>.

Proszę o wybaczenie. — Prošú vybačénia.

Przepraszam, że przeszkadzam (niepokoję). — Vybačájte, što pomišáv (poturbováv).

Bardzo mi przykro za to nieporozumienie. — Mniê vélmi nepryjémno (prýkro) za siête nieporozumiênienie.

Nie chciałem panią/pana dotknąć. — Ja ne chotiêv vas obráziti.

Proszę się nie gniewać, to nie moja вина. — Prošú, ne hniêvajte-sie, to ne mojá viná.

Pozdrowienia, życzenia, gratulacje, kondolencje

Pozdorovlánie, žyčénie, gratulovánie, spuvčutié

Na zdrowie! — Na zdoróvje!

Smacznego! — Smačnóho!

Sto lat! — Mnóhaje liêta!

Niech żyje! — Chaj żyvé!

Pozdrowienia z Bielska! — Pryviêt z Biêłska!

Wesołych Świąt! — Ščaslívocho i spokôjnocho Ruzdvá!

Szczęśliwego Nowego Roku! — Ščaslívocho (udáłocho) Nóvoho Róku!

Wypijmy za zdrowie pańskiej żony! — Davájte výpjem za zdoró-vje vášoji žônki!

Niech wam Pan Bóg w dzieciach wynagrodzi! — Chaj Bôh vam ščástit v diêtiach!

Szczęśliwej drogi! — Ščaslívoji doróhi!

Pomyślności! — Chaj vam šťastit!
 Dužo szczęścia! — Mnôho šťastia!
 Przyjemnego urlopu! — Pryjémnoho odpočýnku!
 Przyjemnych wakacji! — Pryjémnych vakácij!
 Przyjemnej podróży! — Pryjémnoho podorôža!
 Rychłego powrotu do zdrowia! — Chútka popravlájtesie! Chútka dúžšajte!
 Bawcie się dobrze! — Dóbre poveseľiêtesie!
 Wszystkiego najlepszego w dniu urodzin! — Usiohó najliêpšoho v deň naróðzenia!
 Życzę Pani/Panu spełnienia wszystkich marzeń. — Žýču vam, kob spóvnilišie vsiê vášy máry.
 Proszę pozdrowić pana/pani rodzinę — Peredájte pryviêt vášuj simjiê.
 Gratuluję! — Gratulúju!
 Szanowny panie doktorze, gratuluję habilitacji. — Šanóvny páne dóktore, gratulúju habilitáciji.
 Serdecznie współczuję! — Serdêčno spuvčúju!
 Proszę przyjąć wyrazy głębokiego współczucia z powodu śmierci męża. — Pozvôlte výkazati ščêre spuvčutiê z pryčýny smêrti múža (čoľoviêka).

Radość, zadowolenie

Radosť, zadovólenie

Jestem bardzo zadowolony. — Ja vëlmi zadovólany. Ja vëlmi rády.
 Jestem panu/pani bardzo wdzięczny. — Ja vam vëlmi vdiáčny.
 Jestem panu/pani bardzo zobowiązany. — Ja vam mócno obovjázany.
 Wielkie dzięki. — Velíkie spasíbo. Velíki diákuj.
 Bardzo dobrze. — Vëlmi dóbre.
 Tego się nie spodziewałem! — Siêtoho ja ne spodivávsie!
 Co za szczęście! — Jakóje šťastie! Što za šťastie!
 Bardzo mi przyjemnie. — Mniê vëlmi pryjémno.
 Miło mi to słyszeć. — Mniê pryjémno siête čúti.
 To bardzo miło z pana/pani strony. — To vëlmi miło z vášoho bóku.
 Cieszę się, że pana/panią widzę. — Ja rády vas báčyti.
 Cieszę się, że pana/panią poznaję. — Ja rády z vámi poznakómitisie.
 Chętnie panu/pani pomogę. — Búdu rády vam pomohčý.
 Chętnie przyjmuję pana/pani zaproszenie. — Ja rády prymájú váše zaprošenie.

Zrobię to z przyjemnością. — Ja búdu rády siête zrobíti.
Dziękuję, to mnie w zupełności zadowala. — Spasíbo, ja zusiêm
zadovólany.

Smutek, niezadowolenie

Smútok, nezadovólenie

Dziś nie jestem w nastroju. — Ja diś ne v humóry.
Jest mi smutno. — Mniê smútno.
Nic mi się nie chce. — Mniê ničóho ne chócetsie.
Nic mi się nie udaje. — Mniê v ničôm ne šychúje.
Niczego od ciebie/was nie chcę. — Mniê ničóho od tebé/vas ne tréba.
Nie zwracaj mi głowy. — Ne durý mniê hołowý.
Praca nie daje mi zadowolenia. — Prácia mené ne ráduje.
Proszę dać mi spokój. — Dájte mniê spokuj.
To mi nie wystarcza. — Siêtoho mniê zamáło.
Z tego nic nie wyjdzie. — Z siêtoho nic ne výjde.

Wyrażanie wątpliwości

Vykázuvanie sumniêvu

Czy dobrze usłyszałem? — Ja dóbre včuv?
Mam nadzieję, że to prawda. — Máju nadiêju, što to právda.
Mam poważne wątpliwości co do tego. — U méne povážny sum-
niêvy dotýčno siêtoho.
Napewno? — Napévno?
Nie jestem pewien, czy panią/pana rozumiem. — Ja ne vpévniany,
čy vas ponimáju (rozumiêju).
Nie wiem, co powiedzieć. — Ne znaju, što skazáti.
To chyba zły pomysł. — To, musiť, nedóbra dúmka.
Trudno mi się zdecydować. — Mniê tíážko výryšyti.
Ufajmy, że tak będzie. — Spodivájmosie, što tak vonó bude.
Wątpię, czy tak było. — Sumnivájusie, čy tak vonó byló.

Zgoda, niezgoda

Zhóda, nezhóda

Tak. — Tak.
Oczywiście. — Bezumôvno. Naturálno. Zrozumiêło.
Owszem. — To vžé ž.

Rzeczywiście. — Faktýčno.
 To mi odpowiada. — Siête mniê pudychódit (hodítsie).
 To dobry pomysł. — To bájki dúmka.
 Dlaczego nie? — Čom niê?
 Nie mam nic przeciwko temu. — Ja zusiêm ne prótiv siêtoho.
 Ma pani/pan rację. — Vy (viête) májete ráciju.
 Zgoda. — Zhóda. Domóvilisie.
 Myślę, że nie. — Dúmaju, što niê.
 Raczej nie. — Lépi niê. Chutčêj niê.
 To niezupełnie tak. — To ne zusiêm tak.
 To niemożliwe. — To nemożliwo. Siête nemożliwe.
 To wykluczone. — To výklučane. Siête vyklučájetsie.
 To nie ma sensu. — Siête ne máje sénsu.
 W żadnym wypadku. — Ni v jákum rázi.
 To nie wchodzi w rachubę. — Pro siête ne može býti i móvy.
 Nie mogę się z panią/panem zgodzić. — Ja ne mohú z vámi zho-
 dítisie.

Prošby

Prôšby

Może mi pani/pan podać tę płytę z danymi? — Móžete mniê podáti siêty dysk z dánymi?

Chciałbym panią/pana o coś zapytać. — Ja b chotiêv vas pro štoś zapytáti.

Nie będzie pani/panu przeszkadzać, jeśli zapalę? — Vy ne prótiv, kolí ja zakúru?

Proszę mi o tym więcej nie wspominać. — Prošú, ne zhádujte mniê bôlš pro siête.

Proszę siadać. — Siadájte.

Proszę mówić. — Hovorête.

Proszę chwilę zaczekać. — Prošú, pudoždiête (počekájte) chvílu.

Proszę uważać! — Uváha! Búdte vvážny!

Za pani/pańskim pozwoleniem. — Kolí dozvólite. Z vášoho dozvołu.

Uczucia i odczucia

Odčuváni

Mam uczucie, że... — Ja odčuváju, što...

Jest mi przykro. — Mniê prýkro.

Żałuję. — Škodúju.
 Strasznie się cieszę. — Ja strášno rády/ráda.
 Udało się! — Pošychoválo!
 Jestem spokojny o wynik. — Výnik mené ne turbuje.
 Wszystko diabli wzięli. — Usió pujšló čórtovi pud chvôst.
 Szkoda słów. — Ne várto i hovorýti.
 Obawiam się, że to na nic. — Ja bojúsie, što z siêtoho nic ne bude.
 Nie podoba mi się to. — Mniê siête ne podobájetsie.
 Mam tego dość! — Mniê siête vže obrýdło!
 Nic ci do tego! — A tobiê što do siêtoho?
 Czuję ulgę, że jest już po wszystkim. — Mniê polókšało, koli vsio skônčyłosie.

Opieprzanie i przeklinanie

Łájanie i proklinánie

A niech to jasny piorun spali! — A horý vonó három!
 Idź do diabła! — Idí do djábła! Idí do čórta v bołóto!
 Ja to pierdole! — Mnie siête póchuj!
 Kij ci w oko! — Chrên tobiê v óčy!
 Kurwa mać! — Kúrva mać! Job twojú mať!
 Niech cię szlag trafi! — Kob na tébe zhúba pryjšlá! Kob na tébe
 lícho! Kob tebé paláruš!
 Pies ci mordę lizał! — Kob tobiê sobáki mórdu lizáli!
 Spieprzaj stąd! — Von odsiôl!
 Spierdalaj stąd! — Vyjóbuj odsiôl!
 Spływaj stąd! — Duj odsiôl!
 Ty diabelski pomioć! — Pudchvôsnik ty čortôvski!
 Żeby ci to bokiemy wyszło! — Kob tobiê siête bókom výlizło!
 Żeby ci język skołowaciał! — Kob tobiê jazýk kułkóm stav!
 Żeby cię pokręciło! — Kob ty skrunúvsie! Kob tebé sprútiło!
 Żebyś pękł! — Kob ty łópnuv! Kob tebé rozperťó!
 Żebyś szczezł! — Bodáj ty skis! Bodáj ty provalívsie! Kob ty okoliêv!
 Żebyś zdechł! — Kob ty zdoch!

Zdrowie

Zdoróvje

Nic pani/panu nie jest? — Z vámi vsio v porádku?
 Co pani/panu jest? — Što z vámi?

Jak się pani/pan czuje? — Jak vy (viête) čújete sie?
 Nic mi nie jest. — Zo mnóju ničóho.
 Już mi lepiej. — Mniê vže lépi.
 Mdli mnie. — Mniê mléjko. Mniê nedóbre. Mené mlejčýt (núdit).
 Boli mnie głowa. — Mniê bolít hołová.
 Kręci mi się w głowie. — U mené krúžytsie hołová.
 Jest mi słabo. — Mniê słábo.
 Zemdlałem. — Ja umliêv.
 Straciłam przytomność. — Ja umliêła. Ja strátiła prytómnosť.
 Zachorowałem na grypę. — Ja zachvorêv na hrýpu.
 Przeziębiłam się. — Ja prostudílasie.
 Boli mnie gardło. Nie mogę przełykać. — Bolít mniê hórło. Ne
 dam rády kóvkati.
 Chyba złamałem sobie rękę. — Ja, músit, złamáv sobiê rúku.
 Skaleczyłam sobie palec. — Ja skaliêčyla sobiê pálec.
 Zaciąłem się w palec. — Ja rozrêzav sobiê pálec.
 Masz wysoką gorączkę. — U tebé mócna horáčka.
 Ugryzł (uciął) mnie jakiś owad. — Ukusiła (utiała) mené jakájaś
 komáška.
 Wpadło mi nieco do oka. — Mniê štoś trápiło do óka.
 Zwichnąłem sobie nogę w kostce. — Ja vývichnuv sobiê kôtnik.
 Zraniłem się w głowę w wypadku drogowym. — Ja zrániv sobiê
 hołovú v dorôžnum vypádkovi.
 Była pani/był pan u lekarza? — Vy (viête) bylí v dóktora?
 Powinien pan/powinna pani pójść do lekarza. — Vam tréba pujť
 (schodíti) do dóktora.
 Trzeba zadzwonić na pogotowie. — Tréba zazvóniti na pohotóvj.
 Ona ma przerywany puls. — U jijiê nerômny puls.
 To wygląda na zawał serca. — Siête vypadáje jak závał sércia.
 Mam biegunkę. — U mené bihúnka. Mené hónit na dvôr.
 Mam zatwardzenie. — U mené zapôr.

Rodzina

Simjá

Mam wielką rodzinę. — U mené velíka simjá.
 To moja siostra i jej mąż. — To mojá sestrá i jéji muž (čołoviêk).
 Czy twoi rodzice żyją? — Čy tvojiê baŋki žyvút?
 Znam twoich teściów. — Ja znakómy z tvojími testiámi.
 Masz rodzeństwo? — U tebé je bratý i séstry?

Mamy krewnych za granicą. — U nas svojaki za hranícieju.

Ożeniłem się w wieku trzydziestu lat. — Ja oženivsie, kolí mniê było trýdcef liêt.

Wyszła za mąż za Francuza. — Vona výjšla zámuž za francúza. Voná zámužom za francúzom.

Mają pięcioro dzieci. — U jich pjatióro dití.

To jego siostra przyrodnia. — To jóho nerôdna sestrá.

W zeszłym roku adoptowali dwuletnią dziewczynkę. — Łóni voný adoptováli (vdočeryli) dvochliêtniu diêvčynku.

Cała rodzina spotyka się jedynie podczas ważnych świąt. — Usiá simjá vstryčájetsie onó na velíki sviatá (prázniki).

Moji dziadkowie urodzili się w carskiej Rosji. — Mojiê didý (môj diêd i bába) vrodílisie v cárskuj Rosji.

Rozwiedli się przed trzema laty. — Voný rozvelísie try róki tómu.

Mój szwagier nie ma pracy. — U mohó švágra nemá robóty.

Mieszkanie, dom

Kvartíra, dôm

Mamy mieszkanie na siódmym piętrze. — U nas kvartíra na sió-mum povérchovi.

W naszym bloku nie ma windy. — U nášum blókovi nemá vindy.

Mieszkają we własnym domu na skraju miasta. — Voný žyvút u svojôm dómi na krajóvi miêsta.

Na dole mamy kuchnię, duży pokój i pokój gościnny. — Na nizó-vi v nas kúchnia, velíki pókuj i hostínný pókuj.

Na górze są sypialnie i pokój dziecięcy. — Na verchóvi je spální i ditiáčy pókuj.

Macie gustownie urządzone mieszkanie. — U vas z gústom ob-stávlana kvartíra.

Meble robiliśmy na zamówienie. — Mébli my robíli na zakáz.

Postanowiliśmy sami zbudować sobie dom. — My postanovíli sámí postávití sobiê dôm.

Musimy wymienić zlew i sedes w łazience. — Nam tréba pomi-niáti zlev i sédes u łaziénci.

Analogie homeryckie i inne w „Ulissesie” James’a Joyce’a

Homeryčcki i íňšy analógiji v „Ulísovi” Jámes’a Jójce’a

Przy pierwszym czytaniu „Ulissesa” największe wrażenie na zwy-
czajnym czytelniku robi uderzający realizm psychologiczny narracji
[Stuart Gilbert]. — Pry péršum čytáni „Ulísa” najbólše vražénie na
zvyčájnum čytačóvi róbit jaskrávy psychologičny realizm narácii.

Dotarłszy do strony 135, po kilku heroicznym próbach uchwyce-
nia sensu książki i, jak ktoś powiedział, „oddania jej sprawiedliwości”,
zapadłem wreszcie w głęboki sen [Carl Gustaw Jung]. — Dojšovšy
do storoný 135, pósli kilkóch herojičnych prôbuv schvatíti sens
kníhi i, jak chtoś skazáv, „oddáti jôj spravedlívost”, ja naréšti vpav
u hlubóki son.

Każdy epizod „Ulissesa” ma swoją Scenę i Godzinę Dnia, łączy się
(z wyjątkiem trzech pierwszych epizodów) z określonym Organem
ludzkiego ciała, jest powiązany z pewnym rodzajem Sztuki, ma swój
odpowiedni Symbol i specyficzny Styl [Stuart Gilbert]. — Kážny epi-
zód „Ulísa” máje svojú Scénu i Hodínu Dnia, zhučajetsie (za výniat-
kom troch péršych epizóduv) z okréślanym Órganom čołoviěcho
tiěla, zvjazujetsie z jakimś vídom Mastáctva, máje svôj odpoviědni
Sýmbol i osoblívý Styl.

Podróż przedstawiona w „Ulissesie” to nic innego jak sama ta
książka, i tylko czytelnik odbywa ją od początku do końca [Marilyn
French]. — Podorôže v „Ulísovi” to nic íňšoho jak samá siěta kníha,
i tólko čytač odbyváje johó od počátku do kuncia.

„Hellenizując” zapis wędrówki pana Blooma po Dublinie autor nie
tylko naśladował Homera poprzez staranną organizację materiału
(rytm i wzajemnie zazębiające się elementy) oraz narzucenie nań re-
guł ścisłej logiki (syntezę run orientalnej intuicji w sposób właściwy
dla zachodniego umysłu), ale i szeroko wykorzystał antropomorficz-
ne metody swego poprzednika [Stuart Gilbert]. — „Hellenizujący”
zápis vendrôvki místera Blooma po Dúblini, áutor ne tólko nasliědo-
vav Hómerovi čérez staránnu organizáciju materyjálu (rytm i vza-
jémno zazúblany elementy) i nałożénie na jóho práviľuv stróhoji ló-
giki (syntézu rúnuv oryjentálnoji intuíciji v spósub charaktérny dla
zachódnioho čołoviěka), alé i šyróko výkorystav antropomorfičny
métody svohó poperédnika.

Joyce, którego najwcześniejsze opowiadania ukazywały się obok ze-
stawień cen gnojówki w „Irlandziej Zagrodzie”, wiedział, że kolumny

z prozą, tak jak kolumny z gnojówką, mogą użyźniać ziemię [Declan Kiberd]. — Jójce, najraniêjšy rozkázý kotóroho zjavlálisie póruč z porumnáníom ciên hnojôvki v „Irlándskuj Hospodárci“, viêdav, što kolúmny z prozoju, jak i kolúmny z hnojôvkoju, móhut udobrátí zemlú.

Jednookiemu Cyklopowi, który o mało nie uśmiercił Odyseusza, udając gościnnego gospodarza, Joyce znajduje odpowiednik w irlandzkim ultranacjonalíście, nie posiadającym dwuokiej perspektywy w stopniu nie mniejszym, niż jego prototyp. Bloom, jak i Ulisses, rzuca wyzwanie ksenofobii tego potwora i ucieka przed jego zemstą w ostatniej chwili [Richard Ellman]. — Odnookomu Cyklópovi, który ćuf ne zabiv Ulísa, przykínuvšysie hostínnym hospodaróm, Joyce znachódit odpovíêdníka v írlándském ultranacijonalísti, jakómu narumníê z jóho prototýpom ne chvatáto dvochókoji perspektývy. Bloom, jak Ulís, kídaje výklik ksenofóbiji siêtoji potvóry i vtikáje péréd jéji pómstoju v ostátniuj chvÍli.

Tytuł „Ulisses” jest nie tylko ironiczną aluzją do upadku etosu heroicznego, czego ilustracją stała się powieść burżuazyjna wywodząca się z tradycyjnej formy epickiej: tytuł jest kluczem do struktury powieści. Bloom jest Ulissem ze swoimi małymi przygodami w Dublinie; Stephen Dedalus jest Telemachem poszukującym ojca; Molly Bloom jest zarówno zniewalającą Kalípso, jak i wierną Penelopą [Anthony Burgess]. — Zahołôvok „Ulís” je ne tólko ironíčnoju alúzi-jeju do upádku herojíčnoho étosu, čoho ilustrácijejú stav buržuazíjny román, kotóry vyvódivsie z tradycíjnojí epíčnojí fórmý: zahołôvok je klučóm do struktúry románu. Bloom je Ulísom zo svojími małými pryhódami v Dúblini; Stéphan Dédalus je Telemáchom, kotóry šukáje báfka; Móllý Bloom je jak ponádnoju Kalípso, tak i viêrnoju Penelópoju.

Nigdy wcześniej nie próbowano naśladować życie poprzez język w sposób tak dosłowny. „Ulisses” pomija zwyczajowe wymogi narracji i oferuje nam wejście w nurt niezróżnicowanego doświadczenia [Harry Levin]. — Nikóli raniêj níchto ne próbuvav imitovátí žýcie čérez móvu v takí dosłôvny spósub. „Ulís” obmináje zvyčájny trébuvani naráciji i proponúje nam vujtí v nôrt nerozraznianoho dosviêdčania.

Chcę stworzyć obraz Dublina tak kompletny, żeby można go było odtworzyć według mojej książki, gdyby miasto nagle zniknęło z powierzchni ziemi [James Joyce]. — Ja choćú stvorýti kartínu Dúblina natólko komplétnu, kob można było odtvorýti jóho pódług mojiê knížki, kolí b hórod ráptom propáv z povérchni zemliê.

Pôdpisy do zdymkuv

Storônka 5

Na vyhlad mojomu bratovi Alikovi, kotory stojit speredu, try roki. Nas zniali, chutčěj za vsio, liêtom 1969 roku — čy to na Všestie (soro-kovy deň posli Velikodnia), čy to na Spasa (19 serpnia), koli do nas do Lachôv zvyčajno pryjždžali v hosti svojaki z Biłostoku. Značyt, našomu diêdovi Ivanovi (krajni zliêva) — 71 rôk; našym mami i tatovi (krajni sprava) — odpovîdnio po 37 i 38 liêt; mniê — 11 liêt. Poseredini stojat diadko Dymitr Kogut z Biłostoku, joho syn Janek i Jankova diêvčyna, Ela, z katoroju vôn oženivsie. Za diadka Dymitra odrazu posli vujny vyjšla замуž odna z mojih tiotôv, Mania. Dymitr Kogut byv tverdym katolikom i vsiêch svojich diti pochrystiv u kosteli. Najstarêjšoho syna, kotory vrodivsie v Lachach i byv chryščany v cerkvi v Klenikach, diadko perechrystiv u Biłostoku. Zdymok zrobiv jakiś naš svojak, kotory tože byv na tôm praznikovi v Lachach, ale ja vže ne pomniu chto taki.

Storônka 22

Pochorony našoji baby Maryji (oseń 1967). Baba Ziênia, její sestra, stojit krajnia sprava. Koło baby Ziêni — mama z Alikom na rukach. Autor zdymka neviêdomy.

Storônka 41

Tato z Dereškoju. Zdymok z druhoji połoviny 1960-ch. Naša Dereška była najsprawniêjšoju kobyłoju v ciêłych Lachach, ale i šalovatoju. Słuchałasie tólko tata i dzviêrgała nohami, koli chto-leń inšy do jijiê pudychodiv. Autor zdymka neviêdomy.

Storônka 46

Mama z Alikom „na poroduvcí“ v špitáli „Gigant“ u Biłostoku (lutny 1966). Koli rodivsie Alik, ja same ležav u susiêdnium z „Gigantom“ špitáli z tiažkim, perechodžanym zapaleniom vyrostka. Šansy na toje, što vyžyvu, byli neveliki. A šče i mama miêła problemy z vrodîniom moho brata. Naš baŭko velmi perežyvvav i za mene, i za mamu, i potum skazav mniê, što koli b ja tohdy vmer abo mami štoś stałosie, to vôn nałożyv by na sebe ruki. Autor zdymka neviêdomy.

Storônka 53

Lachi pered Velikodniom 2009 roku. Moja mama (krajnia zliêva) pryjiêchała z Biłostoku pohovoryti z lachuvskimi vdoviciami — Viêroju Kupčuk (po-huličnomu: Jalinciovoju Viêrkoju), Nadioju Maksimjuk (po-huličnomu: Faterčoju) i Manieju Maksimjuk (po-huličnomu: Horbačankoju), kotora stojit na svojôm ganku. Mužyki Nadi i Mani — Vasil (Fater) i Ivan (Ziêniuv Ivan) — byli bratami. Zdymok Jana Maksimjuka.

Storônka 99

Krestny chôd kruhom mohiłok u Klenikach, kotory tam odbyvajetsie v Mironosnu nediêlu (druha nediêła posli Velikodnia). Môj brat Aleksander zrobiv siêtu fotku v 2012 roci.

Storônka 101

Počatok mojiê rôdnoci vjoski, Lachôv, z boku našoho chutora v Struzi. Pered lachuvskim kryžom stojit moja Halinka. Zdymok зробlany v pametnum lipeni 2011 roku, kotory my całkom proveli na Pudlašy. Do Lachôv my pryjiêchali na chrystiny dočki mojej chryščonoci dočki Evy. Eva z mužom žyvut u Biłostoku, ale chrystiny postanovili vypraviti v Lachach, de žyvut Eviny baŭki — Nina (Maciejova) i Lonia (Serhijôv). A toj miêseć zapametavsie mniê ne tólko siêtymi chrystinami, ale i pudlaškim spektaklom „Ja j u poli verboju rosła“, kotory postavila Asia Stelmašuk u Šcytach. Zdymok Jana Maksimjuka.

Storônka 133

Naša chata na chutory v Lachach. Tut ja vrodivsie i prožyv peršych 25 liêt svoho žyčia. Posli smerti tata v 1995 roci brat z mamaju para liêt žyli na našum chutory i probuvali hospodarovati, ale naku-

neć perejiêchali do Biłostoku. U našuj chati potum kilka liêt żyła mołodaja simja z Lachôv, ktoruj było zatiêsno z baŭkami. Teper naša chata pustuje vže liêt 10, a pole pomału zarostaje dernom i samo-siêjnym liêsom. Ale zemla kruhom chaty — 12 hektaruv — naležyt nam, mniê i bratovi. Zdymok Aleksandra Maksimjuka.

Storônka 143

Historyčny moment: 29 lipenia 2011, byłaja szkoła v Ščytach u gmini Vôrła. Jan Maksimjuk (perekładčyk), Joanna Stelmašuk (aktorka) i Bohdan Głuščak (profesor teatroznavstva) stojat na sceni, na ktoruj tôlko što odbyłasie premjera monodramy „Ja j u poli verboju rosła” — peršoho profesijnoho teatralnogo spektaklu na pudlaškej movi. Monodramu pudhotoviła Asia pry pomošcy profesora na pudstavi moho perekładu „Kazki pro kalinovoho svistiolika” ukrajinškoji pišmennici Oksany Zabuzko. Zdymok Haliny Maksimjuk.

Storônka 163

Ostatni mohikane pudlaškoji movy? Naša Maryla z synami Eli i Darka Fijonikuv, Ilijom i Maksimom, pered Muzejom małoji baŭkuvščyny v Studzivodach, de v lipeni 2011 roku simja Fijonikuv zorganizovała dvochtyžniovy etnografično-movny zaniatki dla diti z mołodšych klasuv. Takich diti, jak Maryla, Ilija i Maksim — kotory v miêsti vychovujutsie baŭkami v pudlaškej movi — zostałosie na Pudlašy vže nemnôho. Zdymok Jana Maksimjuka.

Storônka 167

Jan Petručuk (1935-2006) u 1977 roci oboroniv doktorsku praciuv pro leksyku i morfologiju hovôrki svoho rôdnogo sioła Kurašovo v gmini Čyžê. Joho pracia trapiła mniê v ruki tôlko v 2004 roci, ale ja odrazu zrozumieŭ, što to bude najvažniêjša knižka mojoho žycia. Koli ja doždusie povstania Pudlaškoji Akademiji abo podobnoji organizaciji, to zroblu vsio, kob takaja organizacija nosiła imje Jana Petručuka — skromnogo učytela v liceji v Hajnuvci, kotory załožyv solidny fundament pud literaturnu pudlašku movu. Zdymok z simiêjnogo archivu Petručukôv.

Perša storônka okładki

Lude sviatiat jabłyka koło cerkvy na kleničkich mohiłkach, Spasa 2009 roku. Na siêtych mohiłkach pochovany mój pradid Łukjan, mój diêd Ivan (Maksimjuk), baba Maryja (Maksimjuk) i baba Ola (Vasi-

luk), mój tato Wołodia Maksimjuk. Na siêtych mohiłkach choče byti pochovana moja mama Ola Maksimjuk. Ja ne maju ničoho protiv, kob ode pochovali i mene. Zdymok Aleksandra Maksimjuka.

Zdymok na ostatniuj storônci okładki: Lora Zajcava.

Indeks osób, miejsc i rzeczy

(w tekstach po polsku i po podlasku)

Kursywą podane są hasła dotyczące słownictwa, pisowni i gramatyki języka podlaskiego.

A

Adamovo 131
Adamowo 131
Akademija Pudłaškoji Mowy 186, 204, 283
akcent 210, 216
alfabet arabski 69, 70
alfabet, czytanie 214
alfabet, grecki 172
alfabet łaciński 62, 63, 64, 69, 106, 107
alfabet podlaski 213-214, 244
Andersen H. Ch. 182
Anderson Benedict 72, 73
Andruchovyč Jurij 183
Andryjanki 128
angielski, język 56, 62
Antonovo 134
Antonowo 134
Anusin 134
aoryst, starosłowjański 25
„Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny” 73
Augustowo 127
Austria 60
Антоново 109, 110
Аркушин Григорій 187

B

Baciki Seredni 135
Baciki Średnie 135
Bahaneć 18
„Bahrovy tiień” 72

Bandaruk Kastuś 123
Bani Mazurški 39, 40
Baranowce 134
Baranowci 111, 134
„Basowiszczu” 57, 105
bafkôvsko-materynśka biłoruśka pudłaśka mova 104
Benkheim 39
berestiëjska zemla 8
Berestiëjskie vojewôdstwo 7, 8
Berezišče 128
Berezyszczu 128
Berezyšče 128
Biała 127
Białorusini 55, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 65, 66, 67, 68, 69, 110, 111, 112, 124, 177
białoruska mniejszość narodowa 55, 56, 57, 58, 109
białoruski, język 56, 58, 64, 65, 66, 67, 68, 106, 107, 109, 110, 111, 113, 189, 190
białoruski, ruch na Podlasiu (Białostoczczyźnie) 59, 68, 69
Białoruś 59, 165
Białostoczczyzna 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 68, 69, 107, 112
Białystok 58, 62
Bielsk Podlaski 57, 127, 188, 190, 272
Bielszczyzna (powiat) 64
Bielszczyzna (wieś) 130
Biełki 132

Biëłsk (Pudłaški) 8, 19, 20, 24, 26, 30, 31,
 32, 33, 35, 36, 40, 43, 104, 127, 168,
 186, 272
 biëłska gmina 104
 biëłska zemla 8
 „Biëłski Hostinec” 58, 179, 189
 biëłski licej 104
 Biëłščyna 130
 Biëła 127
 Biëłki 132
 biłorusy 74, 75, 107, 122, 125, 168
 Biłoruś 9, 32
 biłoruśka mova 10, 11, 13, 17, 71, 73, 74,
 75, 104, 107, 122, 172, 184, 196, 203,
 204, 207, 208
 Biłoruśkie Objednanie Studentuv 71
 biłoruški hovôrki 73
 biłoruški mużyki 36, 108
 biłoruški ruch, na Pudlaśy 9, 10, 11, 12,
 74, 75, 105, 122
 „Biłoruški tryjalog” 9
 Biłostôckie vojevôdstvo 8
 Biłostôčyna 10, 29, 72, 73, 74, 75, 107,
 122, 123, 168, 173, 179, 199, 202
 Biłostôk 11, 20, 22, 26, 33, 39, 40, 47, 52,
 281
 Bistro 57 165
 Bobróvka 128
 Bobrôvka 128
 Bobryvka 128
 Bočki 128
 Bodaczki 128
 Bodački 128
 bokmál 60
 Boratyneć Lački 135
 Boratyneć Ruški 135
 Boratyniec Lacki 135
 Boratyniec Ruski 135
 Borovik Ira 13, 185
 Borowik Irena 189
 Borysowszczyzna 134
 Borysówka 130
 Borysuvka 16, 26, 27, 130
 Borysuvščyna 134
 Bofki 7, 128
 Brańsk 128
 Bug 55, 60, 66, 67, 124, 187
 Buh 10, 12
 Bujaki 129

bułgarski, język 66
 Burgess Anthony 280
 Buryćkie 22
 Bystre 128
 Бараноўцы 109, 110, 111

C
 Cecele 135
 Ceceli 135
 cerkovnoślovjanská mova 24, 25, 32
 cerkva Voznesiënïa Hospodnioho
 v Klenikach 23, 29
chadzici 61, 168
 „Chalimon spad pušcy” 32
 Chanie 134
 Chanië 134
 Chańki 132
 Chańki-Kościukowicze 132
 Charkievič, učytel u Lachach 47
 Chińczycy 66
 Chlebcevič Ivan, batiuška 32, 33
 Chlebcevič Jevhienij 32
 Chlebcevič Vołodimir 32
 Chmielevski Jurek 105
choditi 61, 64, 168, 185
chodyty 61, 168
 Chraboły 127, 171, 174, 175, 179, 185,
 187, 189, 195
 Chitra 130
 Chrabostówka 132
 Chrabustôvka 132
 Chursy 134
 Chytra 130
 Ciełuszki 136
 Cieślikowa Aleksandra 123, 124
 Cihančuk 40
 Corna Duza 130
 cyrylica 62, 63, 69, 70
 Czarna Wielka 130
 „Czasopis” 9, 11, 12, 55, 56, 57, 64, 70, 75,
 103, 108, 110, 111, 170
czasownik, czas przeszły 243
czasownik, czas przyszły 242-243
czasownik jiësti, odmiana 242
czasownik, odmiana w czasie
teraźniejszym 241-242
czasownik, tryb przypuszczający 243
czasownik, tryb rozkazujący 242
czasownik zwrotny 170

Czechy Orlańskie 129
Czechy Zabłotne 134
Czeremcha 128, 190
czeski, język 63, 66
Czyże 56, 68, 106, 111, 112, 129
Czyżyki 130

Č

Čachi Zabołotny 134
„Časopis” 75, 104, 105, 107, 108
Čeremcha 128
Čeremucha 72, 128, 166, 168, 185
čeremuchuvśka gmina 104
Černihuvśka obłaśť 71
Černihuvśčyna 72
čeśka mova 210
Čochi Orlenśki 129
Čochi Zabołotny 134
Čorna Velika 130
Čyžê 72, 75, 106, 112, 129, 168, 186, 204, 283
čyžôvśka gmina 104
Čyżyki 130
Чахі-Заболотны 110
Чыжê 112, 126
Чыжы 106
Чыжыê 126

D

Danusia, doćka pani Reni 48
Daśê 13
Daviduvci 136
Dawidowicze 136
Dementikovy, susiêdy 29, 42, 43
Deniski 127
Dereśka, kobyła 20, 52, 281
dialekt 59, 60, 61, 65, 67, 124, 188, 189
Didiuli 134
dijeprymiêtniki 177, 181-182, 211-212
dijeprysłôvniki 212
dijesłôv, zvorôtny 181, 197
Długi Bród 130
Dnipro 73
Doratynka 132
Dorohatynka 132
Dorohičyn nad Buhom 8
dorohičynśka zemla 8
Dovhi Bród 130
Drochlin 130

Drohiczyn 129
dualis 182, 196-197, 207-210
Dubiażyn 127
dubićka gmina 104
Dubicze Cerkiewne 59, 129, 130
Dubicze Osoczne 130
Dubičy Cerkovny 73, 130, 185
Dubičy Osoćny
Dubiny 130
Dubjażyno 73, 74, 127
Dubno 7, 8, 128
Duńczycy 60
Dydule 134
dyftongi 63, 64, 107, 126, 169, 171, 173, 185, 191, 194-195, 210, 216
dyjalektny słovniki 187
Dziecin 128
Dziecinne 128
Dziejine, pole 31
dziekanie i ciekanie 17, 190
Дыдулі 109
„Дыялектны слоўнік Брэстчыны” 187

E

Ellman Richard 280
Europa 59, 60, 65
Eva, chryśçona doćka 282

F

Facebook 187, 188
Fijonik Dorofiêj (Darek) 13, 107, 171, 172, 173, 179, 185, 283
Fionik Doroteusz 57, 58, 171, 189
Fijonik Ela 283
Fijonik Ilija 283
Fijonik Maksim 283
fonema v, protetyčna 169, 194
fonemy, dyftongiczne 113
fonemy, podlaskie 112, 113
Francija 29
francuski, język 60
francuśka mova 210
Franko Iwan 189
French Marilyn 279

G

„Gazeta Współczesna” 55
Germanowie 61
„Gigant”, špital u Biłostoku 282

Gilbert Stuart 279
 Głuśczak Bohdan 283
 Gorodczyno 106, 132
 Górny Gród 130
 Grabarka (gmina Milejczyce) 132
 Grabarka (gmina Nurzec-Stacja) 134
 Grabowiec (gmina Bielsk Podlaski) 127
 Grabowiec (gmina Dubicze Cerkiewne) 130
 Gradoczno 132
grafemy g i h 172
 Graubünden, kanton 60
 Gredele 134
 Gregorowce 134
 Grodno 69
 Grodzisk 130
 Grodzisko 130
 Gródek 56, 68, 106
 gwara Kuraszewa 169, 189
 gwary białoruskie 65, 168
 gwary ukraińskie 65, 168
 gwary przejściowe białorusko-ukraińskie 65
 gwary zachodniopodlaskie 64

H

Haćki 127
 Hajnowszczyzna 64
 Hajnówka 111, 130, 213
 Hajnuvka 8, 20, 26, 51, 130, 168, 190
 Hajnuvka, horodskája gmina 104
 hajnuvski licej 51, 104, 283
 Hajnuvščyna 168
 Haličyna 74
 „Hamlet” 67, 68, 70
 Haradok 106
 Havryłki 128
 Havryluk Jurij 72, 73, 74
 Hawryłki 128
 Hiszpanie 65
 Hołody 127
 Homoty 131
 Horodczyno 16, 18, 25, 43, 47, 48, 49, 50, 51, 106, 132
 horodčynska klasa 48
 Horodisko 130
 Horodniki (gmina Bielsk Podlański) 127
 Horodniki (gmina Simjatyčy) 135
 horodočka gmina 104

Horodok 104, 166
 hovôrka Chrabołôv 179
 hovôrka Kurašova 168, 179
 hovôrka Lachôv 173
 „Howorymo po swojomu” 12, 187, 188, 189, 190
 Hrabarka (gmina Miličyčy) 132
 Hrabarka (gmina Nureć-Stacija) 134
 Hrabuvec (gmina Bielsk Podlański) 127
 Hrabuvec (gmina Dubičy Cerkovny) 130
 Hradočyno 51, 52, 132
 Hredeliê 134
 Hromotovič Hanna 21
 Hromotovič Chvedur 21, 23
 Hromotovič Łafiêra (Głafira) 21, 22, 23
 Hromotovič Mitrofan 21
 Hromotovič Oksenna 21
 Hromotovič Serhiêj 21
 Hromotovič Vasil 21
 Hromotovič Ziênia (Zinovija) 21, 22, 23, 46, 47, 281
 Hryniewiczze Duże 127
 Hryniewiczze Małe 127
 Hukovičy 129
 Hukowicze 129
 Hurodniki 135
 Hurynôvščyna 130
 Hurynuvščyna 130
 Гарадок 106
 Гародчына 106
 Грэдэлі 109, 110

I

ikavizm 180, 190
imiesłów przymiotnikowy, końcówki 224-225
imiennik, kunčatki -ija/-yja, -ik(a)/-yk(a) 202-203
imienniki, oddijestôvny 182
instrumentalis 196, 201-202, 209
 Irlandczycy 60
 Istok (gmina Dubicze Cerkiewne) 130
 Istok (gmina Narew) 132
 Istók (gmina Dubičy Cerkovny) 130
 Istók (gmina Narva) 132
 Istuk (gmina Dubičy Cerkovny) 130
 Ivaniuk Jaroslav 75
 Ivanko z Lachôv 30

J

Jacevičy 127
Jacewicze 127
Jagodniki 130
Jahudniki 130
Jahudnyki 130
Jahuštóvo 127
„Ja j u poli verboju rośła” 282, 283
Jakubowskie 128
Jakubóvskie 128
„Jak vyskočyv vorobiěj” 172, 173
Jalinciova Viêrka 282
Jancevičy 128
Jancevyčy 128
Jancewicze 128
Jančuk Mikołaj 189
„Jankovi Kupałovi na pametku” 189
Janovič Sakrat 122, 123
Janovič Sokrat 9, 103
Janovo 132
Janowo 132
Jasviłovič (Svistun) 31
język białoruskiej mniejszości
 narodowej 109
język narodowy 68, 111
język ojczysty 66, 67
„język orlański” 110
język państwowy 68
język pomocniczy 109
język regionalny 103
język rodzimy 66, 67, 68
jijiê i jeji 201
jotacija 178, 198
jotacija 217
Joyce James 213, 279, 280
Jôsipovy 29
Juchnowiec 131
Jung Carl Gustav 279

K

Kaczały 132
Kačały 132
Kajanka 135
kamenečka zemla 8
Kameń 129
Kamień 129
Kanada 56
Kaniuki 136
Karpenko-Kary Ivan 32

Kaszubi 112
kaszubski, język 188
kaszubszczyzna 112
„Kazka pro kalinovoho svistiolika” 283
Kiberd Declan 280
kirylicia 107, 108, 126, 173
kirylična azbuka 107, 123, 126
kiryličny alfabet 172
Klebanščyna (Kleniki) 36
Klejniki 129
Klekotovo 135
Klekotowo 135
Kleniki 13, 16, 23, 24, 27, 29, 30, 32, 35,
 36, 37, 38, 40, 47, 50, 129, 166, 281, 282
Kleszczele 56, 131
Kleščeli 72, 131, 185
kleščelôvśka gmina 104
klub BHKT u Varšavi 179
Klukovičy 134
Klukovo 135
Klukovyčy 134
Klukowicze 134
Klukowo 135
Knorozy 127
Knorydy 72, 127
kobrynśka zemla 8
kodyfikacija pudłaśkojji movy 177, 186,
 202, 203
Kogut Dymitr 281
Kogut Ela 281
Kogut Janek 281
koine, pudłaśka 166, 168, 170, 184-187
koine, pudłaśko-poliêśka 187
Koluchovy 29
Kołas Jakub 189
Komisja Ustalania Nazw Miejscowości
 i Obiektów Fizjograficznych 110,
 123, 124, 125
Kondratiuk Michał 74, 110, 112
końcówki -ija/-yja, -ika/-yka 218
Korčê 18
Korona (Pôlščă) 7, 8
Koryciski 130
Korytiska 130
Korytyska 130
Kostevič Ivan 8
Koszele 134
Koszki 134
Kośeliê 75, 134, 195

Koterka 131
 Kotirka 131
 Kotłówka 132
 Kotły 127
 Kotówka 130
 Kotôvka 130
 Koveła 132
 kovrodok 44, 45, 46
 Koweła 132
 Kozły 127
 Koźliki 132
 Kożyno 127
 Kożyno 18, 19, 20, 25, 27, 28, 40, 47, 48, 127
 Kôški 135
 Kôzliki 18, 22, 28, 46, 47, 48, 50, 132
 Krasna Wieś 128
 Krasne Seło 128
 Kraški 130
 krosna 45
 Kruhłe 135
 Kruhłe (Pavlinovo) 135
 Krupice 135
 Krupici 135
 Kryvaja 127
 Kryveć 132
 Kryvjatyčy 135
 Krywiatycze 135
 Krzywa 127
 Krzywiec 132
 Kuczma Leonid 165
 Kuneć (Kleniki) 36, 40
 Kupała Janka 189
 Kupčuk Viêra 282
 Kuraszewo (gmina Czyże) 129, 166, 168
 Kuraszewo (gmina Kleszczele) 131
 Kurašovo (gmina Čyže) 129, 166, 168,
 169, 187, 195, 283
 Kurašovo (gmina Kleščeli) 131
 „Kurier Poranny” 55
 Kutłôvka 16, 132
 Kutovaja 132
 Kutowa 132
 Kutły 20, 127
 Kuzava 129
 Kuzawa 129
 Kuzły 127
 Котки 109, 110
 Котэлі 109, 110, 125
 Круглэ 109, 110

Крывятычы 110

L

Lachi 16, 19, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28,
 29, 32, 33, 35, 36, 38, 40, 42, 43, 44,
 45, 47, 48, 49, 50, 51, 72, 132, 169,
 173, 175, 176, 185, 281, 282, 283
 Lachy 64, 132, 188
 Lady 129
leksyčny varyjanty (synonimy) 196
 Lenevo 129
 Leniewo 129
 Leszczyny 129
 Levin Harry 280
 Levki 127
 Lewki 127
 liceji v Hajnuvci 179
 licviny 56, 73, 105
ličebniki dviê, try, štyry 209
 Lijašovy 29
 Lipiny 130
 Liščyny 129
 Litva 7
 Litvinovičy 134
 Litvynovičy 134
 Litwinowicze 134
liczba mnoga 170
liczebnik, odmiana 234-238
 lon 44
 Lublińska unija 8
 Lubliński Uniwersytet 166
 lublińskie wojewôdstwo 126

Ł

łacina 61
 łacinka 107, 108
 łacińska azbuka 123
 łaciński alfabet 172
 łaciński cytatnik 253-270
 Łafiêryna Marysia 22
 Łapuchówka 132
 Łatyszonek Oleg 110, 112
 Łemkowie 61
 Łesiów Michał 168
 Łoknica 127
 Łoknicia 127
 Łopuchówka 132
 Łopuchôvka 132
 Łosinka 16, 132, 166, 168

Łozice 130
 Łozicia 130
 Łozycia 130
 Łućk 186
 Łukaszenka Aleksander 165
 Łuszcze 129
 Łuščê 129
 Лисенко П. С. 187

M

macedoński, język 66
 Machno, prôzvisko 29, 31
 Machno Nestor 29
 Machnovy 29
 Maćkievyčy 130
 Maćkovičy 131
 Maćkowicze 131
 Makarki 130
 Maksimjuk Aleksander (Alik) 14, 17, 21, 35, 38, 41, 42, 50, 125, 281, 282, 283, 284
 Maksimjuk Borys 29, 31
 Maksimjuk Halina (Halinka) 14, 282, 283
 Maksimjuki, braty 186
 Maksimjuk Igor 15, 26
 Maksimjuk Ivan, diêd 20, 21, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 41, 42, 281, 283
 Maksimjuk Jan (Vania; Vaniečka; Maks) 15, 18, 41, 46, 47, 104, 166, 185, 187, 281, 282, 283
 Maksimjuk Kola 21
 Maksimjuk Łukjan, pradid 29, 30, 31, 283
 Maksimjuk Mania (Horbačanka) 282
 Maksimjuk Mania, tiota 21, 22, 281
 Maksimjuk Maryja, baba 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 34, 40, 41, 42, 45, 46, 47, 281, 283
 Maksimjuk Maryla 15, 283
 Maksimjuk Nadia (Faterča) 282
 Maksimjuk Nadzieja (Dzieja) 29, 31
 Maksimjuk Nina, tiota 21, 22
 Maksimjuk Ola, mama 2, 15, 23, 26, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 45, 46, 52, 281, 282, 284
 Maksimjuk Paveł 15
 Maksimjuk Vasil 29, 31, 35
 Maksimjuk Viêra 29
 Maksimjuk Wołodia, tato, baŭko 2, 15, 21, 26, 34, 35, 36, 38, 40, 41, 42, 43, 46, 49, 52, 281, 284

Maksymiuk Aleksander 65
 Maksymiuk Jan 124
 Maksymiukowie, bracia 189
 Makówka 132
 Makuvka 132
 Malesze 135
 Malinniki 135
 Malinnyki 135
 Malisê 135
 Mališê 135
 Małyje Hrynevičy 127
 Małyje Tinevičy 134
 matura z biłoruškoji movy 104
 mazowieckie województwo 126
 Mazovše 7
 melnička zemla 8
 Melnik 131
 menšosna mova 103
 Mętna 131
 Michałovo 166
 Mielnik 131
 Miększe 127
 Mikłasze 135
 Mikłasê 135
 Mikołaj II, car 29
 Mikulicze 132
 Mikuličy 132
 Milejczyce 132
 Miličyčy 132
 Ministerstvo Nutranych Spravuv i Administraciji 123
 Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji 110, 111, 124
 Mińsk 74
 Mińsk 69
 Mižyodorože 18
 Mjakišy 21, 127
mnôžna ličba 196, 207-209
 Mochnate 130, 188
 Mokre 127
 Mołoczki 128
 Mołocki 128
 More 129
morfologičny varyjanty 196-197
 Morze 129
 Moskiewce 135
 Moskuvci 122, 135
 Moszczona Królewska 66, 132, 188
 Moszczona Pańska 134

Moščona 132
 Moščona Pańska 134
 mova Kołasa-Kupały 105
 Mulavičy 135
 Mulawicze 135
 Mutna 131
 Muzej małoji baŭkuvščyny v
 Studzivadach 283
 Маліннікі-Колёнія 110
 Міклашы 110
 Москоўцы 110, 122, 125
 Москвѹцѣ 122

N

„Nad Buhom i Narwoju” 72, 73, 74
 Narauka 106
 Narew, gmina, osada 64, 132, 190
 Narew, rzeka 55, 60, 66, 67, 112, 124, 187
 Narewka 56, 68, 106
 Narojki 129
 naruvčanśka gmina 104
 Naruvka 17, 104
 Narva, osada 36, 104, 132
 Narva, rěčka 10, 12
 narvovśka gmina 104
 nasz język 113
 naša mova 178
 „Naša Niva” 32, 108
 nazvy pudłaśkich siołuv i vjosok 126-136
 Nemirovo 132
 niemiecki, język 60
 Niemirów 132
 Nigeryja 73
 Nina (Maciejova) 282
 „Niva” 11, 12, 75, 104, 105, 107, 108, 122,
 123, 173
 „Niwa” 55, 56, 57, 68, 106, 109, 110, 112
 niżniołużycka mova 207
 norma języka podlaskiego 191
 normalizacja języka podlaskiego 66
 Norwegowie 60
 nova schôdnosłovjanśka mova 185
 Nove Berezovo 130
 Nove Kornino 130
 Novosady 131
 Nowoberezowo 130
 Nowokornino 130
 Nowosady 131
 Nowosiółki 132

Nowosiółki 132
 Nurczyk 134
 Nurčyk 134
 Nureć (gmina Boŭki) 128
 Nureć (gmina Nureć-Stacija) 134
 Nureć-Stacija 134
 Nurzec (gmina Boćki) 128
 Nurzec-Stacija 134
 Nurzec Wieś 134
 Nymyrowo 132
 nynorsk 60
 Hapaŭka 106

O

odinočna ličba 207-209
 odnoruka sytuacja 122
 Ogrodniki (gmina Bielsk Podlaski) 66,
 127
 Ogrodniki (gmina Siemiatycze) 135
 Oleksze 135
 Olekšê 135
 Olisadebe Emmanuel 73
 Olszewo 128
 Olševo 128
 Ondryjanki 128
 Opaka 129
 Opaka Duża 129
 Orchôvśka Viêra 31, 49
 Orchôvśka Ira 49
 Orchôvśka Mania 49
 Orchôvśka Zina 49
 Orchôvśki, susiêdy 18, 28, 29, 31, 34, 43
 Orchôvśki Ivan 20, 49
 Orchôvśki Kola 19, 34, 49, 50
 Orchôvśki Lonia 20, 34, 49
 Orenburg 37
 Orêchvičy 127
 Orêškovo 131
 Orla 68, 106, 109, 110, 111, 112, 122,
 124, 134, 135, 213
 orlenśka gmina 104
 Orzechowicze 127
 Orzeszkowo 131
 Osłovo 132
 Osłowo 132
osnôvna fonologična raznicia 180
 Osówka 129
 Osôvka 129
 Ostrôvśki, melnik 27

Олекшы 110, 125

Орля 106, 110

P

Pakanievo 132

pan Jan, učytel u Horodčyni 47

pani Ania, učytelka v Horodčyni 47

pani Marysia, učytelka v Horodčyni 47

pani Renia (Regina), dyrektorka školy v
Horodčyni 47, 48, 50, 51

Parcewo 127

Parciovo 127

parnaja ličba 182, 196-197, 207-210

Paseka 128

Pasenki 127

Pasieczniki Duże 131

Pasieka 128

Pasynki 75, 127

Paszkowszczyzna 135

Paškôvščyna 135

Paveł, batiuška v Klenikach 23

Pavlikovy 29

Pavły 136

Pavlinovo 135

Pawlinowo 135

Pawły 136

perederôstka bez- 177

peredrôstka roz- 177

perepis žyteluv u Pôlščy 2002 10, 74, 168

Petrôvščyna 131

Petručuk Alicija 166

Petručuk Jan 13, 166, 168, 170, 179, 187,
283

Piaski 130

Pietruczuk Alicja 165

Pietruczuk Jan 168, 170, 189

Piêski 139

Piliki 106, 127

Pilipki 106, 127, 169

Pinśk 186

Piotrowszczyzna 131

pisana pudłaška mova 105

Pisarovy 29

pismo cyryliczne 69

*pisanie łączne, rozdzielne i przez
łącznik* 218-222

pisanie skrótów i skrótowców 223-224

pisanie wielką i małą literą 222

Plac Wacława w Pradze 165

Pleski 127

Ploski 20, 127

Plutičy 127

Plutycze 127

Podbiele 127

Podlasianin 66

Podlasie 65, 68, 109, 111, 112, 124, 168,
187, 189

podlaski, język 55, 61, 65, 66, 67, 68, 69,
103, 111, 112, 113, 188, 189, 190, 213,
216

podlaskie, gwary 61, 63, 187, 190

podovženje zvukuv 181

Podrzeczany 129

Pogreby 131

Pohreby 131

Pohulanka 129

Pokaniewo 132

Polacy 58, 59

polaki 108, 122

Policzna 131

Polična 131

Poliêsie 186, 187

poliêški movny areał 186

polonizmy 174

Polska 56, 57, 58, 59, 60

polski, język 58, 63, 66, 188, 216

Połovci 129

Połowce 129

po-našomu 55

Postołowo 131

Postołowo 131

po-svojomu 55, 55, 57, 58, 103, 104, 126

„po swojomu” 188

pôlśka mova 108, 196, 203, 207, 208, 210

pôlśko-pudłaški słovnik (Svoja.org) 186

Pôlśča 7, 9, 10, 33, 37, 38, 50, 75, 105,
107, 125, 172

Pôlśča, Narodna 8

Praga 124, 165, 166

pravopis pudłaškoji movy (standart) 108,
185

Progale 131

Prohali 131

Pronevičy 127

Proniewiczze 127

Prybudki 132

prykazki i pohovôrki 244-252

prymieŋnik, kunčatki 181

pryrôstki i peredrôstki, ekspresivnosť
199-201

pryslôvniki, pravopis 198-199

pryzvuk 126, 194-195, 210

przenoszenie wyrazów 222-223

Przybudki 132

przymiotnik dzierżawczy 234

przymiotnik, końcówki w mianowniku
224

przymiotnik, odmiana 232-234

Puchły 134

Puciska 131

Pudbiële 127

Pudbôrnicia 15, 18, 27

Pudlasie 189

pudłaśka hramatyčna terminologija
203-206

pudłaśka leksyka 186

pudłaśka mova 8, 11, 12, 13, 55, 74, 75,
103, 104, 107, 108, 168, 172, 173, 180,
187, 191, 192, 202, 203, 207, 208, 283

Pudłaśkie vojewôdstvo 7, 8, 10

pudłaśki hovôrki 8, 9, 12, 13, 126, 177, 186

pudłaśki pravopis 12, 13, 173, 177

pudłaśki rozhovôrnik 271-280

Pudlaşe 7, 8, 9, 10, 11, 30, 32, 36, 44, 48,
71, 73, 104, 126, 168, 169, 172, 174,
184, 185, 195, 196, 282, 283

pudlaşë 55, 56, 58, 60, 62, 64, 73, 74, 75,
105, 107

pudlaşuki 184, 186, 210

Pudrêčany 129

Puter 60

Putiska 22, 131

puvnočno-zachodni dyjalekt pudłaśkoji
movy 185

Pyski 130

Папкоўшчына 110

Piliki 106

Pilipki 106

R

rada gminy Orla 109, 110, 124

rada gminy Võrla 123

Rada Programowa Tygodnika „Niwa”
110

Radio Free Europe/Radio Liberty 124

Radio Racja 57

Radio Wolna Europa 124, 165, 166

Radio Racja 75

Radio Svoboda 9, 183

Radziviuhvka 132

Radziwiłłówka 132

Radźki 134

Rađki 134

Rajki 127

Rajsk 127

Rajšk 127, 179

Rakovičy 129

Rakowicze 129

raznicia v leksyци pudłaśkoji

i ukrajinskoji movuv 182-184

raznici pomiž pudłaśkoju

i ukrajinskoju movami 180-182

Rečpospolita, Druha 8

Rečpospolita, Perša 8

Rečpospolita, Tretia 8

Reduty 135

Reich, hitlerôvski 33

Rejpičy 127

Respublika Biłorus 75

retoromański, język 60

Rêpiska 131

robići 190

robyty 190

rodna mova 68

Rogacze 132

Rogawka 135

Rohačë 132

Rohavka 135

Rosija 29, 30, 32, 33, 74

rosijane 108

rosijska mova 32, 172, 203

Rosjanie 59

rosyjski, język 62

rôdna mova 72

Ruduty 135

Rumantsch Grischun 60

Rumynija 29

Rusini, WKL 55, 61

rusizmy 174

Rusyni 61

rusyński, język 61

ruski, język 55

Ruś Biëła 189

Rutka 130

Ryboły 66, 136

Ryhoruvci 134

Rypniewo 127
rzeczownik, odmiana 225-232
rzeczownik, wołacz 232
 Rzepiska 131
 Rzepniewo 127
 рідна мова 71
 Рудуты 110, 111
 Рыгороўцы 110,125

S
 Saciê 134
 Saczko Zosia 57, 58, 189
 Sačko Zosia 13, 185
 Sady 129
 Saki (gmina Bielsk Podlaski) 127
 Saki (gmina Kleszczele) 131
 Sakovy 29
 Sakowski Bazyli 106
samogłoski dyftongiczne 112
 Samułki Małe 136
 Samułki Małyje 136
 Sapiêha Ivan 7, 8
 Sapovo 129
 Sapowo 129
 Sasiny 128
 Schôdnia Prusija 39
 Sejm 10
 Serhijovy 29
 Serhijôv Lonia (Hromotovič Lonia) 19, 282
 Siekluki 128
 Sielc 128
 Siemiatycze 135, 190
 Siemjonovy 29
 Siemjonuv Ivan 47
 Skalimovo 128
 Skalimowo 128
 Skupovo 16
 Słochi 135
 Słochy Annopolskie 135
 Słonim 32
 słovenska mova 207
 słownik Jana Petručuka 165-170
 słownik Mikołaja Vrublevského 171-178
 słownik Vrublevského-Fijonika 171-178
 „Słownictwo wsi Kuraszewo koło Hajnówki” 166
 „Słownik gwary bielsko-podlaszkiej” 171-178

„Słownik hovôrki biêłsko-pudłaškoji” 179
 słowacki, język 64, 66
 Słowacy 64
 Snarščyna 134
 Sniêžki 128
 Sobiatyno 132
 Sobjatino 132
 Sobótka 127
 Soce 134
 Sojuz Ukrajinciuv Pudlaša 9
 Sokôłščyna 73
 Sołovjiê, rôd 21, 22, 23
 Sołovjuška, baba 21, 25, 26, 28
 soviécki partyzany 27
 Soviécki Sojuz 33, 37, 39
 Spaki 136
 spasibo 170
 Spiczki 135
 Spički 135
 spis powszechny 2002 56, 58, 65, 68
spuvzvuki m, b, p, v 177-178
spuvzvuki, tverdosť i zmjakčenie 197
 Sračê 132
 Stachvijuk Viktor 13, 71, 72, 185
 Stachwiuk Wiktor 57, 58, 189
 Stalin 37
 standard języka podlaskiego 189
 Standard Podlachian 174
 standartyzacja prawopisu pudłaškoji movy 185, 186
 standaryzacja gwar podlaskich 188
 Stare Berezowo 106, 131
 Stare Seło 128
 Staroje Berezovo 106, 131
 Staroje Kornino 130
 Staroje Kornyno 130
 Staroje Seło 128
 starosłovjanška mova 207, 208
 Starowieś 128
 Stary Kornin 130
 Stary Kornyn 130
 Staryna 130
 Starzyna 130
 Stavišče 129
 Stavyšče 129
 Stawiszcz 129
 Stelmašuk Joanna (Asia) 282, 283
 Stelmašuk-Troc Joanna 11
 Stepanenko Ołena 71, 72

Stowarzyszenie Literackie „Białowieża” 57
 Stowarzyszenie Muzeum Małej Ojczyzny
 w Studziwodach 171, 172
 Strasbourg 125
 Struha 18, 22, 24, 27, 28, 31, 32, 33, 42,
 282
 Stryki 127, 173
 Strylcie 136, 169
 Subôtka 127
 Suchovôlci 131
 Suchowolce 131
 Sulima Tomek 189
 Surmiran 60
 Sursilvan 60
 Sutno 132
 Sutsilvan 60
 Svirydy 128
 Svistun (Jasviłovič) 31
 svoja mova 56, 58, 59, 60, 61, 62, 64,
 103, 107
 Svoja.org 7, 9, 12, 13, 71, 113, 122, 124,
 125, 178, 180, 182, 184, 185, 186, 187,
 189, 191, 192, 193, 194, 195, 197, 198,
 199, 201, 202, 203, 204, 206, 210, 212
 swój język 111
 Sybjatino 132
 Sycze 134
 Syčë 134
 Syčy 134
 Sytki 129
 Szastały 128
 Szczyty Dzięciołowo 135
 Szczyty Nowodwory 135
 Szernie 135
 Szerszenie 135
 Szeszyły 128
 Szewczenko Taras 189
 Szostakowo 129
 Szpaki 136
 Szumki 128
 Szwajcarzy 60, 61, 65
 „Словник західнополіських говірок”
 186
 „Словник поліських говорів” 186
 „Слоўнік беларускіх гаворак
 паўночна-заходняй Беларусі і яе
 пагранічча” 187
 Сніежкі 126
 Сніэжкі 126

Спічки 110, 111, 122, 126
 Старое Беразова 106

Ś

śląski, język
 Śnieżki 128
 środkowoeuropejskie popołudnie
 w Pradze 165
 Świridy 128

Š

Šastały 128
 Ščyty 186, 282, 283
 Ščyty Dzienciołovo 135
 Ščyty Novodvory 135
 Šernië 112, 135
 Šeršenie 135
 Šešyły 128
 Šostakovo 129
 Špaki 136
 Šumki 128
 Шчыты-Дзенцёлово 110, 111
 Шчыты-Новодворы 110, 111
 Шэрні 110, 112, 125
 Шэрніë 112

T

Telatycze 134
 Telatyčy 134
 Tełuški 136
 tesť 19
 Tinevičy 16
 Tinkuvščyna 22
 Tiškovy 29
 Tofiłowce 130
 Tofiłowci 130
 Tokarë 132
 Tokary 132
 Tołstoj Lev 173
 Topiło 131
 Toporë 131
 Toporki 131
 Topczykały 135
 Topčykały 135
 Toruń 8
 Treszczotki 128
 Treščutki 128
 Troćkie vojevôdstvo
 Trostianka 134

tryb przypuszczający w Kuraszewie 170
 Trystianka 72, 134, 185
 Tryveža 131
 Trywieža 131
 Trześcianka 66, 134
 Tufylŭvci 130
 Turna Duża 135
 Turna Velika 135
 Tymianka 134
 Tyminka 134
 Tyniewiczze Dużę 134
 Tyniewiczze Małe 134
 Топчыкалы 110, 111, 123, 125
 „Тыраўскі слоўнік” 187

U

ubezdźwięcznienie i udźwięcznienie
spółgłosek 214
ukanie 195, 218
„u korotkie” 192-193
 Ukraina 59, 73, 165
 Ukraińcy 55, 58, 59, 60, 66, 67, 68, 111
 „ukraińska irredenta” 68
 ukraiński, język 58, 64, 65, 67, 68, 111, 113
 ukraiński, ruch na Podlasiu 68
 Ukrajina 29, 71, 74
 ukrajinci 71, 73, 74
 ukrajinska mova 9, 13, 72, 172, 180, 184, 196, 204, 207, 208
 Ukrajinska Povstanska Armija (UPA) 39, 74
 ukrajinski hovôrki 73
„u krótkie” 63
 „Ulis” 279, 280
 „Ulisses” 213, 279, 280
 Urał 37, 39
 Usnarszczyzna 134
 ustawa ob nacjonalnych i etnicznych menšostiach 2005 10, 104, 105, 125
 ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych 2005 68, 103, 106, 107, 110, 111, 213

V

Vallader 60
 Vapa Gienik 105
 Varšava 25, 35, 38, 39, 123, 125
 Vasil (Fater) 282

Vasilkovo 131
 Vasiluk Ivan, diêd 35, 36, 37
 Vasiluk Jewhienij 38, 40
 Vasiluk Mania 36, 37
 Vasiluk Nikifor (Mikiška) 38
 Vasiluk Ola, baba 21, 35, 36, 37, 38, 283
 Vasiluk Paveł (Paška) 36, 37, 39, 40
 Vasiluk Petro 36, 37, 38
 Vasiluk Viêrka 36, 37
 Vasiluk Vołodja 36, 37
 Vasil z Kuncia 39, 40
 Vaški 134
 Velikie Kniastvo Litovskie 7, 8
 Veliki Hrynevičy 127
 Veliki Pasečniki 130
 Veliki Tinevičy 134
 verchniołużycka mova 207
 Verpole 134
 Verstók 130
 Vesaas Tarjei 63, 64
 Vidovo 72
 Vikientijovy 29
 Vikientij z Lachôv 26
 Vilinovo 132
 Vilka Nurečka 134
 Vilnia 32
 Viluki 130
 Vituvo 130
 Vojnuvka 130
 Vôjški 31, 75, 131
 Vólka (gmina Čyžê) 129
 Vólka (gmina Vôrla) 136, 185
 Vólka Nadbužna 135
 Vólka Nurečka 134
 Vilka Terechivška 129
 Vólka Terechôvška 129
 Vólka Vyhunôvška 135
 Vôrla 10, 75, 106, 111, 112, 122, 123, 125, 135, 202, 283
 Vujnuvka 130
 Vrublevski Mikołaj 13, 171, 179, 185, 187
 vurlanška chiernia 125
 vurlanška gmina 104
 Vyhoda 131
 Vylinovo 132
 Vyluki 130
 Vyrstuk 130
 Vysokie Mazovieckie 21

Vytuvo 130
Vyžar 15, 18, 19, 27
Волька 109
Волька-Выганоўска 109, 125
Вёрля 111, 112, 126
Вуорля 123, 126

W

Wasilkowo 131
Waški 134
Werpol 134
Werstok 130
Wielkie Księstwo Litewskie 55, 110
Wilanowo 132
Wiluki 130
Witowo 130
Włochy 60
włoski, język 60
Wojnówka 130
Wojszki 131
Wolnicz-Pawłowska Ewa 123, 125
Wólka (gmina Czyże) 129
Wólka (gmina Orla) 57, 135
Wólka Nadbużna 135
Wólka Nurzecka 134
Wólka Terechowska 129
Wólka Wygonowska 135
Wróblewski Mikołaj 171, 189
Wurla 111
Wygoda 131
wymiana u z v 217
Wyszki 135

Z

Zabłocie 134
Zabłudów 136
Zabłudŏvje 136, 168
Zabołotie 134

Zabużko Oksana 283
Zahaŭ (Kleniki) 36, 39
zaimek, odmiana 239-240
Zajcava Lora 284
Zaječniki 129
Zajęczniki 129
Zalesie 134
Zaleszany 131
Zaliësie 134
Zaliëšany 131
Zanie 128
Zanië 128
„Zarys pisowni i gramatyki języka
podlaskiego” 67
Zbucz 129
Zbuč 129
zeleznik 22
Ziëniovy 29
Ziëniuv Ivan 20, 21, 282
zmiękczenie spółgłosek 214-216
Zubacze 129
Zubačë 129
Zubačy 129
Zubovo 128
Zubowo 128
zvuki g i h 172, 181, 191-192
Związek Ukraińców Podlasia 59, 73, 74

Ž

Žerczyce 134
Žuki 131

Ž

Žerčyci 134
Žovta, kobyła 20, 52
Žuki 131
Žygimont I, korol i veliki kniaź 7, 8

Паказьнік асобаў, месцаў і рэчаў (у тэкстах па-беларуску)

А

Акадэмія лячэчнага тэатру ў
Беластоку 146, 147, 156, 158
аканьне 90
Алексічы 148, 149
Аляксандар III 139
ангельская мова 81
Андэрсан Бэнэдыкт 88, 160
Арлоў Уладзімер 140
арлянская гміна 96, 116
„Atlas gwar wschodniosłowiańskich
Białostoczczyzny” 87

Б

Баброўнікі 148
Баброўскі Міхал 140, 141
Баравік Ірэна 76, 80, 81, 91
„Бардаўская восень” 149
Бахарэвіч Альгерд 96
Беларускае аб’яднаньне студэнтаў
(БАС) 79, 80, 87
Беларускае грамадзка-культурнае
таварыства (БГКТ) 77, 79, 80, 81, 160
Беларускае дэмакратычнае
аб’яднаньне 148
Беларускае літаратурнае аб’яднаньне
„Белавежа” 80, 89, 115
беларускасьць на Падляшшы 161
беларуска-ўкраінскія гаворкі 87
Беларуская акадэмія навук 141
беларуская меншасьць на
Беласточчыне (Падляшшы) 77, 89,
100, 120, 145, 147

беларуская мова 77, 78, 84, 87, 89, 90,
95, 96, 98, 100, 115, 117, 118, 120,
140, 148, 151
беларускі альфабэт 119
Беларускі дзяржаўны ўнівэрсытэт 82,
141
беларускі рух на Падляшшы 85
беларускі тэатар на Падляшшы 150
беларускія гаворкі 89, 91, 148, 149
беларусы 77, 78, 79, 84, 88, 89, 90, 91,
95, 97, 98, 114, 115, 116, 152
Беларусь 76, 78, 81, 84, 87, 95, 96, 116,
138, 139, 141
Беласток 77, 78, 79, 80, 89, 96, 114, 142,
146, 148, 152, 161, 162
Беластоцкае ваяводзтва 138
беластоцкі павет 139
Беласточчына 76, 77, 78, 79, 80, 84, 87,
88, 89, 90, 91, 95, 114, 148, 155
Белая Русь 84
Бельск 78, 87, 88, 93, 95, 140, 141, 142,
149, 150, 155, 156, 159, 160
бельская гміна, вясковая 96, 116
бельская гміна, гарадзкая 116
бельская зямля 138
бельскі павет 140
Берасьцейскае ваяводзтва 137, 138
Берасьцейская вобласьць 95, 139
берасьцейская зямля 138
Берасьцейшчына 117, 137, 140
БССР 84
Буг 86, 88
Буйніцкі Ігнат 159

„Bahrovу тіа́н” 92

В

Валынь 81
валыняне 88
Варшава 76, 77, 79, 80, 87, 119, 120,
140, 146
Варшаўскі ўніверсытэт 76, 80
Ваўранюк Аліна 148, 149
Віленскі ўніверсытэт 140, 141
Вільня 139, 140
Вірля 90
„Вісла”, спэцакцыя 86
Віцебшчына 161
Волька 92
Волька (Выганоўская) 140
Воўчын 142
Вуолька 90
Вуорля 90, 118
Вурля 90
Вялікае княства Літоўскае (ВКЛ) 84,
137, 138, 140, 141
Вялікія Грынявічы 140, 141
Võlka 90, 93
Võrla 90, 118

Г

гаворкі з украінскімі рысамі 87
Гайнаўка 78, 88, 149, 150, 155, 156
гайнаўская гміна, вясковая 116
гайнаўская гміна, гарадзкая 116
Гарадзенская губэрня 140, 159
Гарадок 88, 161
гарадоцкая гміна 116, 117, 139
Гародчына 78
Гданьск 153
Герэк Эдвард 77
гішпанская мова 153, 156, 157
Глушчак Багдан 151, 156, 157, 158
гмінная рада Орлі 117, 118, 119
Горадня 116
Градалі 90
Грынявіцкі Ігнат 139, 140, 141
Грэдэлі 90
Грэдэліз 90
Gregorowce 118
„Howoromo po swojomu” 141
Hredelié 90

Д

Даніловіч Ігнат 140, 141
дапаможная мова 116
Дашкоўскі этнаграфічны музэй 81
дзеканьне і цеканьне, адсутнасьць 117
Дзяржаўнае палітычнае ўпраўленьне
142
Дом ураду (Менск) 142
Дом Чырвонай Арміі (Менск) 141
Дораш Юліяна (Юлька) 156, 157, 158,
162
Драгічын над Бугам 138
драгічынская зямля 138
Другая сусьветная вайна 86, 88, 97,
160
дубіцкая гміна 116
Дубляны 148, 149
Дубна 138
дыфтонгі 82, 90, 117, 118, 152
дэмаграфічная катастрофа беларусаў
у Польшчы 97

Е

„Ерма” 156, 157
„Yerma” 153

Ж

Жыгімонт I 137
Жыгімонт II Аўгуст 138

З

Заблудаўская гміна 80
Забужка Аксана 150, 151, 154, 155
закон аб нацыянальных меншасьцях
2005 115, 119, 120
Замэнгоф Людвік 142
(заходне)палеская мова 95
Зьвяз беларускай моладзі 149
ЗША 139

І

Ігнатоўскі Ёсевалад 141
іканьне і ыканьне, адсутнасьць 117
Інстытут беларускай культуры 141
Ісьляндія 96
innowiersu 161

К

Каліноўскі Кастусь 138

Камісія па назвах мясцовасцяў 120
 камянецкая зямля 138, 139
 Канада 153
 Кандрацюк Міхал 119
 канстанцінаўскі павет 81
 Карона (Польшча) 84, 138
 Карпенка-Кары Іван 159
 Кастрычніцкая рэвалюцыя 82
 кастыльская мова, андалоскі варыянт 157
 Кастэвіч Іван 238
 Касцюшка Тадэвуш 139
 кашубская мова 115
 кашубы 97, 116
 кірыліца 119
 Кленікі 159
 кляшчэлеўская гміна 116
 Кнарыды 156
 кобынская зямля 138
 Кожына 142
 Козьлікі 78
 Корніца 81, 141
 Кошэлі 90, 118
 Кошэліё 118
 Кракаў 146
 крэатыўны патэнцыял у падляскай мове 91
 Купала Янка 84, 85, 141
 Koszele 118
 Košelië 118

Л

Лангбард Ёсіф 142
 Латышонак Алес 119, 140
 лацінка 100, 154
 Літва 139
 літоўская мова 115
 Літоўскі летапіс 1446 141
 ліцвіны 88, 90, 161
 Лорка Фэдэрыка Гарсія 153, 156, 157, 158, 162
 лосіцкі павет 81
 Лукашэнка 116
 Луцк 88
 Лышчынскі Казімір 140
 Лышчыцы 140
 лэмкі 97
 Люблін 79
 Люблінскае ваяводства 81, 139

Ляхі 78

М

Мазавецкае ваяводства 81, 139, 141
 Мазоўша 138
 Максімык Аляксандар 100
 Максімык Ян 120, 145-153, 158
 Малая Русь 84
 Масква 81
 Маскоўскае архэалёгічнае таварыства 81
 Маскоўскае таварыства гісторыі і расейскіх старажытнасцяў 81
 Маскоўскі ўніверсітэт 81, 82
 Мастоўляны 139
 Мельнік 142
 мельніцкая зямля 138
 Менск 142, 147
 Меншчына 140
 Мерачоўшчына 139
 Міністэрства ўнутраных спраў і адміністрацыі 119
 Мірановічы, Антон і Яўген 148
 Мора 80, 91
 Москаўцы 90
 Москоўцы 90, 118
 Маскувці 90, 118
 More 91
 Moskiewce 118
 Moskuvci 90, 118

Н

намыленая вярхоўка 121
 Нараўка 161
 нараўчанская гміна 116, 117
 Нарва, мястэчка 155
 Нарва, рэчка 87, 88
 нараўская гміна 116
 нармалізацыя правапісу падляскай мовы 100
 „Наша Ніва” 159, 160
 нейкая трэцяя мова 120
 немцы 100, 116
 „Ніва” 80, 100, 114, 117
 Новае Беразова 156
 новаўкраінцы 87
 нямецкая меншасць у Польшчы 97
 нямецкая мова 115
 „Nad dnioem pochilana” 93

О

оканьне 117
Олыштын 79
Олыштынская пантаміма 157
Орля 88, 90, 118, 119, 120, 154
Orla 118, 119

П

Падляскае ваяводзтва 81, 89, 97, 98, 137, 138, 139
падляская мікрамова 117, 156
падляская мова 80, 81, 82, 84, 89, 90, 91, 93, 98, 100, 117, 120, 145, 150, 151, 152, 154, 155, 156
падляскія гаворкі 80, 82, 84, 89, 117, 118, 140, 145, 149, 154
падляшукі 77, 85, 86, 87, 88, 90, 96, 138, 139, 161
Падляшша 76, 77, 79, 81, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 96, 97, 98, 100, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 145, 152, 154, 155, 157, 158, 159
палескія гаворкі 117
Палесьсе 81, 95, 139
палешукі 96
палякі 89, 98, 100, 152
палянізмы 84
Панятоўскі Станіслаў Аўгуст 142
па-свойму 149, 155
Паўлючук Уладзімір 76, 77, 78, 79, 80, 81, 85, 87, 88
паўстаньне 1863-1864 139
перапіс насельніцтва ў Польшчы 2002 89, 97, 98, 114, 117
перапіс насельніцтва ў Польшчы 2011 97, 98, 100
Першая сусьветная вайна 160
Пецярбург 140
польскае права 138
Польская аб'яднаная рабочая партыя 77
Польская аўтакефальная праваслаўная царква 85
польская мова 86, 89, 148, 152
Польшча 76, 77, 79, 80, 85, 86, 87, 95, 96, 97, 98, 115, 138, 139, 142, 147, 150, 152, 155, 156, 158, 161
Польшча, Народная 139

Прага 119, 152, 153, 155, 158, 161
„Прайдзісьвет” 95, 96
Пружаншчына 140
Pudlasie 83, 141
„PustaJa” 158, 161

Р

Радзьё Рацыя 96, 100, 114, 117
Радзьё Свабода 100, 142, 152, 162
Расейская праваслаўная царква 85
родная мова 80, 89, 90, 95, 100
Румянцаўскі музэй 81
Рыбалы 80, 148
Рыгороўцы 118
Рыгорувці 118
Рэспубліка Беларусь (РБ) 79, 95, 96, 98, 116
Рэч Паспалітая 142
Ruś Biéła 83, 141
Ryhoruvcі 118

С

Саколка 88
Саколышчына 88, 161
Сапэга Іван (Сямёнавіч) 137
Сачко Зося 93
Саюз украінцаў Падляшша 89, 155
Седлецкая губэрня 81
сілезцы 97
славацкая мова 115
Слонімішчына 159
Сталін 160
Статут ВКЛ 1529 141
Стахвюк Віктар 92, 148
Страсбур 120
Стэльмашук-Троц Яанна (Ася) 145-153, 154, 155, 156, 157, 158
Супрасьлеўскі кодэкс 140
Супрасьлеўскі манастыр 141
„Супраць ветру” 80
Сцэна Шчыты 150, 154, 155
Сьлёнск 152, 153
Сэйны 152
Сяхновічы 139
Standard Podlachian 80
Stara Kornica 81
svoja mova 85
Svoja.org 84, 95, 100, 117, 118, 141, 151
„Światopogląd jednostki w warunkach

rozpadu społeczności tradycyjnej”
76, 88

Т

Таварыства аматараў
 прыродазнаўства, антрапалёгіі
 і этнаграфіі (Маскоўскі
 Ўнівэрсытэт) 82
Таварыства аматараў рускай
 славеснасьці 81
Таварыства драматычных
 пісьменьнікаў і кампазытараў 81
Такары 141
традыцыйныя назвы мясцовасьцяў
 116
Трасьцянка 92
Тышкевіч Васіль 138
тэатар на Падляшшы ў 1909 159-160
Тэатар оперы і балету (Менск) 142
Trystianka 92

У

уканьне 117, 118
„у кароткае” 118
Украіна 84, 160
украінізмы 84
украінская мова 78, 115, 117, 140
украінскі рух на Падляшшы 87, 88, 90
украінскія гаворкі 87
украінцы 84, 88, 89, 90, 97, 161
унія, царкоўная 85
уніяцтва на Падляшшы 86, 87
Урсынаў (Варшава) 76

Х

Хадановіч Андрэй 96
„Халімон с-пад пунчы” 160
хатняя мова 81, 89, 96, 97

Хлябцэвіч Іван 159
Хлябцэвіч Яўген 160
Хлябцэвічы, Яўген і Ўладзімер 159
Холмская ўніяцкая япархія 86

Ц

цар Гарох 88
цэнтар у Шчытах 149
Concorde 142

Ч

чаромхаўская гміна 116
„Часопіс” 100, 114, 118, 119
Чэхі Заболотны 90
чыжоўская гміна 80, 96, 116
Чыжы 88
„Čas, kotory vmiraje” 80, 81, 91

Ш

шлянзакі 97
Шчыты 150, 151, 154, 155
„Šče odna vesna” 93

Э

„Энцыкляпэдыя этнаграфіі Беларусі”
 82
Этнаграфічнае таварыства (Расея) 81
„Этнографическое обозрение” 82
Эўразьвяз 115
Эўрапейская хартыя рэгіянальных і
 меншасных моваў 115

Я

Ягелёнскі ўнівэрсытэт 80
Якімюк Усевалад 142
Янчук Мікола 81, 82, 84, 85, 86, 141
„Ja j u poli verboju rosła” 150, 155
„Jankovi Kupali (na pametku)” 82

Zmiêst

ČASŤ PERŠA: Kuneć jednoho sviêtu

Svoja.org — horód na vyžary	7
Koli ja byv zlodijom liêsu	15

ČASŤ DRUHA: Horochom ob stinu

Pisati po-svojomu	55
Pisane po podlasku	65
Komu „rídne“, a komu „rôdne“	71
Нялюбая сястра Беларусі	76
Сьмерць па ўласным жаданьні	97

ČASŤ TRETIA: Zamazuvanie pameti

Ustawa o mniejszościach a naša pudlaška mova	103
Nie stawiajmy pomnika swojej ignorancji	109
Безназоўнае Падляшша	114
Gmina Orla załatwiona (na amen)	122
Sioła i vjoski po-svojomu	126
Падляскі пантэон	137

ČASŤ ČETVERTA: Zamknuty kruh

Я шукаю аўтэнтчнасці на сцэне	145
Пустое мацярынскае сэрца, або Кола замкнулася	154

ČASŤ PJATA: Hramotno

Słownik, słownik!	165
Zapach rôdného slova	171
Blogi pro pudlašku movu	179
Michał Vrublevski (1936-2012)	179
Čym raznitsie pudlaška mova od ukrajinskoji?	180
Nakôlko raznitsie pudlaška leksyka od ukrajinskoji?	182
Pudlaška koine: problema leksyki	184
Dobre intencje to za mało	187
Ne davajte v kryvdu pudlaške „g”	191
U pudlaškej movi „u korotkoho” ne vidno	192
Dyftongi vse pud pryzvukom	194
Ukanie	195
Možna i tak, i siak — leksyčny i morfologičny varyjanty	196
Siěty spuvzvuki u nas naohuť tverdy	197
U nas chvojina inakša, čym u jich	198
Prysłôvniki, abo zlučajemo vsio, što dajetsie	198
Slovotvôrny zasoby movnoji ekspresiji	199
„Jijiě” i „jeji”	201
„Zemloju” čy „zemleju”?	201
Ija/yja, ik(a)/yk(a)	202
Pudlaška hramatyčna terminologija	203
Parnaja ličba	207
Pryzvuk	210
Siviějuščy, posiviěły; siviějučy, posiviěvšy	211
Podlaski łatwo i przyjemnie, czyli regułki	213
Czytanie alfabetu	213
Wymowa grup spółgłoskowych	214
Zmiękczenie spółgłosek	215
Akcent	216
Wymiana u nieakcentowanego z v w nagłosie	217
Jotacja	217
Ukanie	218
Pisownia -ija/-yja i -ika/-yka	218
Piszemy łącznie	218
Piszemy rozdzielnie	220
Piszemy przez łącznik	221
Piszemy wielką literą	222
Piszemy małą literą	222

Przenoszenie wyrazów	222
Pisownia skrótów i skrótowców	223
Końcówki przymiotników	224
Końcówki imiesłówów przymiotnikowych	224
Odmiana rzeczowników	225
Wołącz rzeczowników	232
Odmiana przymiotników	232
Odmiana liczebników	234
Odmiana zaimków	239
Odmiana czasowników	241
Prykazki i pohovôrki	244
Łaciński cytatnik	253
Pudlański rozhovôrnik	271
Pôdpisy do zdymkuv	281
Indeks osób, miejsc i rzeczy	285
Паказьнік асобаў, месцаў і рэчаў	299

OD WYDAWCY

Jan Maksymiuk (po podlasku: Jan Maksimjúk) jest dziennikarzem, eseistą, poliglota i tłumaczem, popularyzatorem pisemnej wersji gwar podlaskich (języka podlaskiego).

Urodzony i wychowany we wsi Lachy (Lachí) na Podlasiu, od 16 lat mieszka w Czechach i pracuje w Radiu Wolna Europa w Pradze.

Opublikował kilkanaście książek z przekładami literatury białoruskiej na język polski i literatury światowej na język białoruski. W roku 2011 w Mińsku wydał *Словы ў голым полі*, zbiór esejów o literaturze, pamięci i tożsamości kulturowej.

W książce *Čom ne po-svojomu?* przedstawia swój projekt kodyfikacji języka podlaskiego oraz uzasadnia potrzebę wprowadzenia go do szerszego użytku publicznego. Na książkę złożyły się teksty napisane w ciągu ostatnich dziewięciu lat po polsku, podlasku i białorusku.